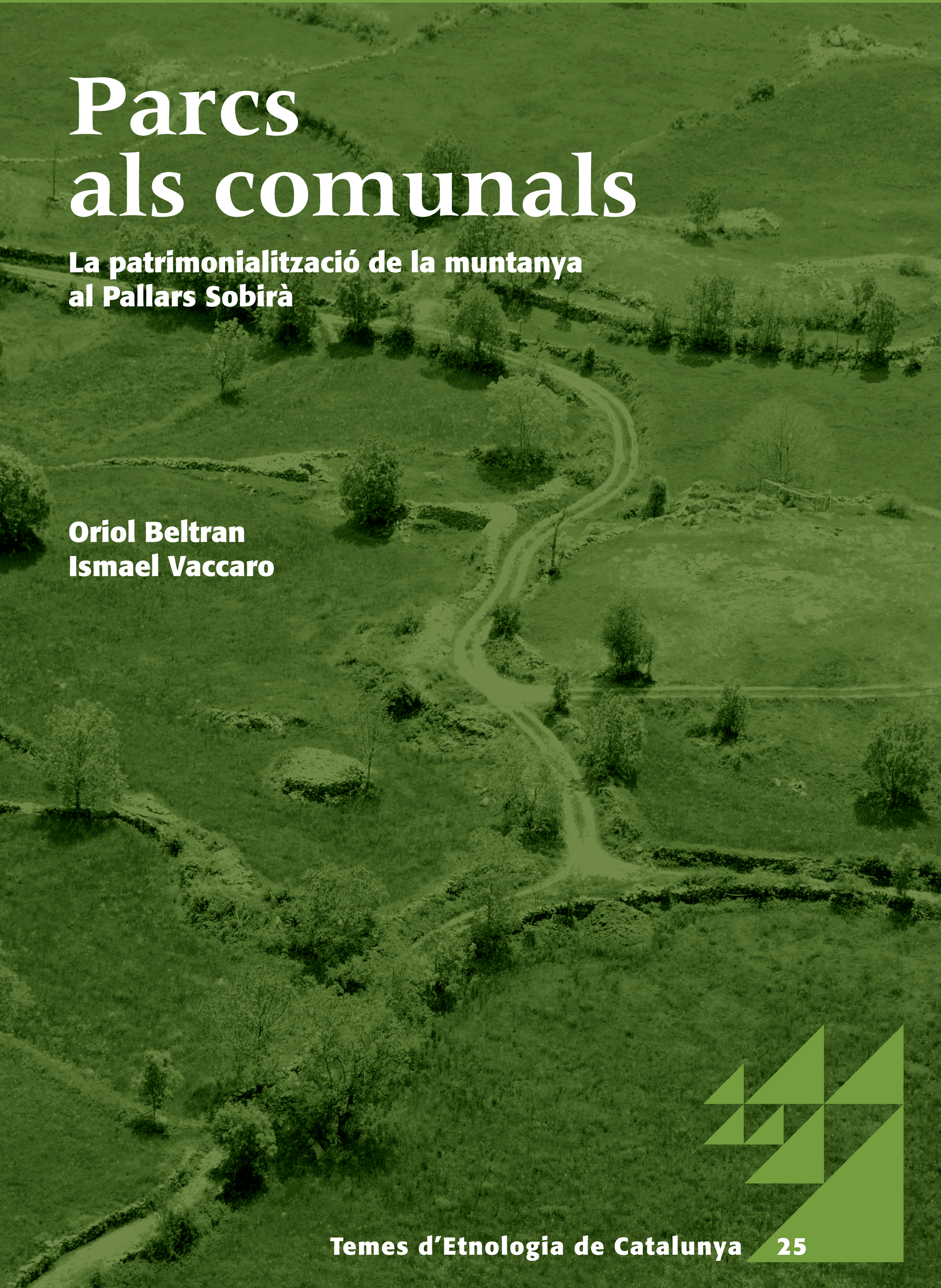

Parcs als comunals

La patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà

Oriol Beltran
Ismael Vaccaro

Temes d'Etnologia de Catalunya 25

Parcs als comunals

La patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà

Temes d'Etnologia de Catalunya 25

Parcs als comunals

La patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà

Oriol Beltran i Ismael Vaccaro

1714 2014

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Barcelona, 2014

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Beltran, Oriol
Parcs als comunals : la patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà. – (Temes d'etnologia de Catalunya ; 25)
A la part superior de la portada: Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals.
– Bibliografia
ISBN 9788439391555
I. Vaccaro, Ismael
II. Catalunya. Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals
III. Catalunya. Departament de Cultura IV. Títol
V. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 25
1. Recursos naturals – Gestió – Catalunya – Pallars Sobirà
2. Espais naturals protegits – Catalunya – Pallars Sobirà
3. Vida rural – Catalunya – Pallars Sobirà
4. Pallars Sobirà (Catalunya) – Condicions econòmiques
504.06(467.1 PaS)

AGRAÏMENTS
Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà
Arxiu del Consell Cultural de les Valls d'Àneu
Arxiu del Parc Natural de l'Alt Pirineu
Arxiu Diocesà de Lleida
Arxiu Nacional de Catalunya
Associació de Taxis d'Espot
Centre de Documentació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici
Ecomuseu de les Valls d'Àneu

Aquest treball ha comptat amb el suport del projecte *Patrimonialización y redefinición de la ruralidad. Nuevos usos del patrimonio local* (CSO2011-29413) finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència i el programa Feder.

Aquesta obra està subjecta a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional Creative Commons. És permesa la seva reproducció, distribució i comunicació pública per a usos no lucratius. Per veure una còpia de la llicència, visiteu http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/.

© 2014: Oriol Beltran i Ismael Vaccaro
© d'aquesta edició: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura,
Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Cultural
Direcció de la col·lecció: Joan Prat
Disseny de la col·lecció: Azúa / Ancochea
Fotografia de la coberta: Pere Báscones
Compaginació: Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions
Primera edició: juny 2014
Dipòsit legal: B 13500-2014

SUMARI

PAISATGES EN TRANSICIÓ / 7

1. PARCS I RESERVES A L'ALTA MUNTANYA / 21

2. VALLS, POBLES I PERSONES. ESCENARIS LOCALS / 37

2.1. Un món que desapareix a l'entorn dels barrancs d'Enseu i Riu Major / 38

2.2. Vides canviants a la ribera de l'Escrita / 64

2.3. Apropiació i gestió de les muntanyes a la capçalera de la vall de Cardós / 94

3. LA MUNTANYA POLISÈMICA. PROCESSOS GENERALS / 129

3.1. Processos socials: la muntanya com a espai vital / 129

3.2. Processos econòmics: la muntanya com a espai productiu / 145

3.2.1. La natura domesticada: l'agricultura i la ramaderia / 146

3.2.2. La fusta i l'aigua: l'explotació industrial dels recursos naturals / 164

3.3. Processos polítics: la muntanya apropiada i ordenada / 183

3.3.1. El marc administratiu: pobles i municipis / 185

3.3.2. Polítiques públiques de la propietat / 196

3.3.3. Propietat i formes de gestió / 221

4. LA PATRIMONIALITZACIÓ DE LA MUNTANYA / 243

4.1. Polítiques de conservació i territorialització / 244

4.1.1. El Parc Nacional: paisatge, gestió tècnica i turisme / 245

4.1.2. L'administració estatal de la caça: les reserves nacionals / 270

4.1.3. El Parc Natural de l'Alt Pirineu: biodiversitat i patrimonialització / 284

4.2. El turisme i l'explotació postindustrial del territori / 302

LA MUNTANYA HIPERMODERNA: PAISATGE I CONSUM / 325

Bibliografia / 329

Annexos / 347

Paisatges en transició

Encara queden llocs autèntics[1]

La preocupació per l'estat del medi ambient i per les conseqüències que això té en la nostra qualitat de vida és un fenomen rellevant del nostre temps. Les qüestions ambientals han deixat de ser una matèria competent exclusivament dels científics i un argument de denúncia dels grups ecologistes, per ocupar un lloc destacat en el debat públic.

El desenvolupament de l'ambientalisme, en les seves manifestacions més diverses, es deu a diferents processos que conflueixen a l'últim quart del segle passat. D'una banda, els efectes destructius que comporta la intensificació i la generalització a tot el planeta del sistema productiu capitalista sobre el medi físic i els sistemes naturals. Juntament amb la degradació de les condicions de vida d'amplis sectors de la població mundial, els riscos i les amenaces ambientals, que no s'aturen davant de les fronteres polítiques, han deixat de ser una mera hipòtesi pessimista per esdevenir una evidència inqüestionable. La successió de crisis ecològiques, atribuïdes sovint a causes accidentals o a fenòmens naturals d'una magnitud excepcional, ha afavorit aquest canvi de percepció. La consciència de l'escala global del problema, la seva mateixa rellevància, no és independent de la capacitat que tenen avui els mitjans de comunicació per difondre de forma immediata els esdeveniments locals a escala mundial. Finalment, la constatació científica de l'existència d'alteracions severes provocades per les actuacions humanes i que amenacen els sistemes de suport de la vida ha acabat de situar la problemàtica ambiental en el lloc central que ocupa en la nostra contemporaneïtat.

És en aquest context que cal interpretar la proliferació dels espais naturals protegits a tot el món des dels anys vuitanta. Els programes conservacionistes

[1] Eslògan de promoció turística.

s'han convertit en un capítol destacat de les polítiques públiques. Després d'haver declarat la natura com a amenaçada, en un objecte requerit d'assistència i protecció davant de les actuacions humanes, l'Estat s'erigeix en la instància legitimada per garantir la seva preservació. La consideració de la natura com un bé comú, com un patrimoni col·lectiu (d'importància per a la nació o, fins i tot, per al conjunt de la humanitat), en el marc d'un procés de patrimonialització, contribueix d'una manera crucial a conferir-li aquesta autoritat als ulls de l'opinió pública.

Per patrimonialització entenem la posada en valor d'elements preexistents, naturals o culturals, a través de la idea de patrimoni col·lectiu, és a dir, d'herència compartida. L'atribució de valor a la natura a partir de l'establiment d'àrees protegides, a la cultura amb la creació de museus etnològics, als edificis històrics per mitjà de la seva catalogació, a les festes tradicionals mitjançant el seu foment o als productes alimentaris locals amb la seva promoció, refereix a un procés que té una dimensió institucional evident, en tant que són el resultat d'iniciatives públiques de declaració i protecció. Aquest procés té, alhora, un clar vessant econòmic ja que el valor afegit que els confereix la seva patrimonialització introdueix tots aquests elements com a mercaderies en un nínxol específic del mercat: el mercat del lleure, el turisme i els serveis i productes de qualitat, un sector que ha registrat una expansió econòmica notable des dels anys noranta del segle passat (Vaccaro i Beltran, 2007b).

La investigació social sobre el procés de patrimonialització de la natura ha subratllat dos efectes implícits en la implementació de figures de protecció ambiental. D'una banda, la seva dimensió política. Les àrees protegides solen implementar-se a partir de processos de decisió de caràcter vertical, en els quals no participen les poblacions més directament afectades. En la mesura que comporten canvis en la regulació dels usos del territori i els recursos naturals (així com unes noves demarcacions i unes noves instàncies capacitades per gestionar-les), limiten els drets preexistents. En l'escena local, els diferents grups socials es posicionaran davant d'això de formes diverses, d'acord amb els perjudicis o les expectatives que plantegi la nova situació. Les zones de muntanya, que solen presentar unes concentracions demogràfiques baixes, afavoreixen una implantació de les figures de protecció ambiental que és potencialment menys conflictiva que a les àrees més densament poblades.

En el context de la societat postindustrial, en segon lloc, els estudis efectuats des de les ciències socials coincideixen a associar la creació d'àrees protegides amb

un canvi d'usos d'amplis sectors del territori, que deixen de servir com a espais vitals per a la gent que hi viu i com a proveïdors de recursos productius per a la indústria per esdevenir llocs destinats al lleure urbà. Les àrees de muntanya també acompleixen d'una manera generalment satisfactòria els requeriments necessaris per a aquesta nova funció. Sovint han ocupat en el passat una posició marginal des d'un punt de vista econòmic i han estat objecte d'aprofitaments poc intensius. Els seus paisatges, per això, es corresponen amb les expectatives de falta d'intervenció humana que s'associa, en la percepció occidental moderna, amb la natura. Els territoris declarats com a parcs i reserves naturals passen a identificar-se com a espais on es concentra un major nombre d'elements que mereixen ser conservats i veuen com s'incrementa, d'aquesta manera, el seu valor en el mercat turístic davant d'altres destinacions. En el procés de patrimonialització de la natura, hi destaca, doncs, el paper decisiu desenvolupat per l'Estat.

Natura, societat i paisatges

La importància que tenen les dimensions socials en els sistemes naturals, la necessitat de connectar natura i societat en comptes de continuar mantenint la seva separació conceptual, és, en l'actualitat, un aspecte subratllat tant per les disciplines científiques especialitzades en les dinàmiques ecològiques com pels responsables d'implementar les polítiques ambientals. Si la hipòtesi d'uns espais isolats, que haurien romàs al marge dels efectes provocats per les activitats humanes, ha quedat ja totalment desacreditada com a possibilitat per pensar la natura, la seva inconsistència es fa encara més evident en aquells territoris on la constància dels assentaments de població i els aprofitaments econòmics es compta per segles.

En aquest context, la noció de paisatge ha esdevingut un concepte crucial per bastir una nova manera de contemplar els medis físics i els sistemes naturals a partir de les seves interaccions amb els grups humans. El paisatge, definit per Crumley com «la manifestació material de la relació entre els humans i l'entorn», introdueix l'espai geogràfic en l'anàlisi antropològica, on pot servir com «un laboratori de les eleccions i les respostes humanes del passat, on l'efecte dels canvis ambientals pot ser entès d'una manera tangible» (1994: 6-7). Una comprensió ecològica del paisatge comprèn alhora l'anàlisi dels sistemes de coneixement, les pràctiques productives i els rituals religiosos que les poblacions locals han desenvolupat en el curs del temps com a manera d'interactuar i de procurar-se el sosteniment

material en el marc dels seus entorns biofísics. No es pot parlar de la natura com d'un fenomen aïllat i independent de les societats humanes i les seves actuacions. La morfologia d'un territori i la composició dels seus ecosistemes no poden ser desincrustades de la gestió i l'ocupació humanes. Parlar de paisatge és referir-se a la gent i el territori, suposa explicar, al mateix temps, l'espai físic i l'empremta que hi ha inscrit el curs de la vida social.

En aquest llibre volem presentar les característiques generals del paisatge contemporani del Pallars Sobirà i reflexionar sobre la interacció dinàmica que revelen entre natura, política i societat. L'anàlisi del paisatge ha de prendre en consideració els trets físics i naturals d'un territori, però ha de contemplar també diverses variables socials així com les relacions que hi ha entre els uns i els altres. Aquestes variables inclouen elements aparentment tan dispars com l'evolució demogràfica, les formes d'accés als recursos, les instàncies encarregades de gestionar-los o les activitats econòmiques. Cadascun d'aquests factors només adquireix el seu sentit ple com a part dels processos històrics complexos que els afecten en el seu conjunt. Els paisatges del Pallars Sobirà s'erigeixen, des d'aquesta perspectiva, en un bon escenari per observar les transformacions socials que han experimentat contemporàniament els Pirineus.

En les últimes dècades hem assistit a una expansió generalitzada de les figures de protecció ambiental. D'acord amb un model que va ser concebut i implantat per primer cop a l'oest dels Estats Units a l'últim terç del segle XIX, un gran nombre de territoris han estat declarats com a espais on la conservació de la natura i els paisatges esdevé una prioritat de les polítiques públiques que els afecten. En tots els països, les regions muntanyoses s'han convertit en llocs privilegiats per al desplegament d'aquestes polítiques ambientals (com també ho són, a escala mundial, les zones àrtiques i els boscos tropicals). D'acord amb les dades d'Europarc-España (2008), per exemple, els territoris de muntanya aporten un percentatge elevat de la superfície protegida en el conjunt de l'Estat: un 29% de l'extensió dels parcs nacionals espanyols se situa per sobre dels 1.500 m d'altitud (els territoris situats en aquest rang representen un 0,7% del total).

El sistema d'àrees protegides de Catalunya, que des de l'aprovació del Pla d'espais d'interès natural (PEIN) l'any 1992 es regeix d'acord amb una planificació unitària i coherent, mostra també una distribució desigual entre les diferents regions biogeogràfiques del país, amb una concentració significativa al Pirineu occidental. Prop de la meitat del territori de les comarques de l'Alt Pirineu està declarat com a

protegit, mentre que la proporció del conjunt de Catalunya se situa molt per sota, en un 20% (un 30,9% si comptem tota la superfície inclosa en la xarxa Natura 2000). Entre les comarques occidentals pirinenques, els termes municipals més septentrionals, on es palesen més els trets muntanyosos de la serralada (com el pendent i l'altitud), són també aquells que acullen un percentatge més gran de superfície protegida.

A finals del 1999 el conseller de Medi Ambient anunciava que la Generalitat projectava crear, a cavall entre el Pallars Sobirà i l'Alt Urgell, el parc natural més extens de Catalunya. La declaració del Parc Natural de l'Alt Pirineu a l'agost del 2003 suposava posar de cop, a través de la sola aprovació d'un decret, un espai de 69.850 ha sota certes limitacions pel que fa als usos del territori i a l'aprofitament dels seus recursos naturals. Més tard, arran de l'elaboració de la llista d'espais a incloure dins la xarxa Natura 2000 impulsada per la Unió Europea, el 69,4% del Pallars Sobirà ha quedat subjecte a alguna de les figures de protecció ambiental contemplades en la legislació.

La implantació massiva d'àrees protegides a les muntanyes pallareses no respon a un simple reconeixement dels valors que tenen els seus sistemes naturals i els seus paisatges sinó que es relaciona, com s'ha dit, amb un procés que s'observa a escala mundial. Aquest treball, no obstant això, parteix de prendre en consideració l'especificitat de les circumstàncies locals en la forma com es concreten certs fenòmens que, com aquest, identifiquem amb la modernitat i la globalització. La patrimonialització de la natura al Pallars Sobirà es basa en l'existència d'uns nivells baixos de poblament i aprofitament dels recursos naturals però també, d'una manera particular, en el fet que la comarca presenta una gran proporció de terrenys subjectes a formes d'apropiació col·lectiva. La propietat comunal de les muntanyes havia afavorit històricament l'administració i l'explotació en comú dels seus recursos pastorals i forestals. La intervenció de l'Estat, arran del desplegament de les polítiques de territorialització del país, comportarà una alteració decisiva d'aquest marc general. De fet, la implantació de parcs i reserves pot ser interpretada com el darrer episodi d'un procés històric que arrenca fa uns dos-cents anys a través del qual l'Estat, a la vegada que s'estructura i estén el seu control per tot el territori nacional, contribuirà decisivament a adequar aquest territori als interessos canviants del mercat. En les circumstàncies de la societat postindustrial, la principal funció assignada als territoris de muntanya és la d'esdevenir espais de lleure i de contemplació destinats al consum turístic de les poblacions urbanes.

Entre la mirada propera i la perspectiva general

L'itinerari proposat per a aquesta monografia arrenca de constatar la centralitat que han adquirit contemporàniament les polítiques de conservació de la natura al Pallars Sobirà. Aquesta comarca no només és la que aporta (i amb diferència) el nombre més gran d'hectàrees al sistema d'espais naturals protegits de Catalunya i la que té un percentatge més gran de la seva superfície subjecta a mesures de conservació, sinó que també aplega l'àrea protegida més extensa del país així com l'únic espai natural que ha merescut la categoria de parc nacional, el nivell més alt de protecció previst en la legislació.

La importància i les formes que adopten les figures de protecció ambiental a les muntanyes pallareses, així com les seves mateixes dinàmiques, no es poden explicar només des d'una perspectiva general. La mirada que proporciona l'etnografia permet valorar el paper destacat que han tingut en aquest procés les circumstàncies històriques particulars. La combinació específica de factors que es dóna en cada escenari local ens apropa, al mateix temps, a la vivència dels fets socials. Els espais que són avui objecte de patrimonialització i es destinen a la contemplació i el gaudi dels visitants havien estat llocs que, fins ben recentment, proporcionaven els recursos necessaris per al sosteniment material i on es desenvolupava la vida de les persones que els habitaven. L'antic terme de Baén (integrat avui en el municipi de Baix Pallars), el poble d'Espot i la capçalera de la vall de Cardós constitueixen uns bons exemples per discutir els aspectes comuns i les especificitats locals del procés de patrimonialització de la natura al Pallars Sobirà. Més enllà d'estar afectats avui per diferents figures de gestió (una reserva nacional de caça, un parc nacional i un parc natural, respectivament), en els tres casos es combinen d'una manera particular les variables socials, econòmiques i polítiques que són rellevants en aquest procés, i proporcionen un marc adequat per a la seva comprensió.

L'anàlisi de les variables esmentades és l'objecte dels capítols següents, on el concepte de paisatge mostra tot el seu potencial analític. En primer lloc, el predomini actual d'extenses zones despoblades que han propiciat l'expansió ràpida dels espais protegits a la comarca és el resultat de diferents processos que han afavorit històricament l'emigració i la concentració de la població pallaresa al fons de les valls. Fins no fa massa dècades, el conjunt del territori de la comarca presentava un nivell apreciable de poblament i d'ocupació. Els parcs mostren ara una natura

deshabitada, sense presència humana, i s'estenen d'una manera ràpida en no veure's obstaculitzats per les poblacions i els seus aprofitaments. Aquest quadre social, en qualsevol cas, és relativament recent i el resultat d'uns processos determinats.

Els paisatges de les muntanyes pallareses no reflecteixen únicament les dinàmiques del medi físic i els sistemes naturals sinó també una llarga història de presència humana. L'ús econòmic dels recursos naturals ha estat un factor important en la seva configuració. Els aprofitaments tradicionals, aquells que havien permès durant segles el sosteniment de la població local, van contribuir a modelar en el curs del temps tant les formes com la composició mateixa dels paisatges. Els límits superior i inferior de les masses forestals, per exemple, han estat condicionats des de molt antic per les pràctiques pastorals i agrícoles, respectivament. Aquestes activitats, per la seva banda, contribuïen a una diversificació notable del medi ambient de la muntanya. Enfront d'aquestes pràctiques productives i els seus efectes, els sectors econòmics implantats després de la postguerra, sobretot l'explotació forestal i la indústria hidroelèctrica, es basen en una explotació intensiva dels recursos naturals i generen unes ocupacions molt concentrades. La perspectiva històrica posa de relleu el caràcter dinàmic dels paisatges pallaresos i ofereix un marc comparatiu per analitzar i interpretar els resultats de les diferents actuacions desplegades sobre el terreny.

Les formes d'apropiació i gestió dels territoris i els seus recursos, els canvis que aquestes han registrat al llarg del temps, són un altre indicador de la qualitat social dels paisatges. A les muntanyes del Pallars Sobirà, el gran abast que va tenir la propietat comunal fins a mitjan segle XIX acabarà sent un element clau per explicar la important presència d'àrees protegides. L'Estat assumirà un paper destacat en la conversió majoritària dels antics comunals en un patrimoni públic, adscrit als municipis o directament a la pròpia Administració central, fet que facilitarà, més endavant, la implantació dels parcs i les reserves.

El recorregut argumental de la monografia es tanca amb una anàlisi de les diferents instàncies de protecció de la natura de la comarca. Juntament amb el seu important desplegament territorial, el Pallars Sobirà constitueix un observatori privilegiat per a aquest propòsit en aplegar un nombre considerable de figures diferents: un parc nacional (amb la seva àrea central i una zona perifèrica de protecció), un parc natural, diversos espais d'interès natural, dues reserves nacionals de caça, tres reserves naturals parcials i diversos espais inclosos a la xarxa Natura 2000. A banda de respondre a objectius i formes de gestió concrets, que afavoreixen una variació en les dinàmiques locals, aquesta proliferació de fórmules dóna

lloc a encavalcaments diversos, no només amb altres institucions i jurisdiccions, sinó entre les mateixes àrees protegides.

L'anàlisi constata el caràcter històric que tenen els parcs i les reserves, més enllà dels objectius que proclamen tenir en el camp de la conservació de la natura. En aquest sentit, el seu desplegament està subjecte a altres processos socials i la dinàmica que segueixen en el curs del temps té també una dimensió política evident. Més enllà de les implicacions territorials que tenen les figures de protecció (en establir demarcacions on s'hi aplicaran certes regulacions), altres actuacions com els programes de gestió de la fauna salvatge contribueixen a identificar els aspectes rellevants del procés de patrimonialització de la natura.

L'examen del protagonisme que han adquirit contemporàniament les polítiques de conservació al Pallars Sobirà pretén combinar, en definitiva, dues perspectives complementàries. Els factors que intervenen en aquest procés tenen unes dimensions de caràcter social, econòmic i polític que s'identifiquen i interpreten d'una manera general per al conjunt de la comarca. Juntament amb aquesta aproximació, però, les formes que adopta la seva concreció a escala local mostren combinacions específiques i aporten un realisme que té un gran potencial analític per la comprensió dels fenòmens considerats. De fet, el canvi d'enfocament que es planteja entre la mirada intensiva i la visió de conjunt és un tret característic de l'anàlisi social feta des de l'antropologia.

La recerca: estratègies, procediments i fonts

La investigació que dóna suport a aquest treball s'ha desenvolupat a partir d'una diversitat considerable de procediments i fonts. D'acord amb la perspectiva pròpia de l'antropologia, i malgrat reconèixer les connexions del tema amb altres dinàmiques que depassen l'àmbit estricte de la comarca, el treball de camp etnogràfic ha centrat una part important de l'esforç de recerca fet. El marc local proveeix alhora un context específic on situar els fenòmens socials, per tal de poder abordar-los d'una manera realista i profunda (que contrasta amb el caràcter simplificador de les metodologies més generalistes) i un espai on desplegar tècniques d'anàlisi qualitativa.

Una opció estratègica en el disseny del projecte va ser considerar el conjunt de la comarca com l'àmbit de la recerca. Els municipis pallaresos ofereixen un laboratori fecund per analitzar i discutir els fenòmens socials considerats. Encara que

tots es veuen afectats per uns mateixos esdeveniments i processos, ho fan d'una manera diversa i aquesta mateixa diversitat permet il·luminar la importància i el sentit dels factors considerats. Malgrat la llarga tradició que té la comparació en antropologia, fins al punt que se l'ha considerat com un dels elements més genuïns de la seva mirada distintiva, la combinació (en un mateix procés científic) de diversos estudis monogràfics amb la síntesi que proveeix el seu contrast no ha estat gaire habitual i comporta unes dificultats importants.

A banda d'un esforç de documentació de caràcter general (sobre les polítiques ambientals públiques i els processos històrics que han intervingut en la configuració contemporània dels paisatges del Pallars Sobirà, temes sobre els quals hi ha una àmplia bibliografia), el gruix del procés de recerca es va desenvolupar en diferents localitats de la comarca. L'elecció dels llocs d'estudi, en concordança també amb els usos de la disciplina, va atendre més a criteris de significació que de representativitat. D'acord amb això, no es tractava de seleccionar localitats on es concentrés el major nombre possible dels aspectes que s'identificaven com a rellevants sinó aquelles que brindessin uns contextos de recerca més fecunds en relació amb el problema plantejat i les hipòtesis inicials. El treball de camp es va desenvolupar, finalment, en un total de sis llocs diferents, i en diverses fases des de la primavera del 2006 fins a l'estiu de l'any següent. En cadascun dels llocs d'estudi, i a partir de l'estada d'un dels membres de l'equip de treball durant unes quatre setmanes de temps, la tasca feta va consistir en una combinació entre el reconeixement espacial del terme considerat (d'una importància central en una recerca com aquesta), les entrevistes amb informants i el buidatge de la documentació escrita pertinent i disponible.

Els llocs d'estudi van ser els següents: el terme municipal de Lladorre, el d'Espot, el sector occidental del municipi d'Alt Àneu (la part corresponent a la vall de la Bonaigua), la vall d'Àssua, l'antic terme de Baén i el pla de Corts. Els motius de l'elecció van ser diferents en cada cas. Els escenaris abordats, òbviament, no arriben a exhaurir la variabilitat que presenta el conjunt de la comarca, però ofereixen una aproximació plural i consistent en relació amb el problema plantejat:

- El mosaic de formes de propietat, usos i jurisdiccions diferents permeten considerar les muntanyes de Lladorre com un microcosmos on intervé la major part de les variables considerades en la recerca. Juntament amb forests de titularitat municipal (set muntanyes d'utilitat pública, quasi dos terços de la superfície del terme) i d'altres que pertanyen a societats de veïns (més d'una

quarta part de la seva extensió), hi ha pertinences de pobles veïns enclavades dins del seu territori, una gran presència de la indústria hidroelèctrica (les centrals de Tavascan i Montamara), així com del turisme (diversos hotels, estació d'esquí de Tavascan - Pleta del Prat) i els espais naturals protegits (el Parc Natural de l'Alt Pirineu abasta vuit de cada deu hectàrees del municipi).

– Espot presenta una confluència particular de variables econòmiques i polítiques que són especialment rellevants. D'entrada, hi destaca la presència de l'únic parc nacional existent a Catalunya, el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, creat fa quasi seixanta anys (i que ocupa un 75% del seu terme municipal, damunt d'antics terrenys comunals), que ha acabat esdevenint un recurs turístic de primer ordre. El municipi acull també, des de mitjan segle passat, quatre centrals hidroelèctriques (Espot, Sant Maurici, la Torrassa i Lladres) i, des del 1967, una estació d'esquí alpí (Súper Espot). S'hi manté encara l'activitat ramadera tradicional, si bé aquesta té una presència cada cop més marginal.

– Per les seves característiques físiques i el seu mateix emplaçament, al municipi d'Alt Àneu hi conflueixen diferents factors que van fer considerar-lo com un laboratori d'especial interès per a la investigació: la zona perifèrica del Parc Nacional, el Parc Natural de l'Alt Pirineu (un 48,5% de tot el terme municipal) i l'àrea d'influència de l'estació aranesa de Baqueira Beret. De fet, és el lloc del Pallars Sobirà on el debat públic entre la conservació del patrimoni natural i el creixement turístic s'ha plantejat d'una manera més oberta. El treball de camp es va centrar en els antics termes de València d'Àneu, Sorpe i Son (deixant de banda, d'aquesta manera, la capçalera de la Noguera Pallaresa a la vall d'Isil). L'existència d'una iniciativa privada potent per a l'explotació turística del paisatge (les Planes de Son) és també un factor rellevant en aquest cas.

– La vall d'Àssua oferia dos elements destacats: algunes de les seves muntanyes més importants són propietat de societats formades pels veïns (constituïdes arran de la desamortització dels antics comunals) i s'hi manté, encara contemporàniament, una activitat ramadera significativa, que aplega cada estiu diversos milers de caps de bestiar, una part dels quals prové d'altres indrets. Alhora, l'antic terme de Llessui va albergar fins a l'any 1987 la primera estació d'esquí de la comarca que en el seu moment havia propiciat la construcció de diversos equipaments destinats al turisme. En l'actualitat hi ha previst ampliar la presència del Parc Nacional a les muntanyes d'aquest sector, tant pel que

fa a l'àrea perifèrica com a la zona de protecció més estricta. El conjunt de la vall va quedar molt afectat per les agregacions municipals impulsades per l'Estat a finals dels anys seixanta, quan va quedar dividida entre els termes de Sort i Rialp.

– El sector oriental del municipi del Baix Pallars, que es correspon bàsicament amb l'antic terme de Baén, brinda alguns elements interessants per a la comparació amb la resta dels casos elegits. Juntament amb el seu paisatge prepirinenc i un antic patró de poblament dispers (amb un nombre considerable de pobles petits i cases disperses, inexistents aquestes al nord de la comarca), la zona es caracteritza per una presència molt important de la propietat estatal (sis forests, unes 3.200 ha), bastida a partir de l'adquisició d'antigues muntanyes comunals paral·lela a la desertització demogràfica del sector. Hi destaca, alhora, la superposició a la serra de Boumort de les mesures de protecció contemplades al Pla d'espais d'interès natural amb les de gestió de la caça a la Reserva Nacional.
– El pla de Corts constitueix una subcomarca ben definida que contrasta amb els paisatges alpins de la major part dels casos d'estudi elegits. Fins a la creació del municipi de Baix Pallars al 1969, el seu territori pertanyia als termes de Peramea i Montcortès. Amb la sola excepció de l'estany de Montcortès (considerat com un espai d'interès natural), no hi ha hagut cap figura de protecció dels seus espais naturals fins ben recentment, amb l'aprovació de la proposta per la xarxa Natura 2000. La relativa activitat agrària que hi perdura, un poblament caracteritzat per un gran nombre de nuclis mitjans i petits i l'existència de nombrosos enclavaments de caràcter comunal lligats a l'aprofitament agrícola proporcionen alguns trets comparatius interessants.

En cada cas d'estudi, el treball amb els informants va incloure entre quinze i vint entrevistes sistemàtiques i en profunditat. La seva selecció va estar també dirigida per un criteri d'amplitud, atenent als factors diferencials corresponents a les diverses localitats. Així, juntament amb ramaders i pastors, que van permetre aprofundir en les pràctiques derivades dels aprofitaments tradicionals i els seus canvis, les persones vinculades als sectors econòmics emergents (hotelers, treballadors de les estacions d'esquí), els tècnics ambientals (membres dels equips de gestió de les àrees protegides, guardes, responsables de l'Administració forestal) i els càrrecs polítics locals (alcaldes, secretaris municipals) tenen un pes destacat

entre les més de noranta entrevistes que s'han fet, en les quals també hi ha altres perfils molt més particulars (com ara caçadors, taxistes, treballadors de les hidroelèctriques o responsables de refugis de muntanya).

Quant a la documentació escrita, es va treballar amb els fons de l'Arxiu Històric de la Diputació de Lleida (cadastre dels anys cinquanta dels municipis elegits com a casos d'estudi: llistes de finques i fotos aèries), l'Arxiu de la Delegació de Lleida i de l'Oficina Comarcal de Sort de l'antic Departament de Medi Ambient i Habitatge (expedients sobre les forests d'utilitat pública de la comarca), l'Arxiu Històric Comarcal de Sort (documents diversos procedents de l'Administració local, especialment sobre els béns municipals i els seus aprofitaments), l'Arxiu Històric de les Valls d'Àneu (documentació municipal i sobre les muntanyes d'Alt Àneu), la biblioteca del Centre d'Estudis Demogràfics (pel buidatge sistemàtic dels nomenclàtors i els registres de població de la comarca a partir de la segona meitat del XIX) i l'Institut Cartogràfic de Catalunya (cartografia i fotos aèries). D'acord amb les possibilitats que permetia cada cas, es va buidar alhora una altra documentació molt més diversa en els mateixos llocs d'estudi: des de papers de particulars (sobretot els documents relatius a les societats de propietaris de forests: estatuts i llibres d'actes) fins a arxius locals i d'entitats (entre els quals destaca el de l'Ajuntament d'Espot i el Centre de Documentació del Parc Nacional a Boí). Cal remarcar, finalment, que una gran part de la informació estadística, cartogràfica i legislativa utilitzada va consultar-se a través d'Internet (sobretot als webs de l'Institut d'Estadística de Catalunya, les direccions generals del Medi Natural i Biodiversitat i de Medi Ambient i Sostenibilitat, i l'Institut Cartogràfic i geològic de Catalunya).

Agraïments

La investigació en què es basa aquesta monografia es va desenvolupar, amb el títol «Els comunals al Pallars Sobirà. Els usos tradicionals de la muntanya en el marc dels espais naturals protegits», com a part del programa de recerca de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (2005-2007).

Tot i que la responsabilitat d'aquest treball és nostra com a autors, en el desenvolupament de la recerca van participar-hi altres persones a les quals volem reconèixer la seva complicitat amb el projecte que es va traduir algunes vegades en una implicació personal i d'altres en un suport que va contribuir també a fer

possible la seva realització. Cal destacar, molt especialment, la tasca duta a terme per la Irina Casado, en Josep Lluís Piqué i en Marc Sans, que van fer-se càrrec del treball etnogràfic a l'Alt Àneu i el pla de Corts. En Xavier Català, en Jordi Abella i en Xavier Farré van actuar com a orientadors estimulants i ens van oferir sempre unes bones referències per introduir-nos als llocs d'estudi. El suport de l'Associació Rurbans, a través de la Vanesa Freixa i l'Eva Tarragona, va ser decisiu per aconseguir del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional el finançament necessari per poder fer la recerca. El grup de treball sobre processos de patrimonialització de la Universitat de Barcelona ens ha brindat, des de ja fa deu anys, un espai estimulant i fructífer de reflexió i debat entorn als temes que aquí desenvolupem. En Sisco Prats, de Garsineu Edicions, va facilitar-nos les condicions per poder situar els nostres interessos d'investigació en el marc comparatiu que ofereixen els Pirineus en el seu conjunt (Vaccaro i Beltran, 2007). Gràcies a en Joan Costa hem pogut il·lustrar el text amb un bon suport cartogràfic.

Cal referir-se, finalment, als nombrosos informants de què va disposar la recerca al llarg del treball de camp. Més enllà d'agrair-los la seva hospitalitat, confiança i paciència (després de tot, no érem altra cosa que uns estranys amb uns interessos ben poc comprensibles), el compromís assumit amb la nostra feina és la millor manera de correspondre a la seva generositat.

Han passat ja set anys des que vam acabar el nostre treball etnogràfic al Pallars Sobirà i fins ara no havíem pogut mostrar encara, d'una manera detallada i completa, els resultats de la recerca. Durant aquest temps, els efectes creixents d'una crisi que va començar sent financera han anat afectant algunes dinàmiques i sectors que semblaven allunyats de les vicissituds econòmiques i plenament establerts. Les mateixes polítiques de conservació de la natura, lluny de corregir els seus problemes d'eficiència i acceptabilitat local, han perdut pes com a prioritat social i s'estan veient amenaçades a tot arreu. Alhora, no obstant això, han aparegut també nombrosos símptomes que mostren el dinamisme de la societat pallaresa i la seva capacitat de respondre, d'una manera creativa, als canvis que acompanyen els nous temps. Tant de bo que, davant de tantes incertituds i dels reptes que ara es plantegen, aquesta monografia pugui aportar arguments al debat social sobre el futur de la muntanya.

1. Parcs i reserves a l'alta muntanya

A l'octubre de l'any 1955, el general Franco va signar, en una iniciativa personal, pròpia d'un sistema polític autoritari, el decret de creació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, el primer espai natural protegit del Pirineu català, a cavall entre el Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça. Les polítiques públiques de conservació de la natura han tingut des d'aleshores una presència continuada a les muntanyes pallareses. És sobretot als últims vint-i-cinc anys, però, quan han adquirit un gran protagonisme i han acabat esdevenint un factor de primer ordre en la gestió del territori. En l'actualitat, més de dues terceres parts de la superfície del Pallars Sobirà estan sotmeses a algun règim de protecció ambiental, la qual cosa representa que aquesta comarca aporta una de cada deu hectàrees del sistema d'espais naturals protegits de Catalunya. Juntament amb la importància que es deriva de la seva mateixa grandària, les àrees protegides pallareses es caracteritzen per contemplar una diversitat considerable de figures legals, que es corresponen amb fórmules de gestió també diferents.

La politització de la natura

Els parcs i les reserves que poblen avui les muntanyes pallareses i dominen els seus paisatges són el resultat d'una sèrie complexa de processos que han tingut lloc en el curs del temps. Lluny de tractar-se d'un desenvolupament de caràcter lineal, a més, el seu desplegament es relaciona amb contextos històrics diferents, on s'han succeït objectius, instàncies promotores i models de gestió igualment variables. És per això que, per comprendre la configuració actual d'aquests paisatges, no podem limitar-nos a constatar l'omnipresència que tenen avui les polítiques públiques de conservació de la natura sinó que cal examinar-les des d'una perspectiva dinàmica.

La implementació massiva de polítiques de conservació té sempre un impacte considerable a diferents nivells. Els espais protegits: 1) canvien la condició jurídica del territori i els drets i deures associats amb la propietat; 2) creen unes noves

institucions de govern que alteren el marc polític local; 3) habitualment aquestes actuacions es dissenyen i controlen des de fora dels territoris afectats (des de les ciutats on viu, avui dia, la major part de la població); 4) els objectius conservacionistes porten sovint l'empremta dels valors culturals urbans, que conceptualitzen els territoris rurals com a llocs idealitzats de visita i contemplació, no com a espais per a la vida i el treball, i finalment, 5) com que la natura està sotmesa a un canvi permanent, la protecció d'una forma específica de paisatge implica un esforç de gestió dels processos ecològics que hi donen suport.

Els paisatges pallaresos que contemporàniament són objecte d'una valoració específica i han passat a ser considerats com a part d'un patrimoni compartit, són el resultat de la interrelació que han mantingut en el curs del temps les poblacions locals amb el seu entorn. Els usos del territori i els recursos naturals que han quedat inscrits i configuren les muntanyes actuals no són només aquells que s'hi han desenvolupat més recentment sinó que inclouen, d'una manera no menys important, altres processos de més llarga durada. El paisatge és el resultat de la combinació entre un conjunt d'elements naturals i una sèrie de variables i processos socials. La seva anàlisi, per això mateix, no es pot limitar a considerar únicament les dimensions físiques i biològiques del medi natural sinó que s'ha de fixar també en altres aspectes que tenen un caràcter eminentment històric o social.

Els espais protegits gestionen recursos naturals i aquests tenen una gran importància en una comarca on històricament el sector primari ha estat predominant en la seva economia. Gestionar per conservar i gestionar per maximitzar la producció comporten sovint unes pràctiques oposades i això, a tot arreu, sol generar friccions entre les administracions conservacionistes i les poblacions locals. Les figures de protecció ambiental no s'instauren en un buit social i territorial sinó que ho fan en espais que pertanyen a grups i individus concrets, els quals els han ocupat i se n'han beneficiat des de molt temps abans. En el cas del Pallars Sobirà, a més, una gran part dels recursos naturals s'ha gestionat durant segles de forma col·lectiva per mitjà d'institucions comunals. L'articulació política, territorial, productiva i ecològica entre els parcs i els antics comunals té, per això, una importància crucial per entendre els paisatges pallaresos. Les àrees protegides que afecten actualment aquesta comarca són el resultat, en definitiva, d'uns processos socials llargs i complexos.

D'altra banda, aquestes mateixes àrees protegides no responen només a necessitats ecològiques sinó que conformen instàncies amb unes repercussions

Mapa 1. El Pallars Sobirà

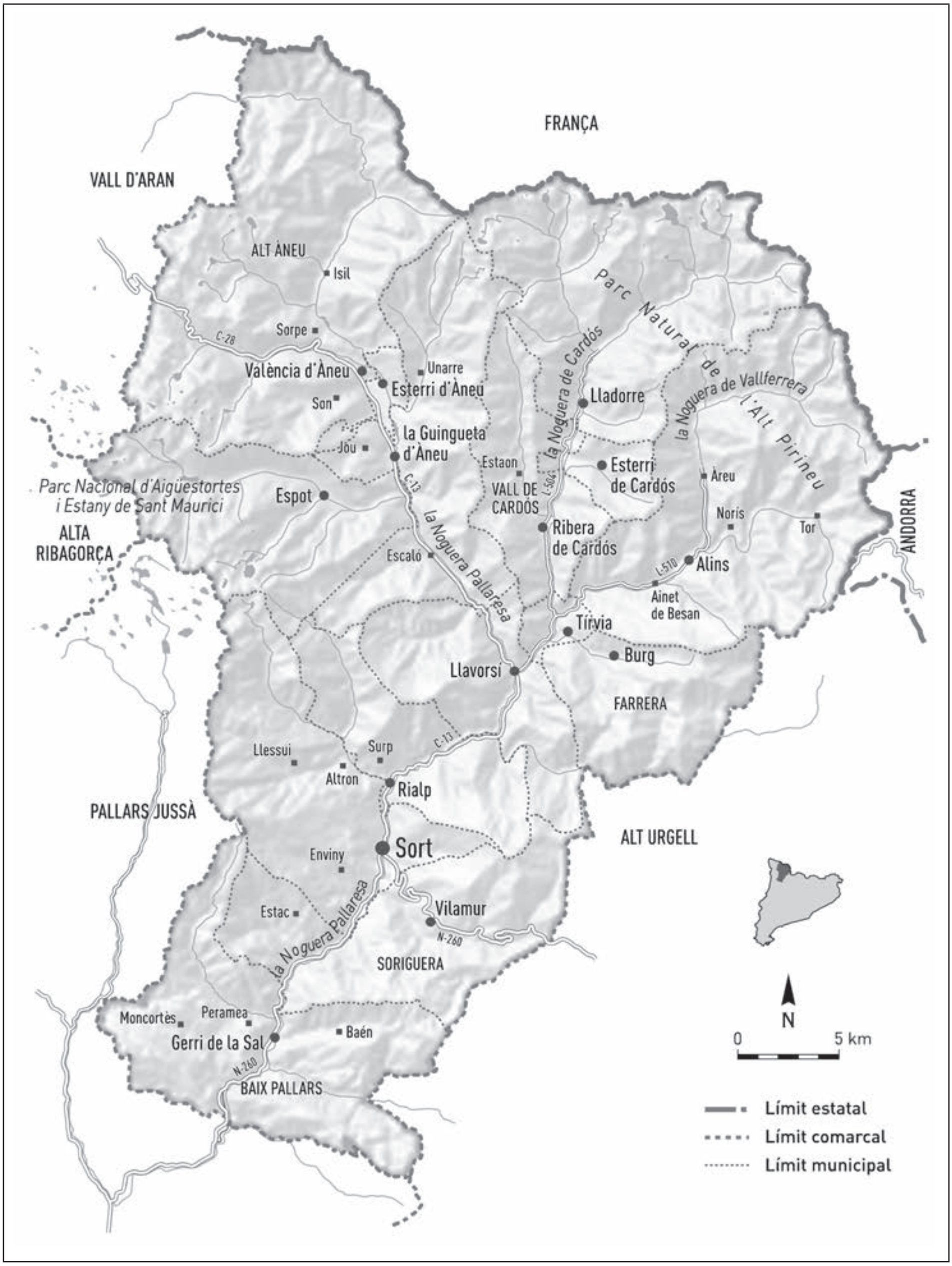

Font: ICGC. Elaboració pròpia

Taula 1. Evolució de la implantació d'espais naturals protegits al Pallars Sobirà (ha)

Municipi	Superfície	PNAESM (1955)	RNC (1966)	PNAESM (1990)	RNC (1991)	PEIN (1992)	PNAESM (1996)	PNAP (2003)	PEIN (2009)	N2000 (2010)	RNC (2012)
Alins	18.319,00		18.384,00		18.384,00	13.931,37		17.283,30	17.285,31	15.265,47	18.384,00
Alt Àneu	21.776,00		19.379,00	5.054,00	19.379,00	16.160,30	5.077,53	10.556,75	17.195,56	16.994,93	19.379,00
Baix Pallars	12.941,00				2.600,00	2.214,09			7.412,26	7.412,27	2.600,00
Espot	9.730,00	4.990,00		7.043,00		7.305,33	7.464,55		7.468,68	7.468,68	
Esterri d'Àneu	849,00		852,00	170,00	852,00	181,56	180,00	15,76	191,08	195,53	852,00
Esterri de Cardós	1.655,00		1.650,00		1.650,00	665,44		1.299,83	1.299,83	670,19	1.650,00
Farrera	6.187,00					2.928,62		2.976,29	2.978,20	657,80	
la Guingueta d'Àneu	10.842,00		10.796,00	360,00	10.796,00	2.491,69	406,17	3.558,80	4.541,98	4.185,14	10.796,00
Lladorre	14.698,00		14.699,00		14.699,00	12.557,84		11.765,84	12.790,93	10.634,74	14.699,00
Llavorsí	6.851,00							4.384,59	4.384,48	2.794,04	
Rialp	6.330,00					78,12		420,92	3.104,10	3.104,05	
Soriguera	10.639,00					1.472,31		5.389,57	8.421,89	8.421,90	
Sort	10.505,00			1.466,00		1.310,52	1.283,00	956,69	5.678,70	5.678,70	
Tírvia	850,00					12,46		53,37	53,37	15,90	
Vall de Cardós	5.620,00		5.658,00		5.658,00	2.835,14		2.878,71	2.878,71	2.370,59	5.658,00
Total espai		**9.851,00**	**106.661,00**	**40.852,00**	**119.758,00**	**101.824,31**	**39.979,20**	**69.850,00**	**152.840,68**	**151.888,33**	**94.899,00**
Total Pallars Sobirà	**137.792,00**	**4.990,00**	**71.418,00**	**14.093,00**	**74.018,00**	**64.144,79**	**14.411,25**	**61.540,42**	**95.685,09**	**85.869,93**	**74.018,00**
% del Pallars Sobirà		**3,62**	**51,83**	**10,23**	**53,72**	**46,55**	**10,46**	**44,66**	**69,44**	**62,32**	**53,72**

Font: Elaboració pròpia. Sigles: PNAESM: Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici; RNC: reserves nacionals de caça; PEIN: Pla d'espais d'interès natural; PNAP: Parc Natural de l'Alt Pirineu; N2000: xarxa Natura 2000
Nota: Les dades de les RNC no coincideixen amb l'extensió oficial d'alguns termes

polítiques i econòmiques importants. Les figures de protecció de la natura que s'han implantat al Pallars Sobirà en aplicació de la legislació ambiental tenen, juntament amb les seves implicacions en el medi natural, un clar component polític. D'entrada, la declaració d'espais protegits pot derivar de processos polítics relativament diferents: des de la proclamació unilateral per part d'altes instàncies governamentals fins a les demandes formulades per entitats civils, passant per la negociació o el conflicte entre actors socials diversos (dotats, per la seva banda, de diferents capacitats per intervenir en la presa de decisions). El seu desenvolupament institucional comportarà, en segon lloc, que s'estableixi una demarcació

determinada sobre el territori, a l'interior de la qual s'introduiran canvis en relació amb les pràctiques dutes a terme fins llavors. La patrimonialtzació de la natura esdevé, finalment, un procés que sorgeix en uns contextos històrics particulars i que s'associa també amb uns espais específics.

La centralitat que han assolit als últims anys els parcs i les reserves naturals al Pallars Sobirà, d'acord amb això, és el resultat d'un procés que ha de ser analitzat en termes de les seves variables socials. En aquest cas, juntament amb les pràctiques tradicionals, s'ha de prestar una atenció especial a diversos factors que han contribuït a la implantació de les polítiques públiques de conservació de la natura a la comarca, en un desplegament que ha suscitat, en general, molt poques resistències. Les actuacions promogudes per l'Estat des de la primera meitat del segle XIX en el marc la seva construcció moderna han propiciat una pèrdua creixent de control per part de les poblacions locals sobre les seves muntanyes i els recursos naturals i també, encara que d'una manera indirecta, el despoblament de sectors amplis del territori de la comarca i canvis significatius en els seus paisatges. Aquest buit social ha contribuït d'una manera decisiva a fer que les muntanyes de l'Alt Pirineu puguin ser presentades avui com l'últim reducte de la natura verge del país, a la manera d'un parc temàtic destinat bàsicament al consum turístic d'origen urbà.

Antecedents de la conservació moderna

Amb la creació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici s'implantava a mitjan segle passat la primera figura moderna de gestió ambiental de la muntanya al Pallars Sobirà. La regulació tradicional dels aprofitaments pastorals i forestals a través d'ordenances locals es pot considerar, fins a cert punt, com un antecedent de les figures de protecció contemporànies. Els límits fixats des de l'època medieval en l'ús dels recursos naturals (en relació amb els llocs, els moments, les quantitats i els tipus d'aprofitaments) responien fonamentalment, però, a la necessitat de preservar la fauna, la vegetació, els sòls i les aigües com a béns de producció essencials en el marc d'una economia agroramadera. La població local s'havia d'ajustar a aquestes normes, que fins i tot afectaven les finques particulars i limitaven els drets dels seus propietaris. Les actuals figures de protecció, pel contrari, tenen com a objectiu conservar la natura com un valor en si mateix i com a part d'un patrimoni col·lectiu que ultrapassa els interessos de les poblacions locals per associar-se al conjunt de la nació o, fins i tot, a la humanitat

Camí de Sant Maurici, Espot.
Autor: Luís García Garrabella. Any: 1954. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (Postals de l'Oficina de Turisme de la Pobla de Segur).

sencera. Enfront de l'especificitat dels reglaments veïnals, que recolzaven en la llarga continuïtat històrica de les disposicions que harmonitzaven els usos tradicionals, les àrees protegides responen a unes directrius de caràcter general i són implantades des de fora per mitjà de processos verticals de decisió.

L'espai comprès per les capçaleres dels rius Escrita i Sant Nicolau va ser declarat parc nacional l'any 1955. En la seva primera delimitació, amb una superfície de 9.851 ha, el parc s'estenia parcialment pels termes administratius de dos únics municipis: Barruera (avui la Vall de Boí) a l'Alta Ribagorça i Espot al Pallars Sobirà. D'acord amb la legislació de l'època, la figura del parc nacional s'aplicava a espais caracteritzats per tenir uns valors estètics i paisatgístics destacats.[2] En la pràctica,

[2] En aquell moment els parcs nacionals es declaraven en virtut de la Llei espanyola de parcs nacionals (1916), la qual els contemplava com a «lugares o parajes excepcionalmente pintorescos, boscosos o escabrosos del territorio nacional, que el Estado consagra declarándolos así, con el exclusivo objeto de favorecer su accesibilidad por vías de comunicación adecuadas, y de respetar y hacer que se respete la belleza natural de sus paisajes, la riqueza de su fauna y flora y las particularidades geológicas e hidrológicas que contenga, evitando, con la mejor eficacia, cualquier acto de destrucción, deterioro o desfiguración por la mano del hombre».

encara que la declaració implicava limitacions en alguns usos (sobretot quant a la caça), la manca d'òrgans de gestió i d'un servei de guarderia adequat a la seva grandària van dificultar durant anys l'eficàcia d'aquestes regulacions. De fet, més enllà del pasturatge per part del bestiar local, la creació del parc no va impedir ni la continuïtat dels aprofitaments hidroelèctrics (la major part dels quals s'havien implantat poc abans a la zona), ni la pesca als rius i els estanys ni, fins i tot, les extraccions de fusta, contravenint així d'una manera flagrant els seus propòsits conservacionistes.

Als anys seixanta hi va haver dues iniciatives relacionades també parcialment amb la conservació de la natura al Pallars Sobirà. El 1962 es declarava el congost de Collegats com a paisatge pintoresc, una categoria prevista en la legislació de l'època sobre el patrimoni cultural. Encara que aquesta figura no tenia implicacions en la gestió ambiental ni tindrà tampoc continuïtat, cal considerar-la com un precedent de les formes de protecció posteriors. Pocs anys després, el 1966, s'instaurava la Reserva Nacional de Caça de l'Alt Pallars-Aran, dins la primera onada de creació de reserves cinegètiques impulsades per l'Estat. Aquesta reserva, que amb 106.661 ha seria una de les més extenses d'Espanya, abraça el 51,8% de la superfície de la comarca i comprèn la totalitat dels termes municipals d'Alins, Esterri d'Àneu, Esterri de Cardós, la Guingueta d'Àneu, Lladorre i Vall de Cardós, juntament amb la major part del d'Alt Àneu. Les reserves nacionals es van crear amb la finalitat de protegir les espècies cinegètiques de fauna salvatge (especialment els grans mamífers, com l'isard en les que es van establir als Pirineus), en un moment en què la seva continuïtat estava amenaçada per manca d'una regulació de la caça (Casanovas, Leal i Roldán, 2007).

El desplegament de les polítiques de conservació

No és fins a mitjan els anys vuitanta, amb l'aprovació de la Llei d'espais naturals (12/1985), que es pot parlar del desplegament de la concepció moderna de la protecció de la natura a Catalunya. La implantació massiva d'àrees protegides de què ha estat objecte el Pallars Sobirà des d'aleshores, amb la reformulació de les figures anteriors i la creació d'altres de noves, estarà impulsada fonamentalment per l'Administració de la Generalitat de Catalunya.

El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici ha estat objecte durant els últims vint-i-cinc anys de diversos processos d'ampliació, paral·lelament a la

seva consolidació com a figura de gestió del territori: al 1988 (quan es crea la zona perifèrica de protecció i es determina una àrea d'influència socioeconòmica), al 1990 (quan es modifiquen els límits de la corona de protecció) i al 1996 (quan s'amplien tant la part de màxima protecció com l'àrea circumdant). En l'actualitat, l'abast del parc en el seu conjunt és de 40.852 ha (14.411,25 ha de les quals se situen dins del Pallars Sobirà, amb 5.329,50 de considerades com de parc estricte) i s'estén per un total de deu municipis de l'Alta Ribagorça (la Vall de Boí i Vilaller), la Val d'Aran (Naut Aran i Vielha e Mijaran), el Pallars Jussà (la Torre de Cabdella) i el Pallars Sobirà (Alt Àneu, Espot, Esterri d'Àneu, la Guingueta d'Àneu i Sort). Malgrat el creixement que ha registrat en els prop de seixanta anys que han transcorregut des de la seva creació, la zona de màxima protecció continua encara circumscrita als termes d'Espot i la Vall de Boí.

D'acord amb la legislació catalana, la figura de parc nacional es correspon amb espais d'una grandària relativa, que no han estat modificats essencialment per l'acció humana i que tenen un interès científic, paisatgístic i educatiu. La finalitat de la declaració és preservar-los de totes aquelles intervencions que podrien alterar-ne la fisonomia, la integritat i l'evolució dels sistemes naturals (en especial de la caça, la pesca, les activitats extractives i l'execució de qualsevol obra o instal·lació), per la qual cosa només s'hi admeten aquelles activitats que són compatibles amb els objectius de protecció.[3] Per la seva banda, la zona perifèrica, sota la responsabilitat dels mateixos òrgans de gestió que l'àrea interna del parc, té l'objectiu d'establir una franja contínua a tot el seu perímetre, que es regeix per un nivell de protecció més baix i s'equipara al d'un parc natural, amb la finalitat de garantir una protecció completa dels valors que justifiquen l'existència del parc i evitar els possibles impactes ecològics i paisatgístics procedents de l'exterior. A la zona perifèrica hi són permesos els usos i aprofitaments tradicionals, la seva superfície està sotmesa al règim de sòl no urbanitzable, però no hi estan prohibides les activitats cinegètiques ni les extractives.

En virtut també del desplegament de la llei esmentada, el 1987 van declarar-se diverses reserves naturals parcials per a la protecció d'espècies animals en perill de desaparició, tres de les quals situades en territori pallarès: la d'Alt Àneu

[3] La Llei de reclassificació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (7/1988) explicita que només hi són permesos, a banda de les activitats científiques, educatives i recreatives, els usos tradicionals i agraris existents així com, d'una manera excepcional, l'aprofitament de l'aigua, regulats pel Pla rector d'ús i gestió.

Ramat a l'estany de Sant Maurici, Espot.
Autor: Luís García Garrabella. Any: 1954. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (Postals de l'Oficina de Turisme de la Pobla de Segur).

(338,40 ha), amb la finalitat de protegir l'ós bru i les espècies de la fauna forestal pirinenca (mussol pirinenc, pigot negre, gall fer, cabirol i marta), i les de la Noguera Pallaresa-Bonaigua (139,71 ha) i la Noguera Pallaresa-Collegats (27,95 ha), entorn a dos trams fluvials, per garantir la supervivència de les darreres poblacions de llúdriga del país. D'acord amb aquesta llei, les reserves naturals són espais d'una extensió reduïda i un interès científic elevat, que es declaren amb la finalitat de preservar íntegrament els valors naturals que contenen.[4] En la primera, quedaven regulats els aprofitaments forestals i l'obertura de nous camins així com prohibida la caça, mentre que a les altres dues s'hi limitaven els aprofitaments hidràulics i piscícoles, prohibint les activitats que poguessin representar una alteració negativa i de caràcter irreversible en l'hàbitat (com ara modificar la vegetació de ribera o abocar deixalles i enderrocs).

L'any 1991 la Generalitat va crear a la Reserva Nacional de Caça de Boumort, la segona reserva cinegètica pallaresa (a cavall, en aquest cas, amb les comarques del Pallars Jussà i l'Alt Urgell), que afecta la part oriental del terme municipal de

[4] La llei preveu dos tipus diferents de reserves naturals: les reserves integrals tenen l'accés controlat d'una manera estricta i només hi són permeses les activitats d'investigació i divulgació, mentre que les reserves parcials, declarades per decret (i no per llei) toleren aquelles activitats que no puguin perjudicar els valors naturals de protecció.

Taula 2. Espais del PEIN al Pallars Sobirà, 2009 (ha)

Aigüestortes		49.378,91
Alt Àneu	5.159,99	
Baix Pallars	844,62	
Espot	7.468,68	
Esterri d'Àneu	175,33	
la Guingueta d'Àneu	983,18	
Llavorsí	0,01	
Rialp	1.583,66	
Soriguera	348,99	
Sort	4.721,16	
	21.285,63	
Alt Pirineu		80.371,93
Alins	17.285,31	
Alt Àneu	11.826,32	
Baix Pallars	2.380,20	
Esterri d'Àneu	15,76	
Esterri de Cardós	1.299,83	
Farrera	2.978,20	
la Guingueta d'Àneu	3.558,80	
Lladorre	12.790,93	
Llavorsí	4.384,46	
Rialp	1.520,44	
Soriguera	7.957,50	
Sort	957,54	
Tírvia	53,37	
Vall de Cardós	2.878,71	
	69.887,36	
Collegats-Queralt		2.342,91
Baix Pallars	469,7	
	469,7	
Costoja		992,14
Baix Pallars	876,74	
Soriguera	115,4	
	992,14	
Estany de Montcortès		45,01
Baix Pallars	45,01	
	45,01	
Marimanha		6.629,73
Alt Àneu	0,01	
	0,01	
Naut Aran		2.255,33
Alt Àneu	209,24	
	209,24	
Serra de Boumort		10.824,72
Baix Pallars	2.795,99	
	2.795,99	
Total Pallars Sobirà	**95.685,08**	

Font: Departament de Territori i Sostenibilitat

Baix Pallars.[5] Les reserves tenen com a finalitat principal regular l'ús dels recursos cinegètics i és discutible considerar-les pròpiament com a formes de protecció ambiental (Mallarach, 2008: 53). No obstant això, la seva actuació s'ha anat ampliant progressivament al conjunt de la fauna (amb un èmfasi preferent en les espècies protegides) i a la gestió dels ecosistemes.

[5] Entre les reserves nacionals de l'Alt Pallars i de Boumort, el Pallars Sobirà aplega un 34,9% dels espais que té Catalunya designats amb aquesta figura cinegètica.

Un any després s'aprovava el Pla d'espais d'interès natural (PEIN), el primer instrument de política territorial moderna en matèria ambiental i de caràcter general aplicada a Catalunya (Font i Majoral, 1999). El PEIN incloïa inicialment una llista de 144 espais considerats d'interès natural en el conjunt del país, nou dels quals pertanyents, parcialment o total, al Pallars Sobirà, amb una superfície de 64.144,79 ha (un 46,6 % del conjunt de la comarca): Aigüestortes, Alt Àneu, Capçaleres de la Noguera de Vallferrera i de la Noguera de Cardós, Collegats, Costoja, Estany de Montcortès, Naut Aran, Serra de Boumort i Vall de Santa Magdalena. El Pla estableix un règim jurídic destinat a garantir la conservació dels valors naturals de determinades zones qualificats *d'interès general*, a partir dels criteris bàsics de representativitat, diversitat, raresa i singularitat, sobretot davant de les amenaces de degradació, a banda que puguin adoptar o no la consideració d'espais naturals de protecció especial d'acord amb la importància dels seus valors científics, ecològics, culturals, educatius, paisatgístics i/o recreatius i comptar, d'aquesta manera, amb una regulació jurídica pròpia i una gestió individualitzada.[6] Aquells espais que no són objecte d'una instància de gestió específica (com és el cas, per exemple, de l'Estany de Montcortès) romanen subjectes a les mesures de protecció de caràcter general previstes per la llei.

Les darreres fronteres del patrimoni natural

Els espais contemplats al PEIN han conformat la base sobre la qual s'han desenvolupat les polítiques de conservació posteriors al Pallars Sobirà. En aquest sentit, l'agost de 2003 es publicava el decret de creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu, que es constituïa fonamentalment a partir d'alguns espais ja catalogats de manera prèvia: Capçaleres de la Noguera de Vallferrera i la Noguera de Cardós, Alt Àneu i Vall de Santa Magdalena, juntament amb les reserves naturals de la Noguera Pallaresa-Bonaigua i d'Alt Àneu. Les propostes d'ampliació del Parc Nacional s'han basat també en les directrius apuntades abans pel PEIN.

El Parc Natural de l'Alt Pirineu, amb 69.850 ha (61.540 de les quals a l'interior del Pallars Sobirà i la resta pertanyents a l'Alt Urgell), és l'espai protegit més gran

[6] La llei estableix quatre figures de protecció especial: els parcs nacionals, els paratges naturals d'interès nacional, les reserves naturals i els parcs naturals.

de tot Catalunya.[7] D'acord amb la legislació conservacionista, els parcs naturals són espais que presenten uns valors naturals qualificats i en els quals s'estableix un règim de protecció amb l'objectiu d'aconseguir fer compatible la conservació dels valors esmentats amb l'aprofitament ordenat dels seus recursos i l'activitat dels seus habitants.

Els termes emprats per justificar la creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu mostren un canvi de perspectiva significatiu en relació amb l'èmfasi exclusivament paisatgista i/o naturalista dels espais protegits anteriors. El parc pretén preservar «l'existència de mostres molt variades i riques de les estructures geològiques, dels ecosistemes, dels hàbitats i de les comunitats vegetals, les espècies i els paisatges del Pirineu axial català», però aplega alhora un patrimoni arqueològic i arquitectònic valuós. Més enllà d'aquesta constatació general, però, el text de la declaració assumeix la dimensió cultural del seu paisatge (com a «fruit del vincle existent entre els valors culturals, l'activitat econòmica i els valors naturals»), amb un reconeixement especial a la contribució de les activitats tradicionals i l'aprofitament ordenat dels recursos naturals, sobretot de la ramaderia extensiva, en la preservació dels seus valors ecològics i paisatgístics.

L'aplicació de la política ambiental de la Unió Europea és, ara per ara, el darrer episodi del procés contemporani de patrimonialització del territori pallarès. La idea de patrimoni natural experimenta una nova expansió des d'un punt de vista conceptual i social: la natura, com a fenomen local, passa de ser entesa com un bé i un referent nacional a declarar-se com un patrimoni de caràcter internacional, i aquest fet té unes repercussions legals tant per als individus com per als estats. Regulada per la Directiva Hàbitats de la UE (1992), la xarxa Natura 2000 es va constituir amb l'objectiu de garantir la conservació dels hàbitats naturals i les espècies de la fauna i la flora considerats d'interès comunitari.[8] En concret, aquesta normativa estableix com a hàbitats naturals d'interès comunitari aquells que es troben amenaçats de desaparició, tenen una àrea de distribució reduïda i/o són exemples representatius d'alguna de les sis regions biogeogràfiques de la UE.[9] D'acord amb el procediment

[7] Quant a la seva extensió, és el desè parc natural més gran del conjunt de comunitats autònomes espanyoles.

[8] La protecció de les aus queda exclosa de la Directiva Hàbitats ja que forma part d'una directiva específica aprovada l'any 1979.

[9] En relació amb les espècies, els criteris són similars: aquelles que es troben en perill o són vulnerables, rares o endèmiques i requereixen una atenció especial.

Mapa 2. Espais naturals protegits al Pallars Sobirà

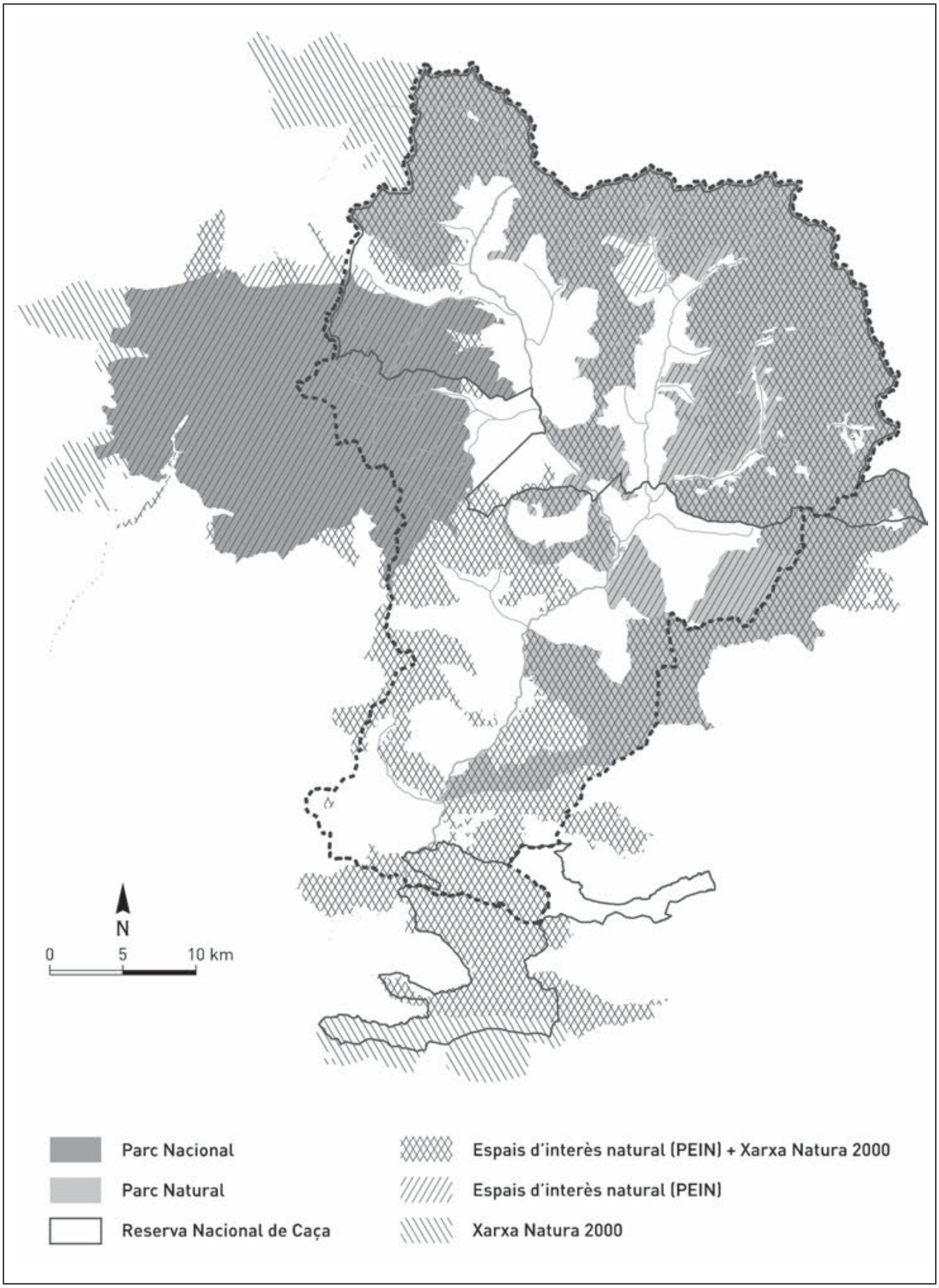

Font: ICGC. Elaboració pròpia

establert, els estats membres (a través de les comunitats autònomes, en el cas espanyol) van fer propostes d'espais per formar part de la xarxa, que posteriorment la Comissió hauria de classificar primer com a llocs d'importància comunitària (LIC) i designar després com a zones especials de conservació (ZEC).[10] Les propostes havien d'assolir uns nivells mínims de representació dels hàbitats i les espècies en la proporció amb la qual estan presents en el territori de cada estat. Les zones incloses en aquesta xarxa no disposen necessàriament d'òrgans de gestió específics (excepte quan es corresponen amb altres figures de protecció especial), però es consideren llocs preferents d'ajuts i inversions, en especial per a aquells fons que provenen de la Unió Europea.

El Govern de la Generalitat va aprovar la seva proposta d'espais l'any 2006, després d'haver de corregir la que havia elaborat en un primer moment i que va ser rebutjada per les instàncies comunitàries a causa de l'exclusió d'algunes zones (com el Muntanyó d'Àrreu, al terme d'Alt Àneu). Pel que fa al Pallars Sobirà, la llista incloïa cinc espais (Aigüestortes, Alt Pallars, Serra de Boumort-Collegats, Estany de Montcortès i la Torrassa), que sumen 85.869,93 ha, la qual cosa representa un 62,3% de la superfície comarcal. La seva correspondència amb els espais inclosos al PEIN és només parcial: mentre que alguns espais prèviament protegits van quedar al marge de la proposta europea, tots aquells que s'hi van integrar van passar a considerar-se com a part del PEIN (com s'havia fet abans amb la zona perifèrica del Parc Nacional). És per això que la darrera actualització d'aquest pla, corresponent a l'any 2009, presenta la xifra més elevada pel que fa a la protecció ambiental del Pallars Sobirà: abraça un 69,4% del conjunt del seu territori (més del 80% en alguns termes).

Actualment hi ha sobre la taula el projecte d'una nova ampliació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, impulsada en un primer moment per alguns municipis de la zona perifèrica i que atén a criteris diferents com la representació dels sistemes naturals, les condicions socioeconòmiques i la coherència en la gestió.[11] En cas d'aprovar-se en els termes plantejats, la superfície central

[10] La Directiva de les Aus estableix la figura de les zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA) que s'integren també a la xarxa.

[11] Pel que fa al sector del Pallars Sobirà, la versió de l'ampliació que es va anunciar l'any 2004 preveia incorporar, per iniciativa dels municipis afectats, els espais de la Serra del Rei (Sort) i Quatre Pins (Espot), que passarien de zona perifèrica a parc estricte, i els boscos comunals de Rialp (que afavoririen la connectivitat amb el PNAP) i el Solà de l'Escrita (Espot), que s'incorporarien a la corona exterior de protecció.

del parc es doblaria (i afectaria parcialment, el Pallars Sobirà, els termes municipals d'Alt Àneu i Sort, a banda del d'Espot), alhora que la corona de protecció creixeria en un 56 % (hi entrarien Rialp i Soriguera), fins assolir una grandària total de 69.596,14 ha. Fins ara, però, no s'ha aconseguit el consens necessari per concretar l'abast de l'ampliació. D'altra banda, l'aprovació del Pla territorial de l'Alt Pirineu i Aran va establir una xarxa de sòl no urbanitzable de protecció especial (això és, subjecte a la normativa urbanística i no a l'ambiental) composta per diversos espais naturals de valor regional i, especialment, connectors territorials (DPTOP, 2006).[12] Al juliol del 2012 (i un altre cop al setembre de l'any següent), el Departament de Territori i Sostenibilitat va anunciar l'inici dels tràmits per a l'ampliació del Parc Natural de l'Alt Pirineu, a sol·licitud de quatre dels municipis afectats i que implicaria la incorporació d'algunes zones pertanyents a la xarxa Natura 2000.[13]

Rètol del Parc Natural de l'Alt Pirineu, Farrera.
Autor: Oriol Beltran. Any: 2005.

La superfície protegida a la comarca ha estat objecte, en definitiva, d'un creixement continuat des del 1955, amb una intensificació especial a partir de mitjan anys vuitanta. Juntament amb l'abast territorial que tenen les àrees protegides en aquesta zona de l'Alt Pirineu (i que és, amb diferència, el més gran de Catalunya), aquest procés ha afavorit la proliferació de diferents figures de protecció. Els parcs (natural i nacional, aquest darrer amb una zona de protecció estricta i una altra de perifèrica), les reserves naturals, les reserves nacionals de caça, els

12 Tot i no afectar directament la comarca, al juny del 2012 es van modificar els límits (i la denominació mateixa) de la Reserva Nacional de Caça de l'Alt Pallars, i els municipis aranesos van quedar sota la jurisdicció del Conselh Generau d'Aran.

13 D'acord amb la nota de premsa del departament esmentat, «la bona gestió que s'ha fet del Parc Natural en aquest temps ha animat els ajuntaments a proposar la inclusió de noves àrees» i «l'ampliació es farà sempre comptant amb el consens del territori».

espais pertanyents al PEIN i els inclosos a la xarxa Natura 2000, no només es regeixen per normes pròpies i estan gestionats per òrgans diferents (amb una intervenció també variable de les diverses administracions presents en el territori i/o amb responsabilitats en matèria ambiental), sinó que sovint delimiten àrees que s'encavalquen, d'una manera total o parcial, i dificulten la clarificació de les seves competències i una transparència en la gestió.[14]

Els criteris utilitzats per a la selecció i la designació dels espais naturals protegits de la comarca reflecteixen una combinació variable de consideracions ecològiques, processos més o menys conjunturals de negociació política, context demogràfic i imponderables econòmics que, en general, han tingut poc en compte el context en què s'implanten així com les necessitats i els criteris dels actors locals.

[14] D'acord amb Santamarina (2009), la multiplicació de figures proteccionistes i d'òrgans de gestió contribueix a afegir retòrica a unes polítiques ambientals inoperants. Per Mallarach (2008: 83), la superposició que hi ha entre diferents figures de protecció, que sovint tenen límits que no coincideixen, comporta dificultats considerables a l'hora de conèixer el rang legal de protecció d'un espai determinat i és una característica del sistema d'espais protegits de Catalunya gairebé única a Europa.

2. Valls, pobles i persones. Escenaris locals

De la mateixa manera com passa en qualsevol altre procés històric, les transformacions que són a la base del desplegament actual de les àrees protegides al Pallars Sobirà responen a certes dinàmiques de caràcter general, però es concreten de maneres específiques en l'àmbit local. Més enllà de la preocupació de l'opinió pública per la degradació ambiental, l'auge de les polítiques de conservació de la natura a les muntanyes pirinenques coincideix amb determinades circumstàncies que n'afavoreixen la implantació. Els canvis que en les últimes dècades del segle passat propiciaran una concentració tan elevada d'espais naturals protegits a la comarca van iniciar-se, en realitat, molt abans i es relacionen amb la construcció de l'Estat modern i les polítiques de territorialització que aquest implementarà a partir de la primera meitat del XIX.

L'examen dels processos demogràfics, econòmics i polítics (socials, en suma) que conflueixen en la configuració actual dels paisatges pallaresos a partir d'una aproximació etnogràfica, però, no només ens informa de les circumstàncies en què aquests factors es combinen de maneres concretes. Els estudis socials de base local tenen, en efecte, la virtut d'una aproximació intensiva i realista a la vivència dels fets socials, però no són una condició suficient per a la seva comprensió. L'anàlisi comparativa de casos etnogràfics dóna compte, alhora, dels aspectes comuns que hi ha darrere dels fenòmens particulars. L'antic terme municipal de Baén, el poble d'Espot i la capçalera de la vall de Cardós brinden la possibilitat d'explorar les dinàmiques dels processos demogràfics, econòmics i polítics que caracteritzen els canvis contemporanis del Pallars Sobirà. En comptes de tractar-se d'una convergència conjuntural de processos independents, però, les transformacions esmentades són causades per agents i factors que no poden entendre's prenent el marc local com una totalitat aïllada i completa. Els processos de canvi de l'època contemporània resulten de les connexions que mantenen les comunitats de muntanya amb la societat més àmplia, a través del mercat i de l'acció de l'Estat, una relació que es materialitza de maneres diverses (per mitjà del conflicte o del consens, plantejant crisis o generant oportunitats).

2.1. Un món que desapareix a l'entorn dels barrancs d'Enseu i Riu Major

Els nuclis de població que havien pertangut a l'antic terme municipal de Baén i els situats al cantó oriental del de Gerri de la Sal es poden recórrer ara fent un tomb, còmodament en cotxe, a partir d'enllaçar diverses vies i pistes de muntanya. Prenent la carretera local que surt del pont de Baén (al km 296 de la N-260), un primer trencall a l'esquerra al cap d'1,3 km ens du fins al poble d'Enseu, que té avui (2012) 4 persones censades. A Enseu, que havia arribat a tenir 72 habitants a mitjan segle XIX, hi havia fa seixanta anys tres cases habitades amb 18 persones. Un segon trencall de la carretera de Baén (asfaltada des de fa només 23 anys) ens du fins a Bresca, que pertanyia com Enseu a l'antic municipi de Gerri de la Sal. Els últims anys s'han tornat a habitar tres cases que havien quedat tancades i ara hi viuen 16 persones. S'hi havia obert fins i tot un refugi amb una capacitat de 22 places. L'any 1950 hi havia 36 habitants censats, amb sis cases obertes, pràcticament la mateixa quantitat de gent que a principis de segle, quan el poble havia conegut el seu màxim demogràfic de l'època contemporània.

Entrant ja en l'àmbit de l'antic terme de Baén, un desviament asfaltat de fa vuit anys a l'esquerra de la carretera permet arribar fins a Useu. Encara que hi ha 7 persones inscrites, actualment només hi viu un matrimoni d'una manera permanent. El 1857 el poble tenia 110 habitants, més fins i tot que la capital del municipi.[15] El fet devia ser excepcional perquè, entre el 1888 i el 1950 la seva població oscil·larà entre les 62 i les 40 persones, unes xifres sensiblement inferiors, amb entre onze i set cases obertes. Abans d'arribar al poble de Baén, la carretera passa pels antics masos del Pui i de Vilesa i les ruïnes de l'Hostalet. El nomenclàtor del 1860 indica que en aquell moment s'habitaven només d'una manera temporal. De fet, en el primer cas la finca pertanyia a una família de Gerri de la Sal i els últims temps que va estar habitada (a principis dels anys setanta) hi van viure masovers procedents d'altres nuclis de la rodalia (Useu i Solduga). Vilesa, per la seva banda, era propietat d'una família que s'estava a Enseu i que l'explotava sense residir-hi de forma permanent, després que l'habitatge havia quedat malmès a causa de la Guerra, com va passar també a l'Hostalet. Aquestes cases són mostres d'un poblament dispers propi del Prepirineu. Als últims anys s'hi han fet alguns treballs de rehabilitació.

[15] Els censos de 1857 i 1888 mostren una davallada en el sector oriental de Baix Pallars del 30 % (quasi un 40 %, si comptem únicament el municipi de Baén).

Mapa 3. El sector oriental de Baix Pallars

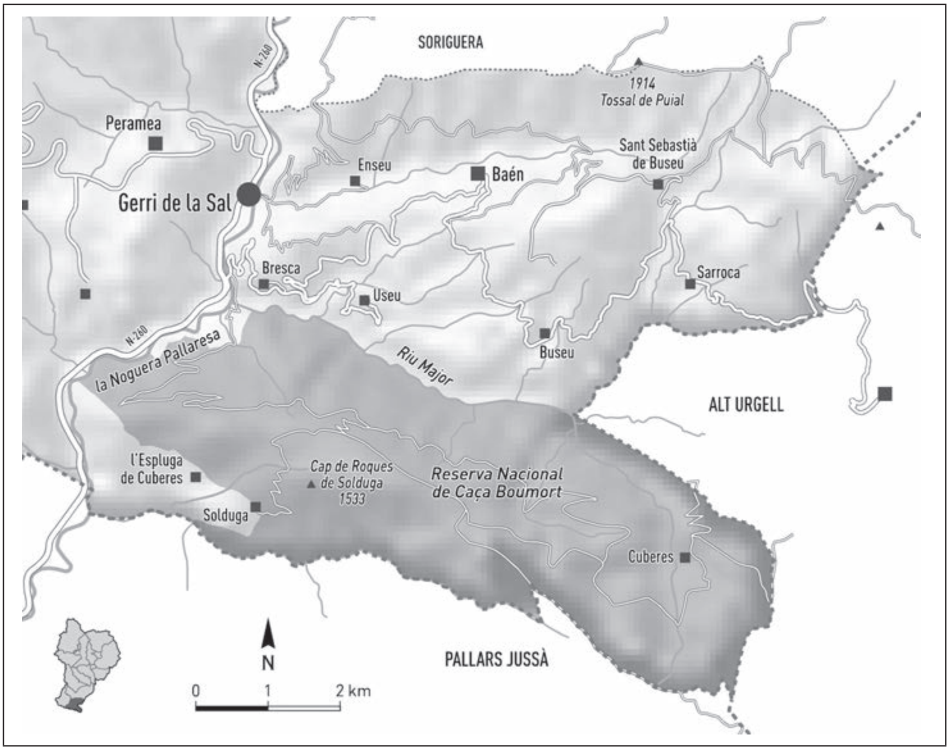

Font: ICGC. Elaboració pròpia

El poble de Baén, el primer del recorregut que se situa per sobre dels 1.000 m d'altitud, va ser capital municipal fins a l'any 1969 quan es va constituir, per mitjà d'una fusió amb Gerri de la Sal, Peramea i Montcortès, l'actual municipi de Baix Pallars. L'any 2012 tenia censades 15 persones encara que, en la seva major part, marxen a viure fora durant els mesos d'hivern. La demografia històrica recent permet identificar una relativa estabilitat d'entre 50 i 60 persones des de l'any 1888 fins al 1960 (amb un pic de 88 habitants el 1920). A la segona meitat del XIX, però, hi havia fins a disset cases habitades, mentre que des de la Guerra Civil ençà no n'hi ha hagut mai més de deu.

Continuant la carretera que du fins a Sarroca, acabada d'asfaltar l'any 2011, se succeeixen diversos nuclis que estan deshabitats des de fa temps. A poc menys de 5 km de Baén hi ha l'antic poble de Buseu, les restes del qual han començat darrerament a ser consolidades i una de les cases, rehabilitada. Després d'haver

mantingut una població força estable a l'entorn d'una trentena de persones durant el primer terç del segle passat, els censos mostren una davallada del 50% als anys 1940 i 1950, quan només quedaven obertes tres de les vuit cases que hi havia a mitjan segle XIX (a banda de Recallers, una altra casa sola situada uns centenars de metres més enllà del poble, propietat d'una família de Buseu i on hi havia masovers). Des del 2011 s'hi ha obert un refugi destinat a l'observació d'ocells rapinyaires (que disposa de diversos *hides* i dos canyets) i hi ha una persona censada.

Abans d'arribar a Sarroca, cal prendre un trencall a mà esquerra per enfilar-se cap a Sant Sebastia (denominació local de Sant Sebastià de Buseu), situat a 1.588 m d'altitud. Aquí tampoc no hi queda cap edifici dempeus i les ruïnes de les cases, les eres i l'església, situades al coll que separa els barrancs d'Enseu i de Sant Sebastia, semblen talment les restes d'un bombardeig. El poble havia mantingut quatre cases obertes fins a l'any 1960 i una cinquantena de persones a mitjan segle passat (tot i que amb unes oscil·lacions notables des de l'últim terç del XIX). El sector situat a la dreta del barranc de Riu Major inclou, finalment, el veïnat de Castellnou, amb dues cases, i Sarroca, una casa sola, situada ja a 22 km de l'inici del trajecte. Aquesta darrera és l'única que encara roman habitada d'una manera permanent, tot i que per una dona sola (acompanyada, eventualment, de la família del pastor romanès que té contractat).

Passat Sarroca, la pista (que des d'aquest punt deixa d'estar asfaltada) segueix 15 quilòmetres més enllà fins arribar a Taús, després de creuar els Castells, dos pobles situats ja dins de l'Alt Urgell. De Taús surt una altra via forestal que, un altre cop en el Pallars Sobirà, travessa les muntanyes de Cuberes i Pentina en direcció cap al pont de Baén. Els nuclis que havien estat poblats antigament en aquest costat del barranc de Riu Major estan més separats entre si i històricament havien aplegat també un volum inferior de població. Actualment no hi viu ningú d'una manera estable. Al veïnat de Cuberes hi havia quatre cases al 1860, una de les quals estava ja llavors inhabitada. Just després de la Guerra encara hi havia dues famílies (14 persones). A partir del 1945, i durant els vint anys següents, ja només hi va romandre oberta una sola casa, habitada per una família de masovers, que van acabar marxant a viure a Gerri de la Sal. Davant de les cases enrunades, hi ha des del 1998 un refugi de muntanya, Casa Miró (40 places), a 1.475 m d'altitud, que obre tot l'estiu i alguns caps de setmana a la primavera i la tardor. L'edifici havia estat bastit per l'Administració forestal i s'explota ara per mitjà d'un conveni amb l'Ajuntament de Baix Pallars.

Solduga i l'Espluga de Cuberes, que apleguen dues petites esglésies romàniques i constaten un poblament d'origen medieval, presenten una morfologia similar. Els seus habitatges s'orienten al vessant sud i estan bastits a tocar mateix de la roca, enmig de grans cingles de conglomerat de la serra de Cuberes, sobre el barranc de l'Infern. Solduga, que és accessible per pista des de fa només dotze anys, havia tingut fins a quatre cases obertes a la segona meitat del segle XIX, de les quals ja només en quedaven tres als anys quaranta. A l'Espluga hi havia un sol habitatge, construït dins mateix de la balma d'un penya-segat. El lloc va quedar deshabitat durant la Guerra, tot i que després encara es va continuar cultivant uns anys més. És l'única entitat de població de tot aquest sector a la qual encara avui només s'hi pot arribar a peu. Tornant a la pista, aquesta davalla fins arribar un altre cop a l'alçada de la Noguera Pallaresa on hi ha les ruïnes d'algunes cases soles, en la major part propietat de veïns de Gerri de la Sal, que antigament havien constituït llocs de residència temporal. Des de Taús fins al pont de Baén, que enllaça amb la N-260, el principal eix viari que travessa el Pallars Sobirà de nord a sud, el recorregut per pista és d'uns 30 km.

L'itinerari descrit permet adonar-se que aquestes muntanyes havien estat fins no fa massa anys l'espai vital d'una quantitat apreciable de població. Fa un segle i mig hi havia 488 habitants, que vivien en noranta cases agrupades en set nuclis, juntament amb alguns altres habitatges disseminats. Encara al 1940, després de la Guerra Civil (que va ser especialment traumàtica a la zona), hi vivien 250 persones, quasi una quarantena de famílies. L'aprofitament agropecuari dels recursos naturals de l'entorn més proper s'hi va practicar fins fa cinquanta anys i traduïa aquestes xifres demogràfiques en una important empremta en el paisatge: no només hi residia una població nombrosa sinó que aquesta es mantenia de l'aprofitament de les oportunitats que brindava el seu medi físic (hi vivia i en vivia). Juntament amb els nuclis habitats i les persones, hi havia els camps que aquests cultivaven (sovint damunt de marges per corregir el desnivell), el seu bestiar, els prats necessaris per alimentar-lo, l'explotació del bosc, la caça, els camins, les fonts, els aplecs, els cementiris...

Els pobles enrunats, les cases reformades com a residències d'estiueig que romanen tancades la major part de l'any, l'avenç del matollar en les antigues pastures i en parcel·les que abans havien estat cultivades o la presència cada cop més visible de la fauna salvatge, especialment els cérvols i els senglars, són alguns dels trets que caracteritzen avui el paisatge de les conques dels barrancs d'Enseu

i Riu Major, a l'extrem sud del Pallars Sobirà, i esdevenen indicadors dels canvis que s'hi han produït en les últimes dècades.

En el seu conjunt, el poblament del sector oriental de Baix Pallars, que es caracteritza per l'existència de nuclis petits i un elevat grau de dispersió de la població, té més similituds amb el de les comarques prepirinenques que no amb el patró que és més comú al Pallars Sobirà, especialment de Sort en amunt, i que presenta una població molt més concentrada. De fet, els seus trets distintius també poden identificar-se parcialment al pla de Corts i, d'una manera encara més diluïda, al terme de Soriguera. El relleu i el clima han estat dos factors importants en la configuració d'aquestes diferències, i els municipis meridionals, on no es donen les condicions de l'alta muntanya, no poden prendre's com a representatius de tot el conjunt. Però, més enllà de l'especificitat del seu poblament, les petites valls dels barrancs d'Enseu i Riu Major presenten molts dels elements que definiran la història demogràfica contemporània de la comarca.

El poblament històric

Tot i els canvis que registra el seu nivell d'ocupació, la distribució dels nuclis de població al conjunt del Pallars Sobirà ha sofert poques variacions des de l'edat moderna i, molt probablement, fins i tot des de l'alta edat mitjana. A les conques d'Enseu i Riu Major la documentació històrica fa menció en el segle XIII a la totalitat dels nuclis que encara estaven habitats fins al segon terç del segle passat alguns dels quals estan avui totalment enrunats.[16] No obstant haver-hi algunes cases disseminades, el poblament més estès i persistent històricament es caracteritza per petits agregats formats per molt poques cases (entre quatre i set) juntament amb altres edificis auxiliars: eres i corrals i, sovint, una petita església o una ermita.

Els censos de població permeten descriure amb un cert detall aquest patró d'assentament i la seva evolució al llarg dels últims 125 anys.[17] Els registres demogràfics

[16] Un document del 1788 de la Real Biblioteca de Madrid (atribuït a l'abat de Gerri) subratlla l'antiguitat de tots els llocs poblats de la zona, com Sant Sebastia («un lugarcito antiquísimo») o Enseu («muy antiguo»). La documentació medieval conservada fa referència, des de la primera meitat del segle IX, a Buseu, del X a Baén, Bresca i Enseu, de l'XI a Cuberes i Sant Sebastia, del XII a Sarroca i del XIII a Solduga i l'Espluga de Cuberes (Pladevall, 1993).

[17] Per efectuar aquest seguiment s'ha treballat amb els censos i nomenclàtors elaborats des del 1858, a partir de les dades desagregades per cada entitat de població. Alhora, s'han buidat d'una manera nominal i completa els registres del 1940 fins el 1975, de cinc en cinc anys.

anteriors, des del 1718 fins al 1888, presenten unes grans oscil·lacions a causa de la manca d'uniformitat en els procediments de recompte i són poc fiables.[18] A finals del segle XIX el sector oriental de Baix Pallars, amb una superfície aproximada de 60 km^2, estava poblat per un total de 341 persones. El 2012, l'últim any pel qual hi ha dades desagregades per a totes les entitats de població, hi havia 48 individus censats. La forta davallada demogràfica que tradueixen aquestes xifres (la pèrdua d'un 86% dels efectius humans en poc més d'un segle) no afecta només l'abundància de població sinó també la seva distribució i composició.

Les fonts relatives al període que va de l'últim terç del segle XVIII a les primeres dècades del XX dibuixen el sector esmentat com un espai relativament poblat i humanitzat. La descripció que fa Mariano Ribas al 1788, en el marc de l'enquesta impulsada per Francisco de Zamora, mostra un predomini de les activitats agropecuàries i forestals de subsistència. Les condicions del clima i el relleu dificultaran l'existència de grans aglomeracions. Pel contrari, la població s'agrupa sovint en petits nuclis (en set casos), i fins i tot resideix en veïnats i en habitatges solitaris (sis llocs més). A diferència del Pallars Sobirà més septentrional, les famílies troben en un espai més reduït (encara que també d'una manera més limitada), els recursos naturals necessaris per al seu proveïment sense haver d'efectuar llargs desplaçaments ni dependre excessivament del mercat regional.

Els indrets on es localitzen els nuclis de població, més enllà de la posició estratègica des d'un punt de vista defensiu o de les comunicacions, que s'identifica en alguns llocs, solen conjugar la proximitat dels terrenys aptes per a l'agricultura amb l'accés a l'aigua i, eventualment, a les pastures estivals. La integració, per necessitats productives, d'un entorn diversificat en una mateixa unitat territorial, comuna a totes les regions de muntanya i facilitada pels efectes de l'altitud en el clima, es combina aquí amb unes condicions una mica més favorables per la diversificació de cultius. Els pobles situats a les cotes d'altitud més baixes es poden proveir fins i tot d'oli i de vi, productes que havien estat essencials i que no es poden conrear més al nord. El relleu i l'orientació, que tempera els rigors del clima, fan que les

[18] El ball de xifres que proporcionen per al conjunt del sector considerat els censos d'Aparici del 1718 (309 persones), de Floridablanca del 1787 (176), i els dels anys 1830 (401), 1842 (249) i 1857 (488) no semblen gaire plausibles i, malgrat que puguin reflectir alguns canvis més o menys significatius, el més probable és que la seva magnitud estigui sobredimensionada per raons metodològiques.

condicions necessàries per a l'activitat agropecuària es donin en espais reduïts i dispersos, amb uns sòls generalment pobres.[19]

A banda de disposar dels recursos productius necessaris, aquesta zona també havia estat antigament un corredor entre les riberes del Segre i la Noguera Pallaresa. Els nivells elevats d'autoconsum no implicaven un aïllament social i econòmic absolut sinó graus variables d'articulació de la població local amb un espai més gran, per mitjà de la venda dels excedents eventuals i el proveïment de productes deficitaris i serveis. L'organització de l'Administració local i la mateixa distància expliquen que aquest trànsit s'efectués sobretot a través de Gerri de la Sal (com feien també els veïns dels Castells i Taús). Aquesta vila va actuar fins ben entrat el segle passat com a centre proveïdor de serveis i lloc de mercat més proper per a tota aquesta subcomarca, i fins i tot com a espai de trobada de la seva població dispersa.[20] Amb tot, Sant Sebastia, Castellnou i Sarroca mantenien una certa relació amb pobles del vessant de Soriguera, del Cantó o els més propers de l'Alt Urgell, i Solduga amb les poblacions veïnes del Pallars Jussà, relació que es renovava en ocasió de festes i aplecs i que, a cops, es basava en vincles de parentiu entre les cases.[21]

D'acord amb descripcions de finals del XVIII (Moliné, 1993), el nucli més gran d'aquest sector era Bresca (14 habitatges), seguit de Baén i Useu (9), Sant Sebastia i Buseu (6), Solduga (3) i Castellnou (2). Sarroca, Recallers, Vilesa i l'Espluga eren, també aleshores, cases isolades. Descomptant Enseu (del qual no se n'avalua la població), hi havia fins a 53 habitatges ocupats d'una manera permanent. A Cuberes encara hi havia tres cases més, però eren «inhabitables en el invierno

[19] Les descripcions de Madoz ([1845-50] 1985) són eloqüents en tots els casos. De Buseu, per exemple, diu: «El terreno es áspero, pedregoso y montuoso», i respecte a Solduga: «El terreno es áspero y montañoso, en general es de inferior calidad, atravesando por él el torrente llamado del Infierno [...] cuyas aguas no pueden aprovecharse para el riego por la profundidad de su cauce».

[20] Encara que hi havia una distància considerable entre alguns nuclis, les festes majors, els aplecs (d'Arboló, d'Esplà), alguns treballs estacionals (com la sega o les repoblacions forestals), l'escola o el mercat esdevenien llocs de trobada i de relació: «Aquí sempre hem sigut quatre gats, [...] i clar que mos havíem de conèixer [...]. Tots anàvem a comprar a Gerri» (BER02). S'ha optat per mantenir l'anonimat dels informants. Les referències literals s'acompanyen d'una indicació del lloc de procedència: ALT: Alt Àneu; BER: barrancs d'Enseu i Riu Major; ESP: Espot; PLA: pla de Corts; VAS: vall d'Àssua.

[21] Fins als anys seixanta no es normalitza el transport motoritzat i la major part dels desplaçaments es feien a peu. Des de Sant Sebastia, per exemple, hi havia quasi tres hores de camí fins Gerri de la Sal, i més d'una hora per arribar a Baén, la capital del municipi. El trajecte de Solduga fins a la vall principal es feia també en unes tres hores: «Per venir a Gerri tenien un dia de caminar, entre anar i tornar» (BER15).

por la mucha nieve de que se cubre la montaña».[22] L'activitat de la població se centrava en una producció agropecuària relativament diversificada,[23] tot i que amb escassos terrenys aptes per al cultiu, de poca qualitat i amb un predomini general dels boscos (entre els quals destaquen els de Baén i Cuberes). A banda d'alguns dels productes més comuns, especialment els cereals (blat fins a Vilesa i sègol a partir de Baén, ordi a tots els pobles) i els llegums (fesols i llenties), contrasta amb l'alt Pallars la presència de fruiters (perers, ametllers, pomeres i cirerers) i, en menor mesura, d'olivera i vinya als llocs més baixos (Enseu, Bresca i Useu).[24] Per llaurar i per batre s'usaven animals de treball: bous o vaques i rucs. Quant a la ramaderia, el vacum era escàs; les cabres, més comunes i probablement hi havia una major activitat centrada en les ovelles als llocs més pròxims a les pastures (Sant Sebastia, Castellnou i Sarroca). L'aigua, la fusta i els prats eren abundants pràcticament a tot el terme, al mateix temps que la caça (sobretot conills i perdius) i la recol·lecció (maduixes, gerds, bolets, herbes medicinals) tenien un pes destacat en el proveïment domèstic. L'única activitat industrial que s'hi esmenta era un molí fariner i un batan per fer draps de llana que pertanyien a un particular que hi havia al barranc de Riu Major, sota mateix de Bresca.

Les notícies compilades al *Diccionario* de Pascual Madoz retraten la situació d'aquest mateix sector a mitjan segle XIX. Si bé s'hi manté una activitat orientada al propi consum, hi destaquen alguns canvis interessants. El patró de cultius segueix protagonitzat pels cereals (blat fins Baén, sègol a tots els pobles) i les lleguminoses, amb una producció insuficient de fruita, vi i oli (només als llocs més baixos), però hi apareix amb un gran protagonisme la patata, que s'ha implantat a tots els pobles.[25] L'activitat ramadera segueix sent diversificada i s'orienta tant a cobrir les necessitats familiars (de consum i força de treball) com a procurar alguns ingressos addicionals. El més habitual és combinar el bestiar vacum i el de

[22] Segons Madoz ([1845-50] 1985), «el clima es escesivamente frio a causa de las nieves y la elevación del terreno [...]. Estos cortijos están por lo común inhabitados todo el año escepto en tiempo de la recolección».

[23] A Baén, d'acord amb el manuscrit ja citat del 1788, «todos sus habitadores son labradores, y por falta de aplicación ha decaído de algunos años de esta parte su agricultura».

[24] En la descripció d'Useu s'afirma que aquests cultius «son los últimos de España por esa parte» (Moliné, 1993: 167).

[25] Aquest conreu es va introduir al Pirineu central a mitjan segle XVIII. A finals de segle havia pres una representació important dins d'un patró diversificat de cultius i a mitjan XIX ja hi tenia un protagonisme indiscutible (Sanllehy, 1981).

llana, però les mules (Enseu, Baén) i les cabres (Useu, Baén, Buseu) també hi són presents. La caça de perdius, llebres i conills (i la pesca de truites al barranc de Riu Major) continua sent una pràctica comuna. Les descripcions subratllen el bon estat general dels boscos i l'abundància de fusta, entre els quals continuen destacant els de Cuberes i Baén,[26] mentre que es fa notar que la muntanya de Pentina no està arbrada. L'única activitat industrial que hi ha són dos molins fariners a Bresca. Tots els camins del terme tenen la categoria de locals i estan «en mal estado» o són directament «malísimos».

Les dades proporcionades per Madoz i les del nomenclàtor del 1860, encara que no coincideixen, ofereixen una certa aproximació general al poblament de l'època. Els nuclis més grans són Baén (14 cases segons Madoz, 17 al nomenclàtor), Useu (entre 13 i 18), Bresca (10 i 13) i Enseu (16 i 12). Després vindrien Buseu (9, amb Recallers, i 8), Sant Sebastia (7, probablement amb Castellnou i Sarroca, i 6) i Solduga (6, segurament amb Cuberes i l'Espluga, i 4). Per últim caldria afegir-hi diverses cases soles, probablement les mateixes que ja hi havia a finals del segle anterior.

Evolució demogràfica i municipalització

Les dades del poblament històric del sector oriental de Baix Pallars, que donen compte d'un espai humanitzat des de molt antic, contrasten amb els paisatges buits i els pobles enrunats d'avui. El curs d'aquesta davallada demogràfica, tot i ser constant des de finals del XIX, no és, però, lineal. El procés de despoblament es deu a la migració dels efectius demogràfics fora de l'àmbit territorial considerat, en processos diferents segons els moments pel que fa als llocs de destinació, la composició dels emigrants i el seu caràcter. La mobilitat ha estat un element de regulació demogràfica habitual en les poblacions rurals. En molts pobles de l'Alt Pirineu, fins al primer terç del segle passat, les migracions estacionals quan no hi havia feina als camps permetien compatibilitzar l'accés a ingressos monetaris amb una contracció dels grups domèstics i una disminució de les seves necessitats de consum. La transmissió indivisa del patrimoni familiar solia implicar alhora

[26] A la muntanya de Cuberes, segons Madoz ([1845-50] 1985) hi ha: «un hermoso bosque de pinos de excelente madera de construcción, acaso el mejor conservado de todos los del partido. [La muntanya] fue de propiedad del Abadiato de Gerri, hoy de la nación».

Gràfica 1. Evolució demogràfica del sector oriental de Baix Pallars, 1888-2012

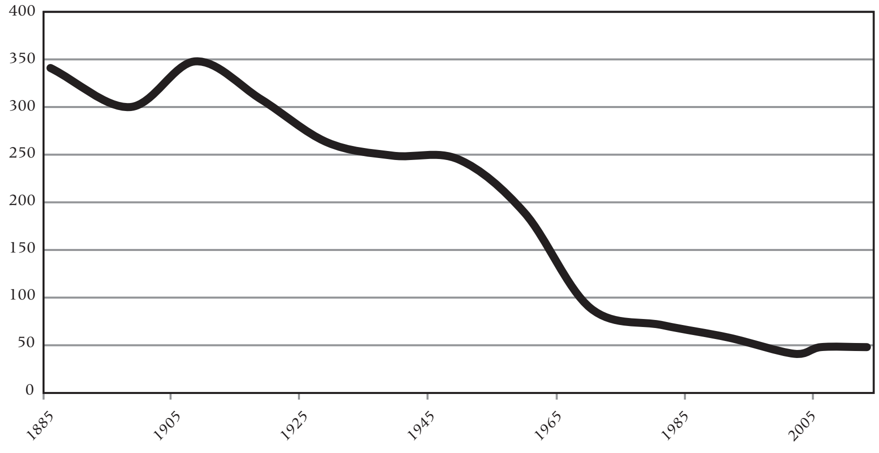

Font: Censos de població. Elaboració pròpia

l'expulsió d'alguns individus en cada generació, aquells que no eren nomenats hereus ni es casaven en cap altra casa del seu poble.

L'emigració que s'observa des de finals del XIX al SE del Pallars Sobirà té, davant d'aquests altres moviments migratoris, un caràcter especialment dramàtic. Allò que reflecteixen les xifres és sobretot una migració definitiva de famílies senceres. En la major part dels casos, el procés acabarà comportant no només el tancament de cases sinó el despoblament de nuclis sencers i l'abandonament de les pràctiques productives, i afectant també, en última instància, la configuració mateixa del paisatge.[27]

L'anàlisi dels moviments migratoris s'ha centrat habitualment en els factors d'atracció dels llocs de destinació. Des d'aquest punt de vista, el procés de despoblament d'aquest sector es deuria als efectes de la segona industrialització, que es concentra en les comarques del litoral i provocarà una forta demanda de força de treball. La generalització de les formes de vida urbanes i l'increment del consum seran els aspectes més subratllats pels informants.[28] Sense negar la seva importància, cal atendre altres esdeveniments que van contribuir també a propi-

[27] «Al deixar d'habitar'ls han caigut les cases en aquest país. Com que són tot cases de pedra i fang, pues allevorens al deixar d'habitar'ls al cap de quatre dies eren caigudes» (BER02).

[28] «Quan va marxar la gent, ningú volive recordar's que era d'aquí, perquè aquí deien que, clar, fèiem olor de vaca o olor d'ovella... Això era lo més estrany: que quan eren aquí ningú se n'havia enterat que feven pudor, però al marxar llavorens tothom estava esparverat de la pudor de vaca que feia aquest país» (BER02).

Grup de jovent a la festa major, Sarroca (Baén).
Autor desconegut. Any: ca. 1950. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

ciar aquests canvis socials. En efecte, des de mitjan segle XIX el territori situat en el marge esquerre de la Noguera Pallaresa al sud del Pallars Sobirà ha estat l'escenari de diverses actuacions territorials impulsades per l'Estat que han anat interferint els aprofitaments dels recursos naturals per part de les poblacions locals i limitant les seves possibilitats de sosteniment. Els efectes acumulats d'aquestes intervencions afavoriran una davallada demogràfica continuada des d'aleshores que s'accelerarà especialment durant el tercer quart del segle passat, quan es passa de 245 habitants a només 78, una pèrdua de dues terceres parts dels seus efectius.

Al llarg de la segona meitat del XIX se succeiran dues onades diferents en el procés de territorialització de l'Estat que tindran uns efectes considerables en la zona. En primer lloc, la implantació del règim administratiu municipal. El 1811, les Corts de Cadis reconeixien els ens locals vigents fins a aquell moment. D'acord amb això, els llocs d'Enseu, Bresca, Baén, Buseu, Sant Sebastià de Buseu, Castellnou de Peramea, Useu, Cuberes, Solduga i l'Espluga de Cuberes van obtenir el rang d'entitats municipals. Pocs anys després, els tres últims nuclis, que ja compartien un mateix batlle, es van consolidar com una sola entitat. Arran de la nova llei municipal del 1845, que establia un mínim de 30 veïns per poder conservar l'autonomia com a entitat local, Bresca va agregar-se a Gerri de la Sal (Enseu ja ho havia fet tres anys abans), mentre que els antics municipis de Sant Sebastià de Buseu (que ja s'havia agregat Buseu), Useu, Castellnou de Peramea i Cuberes, Espluga i Solduga passaven a formar part del terme de Baén.

Les lleis desamortitzadores, en segon lloc, tindran també un efecte significatiu en aquesta zona durant el XIX arran de l'important abast que hi tenen les muntanyes de titularitat comunal i, menys, les propietats del clergat i la noblesa. Tot i

que una descripció detallada hauria de recolzar en una recerca documental més consistent, el Catàleg de Forests d'Utilitat Pública reflecteix que el resultat d'aquest procés va afectar almenys fins a sis muntanyes del sector oriental de Baix Pallars. Aquestes forests, amb una extensió aproximada de 2.672 ha, foren exceptuades de la desamortització en considerar-se que servien al sosteniment dels veïns i tenien, alhora, un paper rellevant en el manteniment dels sistemes forestals. Les muntanyes esmentades passaven a incorporar-se al patrimoni municipal i els ajuntaments assumien les funcions d'administrar-les en substitució de les anteriors comunitats veïnals. En la pràctica, els pobles van mantenir els seus drets sobre les muntanyes i la concentració municipal devia tenir uns efectes limitats quant als seus aprofitaments. El bosc de Baén (anomenat oficialment Estergados i Serrat Cadenat, amb el número 121 del Catàleg) romandrà assignat als veïns de l'antic terme de Baén; Bagastell (120), als veïns d'Useu; el Solà de Solduga (122), a Solduga i l'Espluga; el Solà de les Costes (123), a Useu; Camps i Obaga (148), a Gerri i Enseu; i Pentina (149), a Gerri de la Sal.[29] El canvi d'estatut, en qualsevol cas, era una imposició estatal que interferia les formes de gestió local dels recursos i creava les bases d'altres canvis posteriors i d'una major transcendència.

Taula 3. Forests del sector oriental de Baix Pallars

				Pertinença			
CUP	**Elenc**	**Forest**	**Nom local**	**1859**	**1901**	**2013**	**Sup. (ha)**
120	1032	Bagastell	Bagastell	Useu	Useu i Gerri	Generalitat	200,50
121	3051	Estergados i Serrat Cadenat	Bosc de Baén	Baén	Baén	Baix Pallars	809,00
122	1033	Solà de Solduga	lo Solà	Solduga i l'Espluga	Solduga i l'Espluga	Generalitat	608,30
123	1034	Solà de les Costes	les Costes	Sant Sebastia	Useu	Generalitat	343,50
148	1023	Camps i Obaga	els Camps	Enseu	Gerri i Enseu	Generalitat	297,90
149	1037	Pentina	Pentina	Gerri	Gerri	Generalitat	413,20
	1039	Cuberes-Prat	Cuberes	[privada]	[privada]	Generalitat	1.395,00

Fonts: Clasificación general de los montes públicos (1859); Catálogo de los montes (...) exceptuados de la desamortización por raones de utilidad pública (1901); Forests gestionades pel DARPAMN (2013). Elaboració pròpia

Nota: Les diferències entre les pertinences de 1859 i 1901 responen probablement a precisions i no a canvis de titularitat

[29] El mateix document ja citat del 1788 atribueix a Bresca l'antiga pertinença d'aquesta darrera forest: «Su término es corto, bien que antiguamente contenía un grande bosque que se llama Pentina».

Les muntanyes del SE del Pallars Sobirà van ser triades, a principis del segle passat, com a zona pilot per a la política pública de correcció de barrancs. La preocupació de l'Estat pels efectes devastadors dels torrents d'alta muntanya coincidia en aquell moment amb els interessos de la indústria hidroelèctrica naixent. Juntament amb el d'Escós, el barranc d'Enseu va ser objecte d'una gran obra de correcció hidrològica forestal entre els anys 1904 i 1923.[30] Els treballs van consistir a estabilitzar el perfil longitudinal del barranc en els seus trams inferiors a partir de la construcció de diversos dics (alguns d'unes grans dimensions), la canalització dels marges i una àmplia reforestació de les capçaleres (Martínez, s.d.). Arran de la intervenció, la divisió forestal va construir (prop de la desembocadura del barranc a la Noguera Pallaresa) un planter que va abastir les reforestacions d'aquesta conca fins a l'any 1950 i que després va seguir proporcionant plantes per a altres repoblacions (al Pallars Sobirà, l'Alt Urgell i la Val d'Aran), fins que va tancar a finals dels anys noranta.

Obres de la correcció hidrològico-forestal del barranc d'Enseu.
Autor desconegut. Any 1907.

Al llarg del segle passat, l'Administració forestal va anar adquirint una presència creixent en tot el sector. Els aprofitaments previstos requeriran una aprovació prèvia i seran fiscalitzats, amb la qual cosa les figures de l'enginyer i el guarda forestals passaran a tenir una gran importància, com a agents de l'Estat, en la vida local. L'ús dels recursos es regularà esgrimint, sovint d'una manera explícita, causes d'interès general: les muntanyes formen part del patrimoni públic i l'Estat s'atribueix la legitimitat de preservar-lo.

[30] A la memòria de la partió de la forest Estergados i Serrat Cadenat, que constitueix la capçalera del barranc d'Enseu, s'afirma que aquest «ocasiona gravísimos perjuicios a los habitantes de Gerri, destruyéndoles sus principales elementos de riqueza, cuales son los huertos que se hallan junto a la desembocadura de dicho torrente y una fuente de agua salada y los aljives de evaporación para el beneficio del cloruro de sodio que aquella contiene» (1900).

L'abril de l'any 1938 es va establir durant uns onze mesos el front de la Guerra Civil al Pallars Sobirà (Garcia Borderia, 2009; Gimeno, 1987; Reñé, 2009). Després de la caiguda del front d'Aragó, les tropes nacionals van avançar fins a fixar les seves posicions dins de Catalunya, però van aturar la seva avançada en una línia que creuava ambdós Pallars de sud a nord i que dividia en dos el terme municipal de Baén. L'estratègia dels rebels perseguia, molt probablement, recobrar forces abans d'emprendre la seva ofensiva final sobre l'exèrcit republicà. Van obligar a evacuar totes les cases del sector i a abandonar tant el bestiar com la major part de les pertinences familiars, encara que alguns veïns van resistir-se a marxar o van aconseguir tornar-hi al cap de poc temps.[31] Fins que els nacionals no van reprendre la seva marxa en la segona quinzena del gener següent, quan van entrar a l'Alt Urgell per Taús, es van limitar a establir diverses defenses en el front que encara avui es poden identificar en la zona. El 31 de juliol l'exèrcit republicà va atacar les posicions que la 63 Divisió havia fixat prop de l'ermita d'Esplà, damunt de Solduga, en un dels escassos intents ofensius desplegats a la comarca. Per fer-hi front, l'artilleria nacional, establerta prop de Gerri, va disparar obusos incendiaris sobre els republicans, que provocaren un gran nombre de víctimes (es creu que unes 300). La primavera següent, en celebrar l'aplec d'Esplà, encara hi havia els cossos de soldats morts escampats per la muntanya.[32] L'Ajuntament de Baén suplicava l'auxili de l'Administració de l'Estat arran de la situació en què va quedar el municipi:

> «Este distrito, pequeño y mísero de por sí, cuenta en la actualidad con 167 almas distribuidas entre cinco pueblecitos y algunas aldeas, enclavadas en el corazón del Pirineo, entre bosques y montañas, en donde se instaló el frente de guerra por espacio de once

[31] «Un bon dia a la tarda [...] es va presentar un esquadró de soldats aquí [a Baén] i van començar a fer sortir la gent des cases, i els animals des quadres els van engegar a fora tot. I allevons, mos van posar al davant, els fusells en mà, i vam anar a dormir a la Forestal [al Soi] aquella nit [...]. Tot lo poble, [...] aquella nit la vam passar allí. I l'endemà mos van agafar i cap allà a les bordes dels Castells [...]. Els animals es van quedar aquí [...]. La collita de l'any 38, com que no es va recollir, va quedar als trossos». Alguns van tornar per arreplegar el que podien, però una tempesta va acabar de fer-la perdre: «O sigui, la misèria a sobre la misèria [...]. I llavons a l'any 39 ja vam poder tornar a sembrar patates i ja vam poder tornar a aprofitar algun hort, per anar menjant. Ja vam tornar a collir menjar» (BER15).

[32] «Nosaltres vam anar a l'aplec d'Esplà després d'haver marxat lo front [...], tota la gent de Gerri. Hi havia una de bombes, per terra i per tot arreu, que no hi va haver una desgràcia perquè Déu no ho va volguer. I de morts no en vulguis més. Sort que hi van anar uns dies antes a tirar'ls unes d'allò de terra. Perquè només tenien unes palades de terra, que els sobresortien els peus. I encara van aixecar un comissari i tot, que anava vestit amb les cartutxeres i la gorra de plat: tot. Un desastre! Horrorós va ser l'atac d'Esplà!» (BER13).

> meses. De esos cinco pueblecitos, dos quedaron en poder de los 'rojos', otros dos en poder de los nuestros, y el que es capitalidad del distrito, Bahent, en poder de nadie. Las casas quedaron derruidas en su mayoría y entre los escombros y cuadras aparecen algunos depósitos de armas y municiones.
>
> La evacuación fue general, y esto hizo que se perdiera la mayoría de la ganadería, debido a la rapidez con que tuvo que hacerse. La cosecha de 1938 quedó sobre el terreno, y la de 1939 nula, por no haberse podido sembrar» (12.08.1939).

Just passada la Guerra, l'Estat iniciava una nova onada d'actuacions sobre les muntanyes pirinenques que va tenir un altre cop una incidència especial en els municipis meridionals del Pallars Sobirà. D'acord amb els criteris establerts pels enginyers forestals, l'objectiu era obtenir la titularitat plena de les muntanyes a mans dels ajuntaments o de particulars per mitjà de la seva expropiació. La situació política no permetia oposar-se als plans governamentals, i sovint aquests van comptar amb el suport de les autoritats locals. La incorporació al Patrimoni Forestal de l'Estat preveia, a més, donar continuïtat als treballs anteriors de repoblació, amb la qual cosa s'afavoria mantenir un cert nivell d'ocupació.[33]

En el sector oriental de Baix Pallars aquest procés va afectar les muntanyes de Bagastell, Solà de Solduga, Solà de les Costes, Camps i Obaga, i Pentina. Tot i que va consistir formalment en una expropiació forçosa, el suport local (per part de les autoritats municipals, però també dels mateixos veïns, expressat a través de reunions de caps de casa) i el repartiment de les indemnitzacions van contribuir a identificar el procediment amb una venda. L'expropiació de Camps i Obaga va formalitzar-se l'any 1924, després de comptar amb l'acord tant per part de l'ajuntament com dels veïns de Gerri i Enseu, als quals corresponien els aprofitaments. La resta de forests expropiades en aquest sector, no obstant això, van tramitar-se just passada la Guerra Civil, a principis dels anys quaranta, en un moment marcat per un context polític autoritari i una situació social molt poc propícia a oposar-se a les imposicions governamentals.

El poble de Baén, gràcies a la intransigència del seu alcalde, va ser l'únic que va aconseguir afrontar la pressió i mantenir com a pròpia la seva muntanya (Estergados i Serrat Cadenat). Més endavant, es va consorciar amb l'Estat una

[33] Aquest és un dels arguments usats en l'acord veïnal favorable a l'expropiació de la forest Camps i Obaga iniciada un anys abans: «Es conveniente también para la clase obrera del distrito, porque al pasar dicho monte a la 1a División Hidrológico-Forestal, se abrirán nuevos trabajos de repoblación y por consiguiente los obreros tendrán allí ocupación durante algunos años» (19.11.1922).

Mapa 4. Forests d'utilitat pública del sector oriental de Baix Pallars

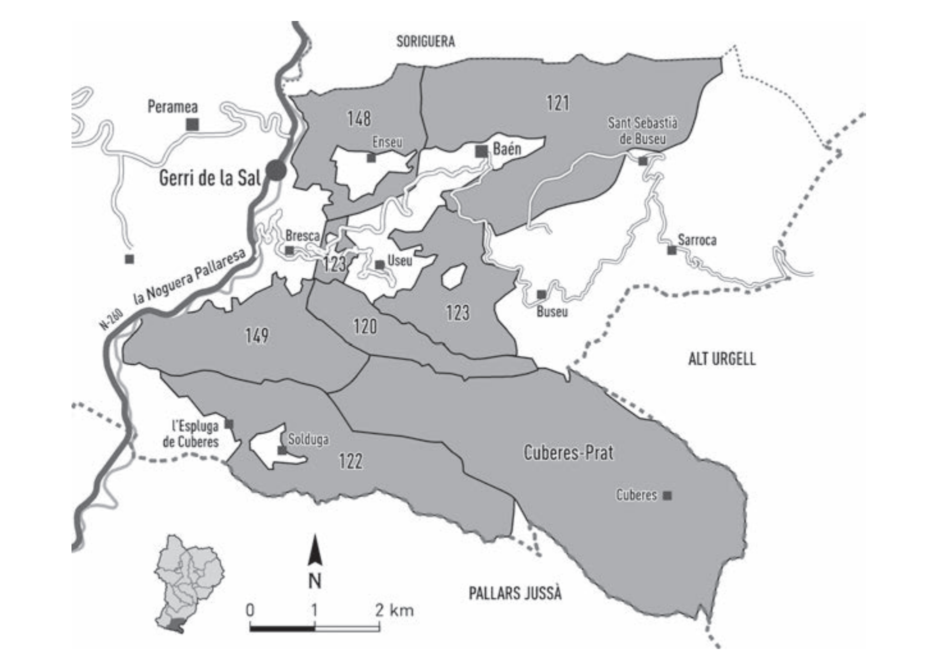

Font: ICGC. Elaboració pròpia. Forests del CUP: 120 (Bagastell); 121 (Estergados i Serrat Cadenat); 122 (Solà de Solduga); 123 (Solà de les Costes); 148 (Camps i Obaga); 149 (Pentina).

part de la forest, d'una extensió de poc més de 250 ha, per fer-hi repoblació amb pins: el municipi (ara el de Baix Pallars) manté la titularitat, la gestió és a càrrec de l'Administració forestal (ara, de la Generalitat) i els rendiments són a repartir.

La política d'expropiacions també es va estendre a algunes finques forestals privades. A les conques dels barrancs d'Enseu i Riu Major això va afectar la muntanya de Cuberes, que havia estat adquirida a parts per tres particulars el 1845, arran de la desamortització de l'antic patrimoni del monestir de Santa Maria de Gerri.[34] L'operació, que es justificava un altre cop per la continuació dels treballs hidrologicoforestals i la voluntat d'ampliar el patrimoni forestal de l'Estat, es va iniciar l'any 1927, però no va concloure fins després de la Guerra Civil, el 1941.

[34] La forest va quedar dividida en tres finques: Cuberes de Miró (1.075 ha, pertanyent a Ernest Miró, veí de Burgos); Cuberes de Benavent (197 ha, de Bonaventura Benavent de Gerri); i Cuberes de Boixareu (178 ha, d'Àngel Boixareu de la Pobla de Segur).

L'interès de l'Estat a incrementar el seu patrimoni forestal coincideix amb la forta demanda de fusta en els anys de reconstrucció del país i, sobretot, amb el desenvolupament de la xarxa ferroviària i les infraestructures hidroelèctriques. Les muntanyes començaran a ser gestionades amb una finalitat productiva clara, que comportarà la construcció de planters (al tram final del barranc d'Enseu i al Soi, damunt de Baén) i de cases forestals (a Cuberes i el Soi)[35] i la realització de campanyes de repoblació. Per la població local, els treballs generaran una certa ocupació (en la guarderia, als planters i a la plantació de pins),[36] però també restriccions als aprofitaments tradicionals (com la pèrdua del dret a fer fusta o la prohibició de la pastura de cabres).[37] El cens ramader del 1951 evidencia un descens de dos terços de les cabres que hi havia tres anys abans (qui més en tenia, un veí d'Useu, va passar d'un ramat de 50 caps a tenir-ne només deu). El procés iniciat amb les expropiacions forestals, en definitiva, limitarà l'accés als recursos naturals i afavorirà, en última instància, l'emigració.[38]

La construcció d'una carretera des de Sarroca fins a l'N-260, la principal artèria viària de la comarca, va ser una de les iniciatives que va tenir una repercussió més gran al municipi de Baén. El camí s'havia obert pel pas de cavalls als anys vint, però al 1951 s'iniciaven les tasques per adequar-lo per al trànsit de vehicles a motor. Impulsats per l'ajuntament, els treballs, que van prolongar-se fins a dotze anys pels escassos mitjans tècnics i financers de què es disposava,[39] havien de millorar tant les comunicacions dins del sector com l'articulació amb el mercat. Els treballs van ser finançats bàsicament amb la venda de la fusta, gràcies al fet

[35] Casa Miró, la casa forestal de Cuberes, s'usava com a residència temporal quan hi havia treballs a fer a la zona, però el Soi, bastida durant la segona dècada del segle passat, va ser ocupada de manera permanent pel guarda i la seva família, amb una planta reservada per allotjar-hi l'enginyer forestal quan hi havia tasques que requerien la seva presència.

[36] «Aquí lo que va donar molta vida al país va ser lo plantar pins [...]. Mentre hi van anar amb el pic i la pala, eren gent d'aquí: nois i noies hi anaven. Feien una campanyadeta. A l'estiu feien la feineta de casa i a l'hivern se n'anaven a plantar» (BER02).

[37] «Quan va vindre lo de les forestals, les plantacions i tot això, llavors van fer treure les cabres. Això va fer molt mal al país [...]. Hi havia gent que vivia de les cabres i els van obligar a treure-les. I, bueno, si en tenien alguna els denunciaven. Hi va haver molts disgustos. I moltes injustícies, també» (BER02). Paradoxalment, la ramaderia extensiva de l'oví i el cabrum es considera avui una pràctica beneficiosa per a la gestió del territori i la prevenció d'incendis (Iniciativa Guardabosc, 2009).

[38] «Lo poble de San Sebastia ja va haver de desaparèixer, perquè els hi van treure el medi de vida que eren les ovelles. Al no poder anar amb les ovelles a la muntanya, ja va estar» (BER15).

[39] «Va ser una obra titànica, tot amb roques... Vam gastar tot lo que tenívom i lo que no tenívom» (BER02).

que Baén conservava la propietat de la seva muntanya i a l'elevat valor assolit per aquest producte a les subhastes d'aquell moment.[40] Mentre que van durar les obres, cada any, d'acord amb els rendiments obtinguts del bosc, s'executava un tram amb brigades de treballadors contractats a Andalusia.[41]

Els ingressos provinents dels aprofitaments forestals van permetre pagar també el desviament fins a Useu, encara que aquest poble s'havia venut anys abans la seva muntanya i no tenia ingressos propis. El tram per enllaçar Sant Sebastia amb la carretera s'havia fet, pel contrari, per mitjà d'aportacions veïnals de treball. Amb la construcció del pont de Baén (de 71 m), a partir de l'any 1963 els principals nuclis del municipi van quedar comunicats entre si i amb l'exterior.

A la segona meitat dels anys seixanta l'Estat va emprendre una nova reforma del mapa municipal. Es promovia la creació de nous ens locals per agregació o per fusió d'aquells que manifestaven trobar-se en una situació de major debilitat quant al volum dels seus efectius demogràfics i de la seva activitat econòmica, tot i la voluntat en contra dels veïns i dels representants municipals mateixos. De fet, Baén ja havia deixat de tenir un secretari municipal propi des de feia uns anys per reduir les seves despeses administratives. El 1969 es va formalitzar la fusió dels municipis de Montcortès, Peramea, Baén i Gerri de la Sal, amb la denominació de Baix Pallars i l'establiment de la capital en aquesta última vila. Arran d'aquest procés, el bosc de Baén s'incorporava com a bé patrimonial a la nova entitat. Tot i el relatiu compromís que els rendiments que pugui generar la muntanya han de revertir en millores a Baén, això acaba depenent, en realitat, de la voluntat de l'ajuntament ja que no s'han actualitzat els antics drets veïnals dins del nou municipi.[42]

La creació de la Reserva Nacional de Caça de Boumort el 1991, a la qual juntament amb altres muntanyes dels termes d'Abella de la Conca i la Conca de Dalt (Pallars Jussà) i de Valls d'Aguilar (Alt Urgell), s'hi va integrar tot el patrimoni

[40] «Si Baén s'haguessin venut la muntanya, segur que encara aniríem tots a peu. Perquè, és clar, les obres que es van fer aquí es van fer totes amb los quartos del bosc. Amb això es va poder fer l'obra: es va poder fer la carretera, es va posar el telèfono...» (BER02).

[41] La fusta de les primeres subhastes es va haver de treure en direcció a la ribera de la Seu, però quan ja van haver avançat el traçat nou, la feien sortir pel costat pallarès, travessant el riu amb una sirga.

[42] Els ingressos generats per la muntanya (que avui dóna un rendiment per l'arrendament del vedat de caça) i les antigues escoles (on s'han fet dos apartaments per llogar) són administrats per l'Ajuntament de Baix Pallars: «Les quartos de Baén els gasten a un altre puesto, parlant clar» (BER15).

de l'Estat situat al sector oriental de Baix Pallars, ha estat fins ara la darrera intervenció de l'Administració dirigida a regular els usos de les muntanyes de la zona. La reserva limita al nord amb el barranc de Riu Major, per la qual cosa les muntanyes afectades per aquesta figura són les de Bagastell (201 ha), Solà de Solduga (608 ha), Pentina (413 ha) i Cuberes (1.395 ha), amb exclusió dels enclavaments de propietat particular. La regulació de la caça ha implicat un encavalcament de jurisdiccions que acaba limitant els drets dels propietaris sobre les seves pròpies finques.[43] Les actuacions de la reserva en el foment d'espècies cinegètiques han repercutit més enllà del seu àmbit territorial estricte ja que els animals es desplacen regularment fora dels seus límits.[44] Tot i que la reserva genera alguns perjudicis i malestar entre la població de la zona, la proliferació de la fauna salvatge ha coincidit amb la despoblació i amb un manteniment quasi marginal dels aprofitaments productius.[45]

La successió de polítiques territorials diverses implantades en el sector dels barrancs d'Enseu i Riu Major al llarg dels últims dos-cents anys ha contribuït, paradoxalment, a l'abandonament dels usos agropecuaris i a la recuperació forestal, dos trets que serviran per justificar les actuacions dirigides a la conservació de la natura, com el foment de la fauna amenaçada i la creació d'àrees protegides.

El tancament dels pobles

El buidatge nominal dels censos de població a partir del 1940 permet reconstruir amb detall el despoblament de l'antic municipi de Baén en els anys que aquest experimentarà una major intensitat. Just passada la Guerra, els registres reflecteixen els efectes del conflicte i les dificultats de la represa. A banda dels danys

43 «Jo no puc anar a [una finca meva] amb escopeta i, a dintre açò meu, caçar. Amb Franco, això no m'havia passat mai. Del meu era amo jo. Ara no. Ara la meva propietat està compartida» (BER03).

44 «Això dels ciervos és un negoci com un altre. Lo que passa és que no veig just que nosaltres haguem de carregar les conseqüències per la cara. Perquè si a baix, al fons del barranc, posen un reng de tauletes que pose: 'Reserva Nacional de Caça', claro: si hi va algú a llegir-hi ja ho veurà això. Però l'animal no. L'animal veu un camp, que vagi tip i el demés són històries» (BER09). «És de justícia que jo, a les meves finques, hagi de mantenir aquestes bèsties sense que em doni ningú un ral?» (BER16).

45 «De cérvols no n'hi havia aquí [...]. Va ser quan els van portar amb aquestes reserves. I ara, ui!, aquí vénen [...], fins a tocar les parets de casa. [De danys] no en fan massa perquè no sembrem. Si sembréssom mos farien molts danys. O si dallésssom. Ara, clar, com que no sembrem ni dallem... Ja és pobra l'agricultura d'aquest país, però al mateix temps l'ha acabat d'eliminar aquestes coses, també» (BER02). «Tots aquells prats estan [plens] de cérvols [...]. Els propietaris: de què s'han de queixar? Si està tot abandonat, són gent gran i... S'ha jugat amb això: amb l'abandonament del territori» (BER22).

deguts al pas del front, l'any següent diverses pedregades van afectar els sembrats del terme, en un terreny molt poc productiu. Si bé es passa en deu anys dels 263 habitants a 249, una de cada deu persones figura al cens com a absent i no devia haver estabilitzat encara la seva situació. Aquest mateix quadre es repeteix també el 1945 que, amb 232 habitants, hi havia 26 absents. En el moment d'acabar la Guerra, tots els nuclis del sector es mantenien poblats, per bé que amb molt pocs habitatges oberts en cada cas: Baén, deu cases; Sant Sebastia, amb Castellnou i Sarroca, set; Useu i Bresca, sis; Enseu i Buseu, tres; Solduga i Cuberes, dues.

El comportament demogràfic posterior permet identificar algunes regularitats. D'una banda, els llocs més allunyats de la carretera que comunica amb Gerri de la Sal seran els primers a buidar-se completament: a Cuberes va quedar un únic habitatge a partir del 1945 i a Solduga, a partir del 1965, però en l'un i l'altre lloc ja no hi viurà ningú des del 1970 en endavant. Els pobles situats més enllà de Baén tindran també un comportament similar: Sant Sebastia no registra cap habitant a partir del 1970, mentre que Buseu tanca la seva darrera casa passat el 1975, després que havia quedat sola des de feia més de quinze anys. Contràriament, els veïnats de Castellnou i Sarroca van mantenir-se oberts malgrat el

Taula 4. Grups residencials i població de fet al sector oriental de Baix Pallars, 1940-1975

	1940		1945		1950		1955		1960		1965		1970		1975	
	GR	PF	GR	PF	GR	PF	GR	PF	GR	PF	GR	PF	GR	PF	GR	PF
Baén	10	59	9	55	10	55	11	62	10	59	10	58	6	32	5	21
Bresca	6	32	6	26	6	36	6	31	6	27	4	19	3	16	3	12
Buseu	3	16	3	13	3	14	2	6	1	3	1	3	1	3	1	2
Castellnou	2	10	2	8	2	17	2	8	2	7	1	3	1	3	1	4
Cuberes	2	14	1	5	1	6	1	3	1	4	1	4	0	0	0	0
Enseu	3	21	4	19	3	18	4	20	3	12	3	11	2	9	2	10
Sant Sebastia	4	26	4	24	4	27	4	25	3	16	2	10	0	0	0	0
Sarroca	1	4	1	7	1	9	1	7	1	11	1	8	1	8	1	8
Solduga	2	10	2	9	3	9	3	11	3	8	1	4	0	0	0	0
Useu	6	35	7	40	7	40	6	40	6	34	6	21	5	19	5	18
Total	**39**	**227**	**39**	**206**	**39**	**231**	**39**	**213**	**35**	**181**	**30**	**141**	**19**	**90**	**18**	**75**

Font: Censos de població. Elaboració pròpia. GR: grups residencials; PF: població de fet

despoblament generalitzat de tota la rodalia. A Sarroca, mercès a la grandària de les seves finques (i a les possibilitats d'incrementar-les amb les que s'han abandonat), sempre hi ha hagut criats i/o pastors a banda de la família propietària. L'antiga capital del terme, Baén, no va escapar tampoc a aquest descens accelerat: entre els anys 1965 i 1970 es tanquen quatre de les deu cases que hi havia i el poble perd la meitat de la seva població. Bresca, Useu i, en menor mesura, Enseu, més propers a l'eix viari del Pallars, mostren també un comportament demogràfic similar: perdran una part important dels seus efectius, veuran com es tanca prop de la meitat de les seves cases, però aconseguiran romandre oberts com a petits nuclis de població.

En relació amb les característiques del poblament, doncs, el fort descens demogràfic de la segona meitat del segle passat contribuirà a simplificar el patró d'assentament (menys nuclis poblats, reducció notable de les dimensions d'aquells que aconsegueixen mantenir-se) i afavorirà la despoblació total d'amplis sectors del territori. Les característiques qualitatives d'aquest procés permeten aproximar-se encara més als resultats d'aquests canvis en relació amb l'ús dels recursos naturals i la configuració del paisatge.

Cal destacar en primer lloc l'envelliment progressiu de què ha estat objecte la població de la zona. Entre els censos de 1950 i de 1975, les persones amb menys de 15 anys no només han reduït el seu nombre en termes absoluts (han passat de 47 a 7), sinó que també el seu pes dins del conjunt (d'una cinquena part han passat a menys d'un 10%). En el segment oposat, els més grans de 65 anys, l'evolució és just la contrària: passen de representar un de cada deu habitants a constituir una quarta part del total. L'envelliment es fa encara més palès si es pren com a referència un període de temps més llarg. Així, la mitjana d'edat de la població local va passar dels 31,4 anys el 1940, als 47,2 el 1975 i fins als 53,4 el 1991, una diferència de 22 anys en només mig segle. Pel que fa a la relació de masculinitat, destaca una major presència d'homes que de dones en tots els registres de la segona meitat del segle passat (el 1950, per exemple, hi havia 80 homes enfront de 65 dones entre els 15 i els 64 anys), tot i que aquesta tendència més aviat ha tendit a disminuir amb el descens de la població.

El descens que s'accelera a partir de mitjan segle passat mostra alguns canvis significatius també pel que fa a la grandària i la composició dels grups residencials que són igualment indicatius de les transformacions en les formes de vida. Un efecte evident del procés migratori serà el fort descens en el nombre de persones

per grup residencial: entre el 1950 i el 1975, no només es tanquen moltes cases sinó que les que es mantenen veuen reduir significativament els seus efectius, que passen d'una mitjana de 5,9 persones a 4,1. En part, aquesta reducció reflecteix un descens també tant en les cases que abans s'estenien incorporant individus no emparentats en qualitat de mossos, criats o pastors (un de cada sis al 1945, un sol en tot el sector des del 1965 en endavant) com en aquelles que ho feien afegint altres parents col·laterals al grup domèstic.

Les cases, en la seva immensa majoria, segueixen un patró de reproducció que és característic de la família troncal, en què un sol fill (generalment el primogènit, de manera més excepcional una filla o un altre dels descendents) és nomenat hereu, es casa i té descendència en la seva residència d'origen, mentre que la resta de germans s'hi mantindrà fins al moment de casar-se. La composició dels grups domèstics censats indica que, amb molt poques excepcions, tots passen per fases extenses o múltiples en etapes concretes del seu cicle familiar, encara que aquestes es combinen amb altres moments d'una major contracció.

En els comportaments que donen com a resultat el despoblament no s'observa l'existència d'una única pauta migratòria. Amb tot, l'acceleració de l'emigració que es dóna al tercer quart del segle passat ha d'atribuir-se sobretot al tancament de cases per la marxa de tots els seus membres, més que no a un procés més lent que passaria per una fase prèvia d'envelliment deguda a la manca de continuïtat (i, en última instància, a l'emigració prèvia dels efectius més joves que haurien d'haver protagonitzat el relleu). En aquest sentit, de les 26 cases en què s'ha pogut documentar el procés seguit des dels anys quaranta fins al seu tancament, en 17 casos la marxa es produeix en plena fase d'expansió del grup domèstic (i en moments en què hi ha efectius adults amb plena capacitat laboral). En els casos restants, hi ha quatre famílies que emigren davant la manca de perspectives de continuïtat i cinc cases més que es clausuren per l'extinció del grup domèstic (arran de la mort dels seus darrers components).

Algunes cases manifesten els efectes paradoxals del sistema d'herència indivisa en aquest context de davallada de les explotacions agropecuàries tradicionals que ja han estat descrits, pels mateixos anys, en altres llocs dels Pirineus (Comas d'Argemir, 1987). Així, i a diferència d'allò que havia estat una pràctica habitual fins aleshores, els primogènits romandran a la seva llar de procedència, però no arribaran a casar-se i acabaran envellint sense haver pogut contribuir al relleu generacional i a la continuïtat de la casa. Els seus germans no hereus, i especi-

alment les dones, tindran una major mobilitat i seran els primers a abandonar la casa de procedència, d'acord amb les previsions del mateix sistema hereditari.

És comú també que el moment de fer efectiva la marxa, individual o col·lectiva, coincideixi amb altres situacions de canvi relacionades amb el cicle vital de les persones, com ara el casament, el naixement dels fills o la seva escolarització. Altres cops, finalment, al costat de les circumstàncies personals que hi poguessin concórrer, la decisió de tancar la casa i marxar va estar influïda pel comportament massiu de la resta de veïns, ja que els uns arrosseguen els altres.[46]

El tancament dels pobles va comportar també la seva dissolució com a comunitats veïnals. D'una manera general, els diferents veïns es van anar establint en poblacions diferents d'acord amb les seves circumstàncies personals i sense adoptar, pel contrari, una estratègia conjunta d'emigració i instal·lació. No obstant això, en marxar massivament els anys seixanta i setanta, la migració no es plantejava com una qüestió temporal sinó, més habitualment, com a definitiva: les oportunitats laborals i els nivells de consum de les zones urbanes eren motiu d'atracció suficient com per percebre el canvi en termes de millora i no com una experiència traumàtica de desarrelament. És posteriorment que s'han plantejat les possibilitats d'un retorn, lligades sobretot a les majors facilitats generades pels transports, l'augment de la durada de la vida i la generalització de les vacances.

El despoblament comportarà canvis significatius en els aprofitaments de la muntanya. En termes generals, es produirà una disminució de l'activitat agrària, que propiciarà un procés de reforestació i, en última instància, d'uniformització del paisatge i pèrdua relativa de biodiversitat. Aquest procés, afavorit per les condicions climàtiques (sobretot les sequeres estivals), ha fet incrementar significativament el risc d'incendis. L'agost de l'any 1980 un foc forestal va cremar 384 ha arbrades a les muntanyes de Pentina i Cuberes. L'incendi va ser provocat per un llamp caigut a la Mosquera, prop del Salt de la Núvia, i va cremar tot el vessant sud de la conca del barranc de Riu Major.[47] El foc va estar diversos dies fora de control (i va portar a especular que acabaria tenint una afectació molt per sobre de la que

[46] «[En un moment determinat] tothom va agafar la cosa aquesta de marxar dels pobles» (BER21). «Hi va haver unes èpoques, quan van marxar tots, que ho veia molt negre, eh? Molt negre [de continuar vivint al poble]. Uns quants així de primerícies, uns quants d'arrastre, la qüestió és que va quedar casi net» (BER09).

[47] El foc va provocar l'explosió de moltes bombes de l'any 1938 que havien quedat sense accionar.

Buseu. Autor: Ismael Vaccaro. Any: 2006.

finalment va confirmar-se), amb un front que va arribar a tenir 5 km de longitud, i no va poder ser controlat fins que la pluja va afavorir els treballs d'extinció.[48]

Els canvis no es relacionen només, però, amb un abandonament de les activitats en llocs que en el passat havien estat cultivats o aprofitats com a pastures, sinó que afectaran també les mateixes pràctiques productives. La major disponibilitat de terrenys productius (per a la seva venda o arrendament) afavorirà l'adopció d'unes estratègies de producció més extensives i menys costoses quant al treball invertit,[49] així com una prosperitat relativa per part d'aquells que es mantindran.[50] Les cases més pobres, incapaces de competir en les noves condicions imposades pel mercat, van tendir a tancar mentre que aquelles considerades més fortes, en comptar amb una certa capacitat productiva, van poder assolir uns resultats més

[48] D'acord amb l'opinió d'un informant, el foc es va descontrolar en no haver-lo extingit en un primer moment: «El foc és com una cuca dolenta, que s'ha de matar de petita [...]. Ho van donar per apagat, i l'endemà a la tarda es va tornar a encendre» (BER09).

[49] A Sarroca, per exemple, antigament havien tingut uns masovers vivint de manera permanent a la seva borda, a uns 3 km per sobre de la casa: «Dallàvem als dos puestos. I molt! Però lo primer que vam deixar va ser lo de dalt a la borda. I llavòrens ja vam començar a arrendar hisendes a Sant Sebastia, i ja vam dallar a Sant Sebastia. I allò de la borda ja ho vam deixar només per pastures» (BER02).

[50] «En marxar els [de la casa] del mig, van agafar la terra els nostres. I aleshores amb aquella terra, és clar, van poder fer molt més bestiar i molt més de tot. I van prosperar més [...]. A casa meva van anar molt bé aquells anys» (BER11).

satisfactoris tot i que a costa de prescindir del treball de mossos i jornalers i d'un major esforç personal.

Noves formes de viure i d'habitar

El sector oriental de Baix Pallars no experimentarà els mateixos efectes de la recuperació demogràfica que registra el conjunt del Pallars Sobirà a partir del 1991. El seu comportament s'associa més al que es pot observar en sectors concrets del territori comarcal que també havien estat poblats històricament però que, per la seva major distància amb l'eix viari principal i amb els nuclis de població més grans, no s'han beneficiat d'aquest creixement. Les darreres dades disponibles que permeten observar el sector esmentat d'una manera desagregada continuen mostrant un volum de població situat molt per sota dels registres històrics: 48 persones censades el 2012, que es distribueixen en els únics cinc nuclis poblats d'una manera permanent (Baén, Bresca, Enseu, Useu i Sarroca) més uns altres tres on hi ha persones censades, però que només s'hi estan temporalment (Castellnou, Solduga i Buseu). Aquesta xifra indica una pèrdua d'un terç dels habitants que hi havia hagut trenta anys abans.

Encara que, per la migradesa mateixa de les xifres, no es pot identificar cap tendència amb una consistència estadística suficient, la descripció dels últims comportaments demogràfics mostra les conseqüències dels processos històrics descrits i permet apuntar-ne l'evolució futura. Tres factors destaquen en la dinàmica demogràfica actual d'aquest sector. En primer lloc, el desenvolupament del turisme i la generalització de les vacances i la cultura del lleure ha comportat un creixement significatiu del nombre de segones residències. A diferència dels llocs on les immobiliàries han fomentat les noves construccions (en espais propers a les estacions d'esquí i més ben comunicats, sobretot al nord de la comarca), aquesta tendència ha afavorit aquí la rehabilitació de molts habitatges, fins i tot l'adequació d'antics edificis auxiliars (eres, pallers) i d'equipaments (l'escola, el molí) com a residències turístiques, amb un gran protagonisme dels descendents de les famílies que van emigrar en el seu moment. El fenomen, per ara, afecta sobretot els nuclis que havien tingut unes dimensions més grans i aquells que no es van arribar a despoblar del tot (Baén, Bresca, Enseu, Useu), però hi ha també iniciatives que pretenen recuperar alguns dels pobles que estan ja pràcticament enrunats (Solduga i Buseu). De resultes d'aquest moviment, els edificis han aconseguit aturar el seu

deteriorament, però en la pràctica romanen oberts durant molt poques setmanes l'any, quan els estiuejants s'hi concentren per passar les vacances.

En segon lloc, les millores en la xarxa viària (manteniment de les pistes forestals, asfaltat progressiu de la carretera fins a Sarroca) i la generalització dels mitjans de transport particulars (cotxes i vehicles tot terreny) han afavorit que els llocs de residència puguin establir-se a una distància més gran en relació amb els llocs de treball o els centres proveïdors de serveis. Algunes cases d'aquesta zona comencen a ser els habitatges principals de persones que s'hi han traslladat a viure, tot i que la seva ocupació laboral els obligui a desplaçar-se a una certa distància. Aquest fenomen, que ha estat qualificat com de *rurbanització* pel fet que combina un procés d'immigració procedent de centres urbans amb l'establiment de pautes també pròpies de la ciutat en contextos rurals, és encara incipient al SE del Pallars Sobirà, però té una incidència creixent en altres pobles de la comarca i ha contribuït a un cert rejoveniment demogràfic i una dinamització important de la vida social local (Guirado, 2011; Lluvich i Ortega, 2004).[51]

Una part dels antics veïns, finalment, un cop jubilats decideixen passar temporades més o menys llargues als seus pobles de procedència (procurant evitar, d'una manera força comuna, els mesos més freds). Tot i que aquesta mobilitat escapa als registres censals, el fenomen assoleix una certa significació a causa del baix nivell que tenen les xifres demogràfiques en molts nuclis.

El manteniment actual d'alguns antics nuclis de població té uns efectes molt limitats en la configuració del paisatge i contrasta amb els resultats que havien tingut en el passat els patrons del poblament històric. El manteniment d'un cert nivell de població, temporal en la major part dels casos, no sol tenir unes implicacions ambientals gaire significatives més enllà dels mateixos espais urbanitzats (i les vies de comunicació) i no arriba a revertir les conseqüències que ha tingut l'abandonament de l'activitat agropecuària en l'avenç progressiu del bosc. Fins i tot les poques iniciatives que generen una certa activitat econòmica en la zona (com el refugi de Cuberes o l'observatori d'aus de Buseu) propicien un ús contemplatiu i recreatiu del paisatge com a recurs turístic, però no intervenen expressament per modelar-lo.

[51] És el cas, per exemple, de Bresca, on de forma permanent només hi viuen tres famílies que s'hi han instal·lat procedents d'altres llocs, mentre que alguns antics veïns s'han convertit ara en estadants temporals. A Baén hi ha una sola casa oberta tot l'any, però, amb l'excepció dels mesos més freds, hi ha d'altres antics veïns que també s'hi estan.

2.2. Vides canviants a la ribera de l'Escrita

Quan, a mitjan segle passat, la Maria de Casa Badia de Dorve va decidir casar-se amb l'hereu de Casa Esteve d'Espot, el seu pare va advertir-la que acabaria vivint en un poble molt més pobre que el seu. El matrimoni s'havia fixat entre dues famílies que tenien una posició social similar. Ambdues eren considerades com a *cases fortes* en les seves localitats respectives: tenien unes finques més grans que la resta de veïns, disposaven d'unes instal·lacions adequades a la seva major capacitat productiva i, fins i tot, podien contractar mossos i criades que treballaven per a ells. En el context de l'alta muntanya, però, aquesta preeminència era relativa ja que no dispensava els membres de les cases més ben situades d'haver de participar en l'esforç que requeria l'explotació de les seves propietats. Anar-se'n a viure a un lloc més pobre, per això, no es podia considerar com l'opció millor per a la filla d'una casa com aquella. A finals dels setanta, però, Dorve, que fins fa només set anys no ha estat accessible en cotxe, va quedar pràcticament deshabitat. Espot, pel contrari, és avui el quart nucli de població en nombre d'habitants del Pallars Sobirà i un dels econòmicament més dinàmics (entre els anys 1991 i 2001, per exemple, va ser el segon municipi de la comarca que va registrar un creixement més gran de l'ocupació laboral).

Des que es va jubilar, en Joan de Casa el Rei d'Espot treu a pasturar diàriament les seves ovelles durant unes hores, excepte quan el temps li ho impedeix, a uns prats que hi ha més avall del poble. Segons diu, encara té unes vuit o deu ovelles amb l'únic propòsit de distreure's, com una manera de passar l'estona. En Joan havia treballat com a pastor i mosso en una *casa forta* del mateix poble. Durant dotze anys, se n'havia endut les ovelles d'aquella casa fins a la plana del Segrià per passar-hi allí l'hivern. Quan tornava de la transhumància, deixava de tenir els animals al seu càrrec i treballava com a pagès, per a la mateixa família i eventualment també per a altres, sobretot per dallar l'herba i segar els cereals. Va entrar com a treballador de l'estació d'esquí de Super Espot, abans fins i tot que aquesta s'obrís al públic el 1967, contractat per l'empresa francesa que hi va instal·lar els remuntadors. Després acabaria incorporat a la plantilla de l'estació durant 34 anys, fins que es va jubilar, per fer tasques de manteniment i reparacions durant els mesos que les instal·lacions romanien tancades, i a les pistes, per ajudar a baixar la gent al final d'un telecadira, mentre durava la temporada. Amb la seva dona, nascuda a Aidí, van arrendar uns prats i tenien 4 o 5 vaques i

algunes ovelles que mantenien a banda del treball a l'estació. També havia caçat i pescat i, més excepcionalment, havia treballat algun cop al bosc o acompanyat turistes fins a Sant Maurici amb un cavall.

Quan va tenir 18 anys, en Josep de Casa Dàlia va marxar d'Estaís i se'n va anar a viure a la borda de Fort, situada més avall del poble, per fer-se càrrec de les finques contigües. Va ser en casar-se que es va instal·lar a Espot, on la família de la seva dona hi tenia una caseta, tot i que seguia cultivant i tenint bestiar (ovelles, vaques i egües, uns pocs caps de cada mena) a la borda. Com que tenia cavalleries pròpies, va treballar prop de vint anys en l'explotació de la fusta fent-se contractar per arrossegar-la i treure-la del bosc, un cop que els picadors ja havien passat a tallar-la. Mentre que van durar les obres de construcció de les centrals hidroelèctriques al municipi, en Josep anava amb els seus matxos a dur material allí on s'estaven executant els treballs. Fins que no es van obrir pistes a la muntanya, l'arena, el ciment i fins i tot l'aigua s'havien de pujar a càrrega. Arribava a fer fins a tres viatges cada dos dies entre Espot i l'estany Negre, a través de la vall de Peguera i, amb els diners que cobrava per cada trajecte de l'animal, s'aconseguia treure un bon jornal. Més tard també havia pujat fins a Sant Maurici, a l'estany Negre o al Portarró, alguns *senyors* que s'estaven a l'Hotel Roya o al Saurat i que volien anar a pescar, caçar o passar un dia d'excursió. Sense deixar de treballar les seves finques, que portava amb l'ajuda del sogre i d'un criat, van arrendar una casa a la plaça d'Espot i, amb la dona al davant, van tenir una carnisseria oberta durant dotze anys. Al poble ja hi havia aleshores un altre establiment on s'hi venia carn, però tot i això diu que podien arribar a matar 500 o 600 corders l'any per al consum dels veïns i els hotels de la població. En aquell temps tenia unes 200 ovelles i, quan no tenia prou corders propis, en comprava a altres ramaders. Quan van tenir l'últim fill, van tancar la botiga, van deixar la casa on havien viscut aquells anys i van fer reformes a la casa heretada per la seva dona per tornar a instal·lar-s'hi. Aconsellat per un estiuejant de Barcelona a qui solia acompanyar a caçar, va pensar a fer pisos per llogar amb l'objectiu de poder finançar les obres. Abans que no havien acabat els treballs, ja tenien emparaulats dos apartaments amb empleats de l'estació d'esquí que, just en aquell moment, havia començat a funcionar. Sense deixar de tenir el bestiar i de mantenir les seves pròpies finques, en Josep encara va aconseguir una llicència de taxi i a l'estiu complementava la feina de casa amb l'ocupació de taxista. Els fills d'en Josep són avui empresaris turístics: l'un com a hoteler i l'altre com a propietari d'un càmping.

Fill d'Escaló, en Modesto va anar a viure a Espot en casar-se fa més de 50 anys. Treballant de mosso a l'Hotel Saurat (que en aquell moment tenien terres i bestiar, a banda del negoci turístic) és on va conèixer la seva dona, filla del poble, que s'hi estava com a cuinera. Cap dels dos provenien de cases amb gaires recursos ni van quedar-ne tampoc com a hereus. Amb els estalvis que van aconseguir reunir, en casar-se es van poder comprar una caseta i la seva propietat corresponent, una finca també petita que més tard anirien ampliant amb un cobert i més terres. Quan les obres hidroelèctriques ja s'havien acabat i les centrals van començar a funcionar, va aconseguir entrar a l'empresa com a *comporter* a l'estany de Sant Maurici. Va estar-hi quatre anys, treballant en tandes de 15 dies: mentre durava el torn, s'estava vivint a dalt amb un altre company i des de la central, per telèfon, els donaven les ordres per accionar les comportes i condicionar el cabal de l'aigua. Quan hi va haver una plaça disponible, en Modesto va aconseguir que el recomanessin per passar com a operador a la central situada a l'entrada del poble, on acabaria treballant 21 anys més fins que s'hi va jubilar. Durant tot aquest temps, fins i tot quan s'havia d'estar periòdicament tants dies fora de casa, van mantenir l'explotació familiar, encara que van deixar de cultivar cereals per dedicar-se, amb unes poques vaques (entre 4 i 6), a criar vedells.

La Conxita és la segona pubilla que ha tingut Casa Colom des de principis del segle passat. El seu padrí matern va morir a França, on anaven molts veïns d'Espot per veremar a la tardor i s'hi quedaven fins passat l'hivern quan tornava a haver-hi feina al poble. La mare va quedar com a pubilla perquè el seu oncle, que havia de ser l'hereu de la casa, va acabar instal·lant-se també a França. Al principi, el seu pare, nascut a Escàs, treballava només a l'explotació familiar, cultivant per al consum de casa i mantenint alhora unes poques ovelles, vaques i alguna egua per al treball. La propietat era més aviat petita, però amb els anys la va poder anar ampliant, comprant algunes finques més. Aviat va començar a haver-hi la possibilitat de fer alguns jornals al poble mateix (treballant per a altres, acompanyant turistes amb cavalleries fins a Sant Maurici), i el pare les aprofitava sense deixar de tenir cura de les seves terres i el seu bestiar. El 1967, en obrir l'estació d'esquí, la Conxita i el seu pare van ser contractats per treballar-hi tot l'any: ella venent tiquets i ell, als remuntadors durant la temporada, i en tasques de manteniment i pujant també turistes la resta de l'any. El pare s'hi va estar fins que es va jubilar, però ella va deixar-ho abans, quan l'estació va tancar durant dues temporades a mitjan els anys vuitanta. En tot aquest temps van seguir mantenint l'explotació

familiar sense massa canvis, tot i que llavors el treball va recaure més en la mare i un oncle solter que vivia amb ells. A partir de la tardor, un veí els conllogava les ovelles i se les enduia amb les seves a l'Urgell, i es quedaven únicament amb les vaques. La Conxita va quedar com a pubilla (els pares van poder fer estudiar la seva germana, que va acabar fent de mestra prop de Lleida) i es va casar amb l'hereu d'una casa de Bressui. En tenir els pares al seu càrrec, van convenir de mantenir les explotacions de les seves dues famílies: la de Bressui amb vaques de llet i la d'Espot amb vaques de carn, tot i que des de la mort del pare aquestes darreres les baixen a passar l'hivern a la granja. Fa disset anys, animada per la seva mare, va reformar la llúpia annexa a la casa i, al lloc on abans hi tenien l'herba, els conills i les gallines, hi van fer cinc habitacions dobles amb bany. Més recentment, aprofitant que havien de refer el teulat, van fer dues cambres més al cap de casa. A Espot hi ha actualment tres cases de turisme rural que s'omplen sobretot amb esquiadors durant la temporada d'esquí i amb visitants del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici la resta de l'any, especialment els mesos d'estiu i els caps de setmana.

En Ramon de Casa Gorreta treballa de taxista des de fa uns vint anys. Fins que no va tenir la seva pròpia llicència, però, havia tingut moltes altres feines. Com la major part de cases d'Espot, a la seva també havien tingut bestiar. Mentre que hi va haver subhastes per a l'explotació de la fusta, a la primavera i a la tardor, com que no tenia gaire feina amb els seus animals, en Ramon se n'anava a treballar al bosc. Dos veïns del poble havien comprat matxos i llogaven gent per arrossegar la fusta i dur-la fins on es carregava als camions. En obrir Super Espot, el van contractar com a treballador de plantilla de l'estació, però encara va seguir mantenint per uns anys la seva pròpia explotació. Aviat es va dedicar a transportar en jeep els empleats de l'empresa, combinant-ho amb la feina al telecadira a l'hivern i la neteja de pistes i d'altres tasques de manteniment a l'estiu. Després de quinze anys de treballar-hi, en una de les moltes crisis per les quals ha passat l'empresa des de la seva creació, van reduir personal i el van acomiadar. Abans d'aconseguir una llicència quan el parc va promoure l'ampliació del servei de taxis, encara va fer de xofer per a una empresa constructora d'Esterri d'Àneu. Ara és un dels pocs taxistes d'Espot que treballen durant tot l'any (la majoria no comença fins per Pasqua), i porta turistes fins a l'interior del Parc Nacional. La seva filla treballa com a guia del parc des dels anys vuitanta i la seva dona té una perruqueria als baixos de casa.

Al Pallars Sobirà, les històries de vida de les persones que tenen ara per sobre dels 70 anys (com aquestes que recollíem a Espot l'any 2006) donen compte de les profundes transformacions que ha patit la comarca en poc més de mig segle i expliquen en bona mesura la configuració contemporània dels seus paisatges. Són relats que, d'una manera recurrent, remeten inicialment a una societat organitzada a partir de la institució de la casa, en què la principal dedicació de treball es relacionava amb l'aprofitament agrícola i ramader dels recursos naturals, per mitjà d'unes explotacions familiars que s'orientaven bàsicament a l'autoconsum. Aquesta societat no constituïa, òbviament, un univers tancat, situat al marge del context més ampli i de la incidència de tota mena de factors de canvi. Però l'experiència vital d'aquestes generacions està marcada per una alteració radical del món en el qual van ser socialitzades.[52]

Mapa 5. Terme municipal d'Espot

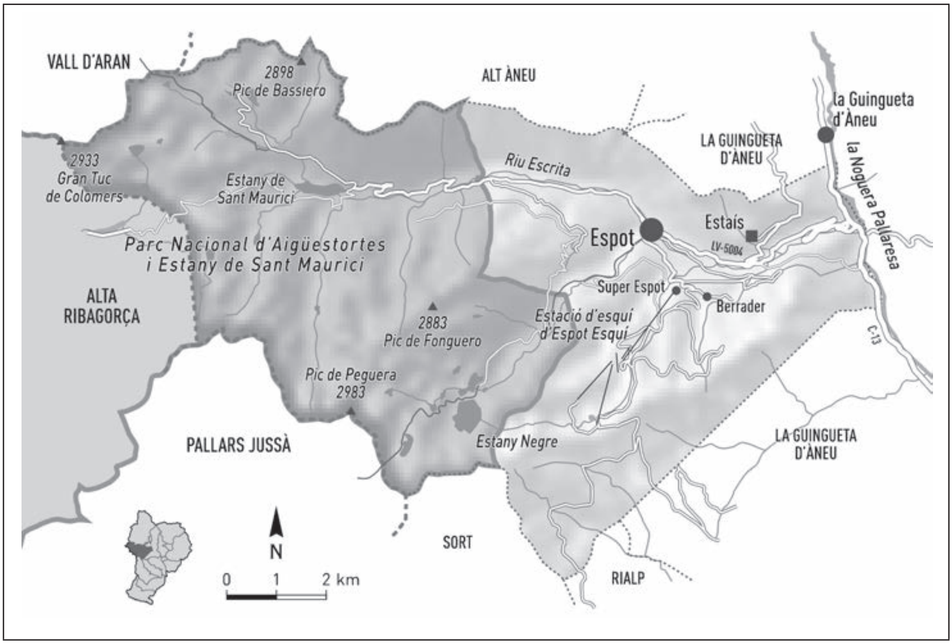

Font: ICGC. Elaboració pròpia

[52] «La meva generació, jo crec que hem viscut l'evolució més gran que hi ha hagut i que hi haurà mai a la Història [...]. Perquè hem passat de lo més [...] rutinari, de lo més primitiu, a lo més avançat» (BER02).

A Espot hi conflueixen els principals factors generadors dels canvis que, d'una manera successiva, ha experimentat el conjunt de la comarca a partir de la segona meitat del segle passat. La construcció de centrals hidroelèctriques, que als anys cinquanta iniciarà una segona fase d'implantació al Pirineu en la qual el Pallars Sobirà tindrà un gran protagonisme, causarà en aquest municipi un fort impacte tant de tipus social com econòmic. El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, declarat en inaugurar-se la darrera central construïda al terme, marcarà el primer pas d'una política de creació d'àrees protegides que acabarà abastant la major part de la comarca. A finals dels anys seixanta, finalment, s'obria Super Espot, una de les dues primeres estacions d'esquí pallareses, que contribuirà a impulsar la progressiva especialització de la comarca en el turisme.

Aquests mateixos elements incideixen directament o indirecta, i de forma isolada o combinada de maneres diverses, en totes les poblacions del Pallars Sobirà. El cas d'Espot no pot prendre's, però, com a representatiu del conjunt en la mesura que els processos que s'hi desenvolupen tenen unes dimensions específiques. La reconstrucció dels canvis soferts per les muntanyes del terme i la seva població, això no obstant, permet aprofundir, d'una manera alhora detallada i vivencial, en els processos de caràcter més general pels quals ha passat la comarca en el curs de les últimes dècades.

Aprofitaments tradicionals i economia d'autoproveïment

A diferència d'unes poques poblacions pallareses que tenien accés a alguns productes destinats al comerç (com el mineral de ferro de la vall Ferrera o la sal de Gerri) o d'altres que, de resultes de la seva mateixa situació geogràfica, podien destinar una part dels recursos locals al mercat exterior (l'exportació de llana a França dels pobles fronterers de les valls de Cardós, Àneu o Ferrera o de fusta per mitjà del transport fluvial en els llocs més propers al riu), fins ben entrat el segle passat el terme d'Espot no presentava cap situació particular d'avantatge i l'explotació dels seus recursos naturals es dirigia bàsicament a satisfer les necessitats de la mateixa població local. D'acord amb un patró molt estès en el conjunt de l'Alt Pirineu, les explotacions familiars s'orientaven a una producció diversificada regida per la lògica de l'autoconsum.[53] A causa de les condicions climàtiques i

[53] «[Antigament, a Espot] hi havia molta misèria, se patia molta gana [però] de pa no se'n comprava cap: se feve aquí al poble [...]. A totes les cases se feve un tocino, o dos o tres. I pollastres. Era tot

de les característiques mateixes dels terrenys (pendents, escassament assolellats i de sòls poc fèrtils),[54] les activitats agrícoles tenien un rendiment molt limitat i, malgrat que s'estenien per tots els racons del terme aptes per a aquesta finalitat, generaven una producció escassa i els conreus es destinaven quasi exclusivament al consum familiar.[55]

Les descripcions que proporcionen Madoz a mitjan segle XIX i Rocafort a principis del XX coincideixen en la caracterització d'aquesta agricultura diversificada, que va mantenir la seva presència al terme d'Espot fins gairebé als anys cinquanta. Cada família, d'acord amb la grandària i les característiques de les seves finques, procurava tenir un accés directe als cereals (sobretot sègol, blat i ordi), els llegums i les hortalisses, i limitar alhora al màxim les necessitats de recórrer al mercat per proveir-se d'aquests productes.[56] A mitjan segle XVIII es va introduir en aquest patró el cultiu de la patata, que va tenir una ràpida expansió. D'altres articles, sobretot el vi i l'oli, estranyament es feien més amunt de Sort i s'havien d'adquirir (procedents, d'una manera habitual, de la Conca de Tremp). Les parcel·les de cultiu es llauraven amb animals de treball (sobretot amb vaques, més excepcionalment amb equins) i les tècniques per mantenir la fertilitat dels sòls es limitaven a femejar i al guaret.[57]

Enfront de les limitacions a què estava subjecta l'agricultura, la ramaderia permetia una explotació dels recursos locals per sobre de les necessitats del consum familiar. Les majors facilitats per al conreu de prats, tot i la seva estacionalitat,[58] i

---

de casa. Tot de casa. De comprar no es comprava res, eh? Perquè no teníem pessetes, no es podive [comprar] res» (ESP07).

54 D'acord amb Madoz ([1845-50] 1985), «El terreno montuoso, quebrado, flojo y pedregoso en general, es de inferior calidad, encontrándose en él montes de los más altos del Pirineo».

55 «Tot s'havia de fer a braços, a cargues. Molt pesat. Però, com que treballàvem prou, ho févem produir! Févem produir més allevòrens lo dolent que ara el bo! [Antigament es cultivaven] tots els racons i raconets que hi ha per aquí, per les muntanyes [...]. Allò que hi ha allí que està ple d'arbres, allò era bancalets que es cuidaven. Es llauraven amb parells de vaques. Hi havia puestos que [l'espai] era justet per passar el parell» (ESP06).

56 «Se sembrave patates, se sembrave gra [...]. De tot una mica. Fesols, llegums: faves, pèsols... I farratge pels animals. De tot. Es cultivave per poder anar visquent. Si un s'ho collive, anaves bé. Si ho havies de comprar, malament» (ESP06).

57 «Lo que se sembrava aquest any, l'any que ve descansava. Ho preparaven per l'altre any [deixant-hi entrar les ovelles]. I ho anaven combinant així [...] segons la casa» (ESP08).

58 El clima limitava la productivitat dels prats: en molts casos només s'hi podia dallar un sol cop i els que admetien el redall donaven molt poca herba: «Perquè aquí són només cinc mesos, eh? En acabat els cinc mesos, tenim la neu altra vegada i fred» (ESP07).

sobretot l'abundància de les pastures estivals situades a més altitud possibilitaven una producció que es destinava fonamentalment al mercat, bé fos a través de la venda d'alguns productes derivats (com la llana, la mantega o els formatges) com, sobretot, dels animals mateix. La ramaderia adoptava la mateixa lògica de diversificació productiva aplicada als camps i combinava, d'una manera habitual, els ovins i els bovins de recria (per a la producció de carn, no de llet), excepcionalment amb mules i egües,[59] junt amb alguns exemplars d'altres espècies que es destinaven també al consum familiar (porcs, cabres, aviram i altres animals de corral).[60] A banda de diversificar el risc i de garantir un accés directe als beneficis proporcionats pels animals (aliments, productes diversos, força de treball), tenir bestiar de diferents espècies afavoria un aprofitament més complet dels recursos pastorals disponibles, en permetre combinar calendaris no coincidents i partides de terreny amb possibilitats i limitacions de diferent mena. D'acord amb el règim d'explotació a què se sotmetia el bestiar, el nombre de caps que podia mantenir cada família depenia en gran part de la grandària de les seves finques i de l'herba que hi podia collir, especialment en aquelles cases on se sostenia sobretot bestiar gros i aquelles que volien evitar la transhumància.[61]

Per les condicions específiques del relleu del terme, els terrenys aptes per a la producció agrícola destinada tant al consum humà com al pecuari es localitzen a poca distància del nucli de població (sobretot a la vall de Sant Maurici, a la de l'Escrita fins al pont d'Estaís i a Berrader, la partida on avui hi ha els xalets més propers a l'estació d'esquí). En altres pobles, pel contrari, la presència de bordes

[59] La cria d'equins va ser una activitat molt rendible després de la Guerra Civil, abans que s'iniciés el procés de mecanització de l'agricultura: «[Per un pollí de 6 o 7 mesos es pagava] una gran fortuna. Per això a cada poble hi havia dos o tres d'aquests rics, que teniven eqües d'aquestes, i amb un pollí o dos se pagaven dos o tres mossos que teniven. I una criada i tot. Ara això s'ha acabat i si ho volen cultivar s'ho han de fer ells» (ESP03).

[60] «Antiguament [...] es tenive una mica de tot: es tenia vaques, [es] tenia ovelles per abonar els camps, i después s'hi tenia eqües» (ESP03). «Totes les cases: lo un tenia dos vaquetes, l'altre només n'hi tenive una, l'altre tenive cinc vaquetes, quatre ovelles, una eqüeta... I au! Se feve així la vida. Se visquive d'allò [...]. Tothom tenia una mica de tot» (ESP07). «Lo que tenia ovelles tenia vaques també [...]. N'hi havia pocs que tinguessin una cosa sol [...]. Una mica d'aquí i una mica d'allà, pues la gent anaven visquent» (ESP09). «S'havia de tenir una mica de tot perquè si no marxava una cosa, marxava l'altra [...]. D'una cosa sola no es podia viure» (ESP13).

[61] «Mos févem les bèsties amb lo que mos collívom de casa» (ESP17). Encara que les pastures estivals eren d'aprofitament veïnal, «podives fer anar a la muntanya tot lo bestiar que tinguessis que durant l'hivern, lo [que] fessis amb la teva propietat. Ara, lo que no podies haver fer era vindre, d'un amic, el seu bestiar cap aquí a la muntanya. Això no» (ESP07).

(aïllades o formant petits nuclis agregats) és indicativa de l'existència d'espais allunyats dels nuclis poblats que permetien un cert aprofitament agrícola i que en el passat havien configurat, per això, espais de residència temporal (com passava a Estaís mateix, dins del mateix terme municipal). A Espot els camps més distants s'atenien des de les mateixes cases del poble i tots els productes es traslladaven a càrrega d'animals i s'emmagatzemaven a les eres i els pallers ubicats dins del nucli urbà.

Els cereals es conreaven en els camps de secà, a la part solana de la muntanya, mentre que les parcel·les destinades a prats de dall estaven localitzades a l'obaga i es regaven, per mitjà de sèquies, amb l'aigua dels barrancs o dels principals rius del terme: l'Escrita i el Peguera.[62] Els horts, on les tasques eren més intensives i el conreu depenia més de l'adob i el rec, s'ubicaven amb preferència en llocs propers al poble (a cops, fins i tot, a tocar mateix de les cases), aprofitant que aquest es troba a la confluència dels dos rius esmentats.

L'aprofitament de les pastures de muntanya per part del bestiar estava organitzat en comú per les diferents cases del poble i seguia un calendari orientat a garantir una explotació completa dels recursos disponibles. A la primavera es formava un únic ramat amb totes les vaques dels veïns d'Espot, juntament amb les egües que hi hagués i, sota la vigilància d'un o dos pastors, començaven a pasturar per diferents partides de la muntanya. Cap a finals de maig se les feia anar primer a Quatrepins, on neix el riu de Caregue (per damunt d'on ara hi ha l'estació d'esquí). Per arribar-hi, calia travessar els Estanyets, però aquesta partida es deixava sense pasturar fins ben entrat l'estiu.[63] Al juny, el ramat passava a la part superior de la vall de Sant Maurici, des d'on se'l feia anar ascendint per diferents partides situades ja dins de l'espai que ocupa avui el Parc Nacional: primer pels volts de l'estany, després cap al prat de Monestero, més endavant baixaven i se n'anaven cap a Ratera, més tard a Subenuix i d'allí al Portarró i fins a l'estany Redó.[64] Per la

[62] «Antes, tots aquests camps d'aquí [de la vall de Sant Maurici] se llauraven i se cultivaven [...]. L'herba per dallar dels animals, més que res se feia a la part de la sombra, l'obaga, que era la part de rec. Perquè si no se regaven, malament. I a la part solana, que no se regave, allevons s'hi feia patates [...], s'hi feia blat, i mongetes, i tot això» (ESP03).

[63] «Podien pujar per Super Espot, pels Estanyets, però no s'hi podien quedar perquè allò se guardava pel mes d'agost» (ESP10).

[64] «Els anaven donant a bocins, a bocins... No tot d'una vegada. Començaven per baix i anaven pujant» (ESP06).

Mare de Déu d'agost, passant per dins mateix del poble, canviaven un altre cop les vaques de muntanya i les duien als Estanyets, on fins llavors s'havia deixat créixer l'herba, i s'hi quedaven fins al 15 d'octubre[65] quan, coincidint amb la celebració de la fira d'Esterri (i l'arribada del fred),[66] acabava la temporada dels pastors i els animals tornaven a quedar a cura dels seus propietaris.[67] Mentre que la neu no ho impedia, generalment cap a la segona quinzena de desembre, les vaques es treien a pasturar per les finques particulars properes al poble i es tornaven a tancar cada nit. Després ja quedaven sense sortir de les quadres fins que, al cap d'uns quatre o cinc mesos, podien tornar a pasturar pels camps a l'espera que es formés un altre cop la vacada veïnal.

La pastura de les ovelles s'organitzava d'una manera diferent, dividint tot el bestiar d'Espot en diversos ramats per poder conduir millor els animals.[68] Hi havia, d'una banda, un o dos ramats veïnals que aplegaven els animals d'aquelles cases que tenien pocs caps de bestiar (entre 10 i 50 animals, a tot estirar, cadascuna), aquelles que no les duien a hivernar a la plana i les tenien tot l'any dins del terme. Cadascun d'aquests ramats, anomenats *de vila*, estaven guardats per un pastor durant tot l'any. Fins que els animals no podien pujar a la muntanya, pasturaven pels volts del poble i cada vespre es tancaven a les seves quadres. A finals de maig o durant la primera quinzena de juny es marcaven amb el senyal corresponent a cada casa (fet amb pega i/o amb incisions a les orelles), es xolla-

[65] «En aquella muntanya no s'hi havia deixat anar res. I aquí ja s'hi estaven fins que els hi traive el mal temps» (ESP06). «I d'allí, quan feve mal temps, no hi havia res i ja baixava la neu i així, cadascú se les arreplegave i a menjar als prats. Cadascú se les guardave a la seva finca. I el dia que hi havia molta neu als prats [...], cap a la quadra» (ESP07). «Llavors tothom ja s'arreplegava lo seu. Te n'havies d'ocupar tu: amb el pasto que havies arreplegat durant l'estiu, estabula'ls i au! I cuida'ls» (ESP08).

[66] «[Als Estanyets] hi havia una quantitat d'herba bona, i és quan el bestiar creixia... Allò era agost i setembre. Al setembre llavors venien els compradors [i com els vedells havien passat un parell de mesos ben alimentats], eren guapos, eren de bon vendre» (ESP10).

[67] Dins del terme d'Espot, Violant (2001: 206-207) identifica, amb informació oral recollida al 1946, els pletius o llocs de pastura següents: Estanyets: Clot del Tonedor i Clot de Pala de Dreixe; muntanya de Peguera: la Passada, Lladres, Trescuro, Feixetes i la Coveta; muntanya de Sant Maurici: els Pallers, Sant Maurici, els Bous, clot de la Garganta i cap de l'Estany; muntanya de la ribera de Monestero: la Solaneta, els Cantals, Prat, l'Escala, Cova de Monestero; Subenuix; Portarró: coma d'Aiguabella, els Gabatxos, estany Redó, Aleu; muntanya de Ratera: pletiu Gran, la Llosa de Davall, la Llosa de Damunt; Fonguera; Ribereta d'estany Serull; Boteró; Solanet: els Agudes, Pinató; Quatre Pins: Font Blanca, Forcall, Clot del Ton i Tossal des Picardes.

[68] «Ara no cal [vigilar] enlloc, però abans, si n'hi havia un que en portava 500 ja en portava prou. Perquè aquí hi havia blat, aquí hi havia aufals, aquí hi havia d'allò, i et tocava a tu de... [tenir-ne cura]. Ara no, que els avies i... Antes, un pastor que en portava 500 ja era prou valent, eh?» (ESP09).

ven i, pels volts de Sant Pere, se'ls feia pujar a la muntanya aprofitant perquè femessin els camps abans de procedir a llaurar-los. Enfront d'aquests, els quatre propietaris dels ramats més grans (de fins a 800 caps) anaven pel seu compte tant durant l'hivern com a l'estiu.[69] Feien la transhumància amb els seus propis pastors (ja que, per les dimensions del seu ramat, no podien mantenir els animals amb l'herba que dallaven a les seves finques ni disposaven tampoc d'espais prou amplis com per poder-los tancar al poble), llogaven les parcel·les i els corrals que els calia per passar l'hivern a l'Urgell o el Segrià (un màxim de sis mesos: des d'octubre o novembre fins a mitjan maig), i a l'estiu pasturaven també per compte propi a la muntanya, sense barrejar-se amb la resta (o combinant-se, com a màxim, amb algun altre veí per tal de compartir les despeses).[70] A diferència del bestiar gros, les ovelles no es canviaven de muntanya en tota la temporada. Tant els ramats de vila com els dels propietaris que menaven el seu bestiar per separat tenien assignades, des d'antic, partides diferents de la muntanya en el sector que va quedar incorporat des del primer moment al Parc Nacional, com ara el Portarró, Ratera i Amitges, Monestero i Subenuix, o Peguera.[71] Les ovelles sempre anaven darrere de les vaques i pasturaven els llocs més pendents i enfilats on aquestes, per la seva mateixa envergadura, no podien anar a péixer.[72]

El manteniment d'altres activitats quedava habitualment inscrit en aquesta mateixa complementarietat de produccions i estava facilitat per la concentració dels treballs agraris que requerien una major dedicació durant molt poques set-

[69] A mitjan segle hi havia un total de sis ramats d'ovelles a Espot: dos de vila i quatre de particulars, un dels quals estava format amb els animals de dues cases. Sembla que antigament n'hi havia arribat a haver dos més.

[70] «I allevons s'evitave també los gastos d'un pastor. Perquè un pastor, de cara a la muntanya en pot guardar moltes [...]. Depèn de la muntanya, en pot portar hasta dos mil [...]. Aquí [al poble], un ramat gros així, les coste molt de [...] dominar, perquè has d'aturar't als camps, als camins i tot» (ESP03).

[71] «Cada qual tenive la seva partida [...] per no barreiar-se lo bestiar, i anaven cada any en aquella [partida]. Si jo tenive un ramat gros, de 6 o 700 ovelles, o de mil, i el barreio, después per triar, ojo!, la feina que hi ha! I, clar, jo lo meu ramat lo porto allà. I l'altre ja se procurava que no hi anés lo seu, perquè allevons s'haurien barreiat. I allevons cada ú ja tenia una partida, assignat de molts anys atràs» (ESP03).

[72] «L'ovella no anava a la muntanya que no hi hagués passat la vaca» (ESP15). «Les ovelles anaven sempre al detrás dels animals grossos. Com que agafen més les altures, anaven al puesto que no hi podien anar els animals grossos» (ESP08). «La vaca necessita més terreno. I l'ovella pot anar, pues, pels cims i la vaca no. La vaca més aviat per la ribera» (ESP03).

Solà d'Espot. Autor: Ramon Carità Cau. Any: ca. 1925. Ecomuseu de les Valls Vàneu.

manes de l'estiu.[73] Dues famílies d'Espot, per exemple, tenien establiments per acollir hostes: el Saurat (des del 1885) i el Roya (des del 1900). En tots dos casos, el manteniment d'aquests negocis es complementava amb l'atenció als camps i el bestiar de les cases respectives. També seguien aquest mateix patró els veïns que tenien algun ofici. Entre les ocupacions eventuals amb una major persistència històrica al municipi hi destaca el treball en l'explotació forestal. La fusta podia donar feina temporal a algunes persones que hi participaven anant al jornal, però no arribava a constituir una dedicació especialitzada i era atesa també d'una manera complementària. Els treballs a compte d'altres explotacions (d'una manera més fixa per part dels mossos contractats durant tot l'any o només temporal en tasques com segar o dallar) se solien combinar igualment amb l'atenció a les mateixes finques o, a tot estirar, eren una ocupació que es complementava amb la d'altres membres del grup domèstic.[74]

[73] Els primers prats, aquells que es femaven més i produïen fins a dues collites d'herba, es podien dallar dins de la primera quinzena de juliol. La sega dels cereals s'iniciava per Sant Jaume i podia acabar per la Mare de Déu d'agost.

[74] «Amb lo de casa no donava per viure d'allò sol, i llavontes t'havies d'espavilar [per] anar a fer jornals on fos. I els dies que no tenies feina a casa aprofitaves» (ESP18).

Aquest patró orientat a l'autoproveïment es completava, per últim, amb altres activitats molt més esporàdiques que també tenien com a escenari les muntanyes del terme. Aquestes no només procuraven elements de tota mena (com ara fusta, llenya, aigua o herbes medicinals), sinó que podien proporcionar alhora un complement alimentari important procedent de la caça i la pesca que es practicaven com a activitats de subsistència.[75] Segons Madoz, havia estat habitual la captura de diferents espècies de caça menor (llebres, perdius, conills) i major (isards), i la pesca de truites i anguiles, tant als rius com als estanys situats a una major altitud.

El declivi de l'activitat agropecuària

A partir del 1929, arran del condicionament de la carretera que comunica el poble amb la vall principal del Pallars Sobirà, el terme d'Espot començarà a experimentar una articulació creixent amb la resta de l'espai comarcal. La intensificació de l'explotació forestal, que fins llavors s'havia vist limitada per les dificultats del transport de la fusta, impulsarà un important procés de canvis que s'accelerarà especialment a partir de l'any 1950 amb la construcció de les quatre centrals hidroelèctriques que s'implanten en el municipi. La forta demanda d'efectius laborals que generen les obres serà atesa, quasi en la seva totalitat, per treballadors procedents de fora de la comarca, andalusos i gallecs en la seva majoria (la mà d'obra local hi representarà només un 7%). Durant el temps que s'executen els treballs, no obstant això, sorgeixen altres ocupacions a les quals sí que es vincularan els veïns, com l'obertura de comerços destinats a atendre les necessitats dels obrers o, sobretot, en tasques auxiliars a les obres com el transport de materials amb cavalleries fins als llocs on s'efectuen les construccions.

Tant en aquest primer moment com passarà també més endavant (quan s'inauguren les centrals i l'empresa contracta més d'una trentena de veïns per mantenir-les en funcionament), el treball a les hidroelèctriques s'inscriurà en el marc de la mateixa complementarietat d'activitats que es practicava fins llavors.[76] Els nous empleats de la companyia tindran per primer cop una ocupació fixa a canvi d'un

[75] «És que un isard era donar de menjar als crios [...]. Un senglar era festa major. Era un regal del cel, caçar-lo, perquè no l'havies de cuidar» (ESP01).

[76] «És que quan no n'hi ha, ho busques tot. Allà on hi havia un duro a guanyar, anaves a mirar de guanyar-te'l. Aquí, quan la companyia, es va començar a guanyar algun quartet: anar a treballar, els uns amb cavalleries, els altres el jornal allà... I es va començar a tocar alguna pela» (ESP06).

salari, però en la seva majoria per mitjà d'una dedicació per torns que seguiran combinant, sovint a base d'un esforç més gran per part d'altres membres del grup domèstic, amb l'activitat agropecuària.[77] A poc a poc s'inicien, amb aquests canvis, algunes modificacions importants que alteraran el patró tradicional de produccions.

El paper determinant de les hidroelèctriques en la monetització de les relacions econòmiques i la penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu ha estat qüestionat (Farras, 2005: 136) i és probable que hagi estat sobrevalorat. En el cas d'Espot, però, la relació entre la implantació de les centrals al municipi, els canvis en l'economia local i l'inici d'un conjunt més ampli de transformacions és clara.[78] Per a moltes cases, especialment aquelles que disposen d'unes finques petites i tenen per això unes possibilitats productives més limitades, l'accés a un ingrés fix els permetrà una dedicació més centrada en aquelles activitats que proporcionen un rendiment més gran (o unes majors possibilitats de combinació).[79] D'aquesta manera, s'abandonaran els esforços esmerçats en l'obtenció de conreus alimentaris destinats al propi consum, sobretot els cereals, per centrar-se en la ramaderia i la producció de farratges.[80] Els camps que s'havien llaurat fins aleshores es passaran a utilitzar com a pastures per al bestiar, durant la primavera i la tardor, de la mateixa manera que s'aprofitaven els prats després de dallar-los. L'obertura, uns anys més tard, de Super Espot, que també generarà una ocupació estable per a un cert nombre de veïns, contribuirà a consolidar encara més els canvis en aquesta direcció.[81] Des de finals dels anys seixanta, doncs, l'activitat agropecuària gira exclusivament a l'entorn del bestiar i es deixa ja pràcticament de llaurar els trossos.

[77] «Havies d'aprofitar els 15 dies que tenies lliures. El demés [temps] se'n cuidaven els de casa: la dona i si hi havia algú altre per allí. Malament, eh?, malament» (ESP08).

[78] «Les hidroelèctriques van portar la riquesa a Espot. Perquè havien vingut hasta a fer patates aquí [a Estaís els] d'Espot [...]. A Espot eren miserables, eh? Ara els hi sembla que... bueno! Com se canvia en aquest món. Ara, a Espot poden estar contents, perquè entre el telesquí, la hidroelèctrica i Sant Maurici els hi ha salvat la vida» (ESP17).

[79] «Com que tenies un fix assegurat, pues no et cal patir tant d'anar a guardar les vaques, anar a dallar l'herba...» (ESP02).

[80] «Vam entrar a la companyia i ens va solucionar la vida. Lo que visquivem de pagès, [ho] vam transformar: així com fevem blat i totes aquelles coses, pues ho vam posar amb herba, amb herba i a base de tindre quatre vedells més» (ESP08).

[81] Un veí explica com mantenia el bestiar després d'entrar a treballar a l'estació: «M'aixecava al dematí, a punta de dia, abans del dia, per estar al camp. Feves lo que podives, i después quan arribava l'hora [...] a les nou agafava lo morralet i a treballar a les pistes o lo que fos, a l'estiu» (ESP18).

D'una manera habitual, malgrat les característiques generals d'aquest procés, els ramats familiars seguiran mostrant en un primer moment una diversificació relativa: tot i que hi ha una major preferència per les vaques o les ovelles, poques explotacions adoptaran una especialització absoluta. El manteniment d'alguns caps diferents a la majoria es continua manifestant com una estratègia per protegir-se de les incertituds pròpies de l'activitat ramadera (canvis en el mercat, accidents i malalties, costos de producció).

La forta emigració que registren altres poblacions de la comarca, especialment a partir dels anys seixanta, a Espot es donarà d'una manera molt més atenuada per la presència de les hidroelèctriques i el turisme. A poc a poc, però, aquestes activitats van adquirint un paper més rellevant dins l'economia familiar, en especial per a aquelles cases que tenen una capacitat més limitada de producció agrària. Les terres que es van deixant d'explotar, sobretot aquelles que presenten unes possibilitats d'aprofitament més bones (mercès a la seva grandària, el pendent, l'accessibilitat o la proximitat) aniran passant a mans d'aquelles explotacions que es mantenen, per mitjà de la compra o l'arrendament, que d'aquesta manera podran ampliar i/o millorar les seves finques.[82]

Taula 5. Nombre de caps de bestiar d'Espot, 1982-2009

	Bovins		**Ovins**		**Cabrum**		**Equins**	
	explot.	**caps**	**explot.**	**caps**	**explot.**	**caps**	**explot.**	**caps**
1982	23	353	6	1.661	9	55	20	21
1989	12	249	3	1.760	3	33	6	12
1999	4	250	3	1.557	0	0	4	30
2009	6	862	3	1.045	0	0	2	18

Font: Cens agrari. Idescat

En els últims trenta anys, i especialment a causa de les polítiques agràries de la Unió Europea, es produirà, d'una banda, un tancament generalitzat d'explotacions

[82] Alguns d'aquests factors tindran un paper clau en la continuïtat de les explotacions per les possibilitats que ofereixen de mecanitzar els treballs. Això explica, per exemple, el major pes relatiu que té l'activitat agrària a Estaís en relació amb Espot, mercès a les condicions excepcionals de fertilitat i a les facilitats per introduir maquinària que ofereix la seva cultia: aquesta, sense necessitar reg, admet fins a tres dallades per temporada.

familiars (que al municipi d'Espot passen de les 36 que hi havia al 1982 a 10 al 2009) i, de l'altra, un procés significatiu d'especialització i creixement, en nombre de caps de bestiar i quant a la superfície utilitzada, d'aquelles que romanen en actiu.[83] La viabilitat d'una explotació agropecuària passa, en l'actualitat, per disposar d'una quantitat elevada d'animals.[84] L'any 2006 només hi havia quatre explotacions ramaderes a Espot (a banda d'algunes cases més que conservaven uns pocs animals d'una manera quasi anecdòtica, per ocupar el temps): dues de dedicades a vaques de carn i dues a ovelles. A Estaís, dins del mateix terme municipal, hi romanien en plena activitat dues cases més amb vaques.[85] En la seva major part es tracta d'explotacions que havien arribat a ser de les més fortes del districte, mentre que aquelles que eren més dèbils van haver d'anar plegant.[86] En una sola casa la ramaderia es mantenia com l'única activitat econòmica dels seus membres. La complementarietat d'ocupacions, en el nou context, no respon ja a una estratègia de diversificació pròpia de les economies d'autoproveïment sinó d'una manera més directa a la insuficiència de les rendes generades pel sector primari.[87]

La mateixa forma d'explotació del bestiar ha estat objecte també d'alguns canvis significatius. Les dues explotacions dedicades fa set anys a la ramaderia ovina, que sumaven quasi el mateix nombre de caps que hi havia a principis dels anys vuitanta (uns 1.600 animals), quan les cases amb ovelles eren sis, continuaven portant els seus animals a la plana (a la Noguera), però a l'estiu pasturaven en partides situades fora de l'àrea central del Parc Nacional (als Cóms de Jou, la Mainera i Peguera). Les vaques, per la seva banda, que als anys noranta van veure reduir el nombre d'explotacions a un terç malgrat que van mantenir el mateix nombre d'animals

[83] «A base de molt terreno, pues, van fent» (ESP08).

[84] Amb tot, l'increment d'un 250% en el nombre de bovins censats a Espot al 2009 (que passen de 250 a 862 caps en deu anys) no és real sinó que respon a una estratègia administrativa d'explotacions d'altres comarques per a l'obtenció de subvencions europees.

[85] «[A casa] hem anat seguint lo cicle. Antes cosetxàvem [...], tenívem gra, tenívem mules [...]. En acabat, els matxos. Després va venir la vaca de llet, la vaca de carn [...]. Hem anat seguint l'oferta i la demanda, que es diu vulgarment. Què hi ha que es ven? Això? Pues això!» (ESP10).

[86] «Amb lo de casa no s'hi pot viure. Fora que no tingues una propietat molt bona i de cent vaques cap amunt, no es pot viure. I cent vaques porta feina. I antiguament, la gent que tenia aquestos animals, tenien un mosso o dos. I ara s'ho han de fer ells, perquè no dóna per pagar un mosso i la seguretat social» (ESP03).

[87] «Mira: quatre d'aquí, vuit d'allà, és lo que nosaltres visquim! [...]. És que amb una cosa sola no es pot viure» (ESP11).

(uns 250 caps), seguien alternant les pastures de l'entorn de Sant Maurici amb els Estanyets (tot i no observar l'itinerari anterior amb el mateix rigor).[88] Allí on coincidirà la gestió actual d'un i altre bestiar és en la manca de pastors durant la temporada que els animals s'estan a la muntanya. Els propietaris al·leguen com a motius principals d'aquest canvi les dificultats a trobar gent capacitada per fer aquesta tasca a canvi d'uns salaris assequibles, així com la mateixa reducció en el nombre d'individus vinculats a les explotacions familiars.[89] En qualsevol cas, la nova forma de treball també està influïda pel fet d'haver desaparegut la pressió anterior sobre el territori (en especial a causa de l'abandonament de l'agricultura), el descens en el nombre d'explotacions i les facilitats que proporcionen avui els vehicles particulars i els vailets elèctrics en la vigilància del bestiar. Aquests mateixos factors han afavorit també que les diferents explotacions actuïn cada cop més pel seu compte, sense coordinar-se entre si.[90] L'herba dels prats es dalla fins a dos cops, al juny i a l'agost.

L'evolució demogràfica del poble d'Espot és un bon indicador de les conseqüències socials que tindran tots aquests processos a escala local. A partir d'un patró d'assentament totalment agrupat, el nombre d'habitants d'aquesta població no s'altera al llarg de les quatre primeres dècades del segle passat i se situa en unes 254 persones (a les quals cal sumar uns 40 o 50 habitants més, segons els anys, que corresponen al nucli d'Estaís). El canvi més important queda registrat al cens del 1950, quan es duplica el nombre d'habitants que hi havia cinc anys abans: Espot sol guanya més de 300 habitants de fet, encara que la població de dret, el nombre d'aquells que són considerats com a residents permanents, no varia. El creixement es deurà a les obres hidroelèctriques i tindrà una durada curta. Més de 200 d'aquests treballadors ja no figuren en el registre del 1955 i a partir del 1960 el terme inicia una nova davallada en la qual perdrà quasi la meitat dels seus efectius en vint anys: els 192 habitants del poble d'Espot del 1981 representen el seu mínim demogràfic de l'època contemporània. El municipi, durant l'últim

[88] Antigament s'havien separat les vaques de dos anys de la resta, les anomenades jòniques, que es portaven a Peguera per impedir que quedessin embarassades abans d'hora. «[El pastor] les tenia de guardar de les altres muntanyes, que no anessin a les altres muntanyes» (ESP03).

[89] «La gent gran que feven de pastors també se van anar morint i la joventut ja no ha volgut fer de pastor» (ALT01).

[90] «Cadascú s'ho va combinant» (ESP10). «Aquí, si un va a la muntanya i veu una vaca malalta, pues avisa del qui és la vaca. No hi ha cap problema» (ESP17).

Gràfica 2. Evolució demogràfica d'Espot i Estaís, 1888-2012

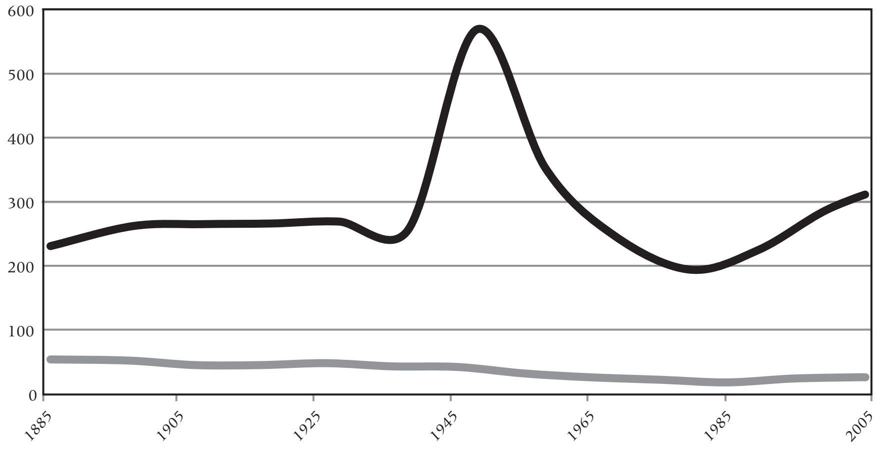

Font: Censos de població. Elaboració pròpia

quart de segle, registra un nou creixement positiu en què s'avança deu anys a una tendència que s'acabarà generalitzant a tota la comarca, i passa de 227 (1981) fins a 374 persones (al 2005, 329 de les quals viuen a la capital del districte), per iniciar llavors un lleuger descens, i situar-se avui en 355 habitants (2012).

Juntament amb els canvis de tipus social, el procés descrit ha comportat igualment algunes modificacions significatives en el paisatge d'Espot. Les fotografies de les primeres dècades del segle passat, de la mateixa manera com passa amb el relat dels informants o amb les restes d'infraestructures agràries que hi ha disperses pel municipi (marges, camins, cabanes, canals de rec...), testimonien una reducció important de l'espai cultivat paral·lela a l'avenç de la vegetació d'acord amb el procés de la transició forestal (Mather, Fairbairn i Needle, 1999; Rudel, Bates i Machinguiashi, 2002; Rudel i altres, 2005).[91] Allí on hi ha parcel·les que s'havien llaurat i que des de fa anys ni hi pasturen els animals, sobretot en les partides més allunyades del poble, és on l'empremta de l'aprofitament agropecuari està ja més desdibuixada.[92] Però la colonització per part del matoll i el bosc s'aproxima actu-

[91] «Anant cap a Sant Maurici, la part de l'esquerra pujant, era tot prats que se regaven. Ara ja és casi tot bosc. I la part dreta, era camps que se llauraven. Aquí dalt, on és l'estació, igual» (ESP06).

[92] «Nosaltres tenim un camp, allí al detràs [a la vall de Sant Maurici], que antes fèvem patates i fèvem de tot. I ara tot pastos. Pasto? Pasto tampoc: la dallo [l'herba], la poso allà en un racó, i quan deixen fer foc, llavors la cremo. Perquè [els ramaders] ja no en volen tampoc [...]. Ara ni allò vol, el duenyo

alment al nucli urbà mateix i afecta fins i tot els llocs on hi havia hagut, fins no fa gaires anys, les finques més bones del terme.[93] La mateixa legislació ambiental, prohibint pràctiques tradicionals com la crema de *barses* (esbarzers) que contribuïa a mantenir les pastures, afavoreix indirectament aquesta transformació.

Aprofitaments forestals i hidràulics

Durant l'època contemporània, els boscos d'Espot han estat subjectes a dues menes d'aprofitaments diferents. L'explotació a gran escala, en tallades que podien arribar a assolir entre 2.500 i 4.000 m^3 anuals, ha estat particularment condicionada per les possibilitats d'extracció de la fusta i les fluctuacions del mercat. Els aprofitaments de caràcter veïnal, per la seva banda, han tingut un impacte molt més limitat sobre les masses forestals d'acord amb les demandes i els usos (també canviants) de la població local. L'amenaça que segons els liberals del XIX representava la sobreexplotació dels boscos pirinencs (com a causant de l'erosió que donarà lloc a barrancades i inundacions), contrasta amb la imatge actual d'un bosc cada cop menys intervingut que incrementa les seves dimensions i envelleix.

Durant tota la primera meitat del segle passat, la titularitat de la forest anomenada Bosc d'Espot correspon a una família de comerciants de fusta de la Pobla de Segur, però els aprofitaments estaven repartits amb els veïns. Aquests gaudien de tots els drets sobre les pastures i de tres quartes parts dels rendiments de la fusta (la part restant corresponia als propietaris). L'any 1957 es constituïa la Universidad o Común de Vecinos del Pueblo de Espot, que adquiriria la propietat del sòl i la totalitat dels drets. A partir de la segona meitat dels anys setanta s'evidencia un descens progressiu del preu de la fusta, al mateix temps que va anar creixent la pressió per deixar de fer aprofitaments forestals a l'interior del Parc Nacional:

---

d'aquelles ovelles d'allà, perquè agafa tot lo bestiar, el porta a l'Urgell, i a l'estiu quan puja les posa a la muntanya i ja no necessita ni pasto. [Ho segueix dallant] perquè sinó se cree males herbes [...]. I si fos més lluny, ni això no faria» (ESP03).

[93] «Ha canviat el Pirineu, i aquest Pirineu era molt bonic del temps d'antes. Mira: tot això que ara veu aquí [a la vall de Sant Maurici], era verd. Verd, bonic. Era aufals, o blat, o patates, o lo que sigui. I ara, veu, tot ple d'herbassals. Fa pena, eh? Però tot això jo ho he vist verd, bonic. Fins a dalt de tot. Tot això d'aquí, tot verd. Allà, que també hi havia una altra partida, també: tot verd. I la part de Super Espot, i la part on fan aquells xalets, també: tot. I no sols Espot, no: tot lo Pirineu. Era bonic. I ara [...] és una pena de veure-ho així, eh? Lo bosc va baixant... [...]. I ara [el poble es veu] abandonat» (ESP03).

els empresaris no es personen a les subhastes o demanen rebaixes sobre el preu d'adjudicació, al·legant les dificultats que hi ha per treure-la i el seu baix valor de mercat. A finals de la dècada, el Patronat del Parc s'oposarà que s'autoritzin més aprofitaments forestals a l'interior de l'àrea protegida. La darrera subhasta de la muntanya d'Espot es va fer a finals del segle passat i, tot i estar ja marcada, cada any s'anuncia, però acaba quedant deserta.

Com a mínim des dels anys cinquanta, les subhastes sempre havien quedat a mans d'empresaris de fora d'Espot. Un cop que el Districte Forestal autoritzava l'aprofitament sol·licitat i els guardes senyalaven els arbres a tallar, els treballs corrien a càrrec de brigades contractades pels mateixos rematants. Alguns veïns havien participat, sobretot durant els mesos que hi havia menys requeriments, a arrossegar fusta: dos individus del poble van comprar matxos i llogaven gent per fer la feina. La fusta s'havia de treure dels llocs on havia quedat després de passar-hi els picadors, i conduir-la a les pistes forestals més properes o, fins i tot, al carregador dels afores de la població.

Els aprofitaments veïnals han tingut sempre un volum molt més petit. Com a part dels seus drets sobre els béns comunals, en concret del de disposar de «llenya i fusta per a [satisfer] les seves necessitats» (d'acord amb la documentació de l'Arxiu Municipal), els veïns d'Espot gaudeixen de la potestat de fer llenya als boscos del comú així com d'obtenir una quota de metres cúbics de fusta per a obres de reforma o construcció als edificis de la seva propietat. Les actes municipals fan constar la tramitació de les sol·licituds dels veïns davant de l'Administració forestal, que podien arribar a sumar algun any fins a 500 m^3, tot i que habitualment no arribaven a la meitat d'aquesta quantitat.[94] Un cop autoritzada la tala, abonada una taxa del 15 % de la seva valoració (en concepte de millores, ja que l'aprofitament es considera gratuït) i marcats els arbres concedits, els veïns podien dur a terme els treballs necessaris per compte propi o, com ha acabat sent més habitual en

[94] Entre 1969 i 1984, hi ha exercicis que es fa una reserva de fins a 500 m^3 destinats a aprofitaments veïnals mentre que altres anys no se'n sol·licita perquè no se'n preveu. Quant als lots per veí, el volum de la fusta és variable. Una acta municipal del 1973, per exemple, diu: «Vista instancia de I.R.P. y de conformidad a las normas consuetudinarias recogidas en las ordenanzas, [s'acorda] conceder licencia a dicho vecino para aprovechamiento de 70 pinos con destino a reparación de vivienda y 30 pinos para reparación de local destinado a pajar». Tres anys més tard, s'aprovava una sol·licitud de J.R. per a «que le sea concedidos 20 árboles del monte común de vecinos [...] con destino a la reconstrucción del piso de un edificio de su propiedad destinado a cuadra».

els últims anys, cedir aquest aprofitament a un empresari forestal a canvi d'una quantitat de fusta ja tallada.[95]

Les conseqüències de la manca de pressió sobre la fusta en l'estat i la qualitat dels boscos és un tema de discussió recurrent, especialment per la seva relació amb el risc d'incendis forestals així com amb la conservació de la biodiversitat. D'una manera o altra, en qualsevol cas, l'absència tant de tasques d'aclariment per tala com de neteja per la retirada de fusta vella o morta (destinada a ser usada com a combustible), implica un nivell d'ús forestal molt baix que es tradueix en les característiques que adopta el bosc.

A banda de l'aprofitament secular de l'aigua en el rec dels prats i els horts, on l'accés a aquest recurs esdevenia un factor principal de la qualitat productiva dels sòls, la mateixa força hidràulica generada pel corrent dels rius ha estat utilitzada, també des d'antic, com a energia per accionar diverses infraestructures locals. La presència, probablement des del segle XVIII, de dos molins i una serradora accionats per energia hidràulica dins del terme d'Espot és un antecedent de les centrals hidroelèctriques modernes. L'escala adoptada per ambdós tipus d'infraestructures, però, dóna compte de les seves importants diferències des del punt de vista tant socioeconòmic com ambiental.

El molí i la serradora que hi havia dins del nucli d'Espot, propulsats pel corrent de l'Escrita, eren de propietat veïnal i s'explotaven per mitjà de contractes d'arrendament anuals. Els veïns tenien dret a dur el seu gra a moldre i a fer taules amb la fusta dels aprofitaments gratuïts, al preu que havia estat taxat en la concessió. L'any 1960, davant del potencial creixement de l'explotació forestal i motivat perquè la central de Sant Maurici havia deixat sense cabal l'antiga serradora, l'ajuntament impulsarà el trasllat i la renovació de la instal·lació perquè aquesta pugui processar tota la fusta extreta al municipi. L'altra mola, accionada també per les aigües de l'Escrita, estava situada just a tocar del pont d'Estaís i pertanyia a un particular d'aquest poble.

La central hidroelèctrica anomenada d'Espot, que es beneficia de les aigües del riu Escrita captades a la sortida mateix del poble i està emplaçada en l'extrem oriental del terme (a tocar les Bordes d'Escaló), va ser inaugurada el 1953 després de més de tres anys de treballs. El mateix any obria també la de Lladres, accio-

[95] «Ara ja la gent ja no en talla cap perquè, quan l'has tallat i l'has portat a serrar a baix, encara et surt més cara que no pas anar-la a comprar directament a la serradora» (ESP03).

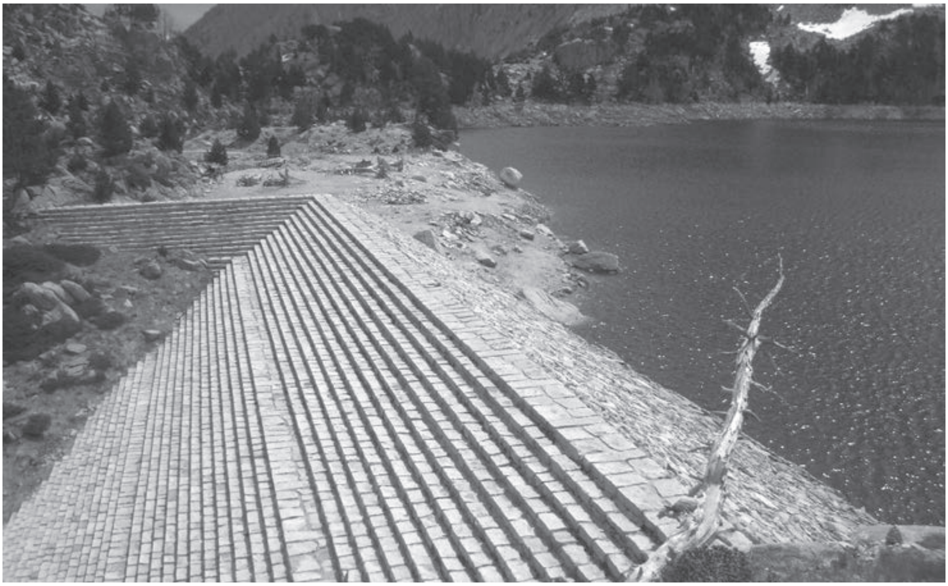

Presa a l'estany Negre de Peguera, Espot. Autor: Oriol Beltran. Any: 2006.

nada per les aigües del Peguera. Els treballs en aquest cas s'havien prolongat per un espai de dos anys i mig. La central de Sant Maurici, situada als afores mateix del nucli de població i inaugurada l'any 1954, i la de la Torrassa (que turbina, al mateix edifici que la d'Espot, les aigües recollides al pantà de la Torrassa), del 1955, completaven el conjunt de les infraestructures hidroelèctriques instal·lades al municipi, després d'uns tres anys de treballs.

L'electricitat produïda a gran escala en aquestes centrals tenia com a destinació les indústries i les principals aglomeracions urbanes del país, no les poblacions de la comarca. De fet, Espot ja s'havia electrificat a mitjan els anys trenta amb una petita instal·lació (de 15 kW de potència) adaptada a l'antic molí veïnal, que s'explotava per mitjà d'un arrendament anual atorgat en subhasta. La mola d'Estaís també va ser transformada l'any 1935 per produir energia elèctrica. El funcionament de les centrals hidroelèctriques construïdes als anys cinquanta al terme d'Espot es basa en l'aprofitament dels estanys d'origen glacial situats a les capçaleres de les seves muntanyes com a dipòsits reguladors.[96] Juntament amb

[96] El sistema construït al terme d'Espot arrenca dels estanys de Sant Maurici, Amitges, Montestero i Serull, d'una banda, i de les aigües que provenen dels estanys del Peguera i el pantà de Lladres que,

el recreixement dels llacs per mitjà de la construcció de rescloses de diferents dimensions, es van perforar galeries subterrànies que comuniquen en xarxa tot el sistema (d'acord amb el mateix procediment que ja s'havia adoptat a principis de segle a la capçalera de la vall Fosca) per canalitzar l'aigua i forçar la seva caiguda en desnivells importants.[97]

A causa de les condicions existents a l'època per executar una obra d'aquesta envergadura, els treballs van recaure fonamentalment en la força física dels obrers, agreujats per l'emplaçament dels llocs on es feien, a una distància considerable dels nuclis de població i amb una manca important de vies de comunicació per al trasllat de persones i materials. De resultes de les característiques de la demanda (una feina molt exigent, que requeria una quantitat elevada de treballadors, amb una dedicació molt intensiva i concentrada en pocs anys), l'obra va recaure en brigades de peons contractats fora de la comarca. En la major part dels casos, els obrers es van instal·lar eventualment al municipi sense les seves famílies, allotjats en barracons i, més excepcionalment, en quadres o altres espais auxiliars que es llogaven com a habitatges temporals.

La població local es va mantenir en general al marge de l'execució directa dels treballs.[98] No obstant això, aquests van acabar tenint una gran incidència en la vida local atès el nombre de persones implicades en tasques complementàries i els serveis necessaris per atendre l'estada temporal d'un contingent tan nombrós de gent. Molts veïns van participar en el transport de materials (arena, ciment, aigua) fins als llocs on es feien les obres. Per altres (com el ferrer) els treballs van incrementar notablement la demanda dels seus serveis i, durant alguns anys, van arribar a proporcionar la major part dels encàrrecs. En finalitzar les construccions, tot el contingent de treballadors que s'havia instal·lat a Espot va reprendre la seva

després de ser aprofitades per la central de Lladres, són turbinades a Sant Maurici, per acabar salvant un nou desnivell fins a la central d'aquest mateix nom. Des de la sortida de la població, i després de recollir també l'aigua del riu de la Mata, aquest cabal es canalitza de nou fins a la central d'Espot.

97 Mateu (1983: 258) afirma que, considerat globalment, el sistema del riu Escrita aprofita un desnivell de 1.125 m. En aquestes condicions, la regulació de les conques de la seva capçalera permet produir una gran quantitat d'energia elèctrica a partir d'un volum reduït d'aigua (entre 2,13 i 2,40 kWh per metre cúbic d'aigua).

98 «Hi treballava algun [del poble], però semblava que era venir a menos, d'anar-hi a treballar. Perquè hi havia gent de molt baixa categoria: lladres, borratxots... Gent arreplegada [...]. Venien gent que no podia viure al seu país. Sortien a buscar's la vida on podiven» (ESP08).

marxa. Es calcula que en els treballs fets en aquest municipi hi van participar un miler de persones en el termini d'uns sis anys.[99]

Figura 1.
Aprofitament hidroelèctric de la Noguera Pallaresa dins del Parc Nacional

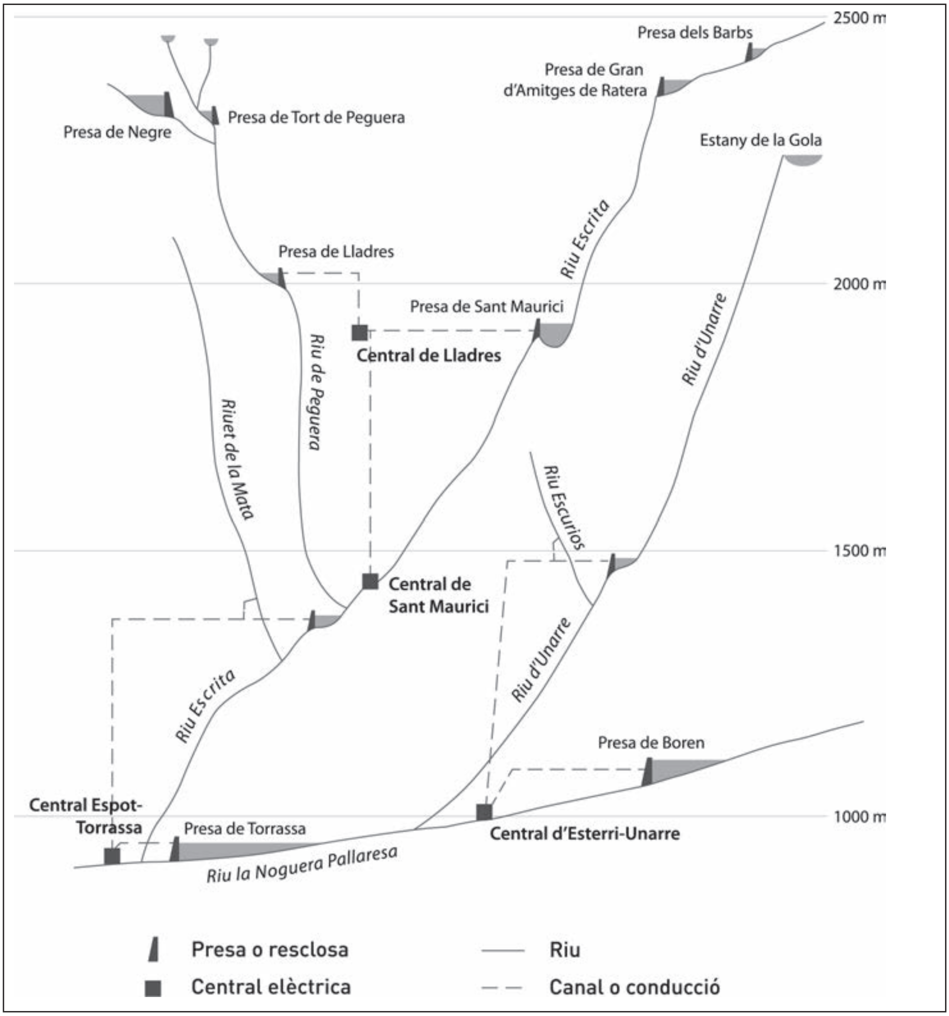

Font: Catalan et al., 1997. Elaboració pròpia

[99] Les dades que aporta Mateu (1983: 277) a partir de fonts de la mateixa companyia és de 300 treballadors a la construcció de la central d'Espot, 100 a la de Lladres, 400 a la de Sant Maurici i 250 a la de la Torrassa.

La incidència de les obres hidroelèctriques és ben visible encara avui. Juntament amb les infraestructures obsoletes que van quedar escampades per tot el terme, i que als últims anys s'han anat retirant per iniciativa del Parc Nacional, els murs construïts als estanys, les construccions auxiliars o les pistes obertes durant les obres, juntament amb les centrals mateixes i les línies que les connecten a la xarxa elèctrica, estan molt presents en el paisatge. Altres elements, com el runam o els moviments de terres provocats per l'obtenció dels materials, han tendit a quedar més integrats amb el pas del temps mercès al procés de la successió secundària (la recolonització ecològica gradual). L'empremta ambiental de l'explotació hidroelèctrica, no obstant això, té algunes dimensions que escapen a una mirada superficial d'aquest escenari, tot i la seva major transcendència. La pertorbació més important que provoca l'explotació industrial de les aigües del Peguera i l'Escrita és el condicionament del règim hídric en funció de les necessitats del sistema, pels efectes que aquest comporta sobre els sistemes vius (tant en la vegetació lacustre i de ribera com en les comunitats animals que s'hi relacionen).

Mentre que les obres van generar alguns ingressos eventuals per als veïns, l'obertura de les centrals va donar lloc a la creació dels primers llocs de treball fixos del municipi. Durant els primers anys de funcionament hi havia personal desplaçat d'una manera permanent a les preses (als estanys de Sant Maurici, Lladres i Negre), que s'encarregava de condicionar manualment el cabal de l'aigua. Els operaris formaven brigades per parelles en torns de dues setmanes. Durant els quinze dies que estaven de servei, havien d'atendre les ordres que rebien per telèfon en relació amb les comportes que havien d'accionar. La resta de setmanes es dedicaven un altre cop a mantenir les seves explotacions. La resta d'empleats de la companyia treballaven com a operadors o maquinistes a l'interior mateix de les centrals (on es feien tres torns de vuit hores) o feien tasques de manteniment. La importància que havia tingut aquesta ocupació en una població petita com Espot va decaure als anys vuitanta quan el funcionament de les centrals es va anar automatitzant i l'empresa va jubilar la major part de la seva plantilla. Avui, les centrals del municipi ja no tenen personal fix i uns pocs empleats (amb la participació eventual de treballadors d'empreses subcontractades) són suficients per fer-se càrrec de les tasques de supervisió i manteniment de totes les instal·lacions de la comarca.

D'una manera paral·lela a les transformacions que s'inscriuran en el paisatge, doncs, les centrals hidroelèctriques que es construeixen al terme d'Espot alteraran també la seva dinàmica social. El canvi d'orientació que adoptaran les explotacions

agropecuàries, amb una producció menys diversificada i més orientada al mercat, és indicatiu d'un procés de penetració de les relacions socials capitalistes. Amb la ruptura de l'economia regida per la lògica de l'autoconsum aniran perdent pes aquelles pràctiques que afavorien la biodiversitat a les muntanyes d'Espot i s'estendran pel terme, contràriament, algunes actuacions que en provocaran la simplificació.

Implantació i auge del turisme

L'obertura, la temporada 1967-68, de l'estació de Super Espot marcarà l'inici del desenvolupament recent del turisme a Espot, un sector que suposa actualment entorn del 70% de l'ocupació del municipi. L'estació d'esquí i, uns anys més tard, el Parc Nacional esdevindran els principals factors d'atracció d'un turisme massiu que fomentarà el desplegament de la construcció i els serveis en general. Abans d'aquesta data, però, Espot ja gaudia d'una relativa tradició en la recepció de visitants.

Els primers turistes van arribar a Espot atrets per les muntanyes del terme i les possibilitats que aquestes oferien per a la pràctica de la caça i la pesca, en un moviment minoritari i selectiu.[100] L'activitat cinegètica tenia l'isard com a reclam principal (també el gall fer), mentre que la pesca als estanys i els rius se centrava en les truites. Fins a l'arribada dels primers turistes, ambdues activitats eren practicades pels mateixos veïns amb finalitats de proveïment, i tant les tècniques utilitzades com la destinació de les captures tenien poc en comú amb les pràctiques recreatives.[101] Així, per exemple, per pescar truites era freqüent usar xarxes (*ròssecs*) i no canyes, mentre que la finalitat alimentària d'aquestes pràctiques contrasta amb l'interès pel cap o les banyes dels animals abatuts com a trofeu més preuat pels caçadors esportius.[102]

[100] «[El primer turisme que va arribar a Espot] era més seleccionat. Així com ara ve molts estudiants, autocars d'avis i tot això, doncs aleshores no. Venien gent que s'estaven o a Casa Roya o a l'Hotel Saurat la temporada d'estiu, famílies que [...] passaven totes les vacances allí» (ESP08).

[101] Antigament caçaven l'isard amb escopeta: «Mos sentàvem allí, amb els companys: 'Mira d'on surt, mira d'on surt. Mecagondena. Com ho farem? Passem per aquí, l'altre passem per allà'. I vinga! I fèvem la volta... I ara, del jeep estant, amb el rifle [...]. Lo que li agrada caçar, no disfruta» (ESP07).

[102] «Ara tothom va molt tip, però abans no hi anaven tant la gent [...]. Ara busquen lo cap, però abans buscaven la carn i lo cap allí es quedava» (ESP09). «[Abans s'anava a caçar l'isard per la carn, i] ara no: ara s'hi va per les cornes. Ara es mata un bon bitxo que tingui una bona corna, tallar-li el cap i la carn allí es queda. I abans hi anàvem per la carn [...], per menjar-la. Un bon civet d'isard» (ESP06). «Amb un cop de red, que hi podives tardar una hora i mitja o dos, pots agafar 20 i 25 quilos de truita tranquil·lament, eh? I truita salmonada, no aquesta de repoblació. Truita bona, del país. I els rius aquestos estaven tots carregats de truites» (ESP03).

Els visitants solien gaudir d'un poder adquisitiu alt i els informants s'hi refereixen invariablement com als *senyors*, amb referències concretes a determinats polítics, empresaris o professionals que, procedents de Barcelona o fins i tot de Madrid, solien repetir les seves estades.[103] Alguns veïns es dedicaven a acompanyar-los als llocs més apropiats per localitzar les seves preses, en tasques de guiatge, però també de servei personal (pujant-los amb cavalleries, preparant-los el menjar, assistint-los en la cacera).[104] Junt amb els ingressos que els proporcionava aquesta activitat, alguns van acabar guanyant-se una confiança dels visitants i obtenint certes contrapartides (com ara contactes o assessorament). Paradoxalment, l'acompanyament en taxi dels visitants fins a l'interior del parc també és avui una de les activitats econòmiques principals generades pel turisme a Espot.[105]

En el moment d'obrir l'estació, el Parc Nacional no constituïa encara un focus d'atracció de visitants tan important com ho és en l'actualitat. El turisme que generarà l'estació tindrà, per aquest motiu, una escala força reduïda, es concentrarà sobretot als mesos d'hivern (tot i que els primers anys els remuntadors s'obrien també durant l'estiu per passejar els visitants), i provindrà bàsicament de les zones urbanes de Catalunya.

L'estació es construirà sobre terrenys pertanyents a la societat veïnal propietària de la muntanya, d'acord amb un conveni signat l'any 1966. La construcció d'habitatges al sector on s'ubica l'estació, per la seva banda, es farà en terrenys comprats a alguns particulars. L'ajuntament, que va tenir un protagonisme destacat en la implantació de l'estació, veia en la pràctica de l'esquí un impuls decisiu per al desenvolupament d'Espot com a municipi turístic.[106] Com havia passat uns anys abans amb les hidro-elèctriques, l'estació va contractar alguns veïns que van accedir, d'aquesta manera,

[103] Inicialment, abans que fossin activitats regulades i subjectes a l'obtenció d'una llicència, la caça i la pesca eren considerades aprofitaments veïnals lliures: «I si [algun veí] va a acompanyar algun turista i li donaven un jornal, pues era seu» (ESP03).

[104] «Feien l'excursió a Sant Maurici, passaven un dia allà, el guia els hi pescava les truites o els hi feia la costellada a la llosa» (ESP02).

[105] «Lo que ara fan els jeeps abans ho feien amb cavalls» (ESP07).

[106] En un pla municipal del 1953, l'alcalde (propietari d'un dels dos establiments hotelers de la localitat) manifestava en relació amb unes competicions d'esquí organitzades a Espot pel Centre Excursionista de Catalunya «que tales competiciones podrían revertir gran importancia si para ello se acondicionara [una] pista apropiada al efecto, puesto que por otra parte las características de la montaña y la abundancia de nieve harían de esta localidad un lugar destacado para la práctica de esta clase de deporte, circunstancia que sin duda alguna redundaría en beneficio de esta población» (23.10.1953).

Estació de Súper Espot, Espot, 1967. Autor: Luís García Garrabella.
Any: 1967. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (Postals de l'Oficina de Turisme de la Pobla de Segur).

a una ocupació fixa. Els mesos en què romania tancada al públic, la major part dels empleats es dedicava al manteniment de les instal·lacions.

El projecte inicial vinculava el desenvolupament de l'estació a una gran operació immobiliària. Des de la temporada inaugural s'anunciava el pla de crear una gran zona residencial al peu del telecadira, amb apartaments i xalets i una oferta àmplia de serveis turístics, però els promotors de l'estació pretenien urbanitzar també una finca que havien adquirit tocant a Sant Maurici.[107] Als pocs anys de la seva obertura, l'estació va ser declarada Centre d'Interès Turístic Nacional, estatut que li permetia agilitar els procediments administratius per al seu desenvolupament urbanístic.

L'estació va rebaixar en poc temps les seves expectatives inicials, i va arribar als anys vuitanta amb gairebé les mateixes instal·lacions que tenia ja des d'un principi

[107] La publicitat d'aquell primer moment dóna compte de la grandiloqüència dels objectius que es pretenien assolir a curt termini i que no han arribat a fer-se 45 anys després. El projecte incloïa una zona d'habitatges unifamiliars (xalets, minixalets, cabanes), una zona hotelera (hotels, motels, restaurants, sales de festa, cafeteries, sales d'espectacles), una zona esportiva (club d'esquí, hípica, patinatge sobre gel, frontó, piscines, pistes de tennis, minigolfs, camp de tir), una zona comercial (comerços, mercats, estacions de servei, serveis urbans) i una zona de parcs (parcs, jardins, jardins infantils, guarderia, etc.). El pla va ser aprovat en primera instància per l'Ajuntament d'Espot l'any 1971 i un altre cop dos anys més tard després de la seva revisió, quan el confirmarà també la Comissió Provincial d'Urbanisme.

(quant a remuntadors i nombre de pistes). A mitjan aquesta dècada, després d'un any de manca de precipitacions, romandrà tancada per dues temporades, amb l'amenaça d'una clausura definitiva. Entre els anys 1986 i 2004, l'estació canviarà de mans fins a cinc vegades. Després de diferents projectes empresarials no reeixits, i amb una manca notable d'inversions per actualitzar les instal·lacions, Espot Esquí, la marca amb què s'explotarà des del 1998, acabarà a mans de la Generalitat a causa de l'embargament, per falta de pagament d'un crèdit de l'Institut Català de Finances, als darrers propietaris. L'any 2007 l'explotació va passar a mans de Gran Pallars, empresa constituïda per un grup d'empresaris de la comarca que també tenia al seu càrrec la de Port Ainé,[108] fins que finalment l'any 2011, Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya va adquirir ambdues estacions i s'encarrega de gestionar-les.

A banda dels problemes de gerència, els plans d'expansió de l'estació s'han vist limitats en els últims anys pel Parc Nacional. L'any 2003 es va presentar el projecte de construir una nova cafeteria a la cota 2.300, dins la zona perifèrica del parc. Paral·lelament, l'Ajuntament d'Espot sol·licitava desafectar 300 ha pertanyents també a la corona exterior de protecció, avalant el projecte d'instal·lar un nou remuntador i ampliar el domini esquiable amb l'obertura de sis noves pistes, i proposant d'incloure, a canvi, 274 ha noves a la zona de parc estricte (a la partida Quatrepins-Picardes) i 135 ha més a la zona perifèrica (a la solana de l'Escrita). La sol·licitud va rebre una resposta desfavorable per part del Departament de Medi Ambient, que al·legava la inclusió de l'àrea afectada dins la xarxa Natura 2000.

De resultes d'aquest desenvolupament tan accidentat, l'estació ha tingut un creixement moderat en aquestes poc més de quatre dècades i no ha arribat a consolidar-se des d'un punt de vista empresarial. Pel que fa a les seves instal·lacions, en aquest temps només ha aconseguit doblar el nombre de remuntadors que hi havia en ser inaugurada (actualment té dos telecadires i quatre teleesquís) i disposa de 23,5 km de pistes i un centenar de canons per produir neu artificial. El creixement urbanístic associat a la seva explotació no ha tingut tampoc un auge equiparable al d'altres estacions pirinenques. En aquest sentit, d'acord amb el cens

[108] Si bé l'estació d'Espot no pot competir en l'extensió del seu domini esquiable, té capacitat per proporcionar una oferta molt àmplia: «És una estació perfecta [per ser] destinada per un turisme de qualitat [...]. S'hauria de promocionar, hauria de ser una estació molt coqueta i pagar [...]. Tens el Parc Nacional aquí, tens el riu d'aigües braves aquí... Et compres un apartament, i l'utilitzes tot l'any. Te'n vas a Baqueira i s'ha acabat. Ara està tot tancat a Baqueira. Hasta el desembre no hi tornarà a haver res [...]. Això és preciós. No ho tenen gaires estacions. Una estació que tingui a peu de pistes un poble com Espot, no es dóna» (ESP05).

d'habitatges del 2001, Espot tenia un nombre de residències secundàries notablement inferior al d'altres municipis de la comarca (un terç dels seus habitatges eren d'aquest tipus, mentre que en altres pobles aquest percentatge s'arribava a doblar).

El creixement en el nombre de visitants que registra el Parc Nacional, especialment a partir de la segona meitat dels anys vuitanta, està considerat un complement de l'activitat associada a l'estació d'esquí ja que contribueix a desestacionalitzar el turisme. Encara que el parc i l'estació comporten unes pressions diferents (i, fins a cert punt, oposades) sobre el territori i no es dirigeixen als mateixos sectors de públic, han permès el manteniment d'una oferta de serveis complementaris i la fixació, en última instància, d'un volum de població que és el més gran de la comarca per a un poble situat fora de la vall principal. Espot aplega en l'actualitat un total de cinc hotels i una pensió (494 places), tres residències rurals (29 places), cinc càmpings (1.392 places), tres restaurants i quatre bars.[109]

El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, que té a Espot una de les seves dues portes principals (amb Boí són les úniques entrades que permeten una aproximació per carretera fins a l'interior de la zona de màxima protecció), és un factor important d'atracció turística i genera, alhora, un volum apreciable d'ocupació laboral. Els tècnics que treballen al sector oriental del parc provenen d'un àmbit geogràfic més extens que el mateix terme municipal, però entre el personal fix i els guies contractats temporalment per atendre el públic hi ha una representació àmplia de veïns.

Junt amb aquests, les persones associades al servei de taxis del municipi tenen també una ocupació associada a la presència del parc. D'ençà de les limitacions que es van imposar l'any 1993 per l'accés dels vehicles particulars a l'interior de l'àrea de màxima protecció, el servei de taxis va incrementar notablement la seva activitat. Les primeres llicències s'havien començat a atorgar a veïns que pujaven turistes fins a Sant Maurici (o encara més endins del parc) a través de la pista que havia construït la companyia hidroelèctrica.[110] Actualment hi ha 25 llicències al municipi, que se sumen a les que hi ha en altres poblacions de l'àrea d'influència del parc. L'ajuntament és el titular del servei i el responsable d'atorgar les llicències.

[109] Aquestes xifres contrasten amb les que hi havia quasi quaranta anys abans, el 1975, quan el poble tenia 209 places d'hotel i 160 de càmping.

[110] «[Era] una pistota, però allevons ja s'hi va poder anar [fins a Sant Maurici] amb rodes. I allevons, de seguit, aquí el poble ja es va començar a posar alguns taxis» (ESP06).

Alguns dels que tenien una de les primeres llicències van poder aconseguir-ne una altra en ampliar-se el servei al 1993. Hi ha titulars, a més, que no exploten directament la seva llicència i tenen conductors contractats.

Les transformacions que ha experimentat el municipi d'Espot des dels anys cinquanta ençà han comportat uns canvis importants de tipus econòmic i social, però que han quedat inscrits també en la configuració del seu paisatge. Fins a mitjan segle passat, l'aprofitament agropecuari dels recursos naturals del terme, a l'igual que havia passat des de molt antic, implicava tota la població local i configurava unes formes de vida en què la institució de la casa jugava un paper central en l'accés als béns de producció, l'organització productiva i la definició dels objectius econòmics. El predomini actual del sector turístic dóna suport a unes bases socials molt diferents. Les noves activitats lligades a aquest sector es basen també en un aprofitament econòmic dels recursos naturals: explotats amb finalitats productives abans, utilitzats ara per satisfer les demandes d'espais recreatius. En qualsevol cas, la implantació i el desenvolupament mateix del turisme es tradueixen també en el paisatge de la muntanya en termes d'una major urbanització, una freqüentació elevada, una expansió de les masses forestals i, en última instància, un pes creixent d'aquells factors que comporten una simplificació de les seves característiques.[111]

2.3. Apropiació i gestió de les muntanyes a la capçalera de la vall de Cardós

> «L'antic camí reial que connecta el Pallars Sobirà amb l'Arieja passa pel port de Tavascan, una pala de tartera estreta i empinada entre dues grans penyes. Al vessant meridional, tot baixant entre estanys d'origen glacial, prats alpins i boscos de pi negre, el camí s'endinsa al terme de Lladorre i creua els antics comunals del poble de Tavascan, considerats administrativament com a terrenys municipals i gestionats per l'ajuntament. Aquest corriol, el TFR 4 [sender transfronterer] que enllaça el GR 10 amb el GR 11 [senders de gran recorregut], segueix en direcció sud i aviat es troba amb una pista forestal que sembla acabar enmig del no-res, al costat de la qual un senyal ens informa que estem caminant per l'interior del Parc Natural de l'Alt Pirineu.»

El camí del port de Tavascan, o de Marterat d'acord amb el topònim usat a França (2.218 m), és un pas que comunica els dos vessants dels Pirineus i que durant segles ha estat usat per les poblacions del Pallars i l'Arieja en els seus

[111] Lasanta (2002), en relació amb el Pirineu aragonès, planteja igualment aquest mateix procés de canvi en els usos i la gestió de la muntanya en termes d'una simplificació del paisatge i d'un increment de la vulnerabilitat ambiental.

intercanvis comercials o els seus desplaçaments migratoris. Més eventualment, havia estat una via per al trànsit del contraban (sobretot a partir de l'últim terç del segle XIX, quan s'intensifica el control de la frontera) i encara, en temps de guerra, va permetre a una quantitat important de republicans de fugir a l'exili, i també a un nombre elevat de jueus d'escapar a la persecució nazi. Avui, l'antic «camí de França» és una ruta només transitada pels excursionistes. L'any 2003, la major part del terme municipal de Lladorre va quedar incorporada al Parc Natural de l'Alt Pirineu que, sense modificar l'estatut jurídic de les propietats existents, va introduir canvis importants en la gestió de les muntanyes.

> «Aquesta pista, que baixa ràpidament per valls secundàries fins entrar a la zona on el riu de Tavascan desguassa al pantà de Graus, deixa a banda i banda diversos agrupaments de bordes: Noarre, primer, suspès damunt d'una pleta a llevant, i Quanca i Graus, més endavant, al fons de la vall. Passat Quanca la pista connecta amb la carretera asfaltada que, girant cap a l'oest, porta muntanya amunt fins a les pistes de l'estació d'esquí de Tavascan.»

Noarre, Quanca i Graus són petits nuclis de bordes que, juntament amb altres edificis més isolats situats a la vora o més al sud, havien constituït llocs de poblament estacional. La neu, que antigament impedia mantenir els aprofitaments agrícoles i ramaders durant l'hivern, s'explota des de principis dels anys noranta com un recurs econòmic per mitjà de l'estació de la Pleta del Prat, construïda per iniciativa municipal.

> «Seguint en direcció al sud, la carretera arriba al poble de Tavascan. Damunt de la població, abans d'entrar-hi, aquesta mateixa via fa una corba molt pronunciada cap a la dreta. A mà esquerra deixem la pista que, paral·lela al riu de Lladorre, arriba fins a la partió d'aigües amb França, passat el pla de Boavi, en terrenys pertanyents a una societat de propietaris de Lladorre.»

Les societats de propietaris d'Ison-Estallo i de Boavi-Broate van ser constituïdes a finals del segle XIX per veïns del poble de Lladorre com a estratègia per mantenir els seus aprofitaments davant de la desamortització d'aquestes muntanyes. En aquell mateix moment l'Estat va declarar set altres forests del terme d'utilitat pública i, excloent-les de ser subhastades, va assignar-ne la titularitat al municipi. Les conseqüències d'aquest procés en la vida local encara tenen avui una vigència considerable.

> «En direcció contrària, i després de vorejar el pantà de Tavascan, la carretera porta fins al nucli de Lladorre, la capital del municipi. Aquest poble, a la riba de la Noguera de Cardós, domina els pocs camps de cultiu plans que hi ha a la zona. A una i altra banda, diversos llogarrets de muntanya (Lleret a ponent, i Boldís Sobirà i Boldís Jussà, a llevant)

romanen penjats als costers, pocs metres per sota de la línia arbrada, aproximant-se als prats alpins. Aquestes pastures, també de titularitat municipal, són gestionades com a pròpies per part de cadascun dels pobles esmentats. Després d'un parell de revolts més, carretera avall, un rètol ens indica que deixem el terme municipal de Lladorre per entrar al de Vall de Cardós.»

A finals dels anys cinquanta van començar a la capçalera de la vall de Cardós les obres per la construcció de diverses centrals hidroelèctriques, uns treballs que van prolongar-se fins a mitjan els setanta i que han deixat una empremta significativa en el paisatge. Davant de l'antic aprofitament extensiu dels recursos naturals, que al terme de Lladorre es basava en un poblament repartit en sis pobles de petites dimensions, l'explotació industrial i l'activitat turística tenen unes implantacions molt concentrades a escala territorial i han afavorit un canvi en la distribució demogràfica.

El terme municipal de Lladorre ofereix un escenari interessant per a l'estudi de la complexitat dels processos socials que afecten avui les muntanyes pallareses. Aquesta complexitat resulta d'una amalgama entre elements que tenen una llarga tradició històrica amb variables completament noves. La interacció entre components antics i moderns es resol uns cops en forma de desacord o afavorint, en altres ocasions, l'assoliment de nous consensos. Els fragments anteriors, extrets del nostre diari de camp, descriuen un municipi integrat per diversos pobles que tenen com a pròpies parts concretes del terme a través de diferents fórmules jurídiques. La convivència entre l'Administració local moderna (articulada al voltant dels municipis com a instàncies de l'Administració de l'Estat) i les formes de gestió derivades de l'organització tradicional (comunals, societats de propietaris i entitats de població sense un estatut jurídic reconegut) se situa en el centre d'una part important dels conflictes contemporanis pels recursos naturals de la comarca.

El text transcrit també dóna compte d'una presència notable de bordes a la capçalera de la vall de Cardós. Aquests edificis són indicatius d'antics cicles de poblament estacional associats a un ús extensiu del conjunt del territori, des del fons de la vall fins als estatges alpí i nival de l'alta muntanya. Es tracta de pràctiques tradicionals d'unes societats basades en la producció agrícola i ramadera de subsistència que no tenien res a veure amb els pantans, les rutes excursionistes, les àrees protegides o les pistes d'esquí que defineixen avui aquests paisatges. Les bordes evidencien alhora la presència de petites finques particulars enmig de grans partides forestals i pastorals, que ocupen els escassos terrenys que eren

Mapa 6. Terme municipal de Lladorre

Font: ICGC. Elaboració pròpia

potencialment cultivables. L'agricultura de muntanya, però, que es caracteritza per una baixa productivitat i una estacionalitat molt marcada, ha quedat completament abandonada.

Les oposicions presents en el paisatge (com les que hi ha entre la propietat privada i la col·lectiva, o entre la ramaderia i el turisme) són un aspecte fonamental, una materialització, de les contradiccions que conformen avui la societat pallaresa. El rètol de l'àrea protegida és un altre indicador eloqüent de la realitat actual del municipi de Lladorre: un 80,1 % del seu territori ha quedat incorporat al Parc Natural de l'Alt Pirineu. Aquesta figura de conservació situa diverses instàncies i agents estatals a les muntanyes del terme. El parc, però, no protegeix una natura immutable. Els prats i els boscos que es vol conservar són el resultat de segles de

poblament, aprofitaments i gestió humans. Els paisatges de Lladorre esdevenen un producte tant de la base física i biològica brindada per la natura, com de les accions d'incomptables generacions de pagesos, pastors i picadors de fusta, i també, cada cop més, de nombrosos caçadors, guardes forestals i turistes.

La importància històrica de les formes de propietat col·lectiva i la complexitat generada pels canvis administratius impulsats per l'Estat adquireixen contemporàniament a Lladorre un gran protagonisme. En els últims cinquanta anys, les muntanyes del terme i els seus recursos han estat objecte de nous usos d'acord amb les demandes canviants del mercat. El desplegament de la indústria hidroelèctrica, primer, i del turisme, més endavant, han contribuït a actualitzar el valor de les formes d'accés als recursos, dels drets associats al veïnatge i del funcionament de les instàncies de gestió locals. La història social, en definitiva, tant com els sistemes naturals i les dinàmiques físiques, ha intervingut d'una manera determinant a conformar el paisatge actual d'aquestes muntanyes.

Poblament i municipalització

L'origen de les demarcacions municipals avui vigents és relativament recent. El desplegament de l'Administració local serà una de les primeres iniciatives empreses en el context de la construcció de l'Estat modern a Espanya a principis del segle XIX. Encara que el seu disseny va partir de les jurisdiccions i les instàncies ja existents, aquestes sovint es van veure afectades per una política orientada a l'homogeneïtzació i la racionalització. Davant la situació prèvia en la qual els òrgans de poder locals estenien les seves competències en el territori apropiat i explotat per la gent de cada nucli de població (a cops per mitjà de convenis entre comunitats veïnes), molts dels nous municipis inclouran, a l'empara d'una única entitat administrativa, diversos pobles que havien gaudit fins llavors d'una autonomia relativa.

El municipi de Lladorre es constitueix arran de la llei municipal de 1845. La primera normativa per establir l'Administració local de l'Estat, promulgada el 1811, reconeixia quatre municipis a la capçalera de la Noguera de Cardós:[112] Boldís

[112] La divisió del municipi actual en quatre termes queda reflectida a la resposta de Tavascan a l'*Interrogatorio* impulsat per Francisco de Zamora el 1780: «El término jurisdiccional consiste en cuatro horas de largo y una hora de ancho. Sus límites son con el Reino de Francia, por una parte, y otras tres partes con los términos de Lleret, Lladorre y Boldís». Les respostes de Boldís i Tavascan a l'esmentat qüestionari, d'un gran valor etnogràfic, van ser editades per Sudrià (2003, 2: 89-93 i 150-159). Totes les referències citades en aquest capítol provenen d'aquesta font.

Jussà i Boldís Sobirà (que formaven una sola entitat amb dos nuclis de població), Lladorre, Lleret i Tavascan (del qual depenia el poble d'Aineto).[113] Les diferents demarcacions entre els pobles havien quedat establertes molt probablement entre els segles XI i XII, coincidint amb un desplegament de l'aprofitament pastoral als prats supraforestals. Les quatre entitats esmentades són les que mantindran en endavant (i fins avui) drets propis sobre les muntanyes del terme.

La jurisdicció territorial de cada entitat de població s'estendrà més enllà dels terrenys contigus als nuclis habitats i integrarà els espais necessaris per a la subsistència i la reproducció social. La combinació entre l'agricultura i la ramaderia, que ha estat l'activitat econòmica predominant a la capçalera de la vall de Cardós i ha perdurat des dels temps medievals fins fa uns cinquanta anys, recolzava en un aprofitament simultani dels diversos estatges altitudinals que són característics de l'ecologia de l'alta muntanya i que presenten unes aptituds productives diferents.[114] Això passava a cops per incloure (per mitjà del domini territorial o de drets reconeguts) l'accés a zones sovint allunyades dels pobles, fins i tot en forma d'enclavaments. És el que explica que els veïns de Lladrós o dels pobles del Vallat tinguin drets vigents sobre determinades partides de Lladorre malgrat pertànyer a un altre municipi.[115] També les forests d'Ison-Estallo i Boavi-Broate pertanyen i han estat aprofitades històricament per veïns de Lladorre, tot i no ser contigües al seu nucli de població.

El reconeixement inicial de les antigues demarcacions va durar poc més de trenta anys. El 1848, en fixar com a requisit per conservar la categoria de municipi un nombre mínim de població, l'Estat propiciarà moltes agregacions que, a l'alta vall de Cardós, van donar lloc a la configuració actual del terme. Tavascan aplegava un nombre més gran de cases (quaranta veïns davant de trenta, d'acord amb Madoz), però el nou municipi va denominar-se Lladorre, el poble on es va fixar la seu de l'ajuntament com a capital administrativa.

[113] La documentació del primer terç del XIX usa la denominació «poble de Tavascan i Aineto».

[114] L'espectre altitudinal de les terres a què es tenia accés solia abastar mil metres o més de diferència.

[115] «Hi ha trossos de terme que, malgrat que la titularitat sigui d'un determinat municipi, els drets de pastures són compartits entre diversos pobles. Perquè resulta que [...] alguns d'aquests pobles tenen poc espai i [...] en el seu moment es va pactar [...] que aquesta gent tinguessin dret a pasturar, és a dir, a un cert aprofitament d'aquell territori» (LLA13). Els veïns de Lladrós se servien de les pastures de la partida dels Cortals, a sobre mateix del poble, a la primavera (de mig maig a principis de juliol) i la tardor (de finals de setembre a principis de novembre), i duien el bestiar a Sellente, dins del terme de Lladorre, els mesos d'estiu.

La manca de correspondència entre les jurisdiccions territorials dels municipis moderns i els drets dels pobles sobre partides allunyades va motivar litigis i la necessitat d'actualitzar convenis. A principis dels anys 1830, per exemple, el poble de Cerbi, que pertanyia en aquell moment al municipi d'Unarre, va pretendre que se li reconegués el dret de pasturar a l'Obaga de Tavascan (a les partides de Porta de Sens i Clot de l'Escala).[116] Uns anys més tard Lladorre va intentar, sense èxit, rebatre els drets de Lladrós a la vall de Sellente. Els veïns de Tavascan i de Lleret, per la seva banda, van firmar el 1833 diverses concòrdies que establien servituds de pas i convenis sobre els aprofitaments de les muntanyes (dret a péixer i a allenyar).[117]

La creació de l'Administració forestal de l'Estat a la segona meitat del XIX, orientada pels mateixos criteris homogeneïtzadors i en concordança amb les demarcacions municipals, va contribuir a simplificar la distribució intricada dels drets sobre les muntanyes. Alguns drets antics de caràcter transversal que transgredien la lògica de simplificació jurisdiccional van aconseguir sobreviure.[118] Per exemple, el sector situat a l'extrem NE de la muntanya de Cadius i Mascarida, entre el Pic de la Coma del Forn i el cim del Campirme, va assignar-se al terme aneuenc d'Unarre atenent als drets d'ús que hi tenien els veïns de Gavàs encara que desguassa al riu de Tavascan.[119] La major part de les muntanyes, però, va quedar incorporada als termes dels nuclis de població més propers. La percepció administrativa del paisatge, que recolza la gestió moderna de la muntanya, s'oposa sovint a la comprensió antiga i les pràctiques tradicionals, molt més associades amb la seva ecologia.

Lladorre encara va haver de fer front a les pressions governamentals que a finals dels anys seixanta van impulsar una nova onada de fusions i agregacions municipals i que pretenien la creació d'una única entitat per tota la vall de Cardós.

116 L'enginyer del Districte Forestal, atenent el fet que «el pueblo de Tavascan niega rotundamente la existencia de servidumbre de pastos en favor del pueblo de Cerbi», va rebutjar la reclamació al·legant que els demandants no havien demostrat documentalment l'existència dels drets esmentats ni s'havien presentat en l'acte on es va establir la partió dels termes.

117 El caràcter local d'aquests pactes s'evidencia en l'ús del català en la documentació escrita, en un moment en què el castellà ja s'havia consolidat com a llengua de referència administrativa i legal de l'Estat. A falta de fites topogràfiques oficials, es prenien com a referència elements físics concrets dels termes (com ara roques, arbres singulars i collades).

118 Aquest va ser el cas dels drets dels pobles de la vall d'Estaon a la muntanya de les Tovarres, els quals van poder-los demostrar documentalment i fer-los reconèixer.

119 «Quan van deslindar les muntanyes, allò [la Mascarida] ho van donar als de Gavàs. Allò és dins del nostre terreno i és de Gavàs» (LLA02).

El municipi va fer valer la capacitat econòmica que li brindava el seu patrimoni forestal per conservar la seva autonomia, tot i la creixent debilitat demogràfica que patia: aquella mateixa dècada va perdre un 46,3 % de la seva població. Amb una extensió de 146,99 km^2, el terme de Lladorre és el tercer municipi més gran del Pallars Sobirà.

Tots els pobles actuals apareixen ja citats en la documentació d'entre finals del segle x i principis del xii.[120] En el poblament medieval, i a banda d'afrontar necessitats de caràcter defensiu, la ubicació dels nuclis de població respon sobretot a l'objectiu de fer efectiu l'ús agropecuari dels recursos de la muntanya. La proximitat als escassos indrets adequats per a l'agricultura (al fons de les valls o en replans enlairats dels vessants) així com la incidència de l'altitud en el clima per al desenvolupament mateix de la vida humana seran els principals factors considerats. Les notícies històriques donen compte d'una allau que va sepultar la majoria dels edificis de Tavascan al març del 1604 (un barri de cases situat, molt probablement, riu amunt, a unes desenes de metres de l'emplaçament actual). Gran part d'aquest poble, per aquest motiu, es va configurar després d'aquest moment.

El poblament històric de la comarca es caracteritza fonamentalment pel seu caràcter agrupat formant nuclis petits i propers entre si. Com a la resta dels termes de les capçaleres, però, el municipi de Lladorre té un elevat nombre de bordes emplaçades fora dels pobles, a una certa distància per sobre d'aquests. Situades a mitja muntanya, les bordes estaven bastides prop dels recursos oferts per una altitud superior (arriben a assolir els 1.300-1.600 m), a mig camí entre els pobles i les pastures supraforestals. Fora d'algunes excepcions, la major part dels casos s'agrupaven en petits veïnats o caseries (de fins a set bordes les més grans). Aquests nuclis es concentren sobretot a la ribera del riu de Tavascan (on hi destaquen Noarre, Quanca, Graus, Sellente, la Massana, Llaenes i Esposi, pertanyents a cases de Tavascan i d'Aineto, algunes de Lleret) i al solà de la ribera de Boavi, a la vall de Lladorre (entre les quals hi ha les bordes de Cabullera, Ison, Montalto, Artamont, Guidal i Gueron; de cases de Lladorre, els veïnats situats més amunt del riu, i de famílies de Tavascan, les més properes a aquest poble).[121]

120 La llarga permanència del poblament medieval es menciona a la resposta de Tavascan a Zamora: «No hay ningún despoblado, ni se sabe que haya habido en otros tiempos».

121 El cadastre de 1960 consigna l'existència de 26 bordes. Entre els sis pobles del terme hi havia en aquell moment unes 90 cases.

Associant espais, diferenciats o no, per la ramaderia (quadres i pallers) i petits habitatges, les bordes afavorien la residència temporal prop dels prats de dall i els terrenys de conreu més allunyats. Fins a mitjan segle passat, moltes famílies s'hi desplaçaven a la primavera amb el seu bestiar i hi romanien fins ben entrada la tardor. En algun cas, com a Noarre, les bordes havien arribat a ser llocs de residència quasi permanent: a les famílies que tenien la major part de les seves finques en aquest indret, les dones, els fills petits i la gent gran eren els únics que no s'hi quedaven durant els mesos de més fred. Més habitualment, aquells que tenien bordes només feien baixar els seus animals fins al poble entre gener i febrer, i els duien de nou a mitja muntanya tan aviat com la neu i el gel ho tornaven a permetre.

Segons Sudrià (2003, 1: 44), els veïnats de bordes testimoniarien un poblament antic més dispers que el contemporani (relacionat, segons ell, amb una dedicació exclusiva al pastoralisme). Les referències documentals i orals més recents parlen, no obstant això, d'un ús estratègic però de caràcter sempre temporal dels espais favorables situats a mitja altitud. Els camps de conreu d'aquests indrets seran els primers a convertir-se en prats de dall arran de l'especialització productiva en la

Bordes de Noarre, Lladorre. Autor: Marc Garriga. Any: 2008. Parc Natural de l'Alt Pirineu.

ramaderia i, posteriorment, els que també es deixaran de treballar més aviat quan l'activitat agrària s'abandona d'una manera generalitzada.

Pel que fa a la grandària de la seva població, Tavascan i Lladorre, per aquest ordre, han destacat sempre davant de les dimensions més petites de la resta de pobles. L'any 1930, en el context d'una relativa expansió demogràfica, aquests dos nuclis tenien 51 i 41 habitatges respectivament, mentre que els altres oscillaven entre els deu de Boldís Sobirà i els vint de Boldís Jussà. Aquesta proporció se seguirà mantenint en el recompte del 1991, en el marc d'una forta regressió: 26 habitatges a Tavascan, 21 a Lladorre, i entre cinc i set a la resta.

Els grans trets de l'evolució demogràfica del municipi reflecteixen els moments principals que registra el desenvolupament de les activitats econòmiques al terme. La forta davallada que es dóna a partir del segon terç del segle passat respon a un procés general d'emigració definitiva. Fins llavors, la gran diferència que mostren els censos entre la població de dret i la de fet és el reflex estadístic d'una pauta d'emigració estacional: quatre de cada deu habitants estaven fora del municipi en el moment d'efectuar el recompte (fins a la meitat dels efectius en algun poble).[122]

La construcció de les centrals hidroelèctriques, que es va allargar durant la dècada dels seixanta i la primera meitat dels setanta es va traduir en una disminució temporal de la pèrdua de població, però no va afavorir cap increment demogràfic. L'any 1981 el municipi registrarà el seu mínim històric: els seus 183 habitants representaven una pèrdua del 70% dels efectius en mig segle. No obstant la seva debilitat, cap dels seus nuclis va arribar a despoblar-se d'una manera absoluta i definitiva.[123] El lleuger creixement dels últims trenta anys (fins assolir 239 habitants el 2012) reflecteix sobretot els efectes de l'activitat turística al municipi, que beneficia molt especialment el poble de Tavascan.

[122] Aquesta pauta devia ser més habitual a finals del XVIII. A la resposta dels Boldissos a Zamora s'hi recull el següent: «La gente en el invierno la mayor parte se ausenta: unos al campo de Tarragona, Rosellón, Reino de Aragón, y otros en Francia. Las mujeres se dedican hasta la vuelta en hilar estopa, lana y hacer medrao». Igualment, a Tavascan, «Algunos de los vecinos salen en el invierno: unos para Francia, otros por el resto de la provincia y otras partes».

[123] Únicament Lleret va quedar deshabitat per uns anys, després que molts dels seus residents van acollir-se a finals dels anys seixanta a un programa de colonització agrària a Vencillón (la Llitera, Osca), deixant-hi només dues cases obertes. Als vuitanta van començar a instal·lar-s'hi nous veïns procedents de zones urbanes (*neorurals*).

Propietat i usos del sòl

La baixa proporció de les finques particulars davant d'altres tipus de titularitat és el tret més rellevant de l'estructura de la propietat rústica al terme de Lladorre. D'acord amb les dades del cadastre de 1960, les muntanyes de propietat municipal assolirien un 64% de la seva extensió. Juntament amb aquestes, hi destaquen també tres grans finques forestals que pertanyen a diferents grups de veïns: l'anomenada Vall de Sellente (540,17 ha), la d'Ison-Estallo (1.862,77 ha) i la de Boavi-Broate (1.517,68 ha). Els terrenys de propietat particular representarien únicament el 5,1% restant.[124] La distribució contemporània de les formes de la propietat a la capçalera de la vall de Cardós és el resultat d'un llarg procés històric en què hi han confluït tant les dinàmiques locals d'apropiació

Taula 6. Tipus de propietat al terme de Lladorre, 1960

	ha	ha	%
Particulars	648,36		
Particulars		648,36	5,10
Comú de Veïns d'Aineto	5,16		
Comú de Veïns de Boldís	2.081,43		
Comú de Veïns de Lladorre	255,70		
Comú de Veïns de Lleret	983,03		
Comú de Veïns de Tavascan	4.817,34		
Comunals		8.142,66	64,03
Societat Veïnal de Lladrós	540,17		
Societat de Propietaris Broate-Boavi	1.517,68		
Societat de Propietaris Ison-Estallo	1.862,88		
Societats veïnals		3.920,73	30,83
Parròquies	2,15		
Altres	2,24		
Altres		4,40	0,03
Total		**12.716,14**	

Font: Cadastre de la propietat rústica (1960). Elaboració pròpia

[124] El cadastre de 1960 proporciona informacions d'un gran valor per a l'anàlisi de la propietat a Lladorre, però cal prendre'l només a títol indicatiu. Les al·legacions admeses en la seva tramitació (d'unes 1.300 ha en el cas de Broate-Boavi, amb una diferència de 1.860 ha pel conjunt del municipi) implicaven que el terme devia tenir una grandària de 12.716 ha quan en realitat aquesta és de 14.698 ha. La font tampoc no s'ha pogut corregir amb dades nominals del cens per identificar les finques assignades a diferents titulars, però a mans d'una mateixa explotació, o per saber el lloc de procedència dels propietaris. Tot i amb això, és el registre més exhaustiu de què disposem per a l'estudi de la distribució de la terra i els usos del sòl abans d'iniciar-se l'abandonament massiu de l'activitat agrària.

i gestió dels recursos naturals, com l'impacte d'altres actuacions provinents de l'exterior, especialment les polítiques públiques.

D'acord amb un model comú en una gran part de l'Alt Pirineu (i estès també a altres regions d'alta muntanya), l'aprofitament agroramader dels recursos naturals al terme de Lladorre va conformar, probablement des de finals de l'alta edat mitjana, un doble patró d'apropiació i gestió del territori.[125] Els terrenys aptes per al cultiu, que en el curs del temps i d'acord amb les oscil·lacions demogràfiques van anar guanyant terreny al bosc en l'estatge montà, eren apropiats i explotats individualment per part de les famílies. Per contra, la superfície forestal (ocupada per pastures i boscos, a banda dels terrenys improductius), que oferia uns recursos indispensables per complementar l'escassa producció dels conreus, era gestionada i aprofitada de manera col·lectiva entre els veïns d'una mateixa localitat. La resposta que obté a Tavascan a finals del XVIII el qüestionari de Francisco de Zamora explicita la lògica d'aquesta pauta:

> «En este territorio todo lo que se cultiva es de los particulares, y lo restante es término común, que los vecinos usufructúan [...] y sirve para pasturar los ganados de todos en general, sin más autoridad el uno vecino que el otro, cada cual con su propio rebaño, no ajeno [...]. Los bosques son del común y de particular nada hay [...]. Regularmente los pastos que hay son comunes, pero también hay algunas migajas de particulares, aunque poco.»

Durant l'edat moderna va ser habitual artigar partides de bosc comunal per incrementar la superfície cultivada. Les parcel·les quedaven llavors a mans de particulars, primer en forma d'ocupacions temporals però finalment consolidant-se com a finques pròpies. Aquesta privatització permetia fer front al creixement demogràfic al mateix temps que esdevenia una important font d'ingressos per al comú de veïns. L'avenç de la frontera agrícola en detriment de la superfície forestal va assolir el seu màxim a finals del XVIII.[126] Els increments de producció posteriors, sobretot al llarg de la primera meitat del XIX, van basar-se per contra en una millora de les tècniques de conreu i canvis quant als productes cultivats. Les evidències de l'abast assolit històricament pels terrenys agrícoles encara són

[125] D'acord amb Bolós i Hurtado (2012: 76-77), la densitat de topònims preromans a la capçalera de la vall de Cardós (com ara Noarre, Boavi o Broate, entre d'altres) reflecteixen l'ús permanent de les zones pastorals des dels segles altmedievals.

[126] En la resposta a Zamora, d'aquesta mateixa època, als Boldissos s'esmenta: «Ni antes ni ahora ha habido más prados y no puede haber más por ser el terreno corto y escalabroso».

ben perceptibles: al terme de Lladorre els bancals s'enfilaven a banda i banda del riu i dels torrents principals, envoltaven els pobles i s'escampaven entorn de cabanes i bordes, ampliant les escasses superfícies planes cultivables de la vall. Avui la major part d'aquestes feixes estan abandonades i presenten diversos estadis de colonització forestal, amb els murs de pedra seca coberts de vegetació o simplement enrunats.

Malgrat la seva grandària limitada, l'anàlisi de la distribució de la propietat particular a partir del cadastre de rústica permet identificar el grau de la diferenciació social que hi havia a l'interior dels pobles. L'accés igualitari als recursos de titularitat col·lectiva no modificava d'una manera substancial les diferències entre les cases: aquestes es basaven sobretot en els seus propis patrimonis familiars. De fet, aquestes diferències podien fins i tot reforçar-se amb els aprofitaments en comú i s'emmarcaven, al mateix temps, en un univers ideològic que les encobria i contribuïa a la seva mateixa reproducció (Beltran, 1994).

La grandària mitjana de les finques agrícoles del terme, a mitjan segle passat, era de 4,5 ha. Una tercera part del sòl agrícola estava repartida entre catorze propietaris, tots ells amb finques de més de 10 ha. En l'altre extrem, quatre de cada deu titulars tenien propietats de menys de 2 ha. En el context d'una economia agrària de muntanya, no obstant això, l'extensió de les finques és una dada poc concloent ja que, a causa de la baixa productivitat general, les diferències quant a la qualitat i l'aptitud dels terrenys poden arribar a ser considerables. Les respostes recollides per Zamora indiquen la presència d'una certa diferenciació social, però en el marc d'una precarietat general.[127] Encara que no totes les cases havien de destinar alguns dels seus membres a treballar per a altres o emigrar temporalment, en cap d'aquestes la família es podia abstenir d'explotar directament les seves finques. Com es consigna a Tavascan,

> «En este pueblo todos son pobres y mal acomodados, y todos labradores. Y basta esto para ser pobres [...]. Bastantes son los pobres de este pueblo, pero pocos los que van a pedir, porque los demás no pueden hacer limosna y son pocos los que pueden socorrer a éstos».

Un terç de la superfície de propietat particular es destinava a conreus de secà per a l'alimentació humana, amb un predomini dels cereals (sobretot sègol, ordi

[127] Als Boldissos es diu: «Las tierras están divididas entre los vecinos, quién más quién menos [...]. De pobres de solemnidad no hay, pero a todos les falta una cosa u otra».

i blat) i les lleguminoses (faves, arvelles i fesols). Un altre terç de les finques es dedicava a prats (113 ha de regadiu i 91 ha de secà). La superfície pastoral i forestal tenia una representació molt baixa en les finques privades (un 3,4 i un 4,4 % del terme, respectivament), tot i representar un 37,3 % dels patrimonis familiars. Aquests es completaven finalment amb petites extensions ocupades per conreus intensius d'horts i fruiters.

En funció del patrimoni de cada casa, disposar d'una major capacitat productiva no permetia destinar una part de la collita a la venda (havia de reservar-se tota per al consum familiar), però sí poder gaudir d'un cert grau de suficiència en l'aprovisionament i no haver de requerir ingressos addicionals.[128] L'abundància dels prats de dall, per la seva banda, és allò que afavoria poder mantenir uns

Taula 7. Usos del sòl a les finques de propietat particular del terme de Lladorre, 1960

	ha	ha	%
Cereal secà	198,40		
Cereal rec	1,97		
Fruiters	0,19		
Conreus		200,56	30,93
Prat rec	113,33		
Prat secà	91,14		
Prats de dall		204,47	31,54
Arbres ribera	3,16		
Bosc baix	76,63		
Llenyes baixes	19,30		
Superfície forestal		99,09	15,28
Erm pastures	55,40		
Pastura	87,25		
Superfície pastoral		142,65	22,00
Infraestructures	0,80		
Improductiu	0,78		
Improductiu		1,58	0,24
Total	**648,36**		

Font: Cadastre de la propietat rústica (1960). Elaboració pròpia

[128] El qüestionari de Zamora és molt expressiu en aquest aspecte pel cas de Tavascan: «Es muy poca la diferencia de comidas de unos a otros: sólo consistirá que a unos los tendrá más duración porque llevaban más de su cosecha [y] otros no tendrán tanto porque su cosecha no prestará tanto [...]. Y la más grande diferencia está el que se mata tocino o el que tiene posibilidad de matar, porque las demás carnes son para el uso de vender».

ramats més grans i aconseguir un poder adquisitiu més alt. D'acord amb el règim de maneig del bestiar, els animals passaven l'hivern a les quadres i no transhumaven a les comarques de la plana.[129] Per això, el que determinava la grandària de la cabanya de cada casa no eren les pastures estivals d'alta muntanya sinó la quantitat d'herba que podia dallar als seus prats.[130]

La descripció que proporciona el qüestionari de Francisco de Zamora sobre el poble de Tavascan és molt expressiva dels termes en què es desenvolupava a finals del segle XVIII l'activitat agropecuària en aquestes circumstàncies:

> «En este pueblo todo es agricultura de secano, esto es la de la labranza, y la de pradial ordinariamente es de regadío, ya sea de río o ya sea de fuente que nace en el mismo prado o será muy cerca [...]. Esta agricultura de esta tierra y pueblo está unida con el mantenimiento de ganados y cría de ellos, de forma que si no se practicara así, sería de poco provecho esta agricultura en estas tierras por razón del provecho del estiércol que de los ganados sale, que es decir, que la ganadería ayuda a la agricultura, y con los pastos que de la agricultura salen se crían los ganados mezclado con la industria y diligencia que cada cual saca del término matorral común. Y los medios, y estorbos de no adelantarse uno y otros, es y serán los inviernos largos y malos, pues estamos en la cima de los Pirineos, vecinos del norte. Acá tenemos siete meses y medio de invierno y cuatro y medio de infierno, que sólo con estos cuatro y medio hemos de recoger todos los granos y demás de la sementera y agricultura y provisiones para el invierno. Y acá todos son agricultores y pastores. No hay ningún otro más.»

L'obertura progressiva de l'economia local al mercat en el curs del segle passat comportarà una alteració important d'aquest model d'aprofitament dels recursos naturals que, fora d'alguns canvis puntuals (com l'auge i la posterior davallada de la indústria del ferro entre el XVII i la primera meitat del XIX, o la introducció del cultiu de la patata a finals del XVIII), s'hauria conformat i mantingut des de l'època medieval. Els intercanvis productius amb les terres baixes, sobretot amb la Conca de Tremp, s'havien consolidat durant la centúria anterior, però l'obertura de la carretera l'any 1934 i, més endavant, les transformacions provocades pels treballs hidroelèctrics afavoriran una especialització progressiva del sector primari en la ramaderia (per la venda primer d'egües i mules i més endavant de llet) en detriment dels conreus destinats al consum.

[129] Als Boldissos, el qüestionari de Zamora recull el següent: «Los ganados los crían en sus casas [...]. En invierno lo crían en sus casas y al verano lo suben en los montes más altos».

[130] En paraules d'un informant, «Té dret a anar als comunals el bestiar que pugui mantindre la casa a l'hivern» (LLA02).

D'acord amb aquesta pauta, les explotacions familiars que mantindran la seva activitat convertiran en prats els terrenys pitjors per a l'agricultura (els més distants, en parcel·les petites i pendents), per tal d'incrementar la producció d'herba. A banda de les seves importants conseqüències, aquest procés posa de manifest que, en la combinació històrica dels aprofitaments agrícola i ramader, les necessitats de proveïment impedien poder-se beneficiar de tot el potencial pastoral de les muntanyes.[131] La ramaderia constituïa, alhora, una condició necessària per a l'agricultura en proporcionar l'adob necessari per intensificar la producció en uns sòls escassos i pobres.[132] Les facilitats per obtenir els productes alimentaris al mercat van fer viable poder destinar la major part dels terrenys conreables a la producció de farratges i centrar tots els esforços en la ramaderia.

Reprenguem l'anàlisi del cadastre del 1960, previ a la intensificació d'aquest procés. Des d'un punt de vista geogràfic, segons aquest registre, les finques agrícoles particulars es distribueixen tant al fons de la vall principal, prop mateix dels nuclis de població, com també molt especialment a les planes més enlairades de les valls laterals, coincidint amb els llocs on hi ha barris de bordes. Les partides de Graus, Noarre, Quanca i Selves de Noarre, a la vall de Tavascan, per exemple, concentren una de cada cinc hectàrees privades del terme (dedicades un 37,8% a prats i un 21,9% als cereals). Juntament amb l'Obac, Folguerosa, Ison, Sant Miquel i la Solana (d'un total de 140 partides amb què es divideix cadastralment el municipi), sumen la meitat dels terrenys apropiats individualment.

Amb diferents grandàries i proporcions, la combinació en les parcel·les privades de terrenys destinats al cultiu de cereals, a prats de dall i a pastures es repeteix en tota mena de propietaris. La terra destinada als conreus alimentaris, amb una mitjana de 1,69 ha per finca, només supera les 3 ha en un de cada deu propietaris. En un 70% de la seva extensió la terra està considerada com de baixa qualitat. Quant

[131] Així s'ha d'interpretar la resposta dels Boldissos al qüestionari de Zamora: «No sabemos [de] medios para aumentarlos [los ganados] por estar el terreno corto y escalabroso». També a Tavascan: «Jamás ha habido tantos prados como en los tiempos de ahora, que no se pueden aumentar sino en detrimento de la misma agricultura.»

[132] Com es descriu per al cas de Tavascan: «Son muy pocas las tierras llanas, y en cuanto a buena calidad, no lo permite el territorio ni los temperamentos de los inviernos, sus tiempos y fríos tardíos [...]. El mejor beneficio que se usa para nuestra tierra de secano es poner abundancia de estiércol, cuando de mejor especie mejor, y al mismo tiempo bien arar [...]. El estiércol en este terreno se hace de los pastos de paja y hierbas que comen los ganados. Y mejor el que sale de los ganados pequeños que no de los grandes.»

als prats de dall, la mitjana per propietari és d'1,06 ha en prats de secà i 1,25 ha als de regadiu, en uns terrenys que reben, en conjunt, una millor qualificació en relació amb les seves aptituds productives (com a mínim, en termes fiscals).

El grau de parcel·lació és considerablement alt. L'extensió de les parcel·les cultivades és de 0,23 ha de mitjana en el cas de les destinades a cereals, de 0,46 ha als prats de rec i de 0,39 ha en els de secà. La fragmentació dels terrenys és una conseqüència de l'orografia muntanyosa del terme (a causa de la manca de sòls plans) però està igualment associada a una pauta de diversificació productiva. Per això mateix, la concentració de les finques d'un mateix propietari en una única partida és molt excepcional: en la major part dels casos (sobretot, està clar, a les propietats més grans), tant les terres de conreu com els prats es reparteixen entre més de tres sectors diferents del terme.

Comunals i societats de propietaris

Davant de la propietat particular de les petites parcel·les cultivables, les grans extensions ocupades per les superfícies pastorals i forestals (junt amb els estanys i d'altres terrenys improductius) estan subjectes al terme de Lladorre a formes d'apropiació col·lectiva. La titularitat de les muntanyes adopta dues fórmules diferents. En tres casos, i com a modalitat regulada pel dret civil, es tracta de finques pertanyents a societats de propietaris. Les set muntanyes restants tenen la consideració de forests d'utilitat pública, adscrites com a béns del municipi i administrades pel seu ajuntament.

Aquestes dues fórmules són la versió contemporània, com a resultat de diverses vicissituds històriques, de modalitats d'apropiació col·lectiva consolidades durant l'època medieval. La titularitat en comú, habitualment per part de tots els veïns d'una mateixa entitat de població, dels recursos pastorals i forestals donava suport a la defensa dels drets d'accés, però sobretot a la gestió col·lectiva del seu aprofitament. La representació política en els òrgans de gestió locals i els mateixos drets reconeguts (així com els deures associats) corresponia als caps de casa. D'aquesta manera, la comunitat local permetia articular i sincronitzar les actuacions dels grups domèstics amb vista a satisfer les seves necessitats. Tot i la seva significació territorial i la seva importància estratègica, els comunals no donaven suport, però, a una organització econòmica de caràcter col·lectiu: els objectius productius, la mateixa força de treball i una part important dels recursos (les terres de cultiu, els prats de

dall i el bestiar) eren els de les cases. L'activitat econòmica, en última instància, s'orientava a satisfer les necessitats de consum familiars i la mateixa reproducció dels grups domèstics, a través d'una coordinació, en l'explotació de les pastures i els boscos, entre les cases d'un mateix veïnat.

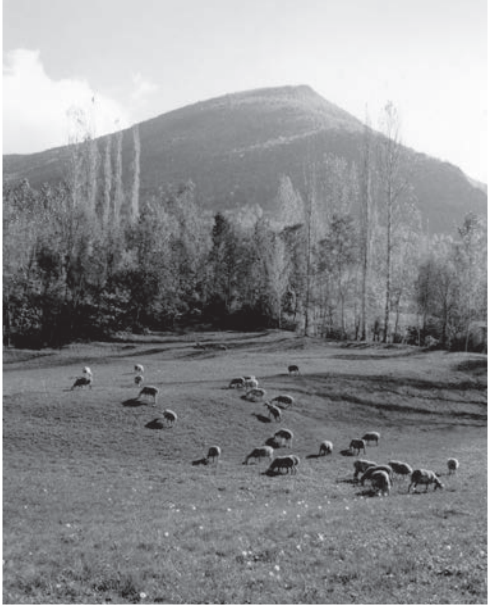

Ramat d'ovelles pasturant. Lladorre.
Autor: Josep Lluís Piqué. Any: 1995. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

Pertànyer al comú de veïns era la condició indispensable per beneficiar-se dels béns comunals. La muntanya proporcionava una gran part de les primeres matèries necessàries: la fusta i la pedra per a la construcció, la llenya com a combustible o l'aigua per al consum i el reg, entre altres. En aquest context, les pastures de muntanya esdevenien un recurs estratègic per complementar els béns familiars en el manteniment de la ramaderia. La desaparició de la neu i la formació de les prades naturals donava pas, cada any, a un recorregut a través d'aquelles partides de la muntanya on, mercès a la seva abundància i la mateixa orografia dels terrenys, les herbes brindaven un potencial d'aprofitament més alt. A la tardor, amb el descens de les temperatures i l'esgotament mateix de les pastures, el bestiar reprenia el seu camí de retorn en direcció al fons de les valls, fins als mateixos nuclis de població, i es beneficiava de les pastures que hi havia als vessants.

Fora d'alguns casos excepcionals, tot el bestiar de l'actual terme de Lladorre hivernava als pobles de la mateixa vall.[133] Les condicions favorables per a la producció de farratge als prats de dall permetia evitar la transhumància.[134] Al mateix temps, això no obstant, aquest règim d'explotació exigia destinar molts esforços

[133] Les notícies de finals del XVIII indiquen que el bestiar dels Boldissos s'estava tot l'any dins del terme. No obstant això, modernament alguns havien fet transhumar, per Sant Miquel, les seves ovelles cap a la plana de l'Urgell.

[134] Com recull Zamora a Tavascan: «En este pueblo hay prados todos naturales y anuales, y hierbas, que algunas las benefician para alimentar ganados como lanares, yeguas, mulos, mulas, vacuno y de ninguna otra especie más. Muchas hierbas se guardan para alimentar a estos ganados durante el invierno y cuando necesitan, que no pueden valerse de los pastos naturales».

a acumular unes reserves suficients d'herba als pallers.[135] La formació de ramats amb el bestiar de totes les cases del mateix poble alliberava les explotacions domèstiques d'haver de dispensar esforços a conduir i vigilar els seus animals a les pastures estivals i poder-los concentrar en les tasques agrícoles. Cada veí tenia el dret d'introduir al ramat comunal i beneficiar-se de les pastures comunals tants caps de bestiar com els que podia mantenir amb els seus propis recursos durant la resta de l'any.[136]

El predomini de les pastures i els terrenys forestals a les antigues muntanyes comunals és, d'acord amb les dades del cadastre, absolut. Els sòls improductius (des dels espais de més altitud coberts d'una manera persistent per la neu fins a roquissars, tarteres, estanys i llacunes) representen la meitat de la seva extensió,[137] però les superfícies pastorals i boscanes assoleixen una grandària considerable (4.000 ha, en el primer cas, i unes 450 ha de pinedes). La distribució d'aquests recursos és, però, molt irregular: hi ha pobles com Lleret sense boscos o altres que tenen una capacitat pastoral (Tavascan) o forestal (Lladorre) molt més alta que la resta.

Juntament amb la creació de l'Administració municipal, la liberalització del mercat de terres va esdevenir una altra de les prioritats de les polítiques de territorialització de l'Estat al segle XIX. Les diverses lleis i disposicions del procés de desamortització s'orientaven a l'expropiació i posterior venda en subhasta pública dels béns que es consideraven en *mans mortes*, entre ells els comunals, amb el propòsit d'incrementar la renda agrària. A la capçalera de la vall de Cardós aquestes mesures van comportar la venda de les tres forests (Ison-Estallo, Boavi-Broate i la vall de Sellente) que molt probablement van ser adquirides per grups de particulars pertanyents a les poblacions que ja se'n beneficiaven (de Lladorre en els dos primers casos i de Lladrós en l'altre). Les muntanyes que ja tenien una consideració prèvia de comunals (en les quals no hi havia drets de particulars sobre els seus recursos), són les que es van acabar incorporant al Catàleg de forests

135 En expressió d'una veïna de Tavascan: «Tot l'estiu havíem de treballar a arreplegar la pastura de tots els prats per a l'hivern. Tot l'hivern les bèsties a dins. I els hi havíem de donar del que collívom».

136 La norma queda explicitada en un reglament sobre els aprofitaments veïnals a Tavascan (formalitzat davant de notari al 1914): «Todos los socios tendrán derecho a introducir en los montes de la sociedad por su cuenta y con el fin de aprovechar los pastos de los mismos, las cabezas de ganado que cada uno tenga amillaradas y pueda mantener durante el invierno con los pastos de su propiedad; el ganado que no esté en las condiciones dichas pagará la cantidad que la junta fije todos los años por cabeza de ganado».

137 El cadastre estima en 173,41 ha l'extensió coberta per l'aigua als estanys del terme.

Taula 8. Usos del sòl a les muntanyes comunals i privades del terme de Lladorre, 1960

	Comuns de veïns							Societats de propietaris				
	Aineto	**Boldís**	**Lladorre**	**Lleret**	**Tavascan**	**Total**	**%**	**Lladrós**	**Broate-Boavi**	**Ison-Estallo**	**Total**	**%**
cereal secà	-	0,12	-	-	0,50	**0,63**	**0,01**	-	-	-	**-**	**0,00**
prat secà	-	0,71	-	-	2,14	**2,84**	**0,03**	-	-	-	**-**	**0,00**
arbres ribera	0,02	0,01	-	-	0,05	**0,08**	**0,00**	-	0,15	0,96	**1,11**	**0,03**
bosc baix	2,77	61,82	10,45	4,17	483,18	**562,38**	**6,91**	12,81	67,69	71,51	**152,00**	**3,88**
llenyes baixes	0,61	269,79	79,22	117,02	338,52	**805,15**	**9,89**	0,54	45,69	125,49	**171,72**	**4,38**
pineda	-	131,22	93,87	-	192,15	**417,25**	**5,12**	0,85	35,84	4,30	**40,99**	**1,05**
erm pastures	1,71	594,61	48,70	283,33	2.515,17	**3.443,51**	**42,29**	24,14	109,63	265,50	**399,26**	**10,18**
pastura	-	77,80	0,09	39,87	91,24	**209,01**	**2,57**	-	14,65	0,72	**15,37**	**0,39**
impro-ductiu	0,05	944,76	23,36	538,64	1.194,37	**2.701,18**	**33,17**	501,84	1.244,03	1.394,38	**3.140,25**	**80,09**
altres	-	0,60	0,01	-	0,02	**0,63**	**0,01**	-	-	0,03	**0,03**	**0,00**
Total	**5,16**	**2.081,43**	**255,70**	**983,03**	**4.817,34**	**8.142,66**		**540,17**	**1.517,68**	**1.862,88**	**3.920,73**	

Font: Cadastre de la propietat rústica (1960). Elaboració pròpia
Nota: L'extensió de les muntanyes no coincideix amb les dades del Catàleg de forests d'utilitat pública (DMAH, 2001)

d'utilitat pública i van ser assignades als municipis. En l'actual terme de Lladorre això va afectar set forests: l'Obaga i el Solà de Lladorre (números 163 i 161 del Catàleg), la Selva de Noarre i l'Obaga de Tavascan (166 i 162), l'Obaga de Lleret (164), els Plaus de Boldís (165) i les Tovarres (160), que pertanyia conjuntament a Tavascan, Lleret i els pobles del Vallat (Anàs, Bonestarre i Estaon).[138]

Aquests canvis van establir una distinció entre les muntanyes locals que acabaria esdevenint a la llarga molt significativa. Les adquirides per grups de veïns passaven a regir-se com a béns de propietat particular (amb una exclusió dels no

[138] L'aprofitament d'aquesta muntanya estava regulat per mitjà d'un acord. Un document del 1833 sobre els aprofitaments de Lleret i Tavascan inclou la clàusula següent: «És convingut entre dites parts que en quant a la muntanya de les Tovarres, a on pot anar-hi Tavascan i altres pobles amb son bestiar, queda en la mateixa consuetud i estil que han acostumat observar fins al present i està pactat amb l'escriptura de concòrdia que los dits pobles tenen firmada a l'efecte». Un altre document del 1914 es refereix a la partida de les Tovarres com a «perteneciente a Estaon y pueblos agregados del mismo distrito, Anàs i Bonestarre, en comunidad con Lleret y Tavascan».

Taula 9. Forests d'utilitat pública del municipi de Lladorre

Nom	Pertinença	Núm. CUP	Superfície Pastiu	Arbrada	Altres	Total
Tovarres	Lleret, Estaon i Tavascan	160	326,00	0,00	200,00	**526,00**
lo Mall i Solà	Lladorre	161	212,00	0,00	150,00	**362,00**
Obagues	Tavascan	162	1.368,00	120,32	1.300,00	**2.788,32**
Obaga de Montalto	Lladorre	163	0,00	287,75	166,00	**453,75**
Obaga de Renyé i Font Robell	Lleret	164	216,00	0,00	100,00	**316,00**
Plans de Riberals	Boldís	165	1.092,00	241,00	500,00	**1.833,00**
Selva de Noarre	Tavascan	166	1.705,00	50,13	800,00	**2.555,13**
Total			**4.919,00**	**699,20**	**3.144,85**	**8.734,20**

Font: Mateu (1983), d'acord amb dades de la Delegació Territorial del DARP a Lleida

propietaris i una administració al marge de l'ajuntament). A la resta, pel contrari, l'expropiació i l'assignació posterior als municipis va alterar poc l'organització prèvia dels aprofitaments: encara que el seu estatut legal havia canviat en passar a ser finques de titularitat pública, la seva pertinença, i amb això els usos dels recursos naturals, seguia corresponent als veïns de les mateixes comunitats que n'havien gaudit fins llavors.[139] En el nou context, es formaran juntes locals per a la seva administració (contractar pastors, gestionar les despeses i, eventualment, els ingressos generats pel conlloc) que actuen per delegació de l'ajuntament, que és qui assumeix el pagament de la contribució. Com els antics consells veïnals, aquestes juntes es regien per assemblees de representants de cada grup domèstic, habitualment els caps de casa, que elegien els seus càrrecs i solien prendre les seves decisions per consens. Les juntes ramaderes, altres formes d'organització veïnal (com la celebració de les festes locals o les convocatòries de treball col·lectiu en obres de construcció i manteniment d'infraestructures) i la sociabilitat quotidiana mateixa contribuiran a reforçar la identitat de cada poble al marge de la demarcació municipal.[140]

[139] «Els comunals són de cada poble. Encara que la titularitat sigui de cada ajuntament, el dret d'ús [és] per part dels veïns del poble, no del municipi» (LLA13).

[140] Els informants sempre utilitzen el terme *poble* per referir-s'hi: els drets comunals pertanyen *al poble*, les muntanyes són *del poble* o el lloguer de pastures reporta ingressos *per al poble*.

En el poble de Lladorre, el procés per a l'adquisició per part d'un grup de veïns de les dues muntanyes tretes a subhasta va començar l'any 1878. El sector d'Ison va passar a mans de la Sociedad de Condueños de la Montaña de Ison y Estallo constituïda el 1880, mentre que Boavi va quedar registrada com a pertinença d'una segona societat el 1895.[141] La llista de socis d'una i altra no és la mateixa. La iniciativa va ser endegada inicialment per uns quants, però aviat s'hi va adherir la major part de cases del poble. Un cop constituïdes, es va tancar la porta a noves incorporacions. La participació va quedar dividida en accions: un soci perdia els seus drets si es venia els títols que posseïa, però no quan deixava de residir en el poble. En l'actualitat, ambdues s'administren d'una manera conjunta.[142]

A banda de l'explotació forestal, d'una relativa importància als segles XVII i XVIII coincidint amb l'auge de la indústria del ferro, l'ús en comú de les pastures esdevenia un factor fonamental per a la viabilitat de les explotacions domèstiques. La monografia de F. Xavier Sudrià sobre la vall de Cardós (2003) permet reconstruir els itineraris que seguia el bestiar de Lladorre, els Boldissos i Tavascan en el curs del seu aprofitament estival de les pastures supraforestals. Aquestes formes de gestió mostren una gran atenció a la formació successiva de les herbes en el curs de l'any, a les diferents necessitats i possibilitats de cada tipus de bestiar així com una sincronització del moviment dels ramats i els treballs agropecuaris, afavorint una utilització adequada dels recursos disponibles.[143] La tasca assignada als pastors en la gestió del bestiar i les pastures durant l'estiu s'orientava justament a assolir aquests objectius.[144]

[141] D'acord amb Bringué (2003: 34), la muntanya de Lladorre es va salvar de la desamortització perquè des del segle XVI estava venuda a carta de gràcia a comunitats franceses, va passar després a mans de pagesos rics de Ribera i va ser recuperada de nou pels veïns el 1895 i es creà una societat de 28 propietaris.

[142] La representació d'ambdues societats de propietaris juntament amb la del comú de veïns ha arribat a gestionar-se de manera conjunta: el promotor d'un requeriment cursat contra Fecsa l'any 1998 afirma actuar «en nom i en representació de la Comunitat de veïns de Lladorre, comunitat d'Ison i Estallo i de Boavi».

[143] La fixació dels calendaris contribuïa a la planificació dels treballs: «D'anar a la muntanya, les vaques tenien un dia assignat. Com [...] per canviar'ls d'una muntanya a una altra» (LLA01).

[144] «[El pastor] és el que es cuidava de vetllar pel bestiar i de vetllar per la bona gestió de les pastures: [...] les anava canviant de partida, anava tenint el bestiar més o menys arreplegat [...], si algun animal es feia mal... I ara han d'estar quinze dies aquí, ara han de passar a l'altra partida de la muntanya... [...], si hi havia més pastures, si n'hi havia menys» (LLA13).

Les pastures estivals de Lladorre comprenen el conjunt de la capçalera de la Noguera de Lladorre, amb les excepcions de la ribera de Sellente (de Lladrós) i la part alta de l'Obaga de Montalto (dels Boldissos). La gestió tradicional del seu aprofitament per part del bestiar local es distribuïa entre quatre grans partides situades a l'oest del riu de Certascan: Certascan, Naorte, Crosells i Estanyosos-Escamereda.[145] El pla de Boavi era el punt de partida i el final del recorregut que es feia seguir als animals. El bestiar gros (vaques i egües) s'hi estava durant la primera meitat del mes de juny i des d'allí iniciava el seu ascens: primer als Crosells i a la part baixa dels Estanyosos, després al capdamunt dels Estanyosos, a continuació a Naorte fins arribar a Certascan durant la segona meitat de l'agost. Després d'estar-hi uns 10 o 15 dies, iniciava la seva baixada seguint el mateix recorregut fins arribar a principis d'octubre altre cop a Boavi. Passades dues setmanes, reprenia el retorn fins arribar a Lladorre per Tots Sants (1 de novembre). Les vaques bacives (les que no crien) solien pasturar a la part baixa de l'Obaga de Montalto (anomenada també Selves de Lladorre o de Montalto), al vessant esquerre de la Noguera de Lladorre, més a prop de Tavascan.

El bestiar de llana arrencava també el seu recorregut estival al pla de Boavi, on entrava per Sant Joan (24 de juny), i després de dos o tres dies emprenia el mateix recorregut que el bestiar gros per beneficiar-se dels indrets més dolents que aquest no aprofitava. A finals de setembre tornava a Boavi des d'on passava a femar els prats i camps més propers al poble. Les quatre grans partides a l'est del riu de Certascan (Solana de Llurri, Romedo-Guiló, Clotada de Salibarri i Broate) es llogaven a ramats transhumants: entre els mesos de juliol i setembre havien arribat a acollir fins a 3.500 ovelles. Des de l'últim terç del segle passat, amb la davallada de les explotacions locals, el bestiar va deixar d'estar a cura de pastors contractats (un vaquer i un pastor per a les ovelles) i, com que els animals es queden sols a la muntanya (només controlats de tant en tant pels seus propietaris), s'han deixat de fer moviments sistemàtics entre les diferents partides i molta pastura roman sense aprofitar.

Les partides comunals explotades conjuntament per les cases de Boldís Jussà i de Boldís Sobirà s'estenen des de les bordes de Folguero fins a la zona de Becero

[145] Tant les pastures comunals com les pertanyents a societats de propietaris eren gestionades conjuntament i aprofitades per mitjà d'un sol ramat. Aquells veïns que no eren titulars de les finques particulars havien de contribuir a les despeses amb una quota més alta.

i hi destaquen les extenses pastures dels Plaus de Boldís, a la capçalera de la vall de Sant Miquel. El bestiar gros iniciava el seu itinerari pastoral la segona quinzena de maig pasturant prop de les bordes des d'on anava pujant, d'acord amb les condicions climàtiques, fins a Conques, a quasi 2.000 m d'altitud. A mitjan juny el ramat assolia els 2.200 m de la cabana d'Estanilles, des d'on anava alternant les pastures dels Plaus de Boldís i del pla de Montarenyo. Un mes més tard, cap al 15 de juliol, entrava a la cabana de la Ribera de Boldís, emplaçada al fons de la vall, al nord dels Plaus de Boldís. Des d'allí continuava pujant fins a la collada de Boldís (a la divisòria amb el terme d'Àreu) i a primers d'agost entrava a la partida de Montalto. Fins a mitjan setembre, quan començava el camí de retorn a través de les mateixes partides, el bestiar romania a la part alta de l'Obaga de Montalto, i es movia des del camí de la Carrera (sota el qual hi ha les pastures de Lladorre) fins a la carena del Roc d'Ausinsi i la Roca Cigalera, entre els 2.000 i els 2.100 m d'altitud. L'Obaga de Montalto s'estén des de la zona de Becero fins a la partida de Sellente. La vacada assolia de nou la cabana d'Estanilles per Sant Miquel (29 de setembre) i a finals d'octubre ja quedava pasturant prop de les bordes. Les egües i les mules no baixaven fins al mes de novembre.

El maneig dels ovins en aquests dos pobles era comparativament molt més simple mercès a la seva proximitat en relació amb les pastures estivals. Les ovelles s'estaven per les partides de Conques i d'Estanilles entre finals de juny i mitjan juliol, quan es duien a la Ribera de Boldís. Fins a mitjan setembre romanien pasturant entre aquest indret i l'Obaga de Montalto, per baixar llavors directament fins prop de les bordes. En quedar menys temps a la muntanya, les ovelles es podien munyir a la primavera per fer formatge i a la tardor se'ls feia femar els prats i camps més propers als pobles. La gran quantitat de cabanes distribuïdes al llarg del recorregut seguit pel bestiar a les muntanyes (avui ja pràcticament totes enrunades) dóna compte de la importància que havia tingut la ramaderia extensiva fins a finals dels anys cinquanta. Sudrià calcula que, en aquell moment, a les pastures compartides entre Boldís Jussà i Boldís Sobirà hi pasturaven uns 600 caps de bestiar gros (250 vaques i la resta egües i mules sobranyes) i entre 3.000 i 4.000 ovelles. A finals de segle ja no hi pujava cap animal.

L'aprofitament de les pastures de la vall de Tavascan mostra una pauta similar als de Lladorre i els Boldissos. La conca de recepció d'aquesta vall pertany al poble de Tavascan, fora de les pastures dels estanys de Mascarida, les pletes de Gavàs i el cap de la serra de Mascarida, avui incloses dins del terme de la Guingueta

Mapa 7. Aprofitaments ramaders per pobles a les muntanyes del terme

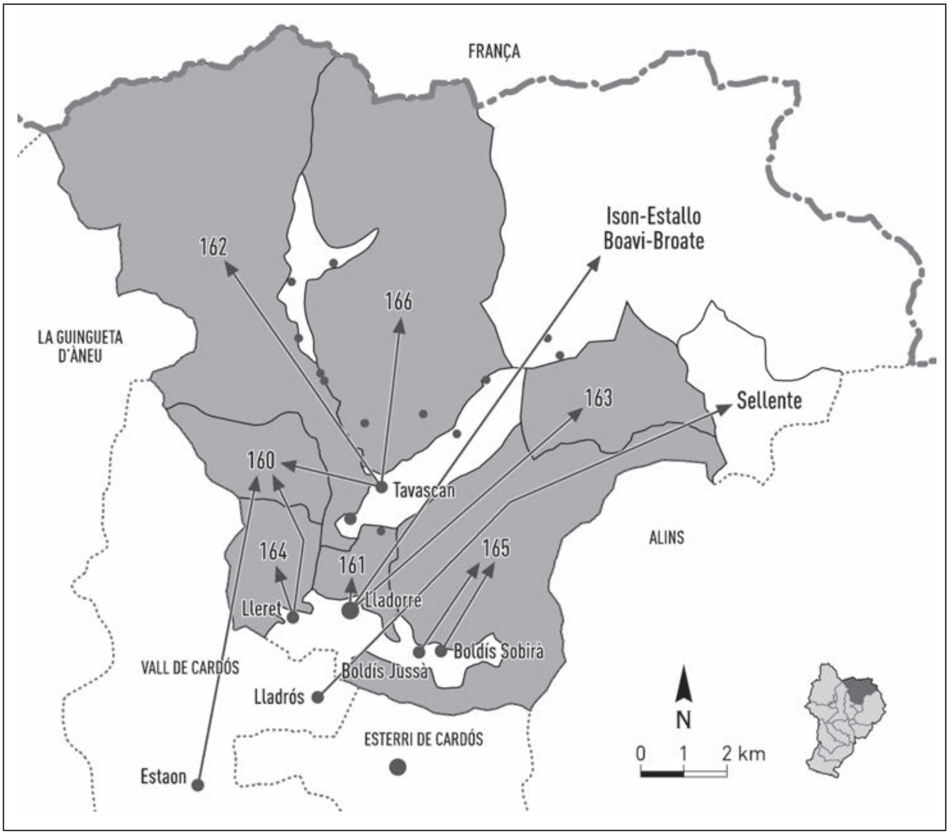

Font: ICGC. Elaboració pròpia. Forests del CUP: 160 (les Tovarres); 161 (lo Mall i Solà); 162 (Obagues); 163 (Obaga de Montalto); 164 (Obaga de Renyé i Font-Robell); 165 (Plana de Riberals); 166 (Selva de Noarre)

d'Àneu. Amb l'excepció de les Tovarres (que és compartida amb Lleret i els pobles del Vallat), la resta de partides pertanyen exclusivament a Tavascan i havien estat usades en benefici del bestiar dels seus veïns. El nombre elevat de cabanes que també hi ha en aquesta vall (avui igualment quasi totes enrunades) evidencia l'ús continuat de l'estatge alpí, a les parts més altes de la muntanya.

Fins als anys seixanta, el bestiar es feia pujar a les bordes de la vall en acabar l'hivern, on s'hi estava tot l'abril i part del maig. Fins a primers de juny, quan el bestiar gros quedava a càrrec del vaquer i iniciava el seu recorregut pels prats supraforestals, cada propietari feia pasturar els seus animals per les pastures

dels vessants inferiors. Al juny la vacada pujava per les partides de les Tovarres, Mascarida i Coma del Forn. Per Sant Pere (29 de juny), el desplaçament seguia per les del Vedo, lo Fangassal, Mont-roig, Mariola i Port de Tavascan. La partida de les Tovarres era aprofitada pel bestiar de Lleret entre finals de juny i finals de setembre (que a la primavera i la tardor s'estava als Cortals, a mig camí entre el poble i l'estatge alpí), i pels animals d'Anàs, Estaon i Bonestarre des del 20 de juliol a mitjan setembre. A l'octubre, el bestiar tornava a baixar fins a les bordes de la vall, on s'hi estava fins ben entrat l'hivern. Davant de l'aprofitament veïnal de la resta, la partida de Guerossos es llogava de mitjan juny a finals d'octubre, i les de la Costa i Gueron, molt pendents i damunt mateix de Tavascan, es destinaven també a ramats transhumants que s'hi estaven de finals de juny a finals de setembre.[146]

Amb la davallada de l'activitat ramadera, la circulació del bestiar per les diferents partides d'acord amb els itineraris tradicionals s'ha anat deixant d'observar fins pràcticament abandonar-se. La manca de ramades interessades a conllogar pastures i les dificultats per poder contractar pastors han afavorit que la comoditat hagi acabat esdevenint el factor prioritari en la gestió del bestiar (aspectes com la distància, el risc d'accidents i, sobretot, l'accessibilitat). L'herba de les partides on no s'hi pastura ha vist disminuïda la seva qualitat.[147]

A banda de l'aprofitament pastoral dels comunals, el maneig col·lectiu del bestiar incloïa també l'ocupació temporal de les finques particulars un cop efectuada la collita.[148] Igualment com passa amb els sectors de la muntanya on diversos pobles hi tenen reconeguda la seva facultat d'aprofitament (en general limitada en el temps, els usos o quant a recursos específics), les servituds veïnals a les parcel·les

[146] Com recull el qüestionari de Zamora per a aquest poble: «En este pueblo en el invierno todos los ganados se están en el término del pueblo mismo como también, algunos años y veces, vienen algunos ganados del mismo país cuando de Francia, si acaso en el pueblo queda algún pedazo de hierba sobrante que no sea necesaria para los ganados de los mismos vecinos. Y el interés que de esto resulta sirve para los cargos del común y beneficio de todo el pueblo».

[147] «Abans a les muntanyes s'hi feia més herba perquè es bogaven més [...]. Hi havia més bestiar per cagar. Més fem. I ara no es fa tanta herba perquè no es bogue prou [...]. Abans hi havia molt bestiar i campaven bé, i sempre hi havia herba. I ara hi ha poc bestiar i a vegades no hi ha herba» (LLA02).

[148] La resposta de Boldís a Zamora diu: «Las posesiones que no están cerradas, una vez cogida la cosecha el pasto es común a los vecinos hasta que el dueño siembra otra». Aquesta pràctica tenia excepcions, com es descriu a Tavascan: «Entran los ganados en las heredades una vez que están desocupadas de sus frutos, como no sean de aquellas que los propios dueños, por sus legítimos títulos, las tienen de guardia por su uso».

conreades mostren una superposició de drets sobre uns mateixos objectes i una distinció relativament flexible de les formes de propietat.

Aprofitaments moderns i conflictes entre pobles

Juntament amb els usos destinats a completar les necessitats de les explotacions domèstiques, les muntanyes de Lladorre també havien acollit des de l'època medieval diverses instal·lacions per a la transformació dels recursos naturals. Aquests equipaments, que tenien com a objectiu satisfer el consum local, s'accionaven amb la força motriu produïda amb l'aigua dels rius per mitjà de rodes hidràuliques. En concret, hi havia hagut molins fariners (*moles*) a Lladorre, Tavascan i a Boldís Jussà (probablement també a Boldís Sobirà) i serradores (*molines*) a Lladorre i Graus, totes pertanyents als comuns de veïns dels pobles respectius. Fins a finals del XVIII, les fargues (a Lladorre hi ha vestigis de l'única que s'ha pogut documentar en tota la vall de Cardós), que també es basen en un aprofitament dels recursos naturals locals (el mineral de ferro i l'energia produïda per la fusta i l'aigua), s'orientaven a proveir un mercat més ampli i allunyat. Ja dins del segle passat, les moles es van transformar en petites centrals per a la producció d'energia elèctrica i cobrir la demanda local, afavorint una primera electrificació de les cases i els carrers.[149]

La implantació de la indústria hidroelèctrica, primer, i del turisme, més tard, al municipi de Lladorre comportarà, a diferència d'aquestes activitats, unes transformacions socials considerables i uns forts impactes ambientals. Juntament amb altres canvis demogràfics, econòmics i paisatgístics, les formes adoptades per la propietat de les muntanyes es veuran compromeses d'una manera directa i generaran diversos conflictes a escala local. Amb la davallada de l'activitat agropecuària i la disminució de la competència pels recursos, les juntes ramaderes locals aniran sent substituïdes per acords més informals entre els pocs veïns que mantenen les seves explotacions (que en fan un ús que sovint sembla quasi privat). En aquest context, el reconeixement dels drets veïnals als ramaders que s'han instal·lat al municipi sense ser-ne originaris (els *neorurals*), tant en l'aprofitament dels recur-

[149] La central de Tavascan va entrar en servei l'any 1926 i la del comú de Lladorre (que subministrava electricitat també a les cases de Lleret) ho va fer dos anys més tard. Ambdues van desaparèixer amb la implantació de les grans hidroelèctriques al municipi: la primera arran de l'ampliació de la carretera (1957) i la segona per expropiació forçosa (1969).

Vall del Port de Tavascan, Lladorre. Autor: Ismael Vaccaro. Any: 2005.

sos (pastures i llenya) com en la presa de decisions per a la seva gestió, tot i que va ser qüestionat en un principi, ha acabat no esdevenint un motiu especial de controvèrsia.[150]

La construcció a la capçalera de la vall de Cardós de diverses centrals per a la producció d'energia elèctrica a gran escala pràcticament culminarà el procés d'implantació d'aquesta indústria al Pirineu central. En concret, el municipi de Lladorre es va veure afectat pel bastiment entre els anys 1960 i 1974 d'un total de quatre centrals: les anomenades Tavascan Inferior, Tavascan Superior i Montamara, situades dins del terme, juntament amb l'establerta a Llavorsí que també es beneficia de les aigües captades a la capçalera de la Noguera de Cardós.

El desplegament de la indústria hidroelèctrica va rebre un suport decisiu per part de l'Estat. Els seus promotors (Fecsa), a banda dels terrenys necessaris per executar les obres i fer les ocupacions corresponents, van haver de fer-se amb els drets d'aprofitament de les aigües que havien obtingut alguns comuns de veïns

[150] Això afirmava un ramader instal·lat a Lleret a principis dels vuitanta: «Sobre els temes del comunal nosaltres som evidentment els que posem les normes; nosaltres dos, els que hi vivim, veïns de Lleret» (LLA02).

unes dècades abans, com a reconeixement dels seus antics usos, en instal·lar les seves pròpies centrals. La documentació conservada sobre Tavascan i Lladorre permet explorar les qüestions que hi havia en joc així com les posicions dels actors locals davant dels interessos de la companyia. En tots dos pobles, els drets esmentats van vendre's a Cristòfol Massó (el 1912 en el cas de Lladorre i dos anys més tard en el de Tavascan).[151] Per poder formalitzar aquesta transacció amb una escriptura notarial, poc abans es van constituir les societats esmentades com a Comú de Veïns de Lladorre i Societat de Particulars Veïns de Tavascan.

L'acta de constitució d'aquesta última societat al 1914 està signada per 33 veïns de Tavascan, deu d'Aineto i onze més esmentats com a absents, que declaren actuar «como continuadores en ella de sus antepasados» i pretenen fixar el règim de drets i obligacions que els ha regit fins llavors. Segons aquest document, «desde tiempo inmemorial vienen poseyendo y usufructuando en común y proindiviso y por título de herencia» tres finques forestals d'aproximadament unes 239 ha.[152] Si bé la titularitat dels antics comunals havia passat a mans del municipi, els veïns de cada poble tenien reconeguda la seva pertinença i en conservaven la possessió i l'usdefruit (per herència o per admissió).[153]

El conveni de cessió de drets d'aprofitament de les aigües a l'advocat Massó preveia ja les instal·lacions industrials que van fer-se realitat quasi mig segle més tard:

> «Un derecho real de servidumbre inherente en lo sucesivo en la descrita finca (monte llamado de Tavascan [...]), de todos los lagos, ríos y aguas radicantes dentro del perímetro de la misma, como asimismo el derecho real de servidumbre inherente en ella a construir embalses, diques, canales ya abiertos ya cerrados, con tubería o sin ella, caminos, carreteras en el número, dirección y anchura necesarias para el desarrollo de las obras que tiene proyectadas, lo propio para construir edificios auxiliares, casas para guardas, capataces, peones y demás obras similares y para utilizar los materiales que para dichas obras necesite existentes en dicha finca (excepción hecha de las maderas y arboles de

[151] Massó era cunyat d'Emili Riu, diputat del districte Sort-Vielha del 1901 al 1918 i al 1923. Entre tots dos es van fer amb totes les concessions per a l'aprofitament de les aigües per a la producció elèctrica del Pallars Sobirà, la vall Fosca i la Val d'Aran. Abans d'obtenir els drets de la vall de Cardós, Massó ja tenia les concessions del Flamicell amb les quals es va fundar Energía Eléctrica de Cataluña (Alayo, 2007; Boneta, 2003; Perisé i altres, 2009; Sánchez, 2005).

[152] Les referències que proporciona el document (els noms i la descripció dels límits) semblen indicar que són partides concretes del comunal de Tavascan, considerablement molt més extens.

[153] «Ningún socio podrá [...] ceder, vender, gravar ni en otra forma alguna enajenar las participación en la sociedad, ni pedir la división de los bienes de la misma por razón de la indivisibilidad existente [...]. No se admitirá ningún nuevo socio en la sociedad sin previo acuerdo de la misma tomado por mayoría de votos» (06.07.1914).

todas clases) y para escombreras, como asimismo para la construcción de líneas férreas, funiculares, telégrafos, teléfonos y cuantas más sean necesarias para la construcción y conservación de las expresadas cosas.»

Els veïns mantenien per a si l'aigua destinada al reg.[154] En qualsevol cas, la seva preocupació màxima era que el tracte no afectés l'ús que feien de les pastures fins a aquell moment i que representava per a ells la seva riquesa principal.[155]

La documentació relativa al poble de Lladorre permet identificar millor els termes amb què es feia la cessió esmentada dels drets sobre les aigües. L'escriptura de venda, signada l'any 1913, establia que l'objecte de la transacció (que es feia a perpetuïtat i per un import de 3.000 pessetes) eren els drets per utilitzar les aigües que servien de força motriu del seu molí fariner.[156] El comprador es comprometia a facilitar a canvi l'electricitat necessària per accionar el molí durant el dia i per l'enllumenat durant la nit. L'any 1927, Massó venia a Energía Eléctrica de Catalunya (absorbida el 1958 per Fecsa) tots els drets que tenia a la vall de Cardós. L'any següent, els veïns de Lladorre van acordar construir a l'edifici del molí comunal i, amb jornals aportats gratuïtament i repartits a parts iguals, una petita central per a la producció d'electricitat. El 1963, quan ja s'havien iniciat les obres de Fecsa dins del terme, els mateixos veïns (com a Comunidad de Condueños de la Central y Molino Harinero de Lladorre) acordaven fer donació dels seus drets i accions sobre la central i el molí al municipi, en qualitat de béns comunals, amb el compromís que l'ajuntament s'havia de fer càrrec de proporcionar de franc a cada veí de Lladorre una determinada quantitat d'electricitat per al seu consum.

Les centrals construïdes per Fecsa al terme municipal de Lladorre introduiran canvis importants en la seva xarxa hidrogràfica així com alternacions significatives en els llocs afectats per les obres (per la instal·lació de les infraestructures productives de barratges, canals, centrals i línies d'alta tensió, el desplegament de les vies de comunicació necessàries per efectuar els treballs i l'abocament de

[154] «[Se] deberá respetar el agua necesaria para el riego de fincas particulares que se riegan en la actualidad».

[155] Segons un document del 1915: «Los derechos reales que el Señor Massó tiene adquiridos sobre esta finca no afectan ni pueden afectar a las partidas sobre las que los vecinos [que] tengan derechos de pasto ejerzan exclusivo y libre aprovechamiento y que no intenta ni ha de intentar perjudicar en lo más mínimo los expresados derechos».

[156] L'any abans, el 1912, eren les societats de copropietaris de les muntanyes d'Ison i de Boavi les que venien els seus drets sobre les aigües al mateix Massó.

runa). L'anomenada Tavascan Superior es beneficia per mitjà d'un canal subterrani de les aigües dels estanys de Certascan (que, amb una grandària de 47 ha i una profunditat de 96 m, ofereix una capacitat de més de 15 hm^3 i està considerat com el més gran del Pirineu català), de Romedo de Baix, ambdós recrescuts amb rescloses, i de Naorte. És, a escala comarcal, la central que disposa d'una major potència i producció (112.000 kW) així com la que té el salt d'aigua més gran (882 m). Tavascan Inferior, per la seva banda, aprofita les aigües del riu de Lladorre i, a través d'una canonada de 5,5 km de longitud, de la Noguera de Vallferrera, juntament amb les provinents del riu de Tavascan que són captades a l'embassament de Graus. La de Montamara, la darrera a entrar en funcionament (al 1974, dos anys i mig més tard que les anteriors), va introduir a Catalunya l'aprofitament reversible de l'aigua en la producció hidroelèctrica.[157] Uns anys abans, les obres de la central de Llavorsí-Cardós (inaugurada a principis del 1966) ja havien comportat la construcció d'una resclosa a l'altura d'Aineto i la formació del pantà de Tavascan a un quilòmetre de distància, aigües avall, d'aquest poble, des d'on una part de l'aigua de la Noguera de Cardós es canalitza a través d'una conducció subterrània de quasi 20 km. Com a Graus, aquest embassament va inundar una part de les escasses planes conreables del terme.

Des d'un punt de vista social, l'impacte de les obres hidroelèctriques va ser força contradictori. Tot i que els treballs van implicar l'arribada d'un contingent enorme de treballadors (que es reflecteix només parcialment als registres demogràfics), aquests van provenir sobretot de fora de la comarca.[158] La gent de la vall va ocupar-se sobretot de proveir serveis als obrers. Quan les centrals van entrar en funcionament, després de quinze anys de treballs, l'onada migratòria es va tornar a activar. La població de Lladorre, que havia frenat momentàniament l'emigració accelerada que estaven patint altres municipis de la comarca, va iniciar llavors un procés d'abandonament massiu. L'establiment de les centrals hidroelèctriques

[157] Montamara funciona com una central convencional durant les hores de més demanda i, quan aquesta és més baixa (sobretot a la nit), bombeja l'aigua provinent de Graus fins a l'estany de Romedo de Baix des de la cota 1.360 a la cota 2.010 per tornar a aprofitar-la de nou en la producció d'electricitat. Casanovas (2013: 226-229) proporciona una bona descripció de les infraestructures hidroelèctriques de Lladorre.

[158] Les obres van ocupar una mitjana anual de 1.500 persones en el període 1958-1975 (el màxim es va donar l'any 1965 amb 2.677 obrers). Aquests s'allotjaven en barracons instal·lats prop dels llocs on s'estaven desenvolupant els treballs, a la mateixa muntanya.

va afavorir la fi de moltes explotacions agropecuàries però no va comportar, per contra, cap mena de desenvolupament industrial al municipi.[159]

El creixement del turisme massiu a la capçalera de la vall de Cardós s'inicia als anys vuitanta. El municipi de Lladorre, això no obstant, ja disposava llavors d'alguns serveis d'hostaleria associats al trànsit pel camí de França,[160] primer, a cobrir demandes relacionades amb els treballs hidroelèctrics, després, i a un turisme incipient vinculat a la pesca esportiva i l'estiueig.[161] En l'actualitat, quasi tota l'oferta d'activitats i d'allotjament destinada als turistes es concentra en el poble de Tavascan, on hi ha tres hotels, el darrer dels quals de tres estrelles i inaugurat l'any 1997 (que sumen una oferta de 148 places), dues cases de turisme rural (21 places) i tres restaurants. A la resta de pobles, només hi ha dues altres cases rurals (Boldís Sobirà i Lleret, amb vuit i catorze places) i dos càmpings (a les bordes de Graus i a la casa Serra, un quilòmetre més avall de Lladorre, amb un total de 486 places). L'únic hostal que hi havia hagut al poble de Lladorre va tancar l'any 1975, en acabar les obres hidroelèctriques.

La iniciativa turística que ha comportat una inversió més important és l'estació d'esquí de la Pleta del Prat, situada en una vall lateral del riu de Tavascan (entre els torrents de Mescalida i Mascaró, a l'alçada de Quanca), que va ser promoguda per una societat municipal i va entrar en funcionament a finals del 1990. Les instal·lacions, que van requerir la construcció d'accessos i l'electrificació del sector, van establir-se en terrenys de la muntanya de les Obagues, pertinença del poble de Tavascan. El complex, d'unes dimensions relativament petites, acull un refugi de muntanya (amb 40 places) i una estació que combina l'esquí alpí (2,5 km de pistes) i el nòrdic (14 km traçats). L'any 2002 es va obrir al públic un centre d'interpretació sobre els aprofitaments hidroelèctrics del municipi, des d'on s'organitzen visites guiades a l'interior de la central de Tavascan i pel poble mateix.

La promoció del sector turístic des de l'Administració local, les grans inversions efectuades amb fons públics, la conversió de part dels antics comunals en un espai per a la indústria del lleure així com la concentració de tota l'activitat en un sol

[159] El funcionament de les centrals està avui totalment automatitzat i es dirigeix des de l'oficina de comandament de la companyia a Lleida (no hi ha destinat cap operari a mantenir-les d'una manera permanent).

[160] L'antiga fonda del Marxant a Tavascan, reconvertida en hotel l'any 1966, data de finals del XIX.

[161] La conversió de les bordes de Noarre en segones residències a finals dels anys setanta, per exemple, és prèvia al desenvolupament actual del turisme.

nucli de població són arguments que han estat emprats en el marc d'una conflictivitat manifesta. Encara que aquest malestar oposa aquells que tenen interessos en activitats diferents (especialment, el turisme i la ramaderia) i adopta la forma d'una desavinença de caràcter polític (sobre la gestió de l'ajuntament o sobre les posicions partidistes d'uns i altres), s'identifica més sovint amb un enfrontament entre els veïns de diferents pobles del mateix municipi. Des de finals dels anys noranta hi ha hagut dos moments que han evidenciat aquesta situació. En tots dos, els conflictes contemporanis tenen una relació directa amb la història dels drets de propietat sobre les muntanyes del terme.

L'estiu del 2000, la premsa es feia ressò que un centenar de persones, en la seva majoria veïns del poble de Lladorre, havien tallat la carretera per protestar contra l'amenaça de Fecsa d'interrompre el subministrament elèctric, per impagament, a les cases d'aquest nucli. D'acord amb els manifestants, el conveni signat cinc anys abans entre l'ajuntament i aquesta companyia amb el qual pretenien resoldre les seves desavinences,[162] no respectava les clàusules establertes en la cessió que havia fet Lladorre al municipi l'any 1963 del seu molí i la seva petita central. En concret, els veïns reclamaven tenir dret a rebre gratuïtament una quantitat de fins a 62.629 kWh anuals per al seu consum. A criteri de l'ajuntament, no obstant això, l'acord assolit amb Fecsa permetia solucionar un desacord històric entre les dues parts, a canvi d'allò que consideraven com a millores per al conjunt del municipi (la desactivació de les reclamacions judicials, la regularització dels ingressos per taxes, l'enllumenat públic dels nuclis poblats, però també els treballs d'electrificació de la zona de la Pleta del Prat, el consum elèctric de l'estació d'esquí i el centre d'interpretació de Tavascan). El conflicte, en última instància, adoptava la forma d'un enfrontament entre dos tipus diferents de legitimitat: la local, que reclamava la validesa jurídica de drets fundats en els antics béns comunals,[163] i la de l'ajuntament, basada en un discurs sobre els interessos generals del tot el municipi i contrari a prioritzar el benefici particular d'alguns veïns. Mentre que els primers es consideren successors dels signants originals dels tractes que van

162 El consistori reclamava 52,6 milions de pessetes en concepte de «taxes per aprofitaments especials del domini públic», mentre que Fecsa considerava que el municipi havia acumulat un deute d'uns 55 milions per impagament dels seus consums (pel subministrament d'energia elèctrica a l'ajuntament, la Societat de Particulars de Tavascan i el Comú de Veïns de Lladorre).

163 El contracte signat l'any 1969 per Fecsa (arran de l'expropiació de la central elèctrica i el molí fariner), s'establia amb el Comú de Veïns de Lladorre, no amb l'ajuntament.

donar lloc a l'explotació industrial de l'aigua al terme, el consistori s'erigeix com el màxim representant polític d'àmbit local legitimat per l'Estat.

El segon episodi arrenca l'agost del 1998 quan els membres de la societat titular de la muntanya d'Ison-Estallo van acordar cobrar un peatge al pas de vehicles per les seves pistes forestals (construïdes en el marc dels treballs hidroelèctrics), que van tancar amb un cadenat. Anys abans, l'accés del trànsit rodat al pla de Boavi ja havia quedat barrat amb una tanca. Segons els seus promotors, la mesura havia de permetre afrontar les despeses generades per aquesta finca (de caràcter fiscal, però també en concepte de manteniment i millores) i es fonamentava jurídicament en el fet de tractar-se d'una propietat particular.[164] Les societats de propietaris de Lladorre van constituir una empresa de serveis per acompanyar turistes en vehicles tot terreny per l'interior de les seves muntanyes.[165] En oposició a aquestes iniciatives, des de l'ajuntament es va al·legar la necessitat de fomentar l'accés tant als particulars com a la resta d'empresaris locals als indrets del terme municipal més atractius des d'un punt de vista turístic (el pla de Boavi i la zona lacustre presidida per l'estany de Certascan). També en aquest cas, doncs, es pretén deslegitimar l'actualització que els veïns de Lladorre fan dels seus drets antics en el context de l'auge del turisme (i que acabaria fent valer una sentència judicial del 2001) al·ludint a l'interès comú del municipi.

La creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu constitueix per ara l'últim moment en què l'estatut de les muntanyes de Lladorre ha esdevingut un element clau per al desenvolupament de les polítiques de modernització. El decret de declaració del parc es publicava a l'agost del 2003, després de dos anys de negociació del Departament de Medi Ambient amb els ajuntaments com a representants legítims dels interessos locals. El parc ocupa a Lladorre un total d'11.765,84 ha, que representen un 80,1% de l'extensió del terme. Encara que la seva configuració partia dels espais de la comarca que ja formaven part del PEIN des del 1992, el consistori va tenir un interès especial a excloure 762 ha de la muntanya de les

164 «Això és nostre i si hi ha algun problema, o algun gasto, l'hem de pagar nosaltres!» (LLA01).

165 El discurs promocional de l'empresa resulta molt eloqüent: «Al Pallars Sobirà i concretament al municipi de Lladorre, hi trobareu un dels paisatges més espectaculars del Parc Natural de l'Alt Pirineu. Un indret que perdura verge i inalterat tot i el pas del temps. Un espai meravellós que concentra tots els elements naturals necessaris per a gaudir de la tranquil·litat, el silenci, la pau i la felicitat: la muntanya de Lladorre. L'empresa Esports Lladorre Certascan Boavi SL neix per compartir aquesta zona idíl·lica amb tots vosaltres».

Tovarres i deixar oberta, d'aquesta manera, la possibilitat d'una futura ampliació de l'estació d'esquí.[166] Restringint la interlocució als alcaldes, la voluntat expressada per la Generalitat que el PNAP fos el resultat d'un procés participatiu passava per alt la complexitat d'un municipi com Lladorre, integrat per comunitats locals que històricament han gaudit d'un grau elevat de capacitat política en la gestió de les seves muntanyes i on, fins i tot, una part significativa d'aquestes són finques particulars.[167]

Sense afectar-lo d'una manera directa, les figures de protecció ambiental tenen un impacte evident sobre el règim de propietat. Suposen un reordenament del territori perquè imposen, dins dels seus límits administratius, un conjunt de normes i noves instàncies de gestió que alteren els drets i deures associats a la propietat. El parc natural, que es crea per preservar uns valors ambientals determinats, modifica les prioritats en la gestió del territori: unes muntanyes que en el passat havien estat sobretot objecte d'aprofitaments ramaders, passen ara a destinar-se a la protecció d'unes espècies concretes d'animals i plantes. La legitimitat de les àrees protegides es basa en la idea d'un suposat patrimoni col·lectiu (no exclusivament local): la seva creació esdevé una imposició sobre la gent del lloc, encara que sigui feta en nom del bé comú.

[166] Les Tovarres pertanyen a l'espai d'interès natural anomenat Capçaleres de la Noguera de Vallferrera i de la Noguera de Cardós i, per això, estan ja subjectes al mateix nivell de protecció.

[167] Les societats de propietaris no van esdevenir interlocutores del procés d'implantació del parc i les seves forests van quedar íntegres dins de l'àrea protegida.

3. La muntanya polisèmica. Processos generals

A causa de les seves pròpies circumstàncies, cada vall i cada població del Pallars Sobirà conformen uns processos i uns resultats específics davant de les transformacions contemporànies. Aspectes com la grandària dels pobles, les aptituds productives dels terrenys o la distància en relació amb les vies de comunicació, entre molts altres, afavoriran un impacte diferent dels canvis polítics i econòmics que afecten les poblacions de la comarca i que s'han intensificat d'una manera creixent en els últims dos-cents anys. Els casos de l'antic terme municipal de Baén, el poble d'Espot i les muntanyes de la capçalera de la vall de Cardós permeten constatar, a partir d'una mostra limitada i sense cap pretensió de representativitat, un ampli repertori de situacions diferents.

Les dinàmiques que es donen a escala local, no obstant això, no responen ni poden explicar-se atenent únicament a les conjuntures particulars de cada lloc. Els processos de canvi que han alterat d'una manera radical la societat pallaresa i els paisatges mateixos de la comarca han estat induïts des de fora i tenen un abast molt més ampli. L'anàlisi de les diferents dimensions que els conformen des d'una perspectiva general permet complementar la mirada intensiva i realista que brinda l'etnografia a través de fixar-se en escenaris concrets. L'eclosió contemporània de les figures de conservació de la natura al Pallars Sobirà es relaciona d'una manera directa amb els canvis que s'han produït des del punt de vista demogràfic, productiu i polític a les seves muntanyes. Més enllà dels arguments ambientals que s'han emprat per justificar-los, en definitiva, els parcs i les àrees protegides són essencialment instàncies socials i han d'interpretar-se per això en el marc del seu context històric.

3.1. Processos socials: la muntanya com a espai vital

Els espais naturals protegits semblen haver de correspondre's amb uns paisatges socialment buits, despullats de tota mena d'activitat social, en els quals els aspectes

ecològics serien les principals variables de referència. Les muntanyes del Pallars Sobirà han sofert un llarg procés de despoblació que va intensificar-se a les últimes dècades del segle passat, però antigament havien estat densament poblades. Els patrons de poblament històrics segueixen estant presents en els paisatges de la comarca que ara es pretenen protegir per mitjà de les noves figures de gestió ambiental.

Emfasitzar la dimensió humana del paisatge implica considerar els diferents espais de la muntanya com a llocs de vida i de producció, més enllà dels atributs estètics i els valors ambientals que se subratllen avui en nom de la conservació ecològica. Enfront de les funcions que els atribueix la població local, i que es relacionen amb la seva mateixa experiència històrica, els tècnics i els gestors han interpretat habitualment els baixos nivells d'ocupació com una evidència del caràcter essencialment natural del paisatge de la comarca. És per això que les polítiques de protecció de la natura es perceben sovint com a imposicions externes que no responen a les necessitats locals ni reconeixen el context social del territori.

A final del segle XIX i al llarg de tota la primera meitat del XX, el Pallars Sobirà, que havia ocupat fins llavors una posició netament perifèrica, s'integrarà de ple a la societat i el mercat espanyols. Aquest procés, que suposa un canvi en el marc de referència de les decisions productives i vitals dels habitants de la comarca, tindrà uns impactes dramàtics. D'una banda, pel que fa a la integració econòmica, en poc temps passa a ser més senzill i rendible adquirir en el mercat els cereals o els llegums necessaris per al consum que seguir cultivant-los en unes parcel·les pendents i poc productives. La producció per la subsistència se substitueix per una especialització en aquells productes per als quals l'espai de la muntanya ofereix unes condicions més idònies, especialment els ramaders. Només les cases fortes tenen prou terrenys per mantenir un nombre elevat de caps de bestiar, com exigeix una dedicació centrada en la ramaderia. A poc a poc, les explotacions petites han de fer front a unes dificultats creixents. D'altra banda, l'Estat, que segueix implementant un programa de modernització i simplificació administrativa, eliminarà moltes instàncies i òrgans de gestió vigents fins llavors, i limitarà el control que havien exercit històricament les poblacions locals sobre els seus recursos.

D'una manera simultània a l'arribada de l'Estat i el mercat a les zones de muntanya, la societat espanyola es modernitza, es monetitza i desenvolupa un sistema públic de serveis (ensenyament, justícia, salut, entre d'altres). Aquests serveis aniran esdevenint cada cop més necessaris fins al punt de promoure la

migració envers els llocs on resulten més accessibles. Al mateix temps que regions senceres del país estaven experimentant un intens procés d'industrialització, la major part de les comunitats locals de muntanya seguien incomunicades per carretera i les famílies es veien obligades a enviar fora els seus fills per poder-los escolaritzar. A la llarga, la despoblació generalitzada de les muntanyes i les valls laterals del Pallars Sobirà acabarà afavorint la implantació massiva d'àrees naturals protegides a la comarca.

Un despoblament secular

El contrast que hi ha entre la concentració de la població en el fons de les valls principals i el buit social de les zones situades a més altitud (especialment a les capçaleres i les valls secundàries) és un dels trets més destacats del paisatge actual del Pallars Sobirà. Una mirada més atenta sobre aquest mateix paisatge, no obstant això, permet identificar un gran nombre de vestigis materials que testimonien un poblament que havia estat, fins no fa gaires anys, molt més generalitzat i homogeni en bona part del territori. Les ruïnes de nombroses instal·lacions productives emplaçades en espais allunyats de les valls (abeuradors i cledes, però també bordes i cabanes que havien estat usats com a habitatges d'ús temporal), les restes de diversos nuclis de població completament abandonats, a l'igual que el gran nombre de cases que romanen desocupades la major part de l'any, posen de manifest els canvis que s'han produït contemporàniament en l'ocupació humana de la muntanya.

L'evolució demogràfica del Pallars Sobirà en el curs de l'últim segle i mig es caracteritza per un declivi important i continuat de la població. En termes absoluts, i al marge d'algunes oscil·lacions eventuals (degudes a canvis que tenen uns efectes també molt localitzats), entre els anys 1860 i 1991 la població pallaresa experimentarà una reducció de prop del 75% i passarà de 20.112 a 5.046 habitants, del màxim al mínim de població que es registra en l'època contemporània, el descens més gran entre les comarques del Pirineu català (vegeu Annex 1).

La segona meitat del XIX és una època marcada per una forta davallada demogràfica. Els treballs de demografia històrica coincideixen a afirmar que el fort creixement que reflecteixen els censos poc abans del 1860 s'ha d'atribuir, en bona mesura, a raons de caràcter metodològic (fan referència a les millores introduïdes en els procediments de recompte) (Iglésies, 1972: 125). La tendència negativa que

es produeix a partir d'aquest moment seria el resultat d'un col·lapse, en haver assolit el territori comarcal una pressió demogràfica per damunt de les possibilitats de sosteniment que permetia l'agricultura de subsistència (Sabartés, 1998: 196), així com de la crisi de les petites indústries artesanes (fargues, tallers tèxtils familiars) i de les activitats no agrícoles (carboneig, transport de la fusta i del ferro) (Mateu, 1983: 46). Se succeeixen, alhora, diversos anys de climatologia adversa (entre d'altres, riuades els anys 1894 i 1907 que inunden camps i destrueixen camins i ponts) (Sudrià, 2003, 1: 65-66).[168] D'altra banda, la fil·loxera, que arriba a Tremp al 1900, farà disminuir les relacions comercials que mantenien els pobles de la muntanya amb la Conca i que els proporcionava un complement productiu apreciable. Finalment, tot i tractar-se d'un factor més difícil d'avaluar, Farràs (2005: 128) creu que la crisi que reflecteix la forta davallada demogràfica de la segona meitat del XIX a les zones de muntanya es va veure agreujada pels efectes econòmics de la desamortització civil.

El descens general de la població encara continuarà durant la segona dècada del segle passat tot i que amb un ritme menys accelerat. En aquest moment es regularitza la connexió del Pallars Sobirà per carretera i l'economia comarcal tendirà a una major especialització productiva, transformant d'una manera gradual la seva orientació tradicional a l'autoconsum per destinar al mercat aquells productes que són més favorables (els més fàcils d'obtenir, entre aquells que obtenen un valor comercial més alt).[169] El 1905 la carretera de Balaguer fins a la frontera francesa arriba a Sort, i catorze anys més tard connectarà Esterri d'Àneu amb la xarxa viària. El pas de vehicles pel port de la Bonaigua va ser inaugurat el 1924. Quatre anys després s'obre la carretera que travessa longitudinalment la vall Ferrera fins a Àreu. En el període 1930-36 és quan es construeixen les de la vall de Cardós, Espot, Alòs d'Isil, Unarre, Burg, Llessui i es van iniciar els treballs

[168] En un escrit de l'Ajuntament d'Esterri d'Àneu en relació amb la riuada del 1907 es valoren en 21.365 pessetes «los daños ocasionados á nuestras fincas rústicas y en especial á los prados, que constituyen la única y exclusiva riqueza de esta comarca, arrastrando las aguas en su impetuosa corriente, no sólo los sembrados de las mismas sino hasta descarnar más en su capa laborable, llegando al subsuelo, depositando en su superficie grandes cantidades de piedras, arena y légamo» (citat per Marugán i Ripalino, 2008: 104).

[169] El recorregut entre Esterri d'Àneu i Barcelona va passar llavors a fer-se en 15 hores, quan a finals del XIX calia invertir-n'hi 34 i a mitjan el mateix segle, fins a 55 (Farràs, 2005: 137).

de la carretera que condueix fins a la Seu d'Urgell a través del port del Cantó (Marugán i Ripalino, 2008: 119).[170]

Entre els anys 1940 i 1960 l'estadística comarcal mostra un període d'una relativa estabilitat demogràfica que una observació més detallada de l'evolució a escala municipal obliga a matisar. En efecte, el saldo global encobreix la disparitat important que hi ha a escala local: mentre que la major part dels pobles continua tenint una tendència marcada de decreixement, aquells municipis on es construeixen centrals hidroelèctriques o que, per la seva proximitat, reben els efectes de les obres, experimenten una recuperació momentània que s'acabarà amb la fi dels treballs. La construcció de centrals impulsarà l'arribada d'immigrants per cobrir la forta demanda de mà d'obra que es genera. Un cop inaugurades, no obstant això, la immensa majoria dels treballadors reprendrà de nou el retorn als seus llocs de procedència o marxarà en direcció a altres regions que brinden unes possibilitats laborals més grans. La implantació de les hidroelèctriques té, d'aquesta manera, uns efectes demogràfics que són alhora aparents i conjunturals, ja que encobreix, però no arriba a aturar del tot el despoblament causat per l'emigració de la població autòctona.[171] El procés de despoblació s'accelera un altre cop entre els anys 1960 i 1981, quan el Pallars Sobirà perdrà quasi la meitat dels seus efectius humans, i s'alenteix en el transcurs de la dècada següent.

Juntament amb els seus efectes en relació amb el total d'habitants, el descens demogràfic comporta també una reducció del nombre absolut de cases. D'acord amb els padrons, el 1991 hi havia a la comarca 1.730 habitatges que eren ocupats com a residència principal, pocs més dels existents a principis de segle (mentre que, en el curs del mateix període de temps, la població s'havia reduït en un 61%). El nombre de persones per casa (això és, la grandària dels grups residencials) disminuirà sobretot entre els anys 1960 i 1991, quan passa de 4,2 a 2,9 de mitjana.

[170] Com afirma Herranz (2002: 223), al Pirineu central la xarxa de carreteres es va orientar fonamentalment a facilitar l'accés des de les terres baixes fins a les valls altes, i es van desatendre les connexions entre les valls i les comunicacions amb el vessant nord de la serralada.

[171] Aquest mateix comportament s'observa també al Pallars Jussà i a l'Alta Ribagorça durant el segle passat coincidint amb els moments de construcció de les seves centrals: els anys deu a la Vall Fosca, els vint a la Conca de Tremp i des de mitjan segle, als pobles de la Noguera Ribagorçana.

Muntanyes poblades vs. muntanyes desertes

El poblament al Pallars Sobirà s'ha caracteritzat històricament per l'existència d'un gran nombre de petits assentaments distribuïts per tot el territori comarcal, situats a les valls laterals o en replans dels vessants, juntament amb uns pocs nuclis de dimensions més grans al fons de la vall de la Noguera Pallaresa i a les riberes dels seus afluents principals així com en la confluència de les vies de comunicació més importants. L'escassa disponibilitat de terres cultivables, que a la muntanya es dóna en forma de petits enclavaments situats enmig d'espais amplis on el clima i el pendent dificulten l'agricultura, ha estat un factor important en la configuració d'aquesta pauta.

Taula 10. Distribució de la població del Pallars Sobirà, 1900-1991

1900				**habitatges permanents per nucli**				
altitud	**població**	**nuclis**	**diss.**	**<5**	**6-20**	**21-50**	**51-100**	**>100**
<800 m	1.900	10			6	1	1	2
801<1000 m	2.722	21		3	8	7	2	1
1001<1200 m	3.562	39		5	19	12	3	0
1201<1400 m	3.481	38		1	20	13	4	0
>1401 m	864	8		1	5	1	1	0
disseminat	443		88					
total nuclis		**116**		**10**	**58**	**34**	**11**	**3**
total població	**12.972**		**443**	**200**	**3.111**	**4.273**	**2.983**	**1.962**
població/nucli	111,8			20,0	53,6	125,7	271,2	654,0

1991				**habitatges permanents per nucli**				
altitud	**població**	**nuclis**	**diss.**	**<5**	**6-20**	**21-50**	**51-100**	**>100**
<800 m	1.716	10		5	2	1	0	2
801<1000 m	1.315	23		10	9	2	1	1
1001<1200 m	977	39		15	20	4	0	0
1201<1400 m	828	34		13	19	1	1	0
>1401 m	167	5		3	1	1	0	0
disseminat	46		16					
total nuclis		**109**		**46**	**51**	**9**	**2**	**3**
total població	**5.049**		**46**	**367**	**1.445**	**889**	**384**	**1.915**
població/nucli	46,3			8,0	28,3	98,8	192,0	638,3

Font: Nomenclàtor 1900 i 1991. Elaboració pròpia

A principis del segle passat, la mitjana de persones per entitat de població era de 111 individus. Els censos identifiquen un total de 116 nuclis poblats que en la seva major part (68) no assolien una vintena d'habitatges permanents i entre els quals només tres (Sort, Esterri d'Àneu i Gerri de la Sal), que actuaven com a centres administratius i de serveis d'àmbit subcomarcal, superaven el centenar de cases. Des d'un punt de vista geogràfic, dos de cada tres pallaresos residien a més de 1.000 m d'altitud (prop de dues-centes persones en algun dels quatre nuclis situats per sobre dels 1.500 m: Freixa, Sant Sebastià de Buseu, Tor i Rubió).

La població disseminada presentava unes xifres també destacades (443 persones) i era especialment significativa als municipis més meridionals de la comarca. La residència aïllada de caràcter permanent, això no obstant, ha tingut històricament una presència molt escassa al Pallars Sobirà, com passa també a la resta del Pirineu central (Solé Sabarís, 2004). L'aprofitament dels recursos pastorals afavoria la construcció de bordes a mitja muntanya per resguardar el bestiar i els pastors mateixos a la primavera i la tardor així com per emmagatzemar el farratge destinat a alimentar els animals durant l'hivern. Aquestes instal·lacions, freqüents sobretot a les zones de més altitud, van arribar a constituir nuclis de residència temporal i a associar-se amb certes pràctiques de cultiu, que reflectien un aprofitament més complet dels diferents estatges de la muntanya.

Juntament amb una distribució més regular i homogènia de la població dins del territori comarcal, els registres històrics constaten també una mobilitat demogràfica apreciable. Fins al primer terç del segle XX, un de cada deu pallaresos es trobava fora del seu domicili en el moment d'efectuar el recompte censal. Aquesta situació, en alguns casos, podia estar anticipant una emigració de caràcter definitiu, però més habitualment reflectia una pauta antiga d'emigració estacional, sobretot masculina i dirigida al sud de França (per treballar al bosc o en la verema) i a la plana de l'Urgell (en l'agricultura de cereals), que afectava especialment les poblacions sotmeses a unes condicions climàtiques més severes.[172] L'expulsió temporal d'una part dels efectius familiars permetia

[172] Aquesta pauta d'emigració estacional ja va ser descrita per Zamora a finals del XVIII. En passar per Esterri d'Àneu diu: «Faltan aquí fábricas que ocupen a la gente, pues solamente dos meses trabajan en el campo, y el resto o huelgan o se van a la tierra baja o a Francia» (1973: 87). També Rocafort, a principis del XX, constata aquesta emigració en els pobles més septentrionals com Lladorre: «Aquesta desproporció entre la població de fet [192 habitants] y de dret [242] s'explica per la constant emi-

Àrreu. Autor: Joaquím Morelló. Any: 1903. Arxiu Diocesà de Lleida.

condicionar diferents graus de pressió (consum) i de disponibilitat de força de treball (en una economia molt dependent de l'energia humana) al llarg de l'any i diversificar alhora els ingressos domèstics amb els salaris obtinguts. Els assentaments més alts mostren un diferencial més gran entre els individus presents i els absents que els pobles emplaçats en zones de clima més benigne i aquells que depenien menys de l'activitat agropecuària.[173]

Aquestes pautes tenen una continuïtat notable en el poblament del Pallars Sobirà fins al cens del 1960. El moviment de població associat a la construcció de les centrals hidroelèctriques encobrirà eventualment l'acceleració del procés migratori que s'havia iniciat a la fi de la Guerra Civil. A Espot, per exemple, la població es dobla entre els anys 1940 i 1950, quan passa de 295 habitants a 607,

gració que se nota cap a França, especialment al hivern per la cruesa de la temperatura y manca de treball» (1918: 692).

[173] Mentre que els censos dels anys 1900-1920 indiquen al poble de Lladorre un volum d'absents d'entre un 25 i un 50% del total, a Gerri de la Sal aquesta categoria censal és quasi inapreciable (per sota del 4%).

però es torna a situar deu anys més tard en 380 i encara 291 habitants al 1965, quan ja han finalitzat les obres. El mateix ocorre, uns anys després, a Ribera de Cardós, on s'allotjarà la major part dels treballadors ocupats en la construcció de la central de Llavorsí: en començar les obres, es passa de 203 habitants el 1950 a 345 en deu anys (122 persones van ser censades com a transeünts). Els treballs a la vall de Cardós van continuar fins al 1974. El nucli de Ribera encara va créixer fins assolir els 577 habitants el 1970, mentre que els pobles veïns van continuar registrant pèrdues.

Els trets que presenta la comarca en assolir el seu mínim demogràfic l'any 1991 són radicalment diferents dels que havien caracteritzat el seu poblament històric. El fort descens que es produeix entre 1960 i 1980 introduirà modificacions substancials en el paisatge humà del seu territori. A la vegada que els efectius demogràfics es reduïen a la meitat, la població va abandonar massivament les capçaleres i els vessants situats a més altitud (allí on el clima és més extrem, els recursos limiten la productivitat i les comunicacions esdevenen més difícils), per concentrar-se en uns pocs nuclis situats en el fons de les valls. El creixement accelerat de la capital administrativa, Sort, que al 1991 ja concentrava una cinquena part de la població comarcal, il·lustra bé aquest procés.

Gràfica 3. Població en funció de l'altitud al Pallars Sobirà, 1857-2005

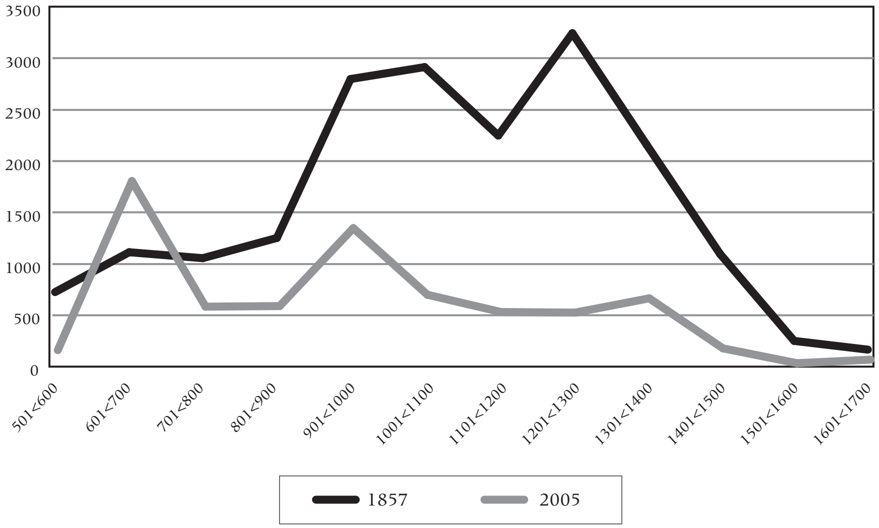

Font: Nomenclàtor 1857 i 2005. Elaboració pròpia

Els canvis principals es reflecteixen sobretot en els pobles més grans i en els més petits. El 1991 només hi havia cinc poblacions amb més de 50 habitatges permanents (davant de les 14 que hi havia hagut a principis de segle), mentre que les que tenien cinc o menys residències estables quasi s'havien quintuplicat i s'apropaven a la meitat dels nuclis existents. Les conseqüències d'aquest procés indiquen una variació significativa d'acord amb l'altitud i la distància respecte a la xarxa viària. Així, en el curs del segle passat, la població que residia a més de 1.000 m va reduir-se del 63 al 38,9%, un descens que es va accelerar als anys seixanta, al mateix temps que aquella que vivia lluny de la principal via de comunicació de la comarca va passar del 77 al 50,6%. De fet, entre els pobles que han quedat enllaçats per l'anomenat Eix del Pallars[174] hi ha quasi el mateix nombre d'habitants ara que fa 150 anys (3.874 al 1857, 3.754 al 2005), mentre que les poblacions situades als vessants o a les valls laterals concentren tot el descens demogràfic registrat i han perdut un 80% dels seus efectius (14.888 al 1857, 3.129 al 2005).

Gràfica 4. Població a les valls principal i secundàries, 1888-2001

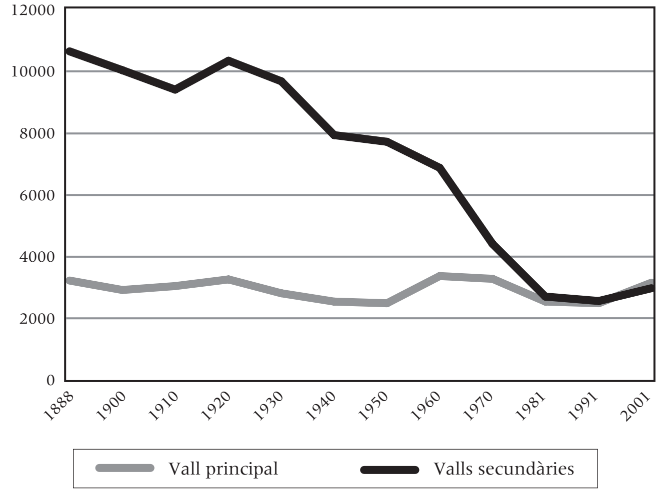

Font: Nomenclàtor 1888 i 2001. Elaboració pròpia

[174] Aquesta via està integrada per les carreteres C-13 (que se solapa parcialment amb l'N-260, l'Eix Pirinenc de titularitat estatal, entre Collegats i Sort) i C-28 a partir d'Esterri d'Àneu.

El despoblament va afectar també l'estructura i la composició de la població comarcal. L'envelliment (un 23,9% de persones eren més grans de 65 anys el 1991), la reducció de la natalitat (del 0,42% el 1991) i uns elevats índexs de masculinitat (una relació del 108,1 el 1991, que es manté encara al 2012) i de celibat (del 14,5% entre els més grans de 50 anys el 1991, que es correspon amb un 21,6% dels homes i un 7,4% de les dones d'aquesta franja d'edat) eren els principals símptomes al Pallars Sobirà de la crisi que patien a finals dels vuitanta les comarques pirinenques menys beneficiades pel turisme i que afectaven directament els seus mecanismes de la reproducció social.

Els temps contemporanis, en definitiva, han comportat alguns canvis importants en el paisatge humà del Pallars Sobirà (i que són paral·lels als que hi ha en el conjunt de l'Alt Pirineu) (Molina, 2002). Juntament amb una progressiva concentració de la població en uns pocs nuclis, el procés accelerat de despoblació de la comarca de la segona meitat del segle xx, sobretot als anys seixanta i setanta, afectarà especialment les poblacions situades a més altitud i a les valls laterals, i afavorirà la marginalització i una desertització en sectors sencers del seu territori. De resultes d'aquest procés, la muntanya ha quedat deshabitada.

Gràfica 5. Piràmide d'edats del Pallars Sobirà, 2012

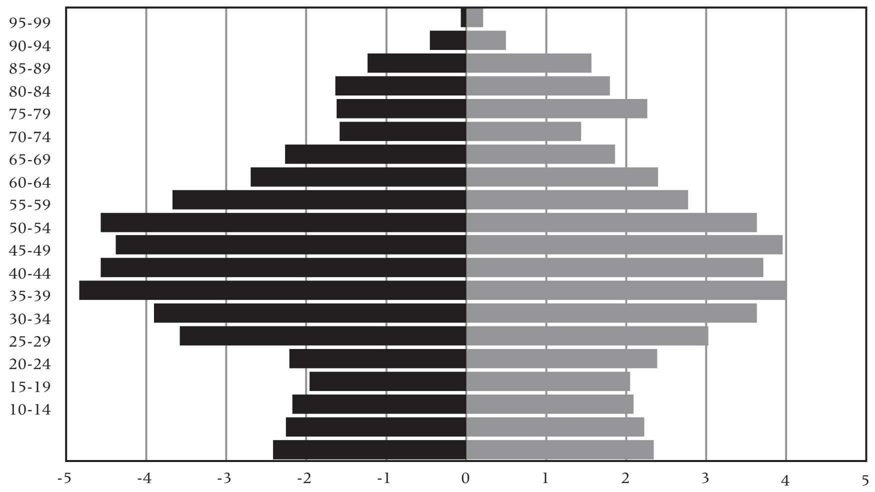

Font: Idescat. Elaboració pròpia

Nous comportaments demogràfics

La dècada dels noranta marcarà un canvi de tendència en l'evolució demogràfica del Pallars Sobirà i la comarca mostrarà els primers símptomes de recuperació després de molts anys, en un procés que és també paral·lel al d'altres comarques veïnes (García Pascual i Mateu, 2003). El darrer cens, del 2012, indica una població total de 7.457 persones, que suposa un increment del 47,8% en relació amb el de 1991. L'estructura demogràfica reflecteix alhora una població menys envellida: els més grans de 65 anys representen avui un 17,6% del total, més de sis punts per sota del percentatge de fa 21 anys. En el mateix lapse de temps, la natalitat s'ha doblat (i se situa en el 0,89% l'any 2011).[175] No obstant aquests símptomes, la piràmide d'edats mostra una població que té desequilibris significatius causats pels processos migratoris del segle passat, amb una descompensació important en certes franges d'edat (especialment entre els nascuts els anys quaranta i cinquanta) i el reflex, en aquestes mateixes cohorts, d'una major emigració femenina (una relació de 122,3 homes per cada 100 dones).

El creixement positiu i els indicadors que apunten el major dinamisme de la població comarcal reflecteixen altres canvis que es produeixen des del punt de vista econòmic. Després de diverses dècades de tendència a l'expulsió d'efectius (sobretot de joves i famílies senceres), el desenvolupament del sector terciari (els serveis, el turisme i la construcció registren un increment de 560 llocs de treball entre els anys 1996 i 2001, i passen a representar un 80,8% de l'ocupació) no només afavorirà un fre a l'emigració sinó que fins i tot propiciarà l'arribada de nous habitants a la comarca. Entre els anys 1991 i 2001 el Pallars Sobirà guanya 1.004 nous residents (i uns altres 1.222 en els deu anys següents). Entretant, el creixement natural continua mostrant unes xifres negatives (248 defuncions més que naixements). Des del punt de vista social, aquest fenomen està afavorint una major mobilitat i un increment general dels serveis (com indica, per exemple, l'obertura de noves aules escolars o l'increment del nombre d'establiments comercials: un 30% més entre el 1994 i el 2002).

Una part d'aquest creixement, molt significativa a escala local, és el resultat d'una onada immigratòria de joves de procedència urbana (*neorurals*) que s'han

[175] En demografia, la taxa de natalitat s'expressa convencionalment en tants per mil. D'acord amb això, aquesta taxa passa del 4,21 del 1991 al 8,87 per mil vint anys més tard.

establert als últims anys als pobles de la comarca. Aquest fenomen, que té els seus antecedents en els *hippies* dels anys setanta (anomenats així per part dels locals), s'ha consolidat en els últims 25 anys com una manifestació del procés d'urbanització de l'espai rural (Aldomà, 2009; Prados, 2009). Els nous residents donaran peu al sorgiment d'una dinàmica relativament inèdita entorn a la identitat i la pertinença als llocs on s'estableixen: en la mesura que la concepció moderna del veïnatge està associada a la residència (a l'empadronament) com a únic requisit, reclamen uns drets que a cops són qüestionats pels autòctons, pels quals l'estatut de veí i els beneficis que s'hi associen són atributs adscrits als fills de les cases d'un poble.[176]

Des d'un punt de vista territorial, però, el darrer procés de recuperació demogràfica no només no arriba a revertir sinó que fins i tot consolida les formes adoptades pel poblament de la comarca arran dels processos migratoris del segle xx. En aquest sentit, encara que el recompte estadístic del 2011 relaciona pràcticament el mateix nombre d'entitats de població que a principis del segle passat,[177] els residents es distribueixen d'una manera molt irregular. La meitat de la població del Pallars Sobirà es concentra avui en només cinc nuclis (Sort, Esterri d'Àneu, Rialp, Espot i Llavorsí), quatre dels quals estan situats a peu de la seva artèria viària principal. La meitat dels nuclis poblats té menys de 20 habitants censats (un 16,5 %, menys de 5 persones). Davant de poblacions com la vila d'Esterri d'Àneu que arriba a duplicar els efectius que tenia el 1991, o com el municipi de Sort que, amb un terç de la població comarcal, ha crescut un 62 % en els últims vint anys, un 28 % dels llocs poblats de la comarca (tots petits) continua registrant un creixement negatiu.

La mobilitat de la població és també un fenomen cada cop més significatiu i obliga a relativitzar les estadístiques demogràfiques. Antigament el lloc de residència era un bon indicador d'on es desenvolupava l'activitat econòmica i la sociabilitat. Pel contrari, la dissociació entre els espais on tenen lloc aquestes diferents facetes és avui molt comuna. La fixació d'un lloc oficial de residència, en aquest context, ha esdevingut cada cop més una qüestió merament adminis-

[176] Segons Lluvich i Ortega (2004: 70), la protecció del medi ambient és un dels principals àmbits en els que es manifesten posicions enfrontades entre els nous residents i la població autòctona.

[177] Els nuclis que han quedat completament abandonats es concentren al sud de la comarca (Canals, Buseu, Sant Sebastià de Buseu, Espluga de Cuberes, Solduga, Llavaners, Pernui), amb molt poques excepcions (Sant Romà de Tavèrnoles, Aurós, Àrreu, Besan).

Mapa 8. Distribució de la població per nuclis al Pallars Sobirà, 1857 i 1991

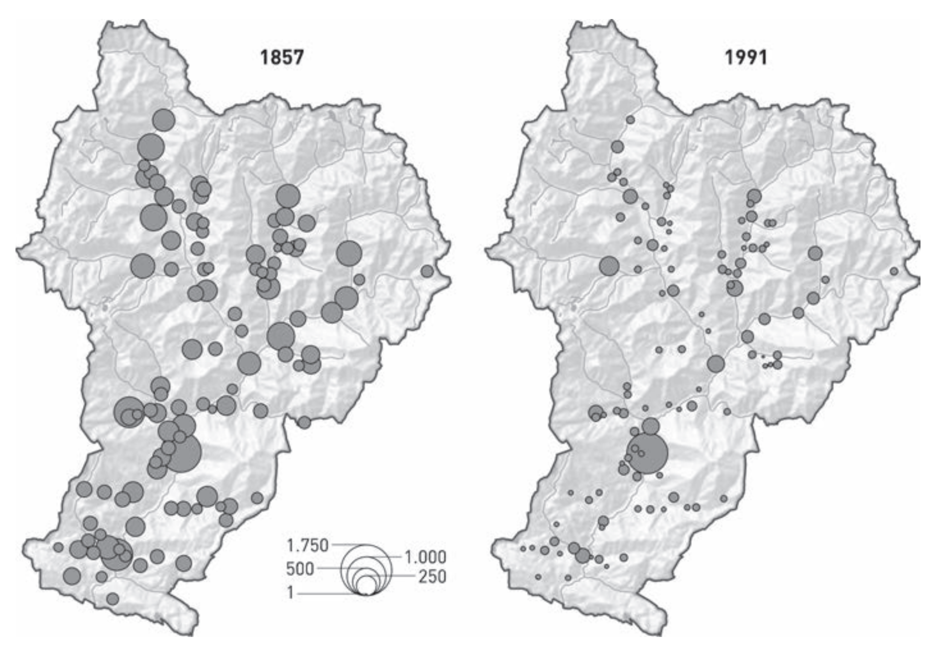

Font: INE i Idescat. Elaboració pròpia

trativa (acaba depenent sobretot dels avantatges associats a l'empadronament com ara l'accés als serveis o l'exercici dels drets electorals). No es tracta només que el lloc declarat com a residència indiqui únicament el poble on es pernocta. És també cada cop més habitual per a una part de la població canviar de residència en el curs de l'any: des de professionals que treballen per compte propi i gaudeixen d'una gran mobilitat, fins a ocupats en el sector turístic, caracteritzat per una marcada estacionalitat, passant per jubilats que marxen a la ciutat als mesos de més fred o altres persones que, a l'inrevés, allarguen notablement unes estades que abans es limitaven a unes poques setmanes de vacances. A causa de la debilitat general de les xifres demogràfiques (quasi la meitat de les entitats habitades avui tenen menys de 20 persones inscrites al cens), la dificultat del seu tractament estadístic no es correspon amb la transcendència que tenen aquests comportaments a escala local.

En el context dels canvis demogràfics i del poblament registrats a les últimes dècades, finalment, cal fer esment també de la gran proliferació de segones

residències que s'ha produït a la comarca, d'acord amb una tendència que s'ha generalitzat en bona part del Pirineu català (Campillo i Font, 2004). Atenent a les dades que brinda el cens d'habitatges entre els anys 1981 i 2011, el Pallars Sobirà ha triplicat el nombre de les seves residències secundàries, que ha passat de 1.065 a 3.397 (i supera per primer cop el dels habitatges principals). Les promocions urbanístiques més importants s'han desenvolupat a les poblacions més grans situades al fons de la vall principal (sobretot a Sort, Esterri d'Àneu i Rialp). No obstant això, els nuclis més propers a les estacions d'esquí (com València d'Àneu o Espot) també han vist créixer de manera significativa la seva superfície de sòl urbanitzat. Fins i tot hi ha hagut iniciatives que, per la seva magnitud, tenen un fort impacte en nuclis de població de petites dimensions (com Olp, Son, Alòs d'Isil o Borén, entre altres). Amb tot, i com a reflex del context actual de crisi, una cinquena part dels habitatges secundaris censats romanen com a vacants.

Juntament amb els habitatges de nova construcció (unifamiliars i apartaments), la rehabilitació de cases destinades al consum turístic ha estat també massiva. Més enllà de l'impacte que ha tingut en el mercat immobiliari la forta demanda

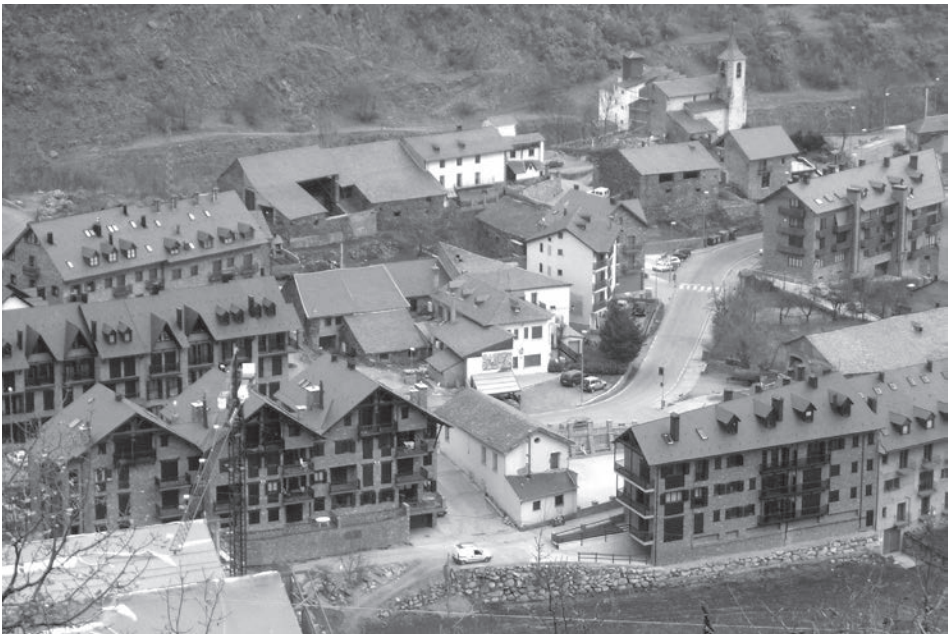

València d'Àneu. Autor: Oriol Beltran. Any: 2005.

d'habitatges per aquesta finalitat (en dificultar l'accés d'aquells que requereixen un habitatge principal), cal subratllar que el creixement del parc d'habitatges no ha comportat tampoc, des d'un punt de vista territorial i paisatgístic, una revitalització dels antics nuclis de població de la comarca.[178] Aquestes residències, que en alguns pobles arriben a tenir una presència massiva, romanen obertes molt poques setmanes al cap de l'any.[179] És simptomàtic, en aquest sentit, que molts pobles de la comarca han anat traslladant la seva festa major a l'agost, l'època de l'any en què hi ha més cases obertes.[180]

Els últims anys, en definitiva, han consolidat una distribució de la població cada cop més concentrada en pocs nuclis, sobretot els situats al fons de la vall principal i els enllaçats per la carretera. La recuperació demogràfica que s'ha produït, si bé té uns efectes apreciables en la dinàmica social, no ha revertit la tendència a la simplificació del poblament comarcal. Àrees extenses que històricament havien estat poblades, especialment a les valls laterals i els vessants d'una certa altitud, són avui l'escenari d'un avenç de la vegetació silvestre i el territori d'unes poblacions de fauna salvatge en procés d'expansió.

[178] «El que fa pena és que a l'hivern et quedes aquí sol [...]. Perquè les persones que venen a comprar no fan poble: moltes cases, moltes edificacions, però portes tancades i no ajuden a pujar el poble. Quant a donar vida al poble, no hi és perquè a vegades ni els veus [...]. És com una ciutat fantasma, sempre tancat» (ALT10).

[179] El treball de camp evidencia un pes important de les persones amb arrels familiars als mateixos pobles on passen vacances. A Tavascan, per exemple, de 41 cases que hi havia l'any 2004, 10 eren d'ús principal; 24, propietat de famílies que van abandonar el poble i en fan un ús estacional; tres estaven buides; tres més pertanyien a estiuejants, i una última, a un resident nascut fora. A Lladorre, per la seva banda, hi havia 8-10 cases ocupades d'una manera permanent, 10-12 usades temporalment per famílies nascudes al poble i només tres pertanyien a persones que no hi tenien avantpassats.

[180] Sudrià (2003, 2: 64-65) diu que, a Lladorre, a banda de mantenir el dia de Sant Martí (11 de novembre), el patró del poble, com la festa major d'hivern, als anys quaranta se celebrava la festa major per la Mare de Déu de setembre com a data més tradicional. Ja abans de la Guerra, com que molts veïns anaven a veremar a França, van traslladar-la al dia de Sant Joan. Els canvis contemporanis es relacionen també amb els moviments de població: als anys noranta va fixar-se la celebració l'últim cap de setmana de juliol i, més tard, el primer d'agost, per fer-la coincidir amb el moment de més afluència d'estiuejants.

3.2. Processos econòmics: la muntanya com a espai productiu

El paper assignat a les regions de muntanya a principis del segle XXI es relaciona amb necessitats pròpies del caràcter postindustrial de les societats contemporànies. Els seus territoris proveeixen d'espais per al lleure i la recreació, per al descans i la contemplació, objectius que tenen un alt component immaterial però que han esdevingut modernament unes necessitats tan importants de satisfer per les societats urbanes com en el passat ho havien estat les relacionades amb el proveïment material. El turisme tradueix els valors esmentats en actius d'un mercat en expansió, cada cop més competitiu, en què el Pallars Sobirà té condicions per participar amb un cert avantatge. La comarca comença a evidenciar, però, algunes contradiccions importants en relació amb un model turístic que s'ha basat en la patrimonialització de la natura i la cultura. Les ocupacions que generen les infraestructures per a la pràctica de l'esquí o els habitatges de segona residència, entre d'altres, tenen un gran impacte ambiental i paisatgístic i constitueixen una amenaça per a la sostenibilitat mateixa del model esmentat.

El turisme de muntanya requereix que aquest espai mostri allò que suposadament són els seus atributs naturals davant de les transformacions provocades pels aprofitaments humans al llarg del temps. La identificació del Pallars Sobirà amb un paisatge natural i primigeni afavoreix la seva valoració en el mercat. La publicitat turística s'encarregarà de subratllar aquests trets, al·ludint al paisatge de la comarca com de «natura en estat pur» i «intacta», un lloc on es poden contemplar «els últims racons verges dels Pirineus».

La percepció contemporània dels paisatges pirinencs contrasta amb els usos a què han estat subjectes històricament els seus territoris i els seus recursos naturals. Fins fa poc més de mig segle, les muntanyes pallareses proporcionaven una bona part dels recursos necessaris per al sosteniment material de la població local. L'aprofitament d'un espai que presenta al mateix temps unes limitacions productives importants i una heterogeneïtat ambiental notable es va basar durant segles en estratègies productives basades en la diversificació agropecuària i caracteritzades per una gran capacitat adaptativa que afavorien, per la seva banda, un nivell alt de biodiversitat. Les comunitats humanes que han poblat històricament les muntanyes i les valls del Pallars Sobirà, però, no vivien recloses i al marge del seu context regional sinó que mantenien graus diferents d'interacció amb aquest, per mitjà d'intercanvis socials i econòmics

d'una intensitat considerable.[181] Amb la industrialització, la muntanya pirinenca anirà quedant relegada a una posició marginal en el marc d'un sistema econòmic cada cop més articulat. En aquest context, l'explotació intensiva d'alguns dels seus recursos naturals (que, en el cas del Pallars Sobirà, se centrarà sobretot en la fusta i la força hidràulica dels cursos fluvials) respondrà a les demandes exteriors de la indústria, però no contribuirà al desenvolupament econòmic de la mateixa comarca i afavorirà, pel contrari, una simplificació del seu sistema natural.

El paisatge de les muntanyes pallareses té inscrits els efectes d'una llarga història d'usos i aprofitaments humans. La ramaderia i l'explotació hidroelèctrica i forestal, com modernament passa amb el turisme, s'han traduït de maneres també diverses, tant a escala social com ambiental.

3.2.1. La natura domesticada: l'agricultura i la ramaderia

Fins que no es generalitza, a la segona meitat del segle passat, la incidència dels sectors inductors de les transformacions contemporànies, l'economia del Pallars Sobirà es basarà en la producció agropecuària i tindrà unes característiques força estables al llarg del temps. En efecte, tant les descripcions fetes per diferents viatgers al segle XVIII (Young, Zamora) com els primers treballs sobre la societat comarcal elaborats amb uns criteris més sistemàtics (qüestionari de Zamora, Madoz, Rocafort), donen compte de la permanència d'una pauta d'aprofitament dels recursos naturals que està estesa a tota la muntanya pallaresa, tot i presentar alhora nombroses variacions locals. La producció agrària s'organitzava a través de les cases: grups domèstics troncals, propietaris de les finques agrícoles i el bestiar, que orientaven l'esforç de treball dels seus membres a satisfer les seves pròpies necessitats de consum (Beltran, 1996). Únicament algunes poques cases, aquelles identificades com a *cases fortes*, tenien unes finques i una quantitat de caps de bestiar que excedien la capacitat laboral dels seus membres. Malgrat que podien haver de necessitar mossos i criats (contractats d'una manera relativament estable) o segadors i dalladors (només durant la temporada de la collita), això no els dispensava d'haver de treballar ells mateixos en les seves explotacions.[182]

[181] Bringué (2011: 5) és contundent en referir-se a la vall Ferrera al segle XVIII: «La idea d'una vall aïllada i tancada és senzillament inacceptable».

[182] «Nosaltres, com que tenim la terra molt esbargida, que és bastant pesada, no [podíem fer tota la feina només amb els de la casa]. A demés érem molt pocs, aquí de casa [...]. I allevorens sí, tenivem

La lògica productiva en aquesta economia d'autoproveïment i poc monetitzada induïa a procurar-se un accés directe a la màxima quantitat dels productes necessaris per al sosteniment i limitar, en la mesura del possible, haver-los d'obtenir a través del mercat.[183] Els factors locals, com el clima o la qualitat del sòl, són els que tindran més pes en definir com es concreta aquest patró productiu en cada poble, ja que el medi físic constitueix un condicionament important per al desenvolupament de les activitats econòmiques (Ibarra, 2002).

Els conreus alimentaris protagonitzaven una part significativa de la dedicació de les explotacions familiars. Fora d'algunes planes fèrtils d'una certa grandària situades a la ribera de la Noguera Pallaresa (com passa a les cubetes properes a Esterri d'Àneu i Sort) o a les valls laterals, els terrenys aptes per al cultiu a la comarca solen ser escassos, pendents,[184] poc fèrtils i poc extensos.[185] Aquests trets, juntament amb la variabilitat i el rigor propis del clima de l'alta muntanya, han dificultat històricament la utilització de tècniques intensives orientades a maximitzar una producció agrícola especialitzada, però afavoreixen, pel contrari, una certa diversificació.[186] Enfront a les limitacions del medi físic per al desenvolupament de l'agricultura, les extenses superfícies formades per comunitats herbàcies en els espais supraforestals, juntament amb les facilitats per al conreu de prats i farratges degudes al clima humit i els nombrosos cursos d'aigua, han afavorit des d'antic una producció ramadera que depassa les necessitats del consum local.

---

mossos. Mossos, criades... Però aquí, més o menys tothom s'ho feve [amb] la família de casa» (BER02). A Sant Sebastià de Buseu, per exemple, mentre que les cases fortes contractaven colles per segar, cadascú es dallava la seva herba o «s'ho anaven combinant una casa amb l'altra. Ens ajudàvom: lo un anava un dia en una casa, l'altre amb una altra... I a vegades també s'agafava algú. Però no anaven, així, colles, com al segar» (BER11).

183 «Allevórens tots teníem unes quantes ovelles, unes quantes vaques... [...]. Visquívom de lo que collívom, diguéssim. Collívom blat per fer pa, per engreixar els tocinos [...]. I sobretot molta herba. Aquí sempre hi ha hagut molta tendència a l'herba per a les bèsties perquè l'hivern és molt llarg» (BER02).

184 El 90% dels sòls del Pallars Sobirà tenen un pendent superior al 20%. La variació altitudinal de la comarca abasta els 2.600 m, des del punt més alt (la Pica d'Estats, 3.143 m) fins a les parts baixes del seu extrem meridional.

185 La resposta general dels pobles de la vall Ferrera al qüestionari de Zamora subratlla aquesta baixa qualitat dels sòls: «Les qualitats de les terres de Vallfarrera són fluixes i poc fermes, que no fructifiquen sinó a còpia de fems i treball [...]. Les terres són medianament fèrtils si lo temps acompanya en proporcionades humitats de temps en temps, i seguint-se lo contrari són estèrils per sa gran fluixedat» (Oliver, 1997: 83).

186 La descripció corresponent a Bresca del document «Noticias del Monasterio, villas y pueblos del abadiato de Santa María de Gerri» (1788) subratlla aquesta diversificació productiva: «En este término se cogen ubas, aceite, trigo, centeno, cebadas, legumbres, cáñamos, nueces y otras frutas, de todo poco».

La ramaderia proporcionarà, més enllà d'un complement necessari per a l'agricultura (força de treball, mitjà de transport i adobs orgànics per fertilitzar els camps) i un producte alimentari de primer ordre (llet, carn), un article que es pot destinar amb un avantatge relatiu al mercat (en forma de llana, animals de treball, llet i derivats làctics o cries reservades per l'engreix, segons els moments).[187]

Des de mitjan segle XIX, l'articulació creixent del Pallars Sobirà amb l'espai econòmic supracomarcal (fonamentalment català i francès) afavorirà l'especialització ramadera. En un procés que no acaba de generalitzar-se fins fa poc més de cinquanta anys, les explotacions familiars aniran abandonant progressivament l'agricultura destinada al consum alimentari i la diversificació ramadera, per centrar-se cada cop més en un sol tipus de bestiar (boví de llet, oví o boví de carn, segons els moments i els casos), a la vegada que, amb l'aparició de nous sectors d'activitat, hi ha una davallada en el nombre d'explotacions i l'activitat agropecuària implicarà una quantitat cada cop més petita de població.

Cultius i bestiar per al consum

El creixement demogràfic que registra el Pallars Sobirà al llarg del segle XVIII i, especialment, en el curs de la primera meitat del XIX (quan, d'acord amb els registres, la comarca podria haver arribat a doblar els seus efectius i passar dels 10.122 habitants del 1717 a 20.112 al 1860), afavorirà una expansió de la superfície cultivada, que s'enfila pels vessants per mitjà de vinyes i bancals en detriment del bosc.[188] Com observa Arthur Young en passar per Rialp l'any 1787, «veiem que és conreat tot el que té possibilitats de ser-ho» (1993: 48).[189] Els diversos topònims que hi ha a la zona relacionats amb les paraules *artiga* o *boïga* es devien fixar, molt probablement, en aquell moment. L'eixamplament de la frontera agrícola que

[187] La major part de famílies de la comarca vivien de «quatre bèsties i grans pel gasto de la casa. I de benefici només lo que es traïve dels animals» (BER02). «Es considerava sempre que una casa s'havia de collir blat, o sigui pa, trumfes, o sigui, el producte de l'agricultura, o sigui hortalisses. Después, los animals de corral, los tocinos i tot això, tot això era lo que els mantenia de la propietat. I luego después, per fer cèntims, el 90% de les cases, els ingressos [...], per pagar, diguéssim, eren del bestiar» (BER03).

[188] A la Val d'Aran, com ha documentat Sanllehy (2007), els comuns de veïns van permetre artigar a les muntanyes comunals com una font d'ingressos: l'obertura de nous camps donava peu a la seva privatització i estava subjecta al pagament d'uns drets.

[189] Young retrata així la situació de l'agricultura pallaresa a l'època: «Tot és miserable i d'aspecte mesquí, tant als pobles com al camp. No fan blat de moro; els fesols són escarransits. Els guarets són abundants a les muntanyes; però, així i tot, el sègol que hi cullen els anys que sembren és ben dolent» (1993: 48).

resulta de la pressió demogràfica havia de comportar, no obstant això, un descens en el rendiment, ja que no va estar acompanyat de millores significatives en els sistemes de conreu. La pressió agrícola sobre l'espai forestal comportarà, a més, una acceleració dels processos d'erosió en afectar la funció protectora del bosc.[190]

Les respostes de les poblacions del Pallars Sobirà al qüestionari promogut per Francisco de Zamora a finals del XVIII mostren, en general, poques diferències amb les pràctiques agrícoles que encara es mantenien, si bé d'una manera cada cop més marginal, un segle i mig més tard.[191] S'hi descriu una agricultura de secà (fora d'alguns prats propers al riu i dels horts, a tocar els pobles, que es regaven), practicada fonamentalment al fons de les valls i als vessants de la solana, on les terres de cultiu s'abonaven amb els fems de les quadres i de fer-hi bogar el bestiar apletat. Quan els camps no es podien femejar, es deixaven tot un any en guaret o s'hi practicava la rotació de conreus per tal que recuperessin la fertilitat. Els animals de treball intervenien en la llaurada (parells de bous o de vaques) i participaven també en les tasques del batre i en el transport de materials (en especial, els equins), tot i que, per les seves dimensions i l'orografia, el cultiu de molts trossos i feixes depenia en gran mesura del treball humà.[192]

Els conreus de tots els pobles mostren un predomini dels cereals, tant d'aquells que són panificables (sobretot el sègol, el blat en menor mesura) com dels que no ho són (se cita expressament l'ordi; menys, la civada), seguits en importància pels llegums, les hortalisses i els fruiters. En aquell moment el cultiu de la patata s'estava estenent pels Pirineus i s'esmenta encara només en alguns llocs.[193] Hi destaquen les al·lusions a la presència encara recent de la vinya en algunes poblacions de

190 Com fa notar, camí de Sort, Zamora al seu diari del 1788, «En estos montes se ve visiblemente que en las tierras de cultivo que llaman artiga se forman grandes arroyos a la primera lluvia, llevándose a los ríos la tierra de ellos; cuando, al contrario, al lado mismo, terrenos de igual calidad se mantienen firmes, sin que las aguas hagan ramblas en ellos, sólo por la unión de la tierra por medio de las raíces, árboles y hierbas» (1973:175).

191 Tot i que no s'han localitzat les respostes de tots els pobles, l'edició de les corresponents a la Coma de Burg, Tírvia i la vall Ferrera (Oliver, 1997), les valls d'Àneu (Padilla, 1997), la vall de Cardós (Sudrià, 2003) i al territori del monestir de Santa Maria de Gerri (Moliné, 1993) ens aproximen a la situació de la comarca a finals del set-cents.

192 «La cosa més imprescindible era que tothom havia de tenir al menos un parell de vaques per llaurar la terra [...]. 'Lo primer, lo parell', que se dive. Una casa, per molt poca terra que tinguessin, al menos tenien de tenir un parell de vaques per llaurar. Sinó no haurien pogut menjar pa» (BER02).

193 És el cas, per exemple, d'Unarre: «Ahora de nuevo se ha introducido una semilla que llaman trufas, que es cosa muy buena y abundante» (Padilla, 1997: 102). No hi ha referències a d'altres productes d'origen colonial com el blat de moro o el pebrot, però sí als tomàquets.

les capçaleres (com Alòs d'Isil, Son o València d'Àneu). No obstant això, el vi i l'oli se citen sobretot com a articles comercials, que penetren a l'alta muntanya procedents de la Conca de Tremp. Les mateixes diferències altitudinals són les que facilitaran una major diversitat de cultius al sud de la comarca.[194] Enfront d'alguns productes més estesos (com ara les mongetes, les llenties, les guixes, les veces, les faves, els cigrons i l'erb), hi ha algunes especificitats que semblen variar d'un poble a l'altre: els naps (Pujol), les nous (Bresca, Canals, Balestui i Peramea), les ametlles (Peramea), les avellanes (Escart), les peres bergamotes i els préssecs (Canals) i les cireres (Enseu). La resposta general de les valls d'Àneu dóna compte de la importància que tenien els productes d'horta en l'alimentació: cols, bledes, espinacs, enciams, escaroles, apis, cards i tomàquets.

La ramaderia, per la seva banda, proveïa també d'altres aliments i productes orientats a satisfer les necessitats locals (llet, llana, fems, pells) i permetia en alguns pobles, especialment a les cases més benestants, una producció complementària destinada a la venda. En les respostes de molts pobles s'insisteix que no es tracta d'una activitat addicional i independent sinó que es vincula estretament a l'agricultura.[195] El bestiar predominant a finals del set-cents és el de llana, amb una mitjana d'entre 100 i 150 caps per poble. En segon lloc hi ha referències als equins (egües, cavalls, matxos i mules), que eren emprats sobretot com a animals de treball, de tir i per al transport, i que estaven molt valorats a les fires. Les vaques figuren en l'últim lloc: entre 25 i 70 caps en alguns pobles, amb un protagonisme important en el treball agrícola (la seva explotació per la producció comercial de la llet i la carn no es donarà fins pràcticament les primeres dècades del segle

[194] D'Useu (846 m), per exemple, es diu: «Hay frutas como peras, almendras, manzanas, zerezas y otras» (Moliné, 1993: 165), mentre que a València d'Àneu (1.076 m): «En otro tiempo se congía bino y otras frutas. Aún de éstas se coge aora algunas pero pocas, como mansanas, nueces, etc.» (Padilla, 1997: 102).

[195] A les respostes generals de la vall Ferrera s'afirma: «Tot lo que consisteix en regadiu és en prats naturals per collir herba per mantenir bestiars [...]; i l'agricultura que consisteix en gra, la major part és en terra seca i àspera, en cortals en las muntanyes i en los fondos de les riberes si són en prats que no es pugue regar. Les quals terres no donen blat sinó ab còpia de fems i lo temps vingue favorable en humitats [...]. Esta agricultura és unida ab la cria del bestiar, de la que no se conseguiria son producto si se llauraven los prats i sembraven, i fóra gran pèrdua per los duenyos treballadors. En lo terme de quiscuna parròquia hi ha comuns propis incultos dels que treuen profit los veïns de dits comuns per lo pasto de sos bestiars, consums de llenyes i boscos. I la causa de no cultivar-se dits comuns és per ésser aspres les muntanyes, que per sa gran elevació i fredor no s'hi fan ni granen les plantes, les quals no poden servir sinó per pasto dels animals en lo estiu perquè en lo hivern les neus i lo rigurós gel ho priven» (Oliver, 1997: 82-83).

Prats d'Escalarre. Autor: Joaquím Morelló. Any: 1903. Arxiu Diocesà de Lleida.

passat). També hi ha referències a les cabres i els porcs que es destinaven, com unes quantes gallines, al consum familiar.

En alguns pobles, el bestiar de llana practicava la transhumància hivernal a la plana (a la Conca de Tremp, l'Urgell, el pla de Lleida o la Llitera), però el patró més comú era mantenir els animals tot l'any dins dels mateixos termes.[196] A l'estiu les ovelles pasturaven, formant ramats, a les pastures supraforestals,[197] on l'estiueig d'altre bestiar foraster podia fer que fins i tot s'arribés a doblar el nombre de caps que romania a la vall durant l'hivern, d'acord amb la capacitat de càrrega de cada muntanya.[198] El bestiar gros, per la seva banda, practicava la

[196] Com es diu en la resposta de les valls d'Àneu, les ovelles «en el invierno passan al Urgel y en el verano a los Pirineos. Los restantes se mantienen todo el año en casa» (Padilla, 1997:36).

[197] A Tírvia: «Estos ganados se crían en pequeños rebaños cada cual de su dueño». A Burgo: «Duermen en las noches en invierno en las propias casas y en verano en los montes» (Oliver, 1997:42).

[198] Segons Bringué (2005:106), a les valls d'Àneu, a la segona meitat del XVIII, hi havia 26.000 caps de bestiar a l'estiu i entre 11 i 13.000 a l'hivern. La diferència venia donada per aquells que practicaven la transhumància, una operació costosa que estava reservada als ramaders potents o a associacions de diverses cases, o els que pasturaven a conlloc. Pau Vila estima que el 1860 hi havia 88.000 ovelles practicant la transhumància a les muntanyes pallareses.

transhumància altitudinal a l'interior de la mateixa comarca, combinant l'estada als prats alpins durant l'estiu i l'estabulació hivernal dins dels nuclis de població, amb la pastura dels espais més propers als pobles o dels baixants la resta de l'any (Roigé, 1995; Vilà Valentí, 1950).[199]

L'aprofitament dels recursos pastorals seguia un calendari específic a cada poble. En funció de les característiques de les seves muntanyes (la localització de les pastures, la seva grandària, la seva orientació, la qualitat de les herbes) i de les dels animals mateixos (el seu tipus i el seu nombre), el bestiar es feia circular d'acord amb un itinerari que se solia repetir amb pocs canvis d'un any per l'altre i que en molts llocs s'ha mantingut encara fins ben recentment. A Son, per exemple, el bestiar gros començava a sortir de les quadres al mes de maig i pasturava inicialment pels volts del poble. Quan es portaven les vaques a la muntanya, primer, al juny, anaven a la muntanya del Tésol, després al cap del port de la Bonaigua i a continuació a Saboredo. Quan ja no hi havia prou herbes en aquesta muntanya, se'ls duia a Sendrosa, dins la Val d'Aran, generalment fins que a finals de setembre tornaven al Tésol, abans de baixar definitivament als camps propers al poble. A València d'Àneu, per la seva banda, a mitjan maig es formava un ramat amb totes les vaques del poble i se les feia anar a la Mata, on pasturaven dins del bosc i de nit es tancaven a la Cabana Vella. Entre Sant Joan i Sant Pere anaven al port de la Bonaigua, on coincidien amb els animals d'Esterri d'Àneu, Sorpe i Son.[200] A continuació marxaven cap a l'estany Gerber fins que a principis de setembre, o abans en funció del temps, ja tornaven a baixar. Les egües, normalment, després de l'estany Gerber les portaven a Es Garguilhs, una partida que arrendaven a la Val d'Aran fins al primer o el segon diumenge d'octubre. En començar a canviar

[199] La presència de bordes és indicativa de l'existència de recursos que permetien un aprofitament esglaonat en espais intermedis entre el pis alpí i els pobles. Mentre que eren quasi anecdòtiques a les valls d'Àneu o a la vall d'Àssua, eren un element comú a la vall Ferrera, la vall de Cardós, la capçalera de la Noguera Pallaresa (Bonabé) o la Coma de Burg: «És que tot estava apartat. I com que s'havia de carregar tant, a llavors quan nevava molt anaven a tancar el bestiar allà. Però cada dia s'havia d'anar a cuidar el bestiar en allà i, a la primavera, quan no tenien res els pagesos del poble, els portaven allà. I allà entre la mica que menjaven a dintre [...], i la mica que menjaven a fora...» (ALT12). «La borda era per deixar la pastura allí i luego anar-la a fer péixer allí. La finalitat de la borda [...] era aquesta: per no haver de portar lo pasto, consumir'l allí. Lo que passa és que llavons hi havia el sacrifici de que havies d'anar allà a cuidar'ls» (BER09).

[200] Al cap del port hi ha una cabana de cada poble. No obstant això, en el record dels informants, els pastors tenien tot el bestiar gros junt mentre s'hi estava: «Els ramats els teniven tots junts i evitaven problemes i no els triaven fins al moment que teniven que baixar» (ALT03).

el temps es feia baixar el bestiar: primer al port de la Bonaigua i després a la Mata (on les vaques s'hi estaven des de primers de setembre fins al 15 d'octubre). A mitjan octubre el pastor plegava i cadascú s'havia de fer càrrec dels seus animals.[201]

La combinació de bestiar de diferents menes (ovelles i cabres, d'una banda, i bovins i equins, de l'altra) afavoria un aprofitament més complet dels recursos pastorals disponibles.[202] El bestiar gros, especialment les vaques, és més selectiu quant a la seva alimentació i té més dificultats per pasturar en terrenys molt pendents, per la qual cosa les ovelles esdevenen un bon complement en tenir una versatilitat més gran.[203] Els prats de conreu es podien dallar un o dos cops segons el clima de cada poble[204] i l'herba es guardava als pallers per donar-la als animals que romanien a les quadres durant el temps que les condicions atmosfèriques impedien la pastura a dent a l'exterior.[205] Després que s'havia efectuat la collita, tot el bestiar local podia pasturar lliurement per les parcel·les de cultiu de propietat particular.[206]

Les notícies relatives a les entitats de població del Pallars Sobirà del *Diccionario* de Madoz mostren molt poques diferències a mitjan segle XIX en relació amb la caracterització de l'activitat agropecuària de finals del set-cents. A la vegada que es manté la importància dels cereals, hi destaca la generalització a pràcticament tots els pobles del conreu de la patata, que en alguns llocs arriba fins i tot a pro-

201 «Llavors pasturaven per aquí, a casa de cada un, als seus prats i, des de l'octubre fins al següent mes de maig, les vaques sempre tancades a dintre. I hi havia una feinada per a llimpiar les corts! A l'últim ja teníem carros tots, però abans tot ho fèiem a carga» (ALT12).

202 «[La combinació de diferents espècies de bestiar] depenia de les característiques de la finca [...]. La cabra vivia allí on no podia viure les ovelles. Hi havia qui no tenia herbes per les ovelles i en canvi pels cabres hi havia matorral suficient. Perquè la cabra viu, si convé, només amb lo matorral» (BER02). «L'ovella arroplega més lo pasto petitet, i la vaca vol més menjar: té la boca més grossa» (BER15).

203 A València d'Àneu, «les auvelles baixaven més tard [de la muntanya]: quan anaven marxant les eqües hi deixaven les auvelles perquè l'auvella ja ho deixa net completament. Llavors, clar, l'equa no hi pot menjar a darrere de l'auvella» (ALT03).

204 Al terme de l'actual municipi de Baix Pallars, per exemple, mentre que a Gerri de la Sal i a Balestui els prats es podien dallar dos cops, a l'herba dels de Sant Sebastia només s'hi podia fer un sol tall.

205 A Son: «Ay prados naturales a donde se coxe la hierba y cada uno de sus dueños se la lleba a su casa para apasentar sus ganados al hibierno» (Padilla, 1997: 111).

206 La resposta d'Alòs explicita l'ordenament veïnal dels aprofitaments: «No se acostumbra sercar las tierras [...]. Sacado el fruto entra en ellas el ganado que quieren, y en los prados, desde Nn Sn de marso, y en otros desde Santa Crus de mayo. Hasta sacado los frutos, no puede entrar (en) ellas ganado alguno, que lo pueden executar después del día de Sant Miguel» (Padilla, 1997: 106). A Borén: «En las tierras de dominio particular, sean prados o otras tierras, lebantados los frutos entran los ganados ajenos, y de esta suerte se aprovecha la restoja» (1997: 109).

porcionar unes collites abundants. Els llegums, les hortalisses i els fruiters continuen aportant una diversificació alimentària relativa, amb especificitats locals: en aquest moment se citen expressament, per exemple, les pomes d'hivern de València d'Àneu, Arcalís i Altron o les nous de Bresca, Enviny i Pujalt, mentre que els conreus mediterranis encara són més escassos (l'oli se cita només en pobles del sector meridional de la comarca, com Pujol, Peramea i Bretui). Aquesta mateixa continuïtat s'observa també en la ramaderia, que continua combinant diferents tipus d'animals en el si de les explotacions familiars i presentant un predomini del bestiar de llana. Els bovins i els equins, encara que sovint se citen com les espècies preferides, es mantenen sobretot com a animals de treball i en pocs pobles es destaca la presència d'una dedicació a la recria de mules i matxos (com passa a Llarvent, Besan i Enviny).

La ramaderia comercial

La tendència a limitar la producció agrícola per potenciar una ramaderia cada cop més dirigida al mercat comença a fer-se evident a principis del nou-cents, quan Morelló, en referència a les valls d'Àneu, qualifica la recria de bestiar com «la riquesa principal de la comarca» ([1904] 1997: 8) i Rocafort, atenent tot el partit judicial de Sort, l'anomena «lo primer factor econòmich» (1918: 650). La descripció d'aquest darrer autor segueix mostrant, no obstant això, la importància que encara tenia a la segona dècada del segle passat una producció diversificada orientada al propi consum[207] i en què continuaven predominant els cereals, les patates i els llegums, juntament amb els productes d'horta i els fruiters.[208] Segons Farràs (2005: 138), la modernització de les estructures agrícoles i ramaderes va ser determinant per a la transició del Pallars Sobirà a l'economia de mercat. En aquest context, al llarg del primer terç de segle es produirà un desplaçament progressiu del sector oví en favor del vacum. La instal·lació a Sort de la primera lleteria de la comarca al 1932

[207] D'acord amb un informant, «els nostres avantpassats [...] mos diven: 'lo qui ho posa tot en un tupí, tot s'ho menja en un dematí'. [Calia tenir] una mica de cada manera [...]. La gent eren previsors: una mica de cada cosa [...]. Tot ajuda a la guardiola» (BER09).

[208] En referència als pobles del municipi de Jou, per exemple, diu: «Són pobles purament agrícols y les seves produccions consisteixen en grà, llegums, patates y herbes pera lo bestiar de tota mena que s'hi cria» (Rocafort, 1918: 320). Aquesta fórmula, amb molt pocs canvis, és la usada per l'autor per caracteritzar cadascuna de les poblacions de la comarca, on es diu també sovint que, les produccions esmentades, són «les generals de la comarca».

serà un incentiu per a l'especialització de la ramaderia pallaresa en la producció de llet i l'adopció de formes d'explotació intensiva. La cria de bestiar de peu rodó, per la seva banda, experimentarà en el mateix moment un auge considerable (com reflectirà la importància que adquireix aleshores la fira de Salàs).

Per Mateu (1983: 103-104), la fi de l'agricultura dirigida a l'autoproveïment al Pallars Sobirà respon a factors externs, a través dels quals les relacions econòmiques capitalistes penetren a la comarca: la construcció de la xarxa bàsica de carreteres, l'increment de la demanda de mà d'obra per a la industrialització dels anys seixanta, la demanda de carn i productes lactis a les àrees urbanes i l'enfonsament del mercat del bestiar mulatí arran del procés de mecanització del camp. Per aquest autor, les conseqüències que té per a l'agricultura pallaresa el procés d'integració de l'espai comarcal a l'economia catalana són de quatre tipus: la substitució del policultiu de subsistència per una especialització dirigida al mercat (sobretot l'explotació intensiva de les vaques de llet), les migracions vers les àrees industrials (i l'envelliment de la població vinculada al sector agrari), l'abandonament de les terres marginals que fins llavors s'havien mantingut en explotació i la crisi de les activitats vinculades a l'agricultura tradicional (des de les fires fins als oficis antics).[209]

La tendència a l'especialització ramadera es traduirà als anys cinquanta en una substitució creixent dels antics conreus, que es mantenen d'una manera cada cop més marginal, per prats de dall i pel conreu de farratges. En els sectors de clima menys humit, aquesta implantació es produirà en una menor mesura i es limitarà als llocs que possibiliten el regadiu. L'ús d'adobs facilitarà l'eliminació del guaret, però no frenarà l'especialització progressiva del sector agrari pallarès en la ramaderia (Solé i Sabarís, 2004: 341). Entre els anys 1965 i 1981 disminueix la superfície conreada (la terra llaurada juntament amb els prats de dall) al mateix temps que s'incrementen els prats extensius com també ho fan el bosc i el matollar en detriment de les pastures de muntanya. Els farratges, per la seva banda, adquiriran un major pes entre els conreus fins que, a principis dels anys noranta, representaran les tres quartes parts de tota la superfície conreada.[210]

209 «Després, més tard, ja casi no en fèiem ja de blat. Clar, aleshores ja més bestiar, perquè la mà d'obra ja no... Aquelles colles de segadors, allò es va acabar. La gent van anar marxant» (BER11).

210 L'abandonament dels cultius i la successió progressiva dels camps en boscos acabarà fins i tot desfigurant els límits de les finques. A València d'Àneu: «Ara pràcticament a un quilòmetre a la rodona o un quilòmetre i mig, ja no es cultiva res: està tot ocupat pels avellaners [...]. Hi ha moltes finques

Als anys seixanta s'intensificarà el descens del bestiar de llana (tant els animals locals com els d'altres procedències que abans estiuejaven a les muntanyes de la comarca), arran dels impediments cada cop més grans per practicar la transhumància (falta de pastors, dificultat per trobar camps on passar a l'hivern), així com per la transformació general de la societat muntanyenca (crisi de l'agricultura cerealística, encariment de la força de treball assalariada) (Ros, 2001: 400-401). Les explotacions de vacum patiran una forta davallada, però el nombre de caps de bestiar es mantindrà relativament estable. Les vaques de llet són les que segueixen tenint el major protagonisme, un cop s'han substituït els antics animals destinats al treball.

A finals dels anys vuitanta la superfície agrícola representava ja només un 5% del total comarcal, i els prats ocupaven el doble de l'extensió dedicada a camps de conreu. Aquests es concentren, a més, al sud de la comarca, en els espais de clima més mediterrani. Tot i la importància dels prats de dall en el paisatge del Pallars Sobirà, la seva expansió, d'acord amb el procés descrit, és un fenomen relativament recent que es vincula a la transformació de les terres dedicades antigament a l'agricultura. Les explotacions tendiran a reservar les parcel·les més planes i amb sòls d'una millor qualitat per dallar l'herba, mentre que els camps més petits i pendents se solen aprofitar a dent, per mitjà de la pastura del bestiar durant el temps que no s'està a la muntanya (Prat, 1991: 126).[211] Molts altres camps, no obstant això, s'aniran abandonant, especialment als vessants, i les parets de pedra seca que sostenien els antics bancals estan presents en el paisatge com unes estructures cada cop més obsoletes. La mecanització del treball agrari provocarà també una afectació diferent a les finques en funció de les seves característiques particulars.[212]

---

que no se sap ni on paren, ni el mateix propietari [...], perquè estan completament desfigurades» (ALT03). A l'altre extrem de la comarca, a Enseu: «Amb el temps que no es fa res, les parets cauen, les finques s'omplen de barses, argelagues i gavarneres, i arribarà un punt que si no està ben delimitat, les finques ni es coneixeran» (BER18).

211 «[Els camps] han quedat abandonats i hi van les bèsties. Alguns se treballen per treure una mica de pasto [...]. Alguns se dallen pel pasto de l'hivern i d'altres que no se dallen, mentres no hi ha neu, hi van les bèsties a péixer per allí» (ALT01). «Jo tinc els prats que són plans i hi puc accedir amb maquinària. Els cultivo i els cuido. Però als altres que no hi puc accedir estan abandonats. Només em serveixen per a pastura i ja està: engegues les vaques i ja està» (ALT09).

212 «Els que han quedat han anat evolucionant. Ara, d'anar amb àrguets es va amb empacadora de rulos i això implica unes altres necessitats. Implica que l'herba no la pots emmagatzemar a dintre dels pallers perquè els pallers són febles i igual fiques vint rulos i cauen. A llavors necessites posar l'herba en un prat i la tapes amb un toldo. Tot són avantatges, perquè ara vas a la cooperativa i compres un

Taula 11. Nombre de caps de bestiar al Pallars Sobirà, 1999

	Bovins		Ovins		Cabrum		Equins		Total	
	explot.	**caps**	**explot.**	**caps**	**explot.**	**caps**	**explot.**	**caps**	**explot.**	**UR**
Alins	21	1.349	2	357	1	1	5	32	**24**	**1.133**
Alt Àneu	21	1.231	12	4.091	3	86	22	292	**34**	**1.342**
Baix Pallars	15	739	9	4.719	4	155	2	35	**30**	**2.643**
Espot	4	250	3	1.557	0	0	4	30	**9**	**364**
Esterri d'Àneu	8	462	3	613	1	5	5	49	**9**	**443**
Esterri de Cardós	5	102	3	787	4	94	5	27	**9**	**202**
Farrera	11	887	2	512	4	77	6	50	**15**	**573**
la Guingueta d'Àneu	11	476	4	564	4	55	10	120	**19**	**520**
Lladorre	7	170	7	1.518	6	399	8	91	**19**	**396**
Llavorsí	11	723	5	720	6	185	4	20	**17**	**436**
Rialp	12	500	8	3.374	9	108	6	100	**21**	**1.158**
Soriguera	19	1.071	4	2.814	2	189	9	88	**28**	**1.210**
Sort	42	2.794	12	11.204	11	160	14	234	**63**	**4.258**
Tírvia	1	64	3	192	0	0	1	1	**4**	**67**
Vall de Cardós	7	118	6	1.338	1	164	9	84	**15**	**311**
Total	**195**	**10.936**	**83**	**34.360**	**56**	**1.678**	**110**	**1.253**	**316**	**15.056**

Font: Cens agrari. Idescat
Nota: S'han exclòs les dades sobre porcí, aviram i conills, que se sumen, però, al total comarcal

El cens agrari de 1999 confirma l'especialització del sector primari comarcal en la ramaderia i la tendència a una reducció en el nombre d'explotacions.[213] En aquest recompte, el bestiar boví, amb 10.936 caps, i l'oví, amb 34.360, representaven el

toldo i et costa mil peles: és menos cost i menos treball. Resulta que tens un prat gran i hi fiques allà els teus rulos i tanques les vaques allà tot l'hivern [...]. I a partir d'aquí s'ha acomodat més la nostra feina» (ALT09).

[213] El cens agrari del 1999 permet identificar les tendències recents de la ramaderia al Pallars Sobirà. Les dades del 2009, per contra, resulten poc fiables: a causa dels requisits dels ajuts de la Unió Europea, molt bestiar censat s'està, en realitat, en altres comarques. L'estadística mostraria un increment en el nombre d'unitats ramaderes del 26% en deu anys (un 48% més de caps de boví), quant d'altres indicadors apunten més aviat a una evolució a la baixa.

46,5% i el 22,8% respectivament del total d'unitats ramaderes del Pallars Sobirà. La crisi del sector lleter dels anys vuitanta, que afectarà directament les empreses que recollien la producció lletera comarcal, va fomentar el tancament d'explotacions i que només mantinguessin aquesta activitat aquelles que comptaven amb unes condicions més favorables.[214] A mitjan els noranta el boví de carn s'havia convertit en la principal activitat ramadera del Pallars Sobirà, tant pel que fa al seu nombre absolut (uns 2.500 caps de vaca bruna, enfront d'uns 1.000 de llet) com al d'explotacions (150, enfront d'unes 40 dedicades a la producció lletera) (Feixa, 1995: 61). El mateix cens del 1999 ofereix també algunes indicacions sobre la distribució territorial de l'activitat agrària contemporània. Sort era, amb diferència, el municipi que registrava un major nombre de caps de tot el Pallars Sobirà (superat només en porcs per Baix Pallars i en equins per Alt Àneu), i concentrava un 28,3% de les unitats ramaderes de la comarca. Lladorre, Rialp i Vall de Cardós són els únics municipis on la ramaderia ovina hi té una presència més important que la bovina. Els termes meridionals, de Rialp en avall, concentren la meitat de les vaques de la comarca, però fins a dos terços de totes les seves ovelles.

Transformacions agràries i canvis en el paisatge

A partir del moment que s'estreny la relació de la ramaderia comarcal amb el mercat, les variacions en la composició de la seva cabanya ja no depenen tant dels factors específics de les pròpies explotacions (les característiques de les finques o les expectatives de relleu generacional, per exemple) sinó sobretot de condicionants externs, com ara el sistema de preus, els canvis en la demanda o les infraestructures industrials i comercials necessàries per a la seva viabilitat. Des del 1986, amb l'entrada d'Espanya a la CEE, les subvencions i les primes comunitàries a l'activitat ramadera passaran a tenir, en aquest context, un paper molt destacat, fins al punt que la poca ramaderia que es manté depèn directament de les ajudes. En cada cas, els tipus de bestiar (boví de carn, boví de llet, ovelles, egües) i, sobretot, la forma d'explotació (intensiva, extensiva, producció convencional o ecològica) comportaran

[214] Per Aldomà i Castellarnau, els grans impulsors de la producció lletera a les valls pirinenques han sigut petits centres recol·lectors i transformadors de cada comarca, sorgits sovint d'iniciatives de caràcter cooperatiu, que sovint han acabat esdevenint alhora els seus mateixos enterradors: «I els ramaders del Pallars Sobirà n'han patit la més intensa experiència en les seves butxaques, amb les crisis successives de la Cooperativa Lletera del Pallars (1974), Lleteries de la Seu (1988) i Copirineu (1995)» (2005: 227).

uns usos específics del territori i dels recursos naturals i tindran, en conseqüència, uns efectes diferents sobre el paisatge. En els últims anys, arran de la reforma de la política agrària comunitària del 2003, les instàncies europees han orientat les seves actuacions a integrar els objectius productius amb els ambientals i de desenvolupament rural (amb mesures com el foment de la ramaderia ecològica), al mateix temps que tendeixen a desvincular els ajuts del volum de producció. En aquest context, les explotacions extensives o semiextensives s'han vist especialment afavorides (Nadal, Iglesias i Estrada, 2010).[215] No obstant això, la combinació de la pastura entre l'estatge alpí i els prats de ribera, en un espai on hi ha una baixa pressió ramadera, esdevé una pràctica que requereix molt poca dedicació i es manté sovint d'una manera residual, encara que no hi hagi unes perspectives reals de continuïtat.[216]

La reducció en el nombre d'explotacions paral·lela al manteniment, primer, i a l'increment, després, en el nombre de caps de bestiar és una de les conseqüències més rellevants que han tingut les polítiques agràries en les últimes dècades (Niubó i Arrufat, s.d.: 36).[217] Entre els anys 1982 i 1999 hi ha una disminució de més de la meitat de les explotacions ramaderes (que passen de 703 a 316), mentre que els bovins s'incrementen un 46,6 %, els ovins un 38,3 % i els equins un 50,1 %. El bestiar gros es manté estable els anys vuitanta i experimentarà aquest impuls sobretot al llarg de la dècada següent, mentre que, a l'inrevés, el nombre d'ovins va créixer sobretot en els primers anys per estabilitzar-se durant la dècada passada.[218] Les darreres estadístiques

215 Habitualment, els cavalls i algunes vaques i cabres s'estan tot el temps a l'exterior, mentre que les ovelles, si romanen tot l'any a la comarca, se les sol estabular com a mínim durant la nit en els mesos més freds de l'hivern.

216 D'acord amb López et al. (2007: 25), aquest mateix fet és el que explicaria el creixement relatiu de la ramaderia equina als últims anys: no per la seva major competitivitat sinó perquè és una activitat que implica un menor compromís quant a experiència i temps de dedicació (la majoria d'eguassers són ramaders jubilats o a temps parcial).

217 «[Actualment, en la ramaderia], si no és tocar una mica en gros, no es pot viure» (BER02). «Fa 40 anys, una família amb 20 vaques ja era una família diguem forta. Avui per viure una família exclusivament de les vaques han de tenir de 100 vaques en amunt, o sinó no poden viure. I tot amb les ajudes de la Comunitat Europea i coses d'aquestes, que s'han d'intentar agafar a tot lo que puguin per viure» (BER06).

218 La preferència pel bestiar gros és un indicador de la dedicació que pot destinar cada grup domèstic a la ramaderia: «Perquè les ovelles t'hi has d'estar més, et donen més feina. I les vaques potser no. I tot no ho pots tenir» (BER12). «Les vaques, si no estàs bé, qualsevol les cuida. Hasta els del poble. Però les ovelles no. Les ovelles necessitaven una persona que ho entengués, per fer-les anar a péixer [...], pels corders i tot» (BER07).

fiables publicades indiquen una estabilitat important pel que fa al boví de carn (4.276 caps el 1999, 4.656 sis anys després) i a l'oví (27.851 el 1999 i 27.884 el 2004), mentre que es confirma la davallada de la ramaderia orientada a la producció lletera (que passa dels 1.689 el primer any a 713 caps el 2005 i es manté només en una vintena d'explotacions).

No obstant això, el que semblarien indicar les xifres relatives al nombre de caps de bestiar, la disminució del nombre d'explotacions, l'envelliment dels seus titulars i, sobretot, les formes de gestió a què se sotmet els animals, és una simplificació del sistema de ramaderia extensiva de muntanya que és indicativa del procés mateix d'abandonament (López et al., 2007: 36). Cada cop és més freqüent, per exemple, que diferents pobles que antigament duien els seus animals a les muntanyes dels seus termes respectius, s'uneixin per reduir els costos de contractar un pastor o els de la mera vigilància, comportant això canvis significatius quant als efectes de la càrrega ramadera.[219] L'estada del bestiar sol a la muntanya o, fins i tot, la preferència per aquelles races que presenten menys problemes en el moment del part són altres conseqüències d'aquesta mateixa tendència.[220]

L'aprofitament agropecuari ha tingut un paper molt rellevant en la configuració del paisatge contemporani del Pallars Sobirà. A la muntanya les diferents aptituds dels terrenys per a l'agricultura varien d'acord amb l'altitud (encara que l'orientació i l'exposició al sol poden matisar aquest condicionament), com reflecteix la disposició altitudinal de la vegetació mateixa en forma d'estatges successius. D'una manera general, les entitats de població es van fixar històricament prop dels llocs que permetien una explotació més intensiva dels sòls per mitjà de l'agricultura, disposant els edificis per la residència i el treball sovint damunt mateix del rocam

[219] És el cas, per exemple, d'Espot i Estaís, o de Son i València d'Àneu: «Els de València llavons a la muntanya de Son no hi veniven. Només eren els de Son. Però ara, com que, és clar, lo poble ha anat de menos, que no hi ha gaires vaques i a València tampoc, havíem de llogar un guardià i llavons també era molt car i com que no hi havia gaires vaques, llavons s'han ajuntat els que tenen vaques de València amb els de Son, llavons les fan anar com ara ho fan ells [...]. Fan anar les bèsties juntes. Com que de Son n'hi ha poques, llavons n'hi ha més amb les de València i les de Son» (ALT01). «Abans hi havia el pastor de Son, el pastor de Sorpe, el pastor d'Esterri i ara no. Ara van tots junts. Ara les engeguen a la muntanya i van soles i després les van a mirar de tant en tant» (ALT08). Aquestes decisions no són sempre unitàries: algunes cases de València havien dut el seu bestiar amb els de Sorpe o fins i tot amb el de pobles del Naut Aran.

[220] «No és que els tinguem abandonats, los animals, però és un altre sistema [...]. Si jo em dediqués exclusivament a les vaques, les aniria a veure més sovint i potser hi estaria més a sobre [...]. No podem estar contínuament vigilant les vaques, fent cesàries, estirant vedells, matar vedells i matar vaques» (BER06).

o en vessants pendents per maximitzar l'aprofitament dels escassos terrenys cultivables. Les imatges que es conserven de la primera meitat de segle mostren habitualment els pobles envoltats d'un mosaic de parcel·les cultivades enfilant-se pels vessants de la solana en feixes sostingudes per parets de pedra fins allí on s'hi podia practicar l'agricultura.[221]

Els prats de dall, en aquest context, tenen una importància remarcable i el seu manteniment ha esdevingut als últims anys una de les preocupacions principals de les polítiques de conservació de la natura a les comarques de muntanya per la contribució que fan al manteniment de la biodiversitat. D'acord amb Mendizábal (2003: 296), els prats supraforestals van estendre's en el passat al pis subalpí a partir de la crema inicial del bosc i s'han mantingut al llarg del temps mercès, d'una banda, a la pastura del bestiar (que limitava el procés de successió en alimentar-se amb els petits brots d'arbres i en adobar els sòls amb els seus excrements) i, de l'altra, a les cremes periòdiques que aconseguien evitar el desenvolupament de l'estrat arbustiu. Les comunitats herbàcies que s'hi formen tenen un caràcter seminatural: tot i no dependre de pràctiques actives de cultiu, la seva distribució i composició estan subjectes a la pràctica del dall i/o de la pastura a dent (i, en alguns casos, del regadiu).[222] Els aprofitaments ramaders impliquen, pel que fa a la dinàmica ecològica, una pertorbació contínua sobre el medi que és beneficiosa per a la qualitat de les herbes (promou la selecció de determinades espècies vegetals i canvis en la mida de les poblacions).[223] L'abandonament d'aquestes pràctiques afavoreix que els terrenys es vegin envaïts progressivament per formacions vegetals

[221] «Aquí es feia el sègol i l'ordi i, aquí a les finques de vora del poble, que eren les finques més bones, s'hi feia el blat, panís... Però d'això ja fa 30 anys o més que no se sembra. Ha canviat molt el paisatge perquè abans arran de poble no hi havia ni un arbre, era tot dallat» (ALT14).

[222] «Una finca que no es dalla acaba degenerant-se perquè el bestiar és molt selectiu: es menja una herba, la bona, i la dolenta queda i la que va quedant fa més herbes dolentes, i al cap de 3, 4, 5 anys allò està molt degenerat. Mentre que si tu passes la dalla, dalles les bones i les dolentes amb lo qual evites la proliferació de la mala herba. [Amb] la pastura sola, es degenera el prat, s'ha de dallar» (ALT02). «Si no es cuiden les finques es destrossen, si no es cuiden pugen herbes dolentes» (ALT10).

[223] D'acord amb Fanlo (2011), aquestes formes de pertorbació són les següents: tall de la biomassa aèria (serveix per seleccionar espècies amb facilitat de rebrot, indueix canvis en el desenvolupament i la producció de flors i fruits), trepitjada dels animals (contribueix a l'enterrament de llavors o a obrir discontinuïtats en el terreny que permeten que en germinin d'altres dipositades en el banc de llavors), aportació d'excrements (accelera la circulació de nutrients dins del sistema) i incorporació de noves espècies (els animals en pasturatge actuen com a vehicles que dispersen les llavors).

d'espècies arbustives, matollars i arbres de creixement ràpid (Lasanta, Vicente i Cuadrat, 2000).[224]

El límit superior de la superfície boscada ha estat també històricament condicionat per les pràctiques productives, en aquest cas de caràcter extensiu.[225] La pressió que exercien els ramats en beneficiar-se de pastures alpines no limitava només el creixement del bosc sinó que condicionava també la composició mateixa de les herbes de formació anual.[226] Una gestió selectiva del bestiar que pasturava en cada partida i en cada moment permetia, d'aquesta manera, afavorir una relació adequada de lleguminoses i gramínies als prats.

Les pastures no es poden considerar, doncs, una formació brindada espontàniament per la natura sinó que les seves característiques estan subjectes als sistemes d'explotació a què han estat sotmesos històricament els recursos naturals. Atesa la temporalitat i la forma mateixa que pren aquest ús, a més, la presència d'infraestructures productives és relativament escassa i puntual a les zones alpines (cóms per abeurar el bestiar, tanques de pedra o fusta per apletar-lo o petites cabanes i refugis per a la protecció dels pastors). Malgrat que el retrocés de l'aprofitament ramader coincideix amb un creixement de les poblacions de fauna salvatge, les espècies d'herbívors no domesticats no generen els mateixos efectes que ha provocat històricament la gestió del bestiar en els prats naturals de muntanya.[227]

[224] «D'aquí poc temps no quedaran ni finques perquè els arbres se les menjaran i, a més, l'Administració cada dia posa més problemes [...]: has de demanar permís per a tot. Abans moltes vores de les finques es cremaven, però ara com que no deixen cremar moltes finques [...] la malesa s'ho menja tot. I abans durant tot l'hivern no paraves de cremar i cremar i mai s'havia fet cap incendi. I ara només que s'encengués un misto no quedaria res [...] perquè tot està brut» (ALT14). «Ara ja fa 40 anys que no se'n talla cap [arbre a les finques particulars]. I ara no se veu cap camp ni se veu re, perquè al marxar la gent ja no fan la llenya» (ALT01).

[225] L'expansió de la superfície de pastures en detriment del bosc es produeix fonamentalment al segle XIV, a la fi de l'edat mitjana, arran de la forta demanda de llana i l'especialització a què tendirà una part important de la ramaderia pallaresa fins a la primera meitat del XIX.

[226] Els estudis ecològics apunten que el mateix procés d'abandonament, quan comporta l'eliminació del dall i la seva substitució per l'aprofitament de les herbes com a pastura, contribueix al predomini de les espècies vegetals més generalistes i, en general, a una disminució de la diversitat botànica (López et al., 2007: 49-50).

[227] «Aquestos animals, d'afavorir la muntanya, no afavoreixen res tampoc, perquè cada vegada s'embruta més. A la muntanya hi han d'anar animals que llimpien, perquè els cérvols, els cabirols i tot això només van menjant les matetes per sobre i para de comptar. Vaja: no arrasen com farà una vaca o et farà una euga o d'allò [...]. Les muntanyes que es pasturen poc cada cop són més dolentes» (BER06).

Tant com la incidència que han tingut les pràctiques agropecuàries en el curs del temps, el paisatge de la muntanya pallaresa reflecteix també la seva evolució i, amb aquesta, els canvis més rellevants. El procés de successió vegetal que experimenta actualment el territori de la comarca, i que suposa una presència creixent dels matolls i l'expansió de la superfície boscada, tant en el pis subalpí com en l'alpí, és el resultat de la davallada generalitzada dels antics aprofitaments agroramaders.[228] La manca de la pressió associada a les activitats primàries ha introduït alteracions significatives no només en les característiques formals del paisatge, amb una tendència a la desaparició d'una configuració heterogènia i una creixent uniformitat, sinó també en la seva mateixa composició biològica, que tendeix a una pèrdua general de la diversitat (Esteban i Pèlachs, 2003; Molina, 2002).

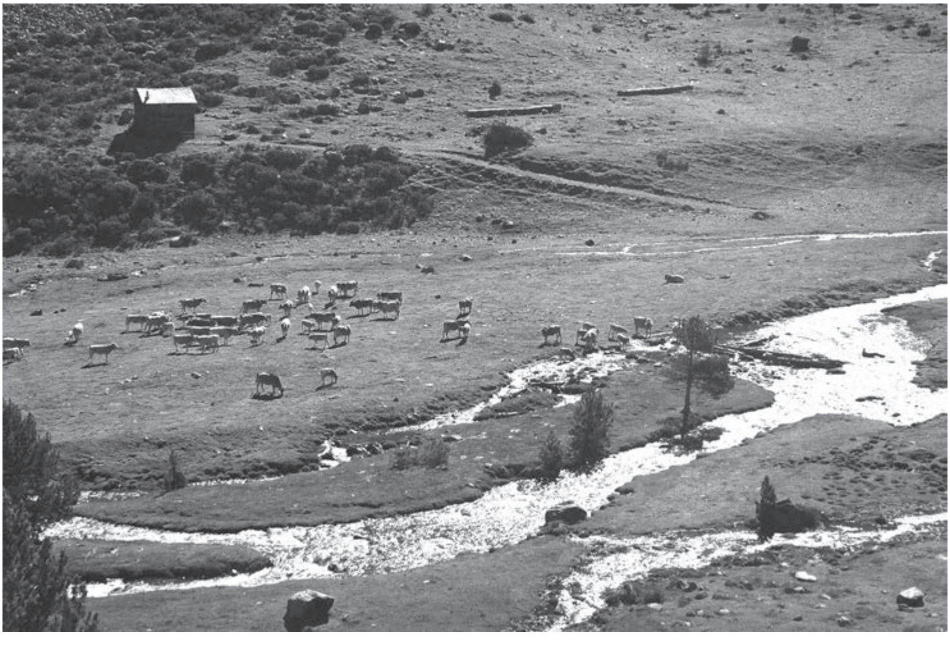

Pla de Boet, Àreu. Autor: Marc Garriga. Any: 2013. Parc Natural de l'Alt Pirineu.

[228] «[Fa] 40 anys aquest bosc no existia. Els prats de conreu arribaven a dalt de tot, als avets, perquè tot el butà de Son per a fer bullir les mongetes era la llenya del pi del bosc. Va vindre el butà, s'ha acabat fer llenya i el bosc avall. S'acabaran les vaques i el bosc es menjarà el prat que no es dalla: primer una gavernera, després un bedoll, després una moixera de guilla, després un pi, després un altre pi, després un altre avet i [el] bosc» (ALT04).

3.2.2. La fusta i l'aigua: l'explotació industrial dels recursos naturals

Més enllà de la importància que han tingut l'agricultura i la ramaderia en el curs del temps, i encara fins recentment, la muntanya pallaresa ha proporcionat altres recursos que també han estat objecte d'un aprofitament econòmic. En el procés d'articulació de la comarca amb l'espai regional més ampli, el caràcter que va adoptar l'explotació industrial dels recursos forestals i hidràulics ha estat qualificat de colonial (Arqué, Garcia i Mateu, 1981: 28): destinades a cobrir les demandes externes d'energia i primeres matèries, aquestes activitats ni van afavorir un desenvolupament industrial de la comarca ni van arribar a satisfer, sovint, les necessitats mateixes de la població local. A banda del seu paper com a inductores de transformacions socials, l'explotació forestal i la indústria hidroelèctrica han tingut una gran incidència en el paisatge de la comarca i són un factor important per interpretar la seva configuració contemporània.

La intensitat i l'escala dels aprofitaments afavoriran uns impactes molt diferents en cada lloc concret. Els recursos naturals mateixos no es distribueixen d'una manera homogènia dins del conjunt de l'espai comarcal. En el cas de la fusta, de resultes de l'efecte del clima sobre la variació altitudinal, la distribució de les espècies vegetals a les muntanyes pallareses està disposada esglaonadament formant diversos estatges. Al sud de la comarca, de la ribera de Sort en avall, la major incidència mediterrània afavoreix el predomini de la pinassa i l'alzina, aquesta darrera especialment als vessants més assolellats i de sòls més pobres. El paisatge de la muntanya mitjana està dominat per les rouredes. Als pisos superiors, per sobre dels 1.000 m d'altitud, allí on es localitzen les masses forestals més extenses, les espècies més freqüents són l'avet en els vessants d'influència atlàntica i el pi roig, l'espècie predominant a la comarca, en els més secs i, a partir dels 1.600 m, el pi negre. Més amunt dels 2.300 m, en l'estatge alpí, ja només s'hi fan prats. Amb tot, en l'explotació dels recursos forestals hi tindran una importància decisiva les possibilitats d'extracció d'acord que varien en funció de l'accessibilitat a les vies de comunicació.

Les instal·lacions relacionades amb la indústria hidroelèctrica, per la seva banda, tindran una incidència encara més localitzada i es concentren allí on coincideix l'existència de circs lacustres i amb uns forts desnivells altitudinals. Tot i l'abundància d'aigua en el conjunt del territori comarcal, doncs, les grans centrals per a la producció d'energia elèctrica es construiran únicament a les capçaleres de les valls d'Àneu i de Cardós.

Els productes del bosc i la seva explotació

En el marc de l'economia d'autoproveïment que caracteritzava el Pallars Sobirà fins al primer terç del segle passat, els boscos no constituïen uns espais situats al marge de les activitats productives sinó que procuraven alguns recursos que tenien una gran importància. L'aprofitament dels espais forestals, a diferència dels terrenys de cultiu i el bestiar, es beneficiava d'una manera directa dels processos naturals.[229] La manca d'una inversió prèvia de treball és allò que explicarà, en bona mesura, l'ampli abast que ha tingut històricament l'apropiació col·lectiva dels boscos pallaresos.

D'acord amb les descripcions que proporcionen Zamora i Madoz, fins al segle XIX les activitats de caça i pesca oferien un complement alimentari apreciable als productes agrícoles i ramaders. La caça menor (sobretot conills, llebres i perdius) era comuna a tots els pobles pallaresos, mentre que la d'isards (*cabras montesas*) només s'esmenta en les localitats situades a la capçalera de les valls.[230] D'altres animals, com els galls fers (*gallinas* o *pavos monteses*) o les aus de pas, eren preses més excepcionals. No hi ha referències a la caça de senglars, tot i que esporàdicament s'esmenta la seva presència en relacionar la fauna, juntament amb espècies com els óssos, els llops o les guineus. Encara després de la Guerra Civil, l'aprofitament alimentari de la fauna salvatge va tenir una importància relativa, especialment entre les famílies amb menys recursos.[231] Aquest ús, que afavorirà un control del creixement de les poblacions animals,[232] contrasta amb la finalitat recreativa que té actualment la caça.[233]

229 En la resposta de Tavascan a Zamora es diu: «No hay otros cuidados para mantener ni replantar los bosques sino que resulta de la producción de la naturaleza de la misma tierra» (Sudrià, 2003, 2: 155).

230 D'acord amb la resposta de Son a Zamora: «En los montes y bosques del dicho lugar se crían pájaros y otros animales bolásticos y terrásticos [...], cojiéndose de ellos algunos casadores con escopetasos y comiéndoseles». I a València: «Nadie se bende de ellos cosa alguna» (Padilla, 1997: 126).

231 «Un senglar era festa major [...]. Era un regal del cel, caçar-lo, perquè no l'havies de cuidar» (ESP01).

232 «Antes lo conill era una plaga [...]. Lo combatívom caçant: el caçàvem tot l'any [...]. Als llocs, per exemple, que hi teníem sembrats, que hi perjudicaven, hi paràvem llaços, hi paràvem rateres i fèvem dos coses: salvàvem les collites [...] i també mos menjàvem molts de conills. I vendre'n, també» (BER03).

233 «La gent, quan van a matar un trofeu, el que els interessa és el cap. El cos el deixen» (BER08). Fins no fa massa, les societats de caçadors solien vendre's la carn dels senglars (sobretot a restaurants de la zona). Els controls sanitaris han limitat aquesta pràctica i avui és més habitual que es reparteixin els animals morts entre aquells que han participat en la cacera.

A les poblacions de ribera, per la seva banda, s'hi pescava regularment truites amb xarxa i d'una manera menys habitual barbs i anguiles.[234] La presència de la truita als estanys d'alta muntanya es relacionaria amb una actuació deliberada d'introducció, iniciada des d'abans del segle XVIII, feta també de cara al seu aprofitament (Miró, 2010). La recol·lecció de vegetals (fruits silvestres, bolets i plantes medicinals) introduïa una certa diversificació en una alimentació poc variada. De la mateixa manera, la fulla d'alguns arbres contribuïa a allargar les reserves de farratge pels animals, encara que no evitava haver de treballar als prats per poder-los mantenir durant l'hivern.[235]

La fusta era una primera matèria imprescindible per a la construcció i la reforma d'edificis. Fora dels murs bastits habitualment amb pedra i de la pissarra (al nord de la comarca) o les teules (al sud) emprades en les cobertes, les bigues que conformaven la seva estructura, un gran nombre d'elements constructius (com els taulons usats al terra dels pisos, envans, escales, portes i finestres) així com el mobiliari, feien servir aquest mateix material. Fins que no s'ha generalitzat l'ús de les estufes i les cuines de butà, els radiadors elèctrics o les calefaccions de gasoil, la llenya constituïa un article de primera necessitat per la cocció dels aliments i per fer front a les baixes temperatures de l'hivern.[236] L'elaboració de carbó vegetal encara es va mantenir fins als anys seixanta. El bosc proveïa, finalment, de teia que s'utilitzava per il·luminar l'interior de les cases i d'un material imprescindible per confeccionar eines i estris diversos. L'accés lliure als boscos del propi terme per cobrir les necessitats familiars de fusta i llenya era reconegut com un dret veïnal a totes les poblacions de la comarca.[237]

234 Sobre les tècniques emprades tradicionalment en la caça i la pesca al Pallars Sobirà, vegeu Violant, 1979b.

235 La resposta de Tírvia a Zamora diu: «En el invierno [a les ovelles i cabres] se les da mañana y tarde hierba para comer, y quien no tiene muchas les dan ramos de pino, vulgarmente dichos pinasa; también en el otoño algunos hacen ramos con sus hojas para guardarlos por el invierno, de nogal, roble, bedoll, clop, y de otros para darles también en el invierno» (Oliver, 1997: 50).

236 A València d'Àneu alguns veïns encara fan llenya a la Mata: «Potser som 5 o 6 persones del poble que anem a fer un remolquet, allò per tindre llenya variada però [...] hasta per sanejar la vora de la carretera perquè d'arbres morts n'hi ha molts [...]. Si són a la vora de la carretera, ens escapem i els traiem, però si [els] tens d'anar a buscar amb una cavalleria o un tractor, pues això ja no ho fa ningú. A cent metres de la carretera pràcticament ja no ho toca ningú» (ALT03).

237 Aquest dret es manté, però no s'aplica avui de la mateixa manera: «Ara vas a l'ajuntament amb el teu projecte de les obres i l'ajuntament et dóna la llicència d'obres. Al projecte has de dir quants metres cúbics de fusta necessites, llavors una còpia [...] ha d'anar al Parc Nacional d'Aigüestortes perquè és zona perifèrica [...]. El veí ha de pagar un 15% de millores [normalment se li dóna la meitat del

L'aprofitament dels boscos del Pallars Sobirà s'intensifica al segle XVII i sobretot al XVIII arran de les oportunitats que es presenten en aquest moment per l'explotació comercial de la fusta. L'anomenada *fusta de negoci* (per diferenciar-la de la destinada a satisfer el consum de la població local) s'orientava a dues finalitats diferents. D'una banda, servia per elaborar el carbó necessari per al funcionament de les fargues. Les fargues, que probablement van desenvolupar-se a partir de les antigues ferreries implantades a la comarca des de l'època medieval (la primera referència escrita és del 1369), van mantenir la seva activitat des de principis del segle XVII fins a la segona meitat del XIX. El seu funcionament requeria un consum elevat de combustible i va afavorir una desforestació important en alguns boscos, amb un condicionament de la seva estructura que es palesa encara avui.[238] Els establiments principals eren a la vall Ferrera (Alins, Àreu i Ainet de Besan), però també n'hi havia a Llavorsí (que treballava amb carbó fet als boscos d'Arestui, Baiasca, Sant Romà de Tavèrnoles i Rodés), Sorpe i Romadriu (Mas, 2005: 203). Tots s'abastien del mineral de ferro provinent del bosc de Virós i la vall de Santa Magdalena. El producte obtingut, sobretot el de la vall Ferrera, es dirigia sense transformar preferentment a Lleida, Tortosa, Reus i Tarragona.

Bringué (2005: 117) estima que el funcionament d'una sola farga requeria desforestar cada any unes 4,5 ha de bosc.[239] Les tallades es feien d'acord amb el procediment de bosc ras que, amb l'entrada posterior dels ramats, solia impedir després la regeneració de l'arbrat. Tot i la preferència per la fusta de roure i de faig i d'emplaçar les instal·lacions prop dels llocs on es podia carbonejar, la forta desforestació va obligar a utilitzar espècies d'un potencial calorífic més baix (com el pi i l'avet) i a transportar el combustible des de llocs cada cop més allunyats de les fargues.[240] L'explotació dels boscos va arribar a ser tan intensa que va representar

---

que sol·licita]. La gent que demana aquests aprofitaments ja no agafa la fusta i se la posa a casa: el que fa és vendre-la i amb aquests diners es fa un intercanvi amb el fuster [...]. Llavors, el fuster va al bosc i talla l'aprofitament que hagi estat marcat per un tècnic i ell s'emporta aquesta fusta» (ALT07).

238 D'acord amb Rocafort, «La riquesa forestal es encara d'alguna consideració en certs endrets, malgrat la forma despietada com s'han arrasat algunes boscúries, especialment quan funcionaban les fargues» (1918: 651). Uns anys abans, Morelló afirmava: «Sembla que [els pallaresos] tinguin declarada la guerra a l'arbrat, tallant sempre i no plantant» ([1904] 1997: 10).

239 La disparitat entre els investigadors en aquest punt és molt notable: Mas (2012: 123) eleva aquesta extensió fins a 60 ha.

240 Els treballs dels historiadors confirmen aquesta pèrdua de qualitat de la fusta utilitzada en el carboneig (Bringué, 1996a; Mas, 2000): es calcula que si al XVIII calien 629,9 kg de carbó per fabricar 100 kg de ferro, al XIX ja se'n necessitaven uns 750 kg.

la desaparició d'algunes espècies en llocs que fins llavors havien estat habituals (com passa amb l'avet i el faig), així com que el pis altitudinal propi del roure acabés colonitzat pel pi silvestre en determinades zones (Mendizábal, 2003). Els treballs de paleogeografia que s'han fet a la Coma de Burg i la vall Ferrera (Pèlachs, 2004) posen de manifest que la major part de la massa forestal d'aquestes valls havia tingut antigament una composició relativament mixta (amb una presència del pi, l'avet, el faig i el roure), per acabar empobrint-se i esdevenint monoespecífica (bàsicament de pi) arran del desenvolupament de la indústria del ferro.[241] L'última farga documentada, la de Santa Maria (situada entre les poblacions d'Àreu i Alins) va ser clausurada el 1874, després d'haver-se registrat una davallada ràpida d'aquesta activitat preindustrial a partir de l'aparició i la competència dels alts forns.[242]

Juntament amb el carboneig, els boscos pallaresos han estat també objecte d'una explotació a gran escala per l'aprofitament de la fusta mateixa com a primera matèria dirigida al mercat. A la segona meitat del segle XVIII és quan es produeix la màxima pressió sobre els boscos pallaresos durant l'edat moderna. L'exportació de fusta destinada a la construcció naval a les poblacions costaneres va tenir una importància relativa als segles XVII i XVIII com a resposta a la sobreexplotació de què havien estat objecte els boscos més propers al litoral fins llavors.[243] Bringué (2005: 111) considera que l'explotació comercial no constituïa el factor principal que amenaçava la regeneració natural dels boscos, tot i la proliferació dels centres d'explotació (que es concentren sobretot a la meitat nord de la comarca) i el sorgiment de diverses societats i companyies especialitzades en l'arrossegament o en la comercialització de la fusta. L'activitat de

[241] Tot i això, les recerques de geògrafs i historiadors apunten a la necessitat de relativitzar els efectes deguts específicament al funcionament de les fargues que, en tot cas, es devien cenyir a la vall Ferrera i eventualment a alguns pobles aneuencs que havien proveït la farga de Llavorsí.

[242] El darrer segle d'explotació de les fargues a la vall Ferrera, dominada pels conflictes entre els interessos de les famílies Castellarnau i Casimiro i els dels pobles que tenien la propietat comunal dels boscos i els seus productes, ha estat estudiat recentment per Rovira (2011). Bringué (2012) aporta una perspectiva històrica més àmplia sobre el mateix context.

[243] En passar per Escaló a finals del XVIII, Francisco de Zamora escriu: «Tratan mucho en madera, pero está a punto de acabarse, como nos lo confesaron los mismos vecinos, y entre ellos había un viejo que nos aseguró había visto los bosques hasta la orilla del río» (1973: 185). Rocafort (1918: 739) fa referència a la gran anomenada que tenien «les excelents fustes que s'extreyan de la Ribalera de Tirvia» a finals del XVIII i bona part del XIX, que eren conduïdes fins els arsenals de Cartagena per a la construcció de la marina de guerra.

les carboneres i el proveïment veïnal de llenya tampoc devien tenir uns efectes gaire importants sobre les masses forestals. El perill de la desforestació procedia fonamentalment de l'agricultura, a causa de la pressió existent per expandir la superfície conreada en detriment dels boscos.[244]

Un segle més tard, el desenvolupament de la construcció urbana, de la xarxa ferroviària i de determinades indústries va donar lloc a uns requeriments creixents de productes forestals. La fi de la indústria del ferro va desencadenar una revaloració de la fusta, a través de la qual les comunitats locals que disposaven d'un patrimoni forestal més gran podien obtenir uns ingressos importants. Malgrat les dificultats a què havia de fer front l'extracció des de l'interior del bosc, per les característiques del relleu i l'escàs desenvolupament de la xarxa viària fins ben entrat el segle passat, els cursos fluvials que travessen la comarca oferien un important avantatge per transportar els troncs riu avall per mitjà de rais.[245] A principis del segle passat s'havia exportat fins i tot, durant uns vint anys, fusta dels boscos pallaresos al vessant nord de la serralada destinada a l'elaboració de pasta de paper. L'empresa francesa Matussière-Forest va instal·lar una infraestructura de grans dimensions per explotar el bosc de Bonavé (a la vall d'Isil), d'unes 6.000 ha, amb aquesta finalitat (Vila, 1934: 25). La fusta es tallava amb una serradora elèctrica i era transportada fins al cap del port de Salau per mitjà d'un cable aeri de 9 km accionat també elèctricament.[246] La millora de les comunicacions per carretera i la construcció d'embassaments i d'altres infraestructures hidroelèctriques a partir de la segona dècada del segle passat determinaran el declivi del transport fluvial. El darrer descens de fusta documentat a la comarca és del 1924.

[244] La incidència d'aquests factors ja l'havia ressenyat Zamora al 1788 en entrar al Pallars Sobirà des de Sant Joan de l'Erm: «El mismo rector me explicó el estado de estos montes 20 años atrás, y yo he visto el que tienen en el día. La causa la atribuye a los rompimientos de tierras; a las quemas que para esto se hacen; a las picardías de los pastores, que incendian los bosques y a los carboneros sin orden ni regla para las herrerías de Alins, Llavorsí y Norís; y a las carboneras que hacen los franceses para las herrerías de su reino que lindan con el nuestro; al abandono de la policía de bosques que tienen los comunes» (1973: 173).

[245] En la resposta d'Espot a Zamora es diu: «En este lugar hay un grande bosque de pinos de que se hacen muchas maderas, las que se arrastran con pareja de bueyes hasta el río Noguera y allí se hacen las almadías y se conducen por el río en diferentes partes hasta Tortosa, a las que se valen para la manutención de las casas y edificios» (Padilla, 1997: 233).

[246] Juntament amb altres causes (com l'envelliment de les instal·lacions i els efectes de la Primera Guerra Mundial), l'explotació es va abandonar el 1921 arran de l'esgotament del bosc. Martínez i Mauri (1993: 22) calculen que al bosc de Bonavé es van arribar a tallar uns 700.000 arbres.

Explotació forestal de Matussière et Forest. Bonabé, Isil. Autor: desconegut. Any: ca. 1903. Ecomuseu de les Valls d'Àneu.

L'explotació forestal va tenir encara un auge notable, tot i que amb uns efectes molt més localitzats, a partir dels anys cinquanta, quan es mecanitzen els treballs forestals i es generalitza el transport en camió. Les noves condicions tècniques afavoriran una explotació molt més intensiva, penetrar en llocs que fins llavors havien resultat inaccessibles i afectar masses forestals madures i arbres d'un gran diàmetre.[247] Malgrat la supervisió de l'activitat per part de l'Administració de l'Estat, i especialment en aquells municipis que tenen un patrimoni forestal més reduït, els aprofitaments no respondran sempre a una gestió conservadora del bosc.[248] Els ajuntaments tenien aleshores una necessitat creixent d'ingressos per procurar compensar els efectes que tenia el despoblament en els pressupostos municipals. A finals dels anys setanta, els elevats costos d'explotació acabaran per provocar un nou declivi de l'explotació forestal al Pallars Sobirà, paral·lelament al que també es registra d'una manera general a la major part de valls pirinenques

[247] D'acord amb Mendizábal (2003: 304), un pi negre pot arribar a viure de mitjana uns 500 o 600 anys, un pi silvestre entre 250 i 600 i un avet fins a 400 anys. La freqüència de les tales en un mateix sector tindrà, per això, uns efectes directes en la maduresa dels arbres, amb conseqüències sobre el conjunt del bosc com a ecosistema.

[248] L'Administració traurà a subhasta pública les tallades dels boscos gestionats per l'Estat (els que són de la seva propietat o d'utilitat pública), mentre que es limita a autoritzar les de la resta.

(Iriarte, 2002b). En el quinquenni 1976-80, els aprofitaments mitjans anuals van ascendir a 24.215 m³ de fusta, als quals cal sumar-hi 339 m³ més corresponents a les tallades autoritzades per a ús veïnal (Feixa, 1991: 173).[249] Les instal·lacions industrials obertes a la comarca per a la primera transformació de la fusta (a Ribera de Cardós i Rialp) s'abastiran, d'una manera cada cop més freqüent, amb material d'altres procedències (fusta d'avet i de faig de la Val d'Aran o de planifolis del vessant francès). Els últims anys, finalment, s'han formulat algunes iniciatives que propugnen un aprofitament de la biomassa dels boscos pallaresos amb finalitats energètiques (Servei de Gestió Forestal, s.d.).

A banda de la seva incidència en els sistemes naturals de la muntanya i en l'alteració de l'estructura dels boscos, l'explotació forestal ha tingut històricament en el Pallars Sobirà un gran protagonisme també des del punt de vista social i econòmic. D'una manera comuna, i fins a mitjan segle passat, les activitats relacionades amb l'aprofitament comercial del bosc s'inscrivien en l'economia domèstica com a activitats complementàries.[250] El bosc oferia una ocupació temporal no especialitzada, però alhora donava accés a un treball remunerat a través del qual es podia accedir al mercat. Fins que les tasques forestals no es mecanitzen, l'explotació del bosc requerirà habitualment de molta mà d'obra. Dins d'aquesta activitat, les funcions principals que es diferenciaven eren la dels *picadors* (que s'encarregaven, sobretot a la primavera, de tallar amb destral els arbres senyalats pels enginyers forestals, de netejar-los de branques i escorça i d'arrodonir-los o quadrejar-los), la dels *tiradors* (encarregats, preferentment a la tardor, d'arrossegar la fusta amb matxos, que obligava sovint a obrir senders per poder-hi passar, de barranquejar-la o d'estimbar-la, i traginar-la fins a les clarianes on hi havia els carregadors) i la dels encarregats del transport de la fusta, bé fos pel riu (*raiers*) o, més tard, per carretera (*camioners*) (Martínez i Mauri, 1993; Portet, 1992; Sans, 2007: 44-47). A Escaló i Llavorsí hi havia dos dels llocs principals on s'enraiaven les partides de fusta de la comarca. Sense arribar a esdevenir dedicacions a temps

[249] Les tallades efectuades als municipis aneuencs durant aquests mateixos anys van ascendir als 23.757 m³, i van baixar a 18.215 m³ el quinquenni següent (Martínez i Mauri, 1993: 33).

[250] En relació amb Arcalís, per exemple, Madoz diu que aquest terme té «un bosque poblado de hermosos pinos, cuya madera de construcción forma la principal riqueza de este país, cuyos habitantes la transportan en almedias por el rio Noguera a Lérida, Tortosa y otros puntos; ocupándose porción de gente en su corte y arreglo, especialmente en las temporadas que lo permiten las labores del campo» ([1845-50] 1985, 1: 71).

complet, algunes funcions (com les dels picadors o els raiers) van desenvolupar una certa especialització. Fins a la segona meitat del XIX, el funcionament de les fargues també havia implicat unes quantitats importants de treballadors, dedicats sobretot a les tasques relacionades amb el desembosc de la fusta, el carboneig i el transport del carbó i del mateix mineral.[251]

Com a factor principal en la configuració del paisatge, l'explotació forestal ha tingut, d'acord amb el procés descrit, una gran continuïtat en el curs dels últims segles. Els seus efectes en els boscos pallaresos, això no obstant, es distribueixen d'una manera molt poc homogènia. La qualitat de la fusta (en funció de les espècies, però també de l'edat dels arbres) o la seva mateixa localització (les dificultats d'extracció, l'accés a la xarxa fluvial o viària, o la proximitat dels meners de ferro, entre altres condicionants), han afavorit una incidència diferent dels aprofitaments en cada cas.[252] Les formes de gestió de les masses forestals han variat també amb el temps, i han provocat diferències igualment significatives pel que fa a la seva evolució.

A finals del XVIII s'estén una alarma sobre l'estat dels boscos i el ritme de la desforestació, pels efectes que estan tenint en els sistemes naturals de la muntanya i, en especial, en els processos hidrològics i l'erosió dels sòls.[253] Aquesta preocupació justificarà una intervenció creixent de l'Administració de l'Estat en la seva gestió al llarg del vuit-cents en detriment de les instàncies polítiques locals.[254] Amb aquest mateix argument en diferents moments del segle passat s'impulsaran també diverses campanyes de repoblació forestal a la comarca, associades sovint a treballs de correcció dels barrancs que, per la seva banda, també comportaran

[251] Tot i que el nombre habitual de treballadors d'una farga girava entorn d'unes vuit persones, Mas (2000) documenta que la de Llavorsí ocupava a l'últim terç del XVIII unes 300 persones, especialment en les tasques de transport del carbó i el mineral de ferro. Un sol establiment podia ocupar, de mitjana, un centenar o més de treballadors.

[252] El coneixement de la localització de les carboneres pallareses, que requeriria una prospecció arqueològica acurada, permetria avaluar els seus efectes en les característiques dels boscos.

[253] Les referències a aquesta preocupació són habituals entre finals del XVIII i principis del XX: «D'anys ensà se ve parlant molt d'explotació dels boschs, que sortosament s'han conservat en algunes montanyes y que constitueix lo séu més vell ornament, apart del bé immens que reportan a la comunitat [...]. Res tindríam que dir si es tractés d'una explotació ordenada, però com que no es aquest lo propòsit de les grans empreses, sinó trauren lo major profit en lo menys temps possible, nos creyèm en conciencia obligats a cridar la atenció dels pobles pera que no's dexen sorprendre per falagueres promeses, que en definitiva haurían d'ésser ruinoses pera lo país» (Rocafort, 1918: 651).

[254] Madoz afirmava que els boscos podien ser la principal riquesa dels veïns d'Arestui «si las autoridades cuidan de él y procuran evitar que se destruya a consecuencia de las talas practicadas con el fingido pretexto de podar los árboles» ([1845-50] 1985, 1: 80).

un condicionament directe dels ecosistemes. Els llocs on es desenvolupen aquestes actuacions o les mateixes espècies implantades, entre d'altres aspectes, tot i basar-se formalment en consideracions tècniques, s'orienten per objectius que tenen, en última instància, un caràcter polític.

L'empremta deixada tant per l'explotació intensiva dels recursos forestals com per les mesures orientades a corregir-ne els seus efectes, que és obviada sovint en la percepció urbana del paisatge de la muntanya, s'evidencia d'un extrem a l'altre del Pallars Sobirà. D'acord amb els processos històrics que s'han descrit, considerar algunes masses forestals com a boscos verges, fins i tot qualificar-les de comunitats vegetals madures, ha de qüestionar-se com una descripció dels sistemes naturals de la comarca i s'ha d'interpretar, al contrari, com una manifestació pròpia del procés contemporani de patrimonialització de la natura.[255]

La força de l'aigua

A partir dels anys cinquanta del segle passat, l'aprofitament industrial de la força hidràulica al Pallars Sobirà tindrà una gran transcendència des d'un punt de vista tant social com ambiental. La força hidràulica de les conques altes de la Noguera Pallaresa ja havia estat utilitzada des de molt antic. La construcció de deu centrals per produir energia elèctrica, en el marc de la segona onada d'implantació d'aquesta indústria al Pirineu català (Tarraubella i Boneta, 2005; Urteaga, 2003), donarà pas, però, a uns canvis fins aleshores inèdits: accelerarà la integració de la comarca al mercat català i modificarà significativament una part dels seus sistemes naturals i els seus paisatges (Jiménez, 1996).

L'aprofitament preindustrial de l'energia hidràulica al Pallars Sobirà es va iniciar a l'alta edat mitjana, però és al segle XVIII quan va experimentar un desenvolupament més notable. Al costat de les fargues, que estaven associades a l'explotació d'un recurs molt localitzat com són els meners de ferro, les instal·lacions destinades al processament dels cereals i a la primera transformació de la fusta i la llana tenien una àmplia distribució a tota la comarca. D'acord amb les dades que aporta Roca-

[255] El projecte Pirineu Viu, pertanyent al programa europeu Life, proporciona una bona mostra d'aquest fenomen. D'acord amb el seu discurs, els boscos madurs són «un patrimoni singular que cal conservar». Juntament amb els seus valors ecològics, científics, educatius i culturals, se subratllen també els estètics: «L'aspecte feréstec d'aquests boscos poc intervinguts, amb arbres trencats o caiguts, líquens penjant de les branques, arbres de dimensions imponents, animals emblemàtics i diversitat de colors a la tardor, fa que la seva contribució a l'estètica del paisatge sigui molt elevada» (Garriga, 2002: 5).

fort (1918), fins a principis del segle passat hi havia més de trenta molins fariners en un total de 23 districtes municipals. Sorribes (1993, 2005), per la seva banda, basant-se en diverses fonts històriques, inventaria 26 serradores hidràuliques en 24 pobles, una concentració probablement més alta de la que hi havia en altres comarques pirinenques. Els pocs molins d'oli documentats es concentraven al sud de la comarca, coincidint amb l'àrea de conreu de l'olivera (Rocafort esmenta tres molins d'aquesta mena a Peramea). Vinculats a l'aprofitament domèstic de la llana, hi havia hagut batans com a mínim a Esterri d'Àneu, Espot, Borén, Rialp, Altron i Sort. També hi ha constància de cinc petites fàbriques de llana, impulsades igualment per la força motriu de l'aigua: dues a Rialp (una de les quals va estar activa fins al 1940) i una a Sort, més mecanitzades, que feien tota la transformació de la matèria primera fins al teixit, i dues més a Tírvia i Esterri d'Àneu que feien només una part del procés (rentar i cardar, en el primer cas, que va tancar l'any 1920, i fins a filar, en el segon). La seva implantació a mitjan segle XIX va afavorir l'abandonament tant dels treballs tèxtils que es feien fins llavors a l'interior de la llar com de la dedicació més especialitzada d'alguns artesans locals (Violant, 1979a: 65).

Totes aquestes instal·lacions eren impulsades generalment per la força de l'aigua fluent (no requerien emmagatzemar-la) i estaven emplaçades a la vora del curs de rius i barrancs. Un part de l'aigua es derivava a través del canal de captació fins a una cambra de càrrega, des de la qual es regulava el cabal per accionar les rodes i la resta de mecanismes dels artefactes. Tot i cobrir, en la major part de casos, l'espai d'una petita rodalia, totes elles estaven destinades a satisfer la demanda local, com un complement de la producció familiar, sense arribar a desenvolupar una indústria amb capacitat per dirigir-se al mercat. Generalment, els molins, les serradores i els batans pertanyien als comuns de veïns i eren explotats, per mitjà de contractes que s'atorgaven en subhastes anuals, per particulars. L'arrendament establia, entre altres condicions, uns preus taxats i la responsabilitat dels arrendataris de fer-se càrrec del manteniment de les instal·lacions. La seva explotació no solia comportar una dedicació completa de treball. A les serradores, per exemple, l'activitat es concentrava entre els mesos de maig i juliol, quan els rius tenien un major cabal, i els seus responsables la combinaven amb altres treballs relacionats o no amb la fusta.[256]

[256] A mitjan segle XX, tal i com documenten Martínez i Mauri (1993), un mateix serrador tenia al seu càrrec les serradores de València d'Àneu, Àrreu, Alòs i Isil, itinerant entre aquestes localitats per fer taules amb la fusta dels veïns.

Alguns molins fariners van mantenir una certa activitat durant la postguerra i encara n'hi havia dos en funcionament als anys vuitanta. Les serradores d'algunes localitats, per la seva banda, es van intentar mantenir actives quan l'explotació forestal es va reactivar a mitjan segle. La d'Isil, per exemple, va funcionar fins als anys setanta.

Durant el primer quart del segle passat, alguns molins fariners i serradores van ser transformats per produir electricitat i satisfer la demanda local d'energia elèc-

Mapa 9. Fargues i instal·lacions preindustrials hidràuliques al Pallars Sobirà

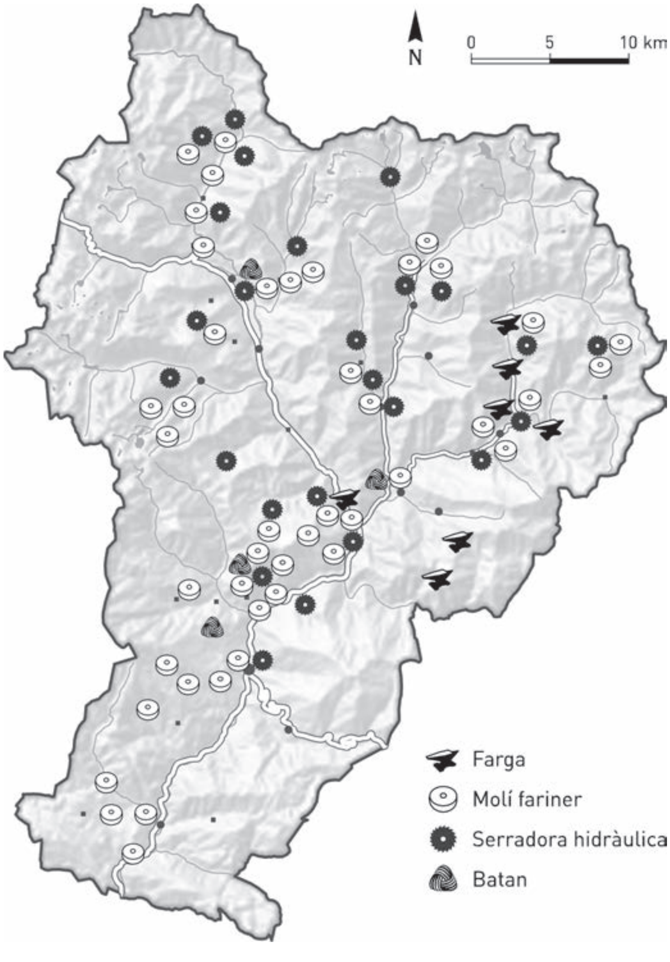

Font: Sorribes, 1993. Elaboració pròpia

trica a l'empara dels drets d'explotació dels salts d'aigua que tenien reconeguts. Les anomenades *minicentrals* possibilitaran la primera electrificació de diverses poblacions pallareses, unes dècades abans que, amb la producció d'electricitat a gran escala, es generalitzés el subministrament elèctric en el conjunt de l'espai comarcal (Griñó i Boneta, 2007). La primera central d'abast local es va construir a Sort el 1905, fruit de la conversió de l'antic molí de la vila. L'any 1935 hi havia 33 petites centrals fluents que, no obstant la poca potència instal·lada, abastien d'electricitat una bona part de les poblacions de la comarca.[257] Als anys seixanta, davant de la demanda creixent d'electricitat, se'n va iniciar el tancament. Les antigues instal·lacions tenien dificultats per respondre adequadament a les necessitats que sorgeixen amb la mecanització d'algunes explotacions ramaderes i la generalització dels electrodomèstics.[258] A poc a poc, els pobles del Pallars Sobirà es van anar connectant a la xarxa general.

A finals dels anys setanta, quan ja només hi havia en funcionament vuit petites instal·lacions (de les quals, només les de Sort i Llavorsí, pertanyents als seus ajuntaments, tenien una producció apreciable), les minicentrals van començar a ser objecte d'un interès renovat. La crisi energètica i l'oposició creixent a les grans infraestructures van afavorir una nova valoració del potencial de la comarca per la producció d'energia elèctrica. Un informe elaborat per la Generalitat avaluava en prop de 100.000 MW/hora la producció que permetria la instal·lació de 28 minicentrals en els emplaçaments més favorables. En els últims anys, mercès a les condicions fixades per l'Administració (subvencions, obligatorietat per les grans companyies de comprar l'energia produïda) i l'expectativa d'uns guanys apreciables, les petites centrals han tornat a despertar expectatives en relació amb l'aprofitament dels recursos locals.[259]

Mentre que aquestes petites instal·lacions s'havien orientat a satisfer les necessitats elèctriques locals, la construcció de les primeres centrals hidroelèctriques al

[257] En la relació d'Alayo (2007: 699) de les centrals hidràuliques del Pallars Sobirà, en la major part dels casos la potència no superava els 10 CV i es limitaran a abastir el subministrament d'un o dos pobles. La titularitat de quasi la meitat d'aquestes instal·lacions consta a nom de pobles (en nou casos el titular és un comú de veïns) i no dels ajuntaments o de particulars concrets.

[258] «Aquí [a València d'Àneu] pujaven l'electricitat d'Esterri. A Esterri hi havia una central antiga, la Claror d'Esterri, que en deien: hi havia una centraleta de poble i d'aquella en donaven aquí a València, però dolenta i que, si es passaven de llum, ja explotava. No tenia potència» (ALT10).

[259] Fa vint anys hi havia 37 sol·licituds de noves centrals (15 a Alt Àneu) i projectes de millora per les vuit que es mantenien en funcionament i d'altres que pretenien activar concessions anteriors (Prat, 1991).

Pallars Sobirà s'inicia a finals dels anys quaranta, associada a la demanda creixent d'energia que sorgeix amb el nou desenvolupament industrial del país i que es localitzarà en territoris situats a una distància considerable de les muntanyes pirinenques. D'acord amb els mateixos objectius que havien propiciat quasi quaranta anys abans els primers aprofitaments hidroelèctrics a la vall Fosca i la Conca de Tremp (Boneta, 2003; Boneta i Tarraubella, 2013; Tarraubella, 1990), les conques altes de la Noguera Pallaresa oferien unes condicions geogràfiques idònies per a una producció energètica a cost baix gràcies a l'existència de nombrosos rius amb uns cabals d'aigua abundants, una gran quantitat d'estanys d'origen glacial situats a les capçaleres, juntament amb uns desnivells també considerables. D'acord amb el sistema que s'havia implantat a la conca del Flamicell, la connexió de diversos llacs a través de túnels i galeries permetia que aquests actuessin com un gran

Mapa 10. Sistema hidroelèctric de les valls d'Àneu i de Cardós

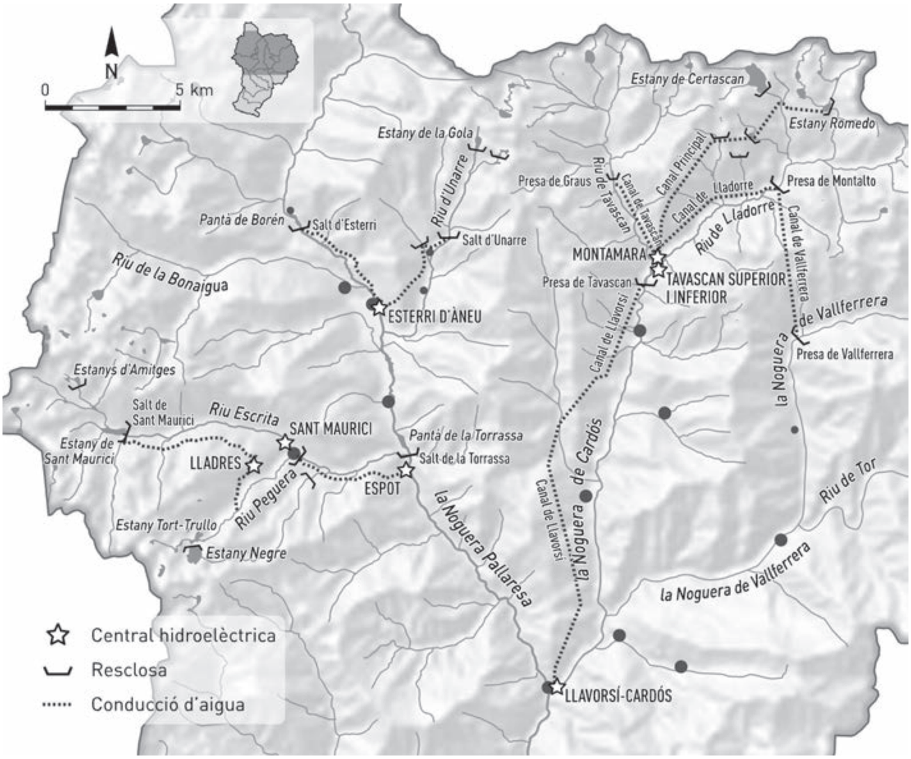

Font: Mateu, 1983. Elaboració pròpia

embassament natural, des d'on es canalitzava l'aigua fins a la central corresponent, forçant la pressió que adquiria amb el desnivell.

Al costat d'aquests trets climatològics i morfològics, les característiques socials de la comarca, especialment la marginalitat econòmica i la debilitat demogràfica, tindran també un pes rellevant en la proliferació de les centrals en el marc del context polític de l'època (Herranz, 2000). L'explotació d'aquestes condicions favorables es dirigia a satisfer la demanda procedent sobretot de l'àrea metropolitana de Barcelona i no el consum interior de la comarca ni a procurar el seu desenvolupament industrial.[260] De fet, molts pobles no es van arribar a connectar a la xarxa general fins a l'últim quart del segle passat, dècades després que el Pallars Sobirà esdevingués un dels principals centres productors d'energia elèctrica del país i d'haver dedicat fins llavors molts esforços a satisfer per compte propi les seves necessitats d'electricitat.

Dins de la comarca, les valls afectades per aquest procés seran successivament les de l'Escrita i el Peguera, la conca alta de la Noguera Pallaresa i la vall de Cardós. La primera central, anomenada d'Espot, es va començar a construir el 1950 per iniciativa d'Hidroelèctrica de Catalunya (Hecsa) i es va inaugurar el 1953.[261] Totes les instal·lacions construïdes als anys cinquanta van fer-se per iniciativa d'aquesta mateixa empresa. La conca de l'Escrita va acollir encara les centrals de Lladres (1952-53) i Sant Maurici (1952-54). Els treballs es van concentrar a continuació a la vall d'Àneu, on es van construir les centrals de la Torrassa (1955), que aprofita les aigües de la Noguera Pallaresa regulades per l'embassament d'aquest nom, i d'Esterri d'Àneu i Unarre (1955-58), que reben les aigües provinents del pantà de Borén i dels rius Unarre i Escurriols, respectivament.

Els treballs que es desenvoluparan a la vall de Cardós a partir dels anys seixanta seran impulsats per Forces Elèctriques de Catalunya (Fecsa). La primera central, anomenada Llavorsí-Cardós (1960-66) aprofita les aigües de la Noguera de Cardós canalitzades des de Tavascan, uns 16 km riu amunt. Les centrals restants estan emplaçades a la part superior d'aquesta vall, i es beneficien de les aigües regulades

[260] Al 1979, la producció de les centrals pallareses representava una desena part de l'electricitat d'origen hidroelèctric i un 3,8% de tota l'energia elèctrica produïda a Catalunya.

[261] Les centrals hidroelèctriques tenen el nom del salt d'aigua que exploten i no del lloc on hi ha l'edifici de la central pròpiament dita. La d'Espot està a tocar d'Escaló, mentre que la que hi ha dins del poble s'anomena de Sant Maurici.

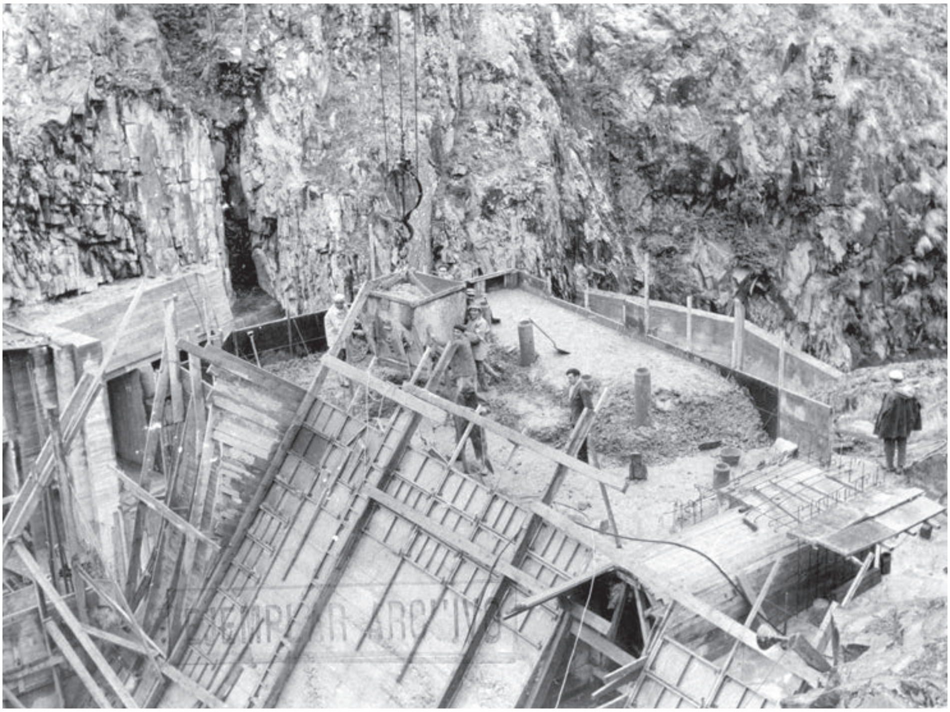

Construcció de la presa de Tavascan. Autor desconegut. Any: 1961. Arxiu Nacional de Catalunya (Fons Fecsa).

pel circ lacustre del terme municipal de Lladorre: Tavascan Inferior i Tavascan Superior (1966-71) i Montamara (1971-74).[262]

En cadascuna d'aquestes poblacions, mentre duraran les obres, l'arribada d'una gran quantitat de treballadors en poc temps afavorirà unes transformacions considerables des d'un punt de vista econòmic i social. Després de quasi un segle de perdre població, el Pallars Sobirà esdevenia el receptor d'un corrent important d'immigrants. Els treballadors procedien sobretot d'Andalusia, Galícia i Múrcia, com a resultes de les dificultats que tenia la població comarcal per assumir les necessitats laborals que exigien les obres. Aquest moviment demogràfic va

[262] Les actuacions de Fecsa a la vall de Cardós es caracteritzen per la seva inserció en un marc energètic més global i la seva orientació a obtenir la màxima rendibilitat econòmica. Les contraprestacions locals van ser més limitades que les que s'havien desenvolupat a les valls d'Àneu, on, d'acord amb Mateu (1983: 264), «tenien una certa voluntat de promoció territorial». A les de la vall de Cardós «la potència en tots els casos és molt superior i els beneficis que repercuteixen a la comarca inferiors» (Prat, 1991: 203).

tenir, no obstant això, una curta durada ja que, amb la fi de les construccions, la immensa majoria dels treballadors van emprendre de nou la marxa, envers les seves poblacions d'origen o dirigint-se a satisfer les demandes creixents de la indústria en altres zones del país.[263]

La perforació dels canals i la construcció de les conduccions d'aigua van ser els treballs que van requerir una dedicació més gran de treball. La brevetat de l'estada dels immigrants a la comarca explica que en molts casos la seva presència no arribés a quedar reflectida en els registres de població. Les estimacions xifren la mitjana en 250 treballadors durant uns tres anys per cadascuna de les centrals construïdes per Hidroeléctrica de Cataluña al terme d'Espot, mentre que les impulsades per Fecsa a la vall de Cardós haurien arribat a ocupar unes 1.300 persones durant 72 mesos. Sovint, els obrers arribats de fora s'ocuparan dels treballs més durs i menys especialitzats. La població local, pel contrari, es vincularà molt més parcialment a les obres de construcció, i assumirà funcions més especialitzades i d'una manera complementària al manteniment de les activitats agràries.

En finalitzar les obres és quan molts veïns es vincularan a les empreses hidroelèctriques per treballar a les centrals mateixes o en el manteniment de les infraestructures. Mentre duren els treballs, l'economia local experimentarà canvis associats al sorgiment d'ofertes de treball remunerat (vinculades directament a les empreses constructores o per satisfer els serveis destinats als treballadors eventuals) i s'abandonaran les antigues pautes d'emigració estacional. L'ocupació laboral que es formalitzarà amb la fi de les obres, això no obstant, comportarà per primer cop en moltes poblacions la possibilitat d'una dedicació remunerada i fixa, que contribuirà d'una manera decisiva a la monetització de les relacions econòmiques locals. Sovint, el treball a la companyia no comportava l'abandonament immediat de les antigues activitats agropecuàries. A poc a poc, no obstant això, aquestes van anar tenint un paper cada cop menys rellevant en l'economia familiar, la qual cosa va condicionar la gestió mateixa de les explotacions.

Les centrals hidroelèctriques van acabar comportant, d'una manera més o menys directa, la fi dels aprofitaments hidràulics preindustrials. La major part dels molins, serradores i centrals elèctriques d'abast local es tancaran a partir d'aquest moment. Les necessitats associades amb el funcionament de les centrals

[263] « [La construcció de la central d'Esterri] va donar molta vida. Hi havia molt de moviment en aquella època. Però a partir de llavors hi va haver la decadència al poble» (ALT10).

Taula 12. Centrals hidroelèctriques al Pallars Sobirà

Central	Municipi	Riu	Concessionària	Tipus	Salt net (m)	Potència (kW)	Concessió	Inici obres	Entrada en funcionament	Durada obres (mesos)	Treballadors
Espot	Espot	Escrita	HECSA	Regulació	410	9.760	1948	1950	1953	38	300
Lladres	Espot	Peguera	HECSA	Regulació	125	850	1952	1952	1953	30	100
Sant Maurici	Espot	Escrita	HECSA	Regulació	579	14.640	1952	1952	1954	36	400
Espot-Salt de la Torrassa	Espot	Noguera Pallaresa	HECSA	Regulació	34	4.400	1952	1952	1955	36	250
Esterri	Esterri d'Àneu	Noguera Pallaresa	HECSA	Regulació	143	17.760	1955	1955	1958	42	500
Esterri-Salt d'Unarre	Esterri d'Àneu	Unarre	HECSA	Regulació	491	8.000	1955	1955	1958	36	140
Llavorsí-Cardós	Llavorsí	N.Cardós i N.Vallferrera	FECSA	Regulació	285	52.800	1958	1960	1966	72	1.300
Tavascan Inferior	Lladorre	Tavascan	FECSA	Regulació	255	30.800	1958	1966	1971	60	1.000
Tavascan Superior	Lladorre	Certascan	FECSA	Regulació	889	112.000	1958	1966	1971	60	1.000
Montamara	Lladorre	Noguera de Cardós	FECSA	Reversible	626	88.000	1970	1971	1974	36	400

Font: Mateu, 1983

afectaran, fins i tot, les comunicacions entre pobles, les xarxes de reg o els camps de conreu, en inundar-se partides que abans havien estat utilitzades. En ocasions, els nous aprofitaments provocaran conflictes i litigis entre les entitats locals i/o els particulars que havien gaudit fins llavors de drets sobre el territori i les companyies elèctriques. Aquestes esdevindran un nou actor en l'escenari social de la comarca i exerciran sovint una posició de força en correspondència amb la seva pròpia capacitat econòmica i política.

Les infraestructures hidroelèctriques comportaran, finalment, una alteració notable dels sistemes naturals i els paisatges mateixos de la muntanya. Les centrals basen el seu funcionament en una xarxa, habitualment canalitzada i subterrània, de salts d'aigua connectats entre si, que utilitzen els llacs naturals com a dipòsits. Els dics amb què s'incrementa la capacitat d'alguns estanys, els embassaments (a Borén, Graus, Tavascan i la Torrassa), les conduccions que forcen el salt de l'aigua,

les línies aèries que transporten l'energia elèctrica (per a la connexió amb la xarxa d'alta tensió, però també aquelles que són necessàries per accionar les instal·lacions mateix), o els edificis que alberguen les turbines i els acumuladors evidencien aquesta transformació, especialment en els llocs on es concentren més els aprofitaments.

Taula 13. Estanys recrescuts i pantans hidroelèctrics al Pallars Sobirà, 1979

Presa	**Riu**	**Municipi**	**Capacitat hm^3**	**Central**
Llavorsí-Cardós o Tavascan	Noguera de Cardós	Lladorre	0,5	Llavorsí-Cardós
Llavorsí-Cardós	Lladorre	Lladorre	0,5	Llavorsí-Cardós
Estany de Certascan	Lladorre	Lladorre	15,7	Montamara
Graus	Tavascan	Lladorre	0,3	Montamara
Estany de Romedo	Lladorre	Lladorre	1,5	Tavascan Superior
Estany de Sant Maurici	Escrita	Espot	2,3	Sant Maurici
Llac d'Amitges	Escrita	Espot	0,8	Sant Maurici
Borén	Noguera Pallaresa	Alt Àneu	0,9	Esterri d'Àneu
La Torrassa	Noguera Pallaresa	la Guingueta d'Àneu	1,4	La Torrassa
Llac de la Gola	Unarre	la Guingueta d'Àneu	0,9	Unarre

Font: Mateu, 1983

En el seu moment, les obres mateix van comportar l'obertura de pistes a la muntanya per al trasllat dels treballadors i els materials (moltes de les quals s'han mantingut des d'aleshores), moviments de terres i la creació d'abocadors per dipositar-hi la runa. L'impacte de les hidroelèctriques no es limita, però, a aquests aspectes més evidents i visibles. La regulació del règim hídric, que deixarà d'estar condicionat per les variacions estacionals del clima i passarà a dependre de les necessitats associades amb la producció d'electricitat, afectarà des de llavors tota la xarxa hidrogràfica de la comarca i alterarà l'entorn de les seves comunitats biològiques (Catalan, 1994, 1997).

L'aprofitament productiu dels recursos, en definitiva, ha contribuït des de molt antic a modelar els paisatges del Pallars Sobirà. La seva interpretació, per això, no es pot limitar a l'examen dels elements i els processos naturals sinó que ha d'atorgar un protagonisme destacat a les variables econòmiques i els canvis d'aquestes en el curs del temps. En aquest context, els usos tradicionals de la fusta i l'aigua,

amb una població distribuïda per tot el territori i un baix nivell de consum local, van tenir habitualment un impacte molt limitat. Pel contrari, la pressió exercida per l'agricultura i la ramaderia explica en bona mesura la configuració adquirida pels boscos i les pastures alpines a la comarca, tot i que aquests se solen interpretar a l'alta muntanya com una manifestació espontània de la natura. L'explotació comercial del ferro durant l'època moderna i al principi de la contemporània va provocar unes transformacions molt més significatives en les masses forestals d'algunes valls. A partir de la segona meitat del segle passat, però, quan s'inicia l'explotació industrial de la força hidràulica i el Pallars Sobirà esdevindrà un proveïdor principal d'energia elèctrica, els impactes generats pels aprofitaments productius assoleixen una escala inèdita. Les infraestructures hidroelèctriques alteraran el sistema hidrològic i tindran una presència molt destacada en els llocs concrets on s'emplacen. Els canvis ambientals i en el paisatge són indicatius, en qualsevol cas, de la important transformació econòmica i social que experimenta el conjunt del territori comarcal des de llavors i que s'intensificarà, pocs anys després, amb el turisme.

3.3. Processos polítics: la muntanya apropiada i ordenada

Pels visitants ocasionals els paisatges de l'alta muntanya pirinenca mostren una qualitat indefinida, una mena de continuïtat natural. No reconeixen els senyals subtils, les discontinuïtats que posen en evidència la seva textura social. No obstant això, un territori que ha estat ocupat ininterrompudament durant segles té pocs elements que no hagin estat afectats d'una o altra manera per la història i la seva gent. Les muntanyes no són paratges abandonats amb uns paisatges conformats únicament pels processos naturals.

Les persones que fins fa uns cinquanta anys s'havien socialitzat i vivien al Pallars Sobirà tenien una perspectiva completament diferent d'aquesta. Una societat que per a la seva supervivència depenia de l'ús continuat dels recursos naturals havia de desenvolupar per força un coneixement i un control exhaustiu del seu entorn: un mur de pedra seca, un arbre de grans dimensions o el coster d'un tossal marquen els límits entre dues finques, la divisòria entre dos termes. Als Pirineus no hi ha boscos que no pertanyin a ningú ni camps que no evoquin el nom de cases i de famílies. La noció de tradició no només fa referència als elements expressius de les cultures, com ara les festes i les cançons: és també un

concepte important per explicar la llarga relació que les comunitats locals han desenvolupat amb els recursos naturals. La condició d'aquests recursos, tant en el passat com en el present, és un resultat directe d'aquest ús històric, de l'estreta relació que ha establert la població de la comarca amb el medi ambient per mitjà dels aprofitaments i de la seva gestió.

A banda d'esdevenir un objecte d'apropiació i ús, la muntanya també ha estat històricament ordenada a diferents nivells: administratiu (les institucions que hi tenen potestat), productiu (els productes que s'hi elaboren), quant a la propietat (les persones, grups o instàncies a qui pertany, els drets que aquests hi tenen) i, fins i tot, emocional (lligada a la memòria i les vivències dels seus habitants). Les rases, els murs, les fonts, les creus de terme, les ermites i els bancals són elements antropogènics del paisatge que defineixen els contorns del mapa social dels Pirineus. Aquest mapa, però, no s'ha mantingut sempre igual: en el curs del temps ha sofert canvis importants, i ha generat situacions caracteritzades sovint pels desacords i els conflictes. Juntament amb les fites del territori que donen suport a les formes de la propietat, les demarcacions administratives que divideixen la muntanya (termes municipals, fronteres interestatals, àrees protegides) delimiten la jurisdicció dels diferents actors i instàncies polítiques que estan legitimats per gestionar-la.

En la seva versió contemporània, les formes de la propietat i la matriu de línies jurisdiccionals que defineixen els drets i deures associats a la muntanya i els seus recursos, són una conseqüència de la interacció entre el règim premodern de gestió territorial (dominat per comunals i possessions senyorials) i la progressiva intervenció de l'Estat espanyol modern en el curs de la seva implantació i consolidació sobre el territori. Aquesta transformació afavorirà un control estatal creixent de l'economia i la societat pallareses.

Tant les àrees protegides (associades a les actuacions per la conservació de la natura) com els municipis (que s'instauren arran de la reconfiguració administrativa de l'Estat) es relacionen amb processos històrics de caràcter polític que afecten l'organització de l'espai i estableixen diferents demarcacions sobre el territori. Aquests, però, no han estat els únics processos que, proclamats, dissenyats i implementats per part de l'Estat (i des de fora de la comarca) han tingut un gran impacte sobre les formes d'apropiació i gestió de les muntanyes pallareses i els seus recursos. La desamortització del segle XIX i les expropiacions forestals del XX també van contribuir d'una manera crucial a configurar-les. Des d'una perspectiva

temporal àmplia com aquesta, els espais naturals protegits poden considerar-se el darrer episodi d'un llarg procés històric d'ordenació pública de la muntanya.

3.3.1. El marc administratiu: pobles i municipis

En els últims dos-cents anys, el Pallars Sobirà ha estat objecte de diverses intervencions que han anat establint (i modificant) la delimitació de les seves entitats administratives. La comarca entra a l'edat contemporània amb una relativa heterogeneïtat de formes quant als òrgans de govern locals i a la traducció territorial d'aquests. El nombre elevat de jurisdiccions diferents dificultava promoure una divisió racional del territori nacional com la que s'havia implantat a França a finals del segle XVIII. L'establiment d'una organització administrativa homogènia a tot el país, prevalent davant les entitats i les jurisdiccions preexistents, esdevindrà una de les prioritats per a la construcció de l'Estat modern que plantegen les reformes liberals de la primera meitat del XIX (Burgueño, 2000).

Aquesta no serà, però, l'única actuació empresa per l'Estat amb vista al seu ordenament interior. En diversos moments del segle passat, els mateixos arguments que havien estat emprats en instaurar els municipis (sobre la modernització administrativa i la racionalització dels serveis públics) seran emprats per forçar nous canvis que afectaran l'estatut de les entitats de població i el mapa municipal mateix. Els efectes d'aquestes campanyes es tradueixen avui en l'existència, justament, d'una estructura administrativa molt poc regular i coherent, per mitjà de la qual s'han acabat imposant limitacions cada cop més grans a la capacitat política de la població local.

La implantació del règim municipal

La història de la intervenció governamental al Pallars Sobirà és paral·lela a la configuració mateixa de l'Estat espanyol modern durant l'època contemporània. Després de la Constitució de Cadis de 1812, enmig de les guerres napoleòniques, l'Estat liberal començarà el seu llarg i difícil camí en el curs del qual, malgrat els nombrosos passos enrere (*pronunciamientos*, règims autocràtics i conflictes armats), anirà establint els elements principals de la seva configuració moderna. L'administració burocràtica, el concepte de ciutadania i la democràcia substitueixen la monarquia absolutista, la propietat senyorial i una concepció personalitzada de

l'autoritat i la legitimitat. Les polítiques de territorialització constituiran una de les primeres línies d'actuació en aquest procés.

L'ordenament municipal, com a administració homogènia i comuna a tot el territori, va desplegar-se fonamentalment al llarg de la primera meitat del segle XIX. És també en aquest moment quan s'instaura, en un segon nivell administratiu, la divisió provincial (1833) i la subdivisió de les províncies en partits judicials (1834), d'acord amb un esquema piramidal que contribuirà a la construcció d'un Estat unitari i centralitzat. La vila de Sort va quedar establerta com a cap de partit, del qual depenia l'Administració de justícia de 121 districtes municipals. A banda d'aquelles que formaran més endavant (amb la divisió territorial de la Generalitat republicana) la comarca del Pallars Sobirà, el partit judicial de Sort incloïa també els municipis de la vall Fosca que van acabar incorporant-se al Pallars Jussà.[264]

El 1811 es promulgava un decret que, a la vegada que suposava la fi del règim senyorial, reconeixia els ens locals existents fins a aquell moment. Al Pallars Sobirà uns 106 llocs van obtenir la categoria de municipi.[265] Juntament amb les seves atribucions en la gestió de la vida local, els ens municipals implicaven una demarcació geogràfica (la porció de territori on abastaven les seves competències) que incloïa, en el si d'una mateixa entitat, les propietats individuals i els béns col·lectius dels seus veïns. Els termes municipals, d'acord amb això, delimitaven l'àmbit territorial de les pertinences de cada poble, les seves muntanyes. Aquesta correspondència inicial entre les entitats de població i les seves possessions deixarà de ser, a la llarga, tan directa com en un primer moment de resultes dels diferents canvis que anirà experimentant el mapa municipal en el curs del temps. L'ordenament administratiu implantat al 1811 és, per això, un bon punt de partida per identificar la relació entre les muntanyes i les comunitats locals que hi tenen drets (vegeu Annex 2).

La modernització i la simplificació administrativa que resulten de la municipalització operaran, a cops, en contra del sistema premodern de drets. L'estructura municipal procura ser regular, evitar les excepcions i definir amb claredat unes demarcacions que no siguin posades permanentment en qüestió al·legant l'existència de tradicions i servituds seculars. L'ordenació del territori adoptarà arreu

[264] El 1966 es modifiquen per decret les demarcacions judicials. Sort perd la capitalitat anterior i el seu partit quedarà integrat al de Tremp.

[265] Aquesta xifra prové, fonamentalment, d'un buidatge del *Diccionario* de Madoz ([1845-50] 1985), tot i que hi ha entitats de població petites que no està clar si van assolir un reconeixement com a municipis o van passar a dependre aleshores d'un altre poble.

del país unes mateixes formes, amb uns termes clarament delimitats que seran gestionats per unes instàncies polítiques equivalents entre si: els municipis.

Aquesta modernització administrativa es veurà dificultada al Pallars Sobirà per processos legals entre pobles que miren de garantir els seus drets o de qüestionar els d'altres poblacions veïnes sobre partides concretes (o fins i tot sobre muntanyes senceres) del seu terme. Hi ha pobles que aconsegueixen retenir els seus usos anteriors en muntanyes que quedaran adscrites a altres municipis (com passa amb Lladrós, inclòs al municipi d'Estaon, en relació amb la vall de Sellente, que quedarà dins del terme de Lladorre), mentre que en d'altres casos els drets antics no seran reconeguts i deixen de tenir vigència (és el cas de Cerbi, que perd la facultat de fer certs aprofitaments a la muntanya de Tavascan).

Els ens locals preexistents, no obstant el reconeixement que van obtenir en un primer moment, van ser objecte poques dècades més tard d'una reforma important. Aquest canvi tindrà una incidència considerable en una comarca de muntanya com aquesta, que tenia un poblament força disseminat en petits nuclis, en promoure una reducció significativa del nombre d'entitats municipals. La llei municipal del 1845, d'organització i atribució dels ajuntaments, establia als pobles un nombre mínim de població (30 veïns, uns 150 habitants) com a requisit per conservar la categoria de municipis.

Per fixar les capitals municipals van prendre's en consideració la connectivitat dels diferents nuclis amb altres poblacions i el seu accés als mercats. La posició assolida en el marc de la divisió local de l'Estat acabarà tenint, a la llarga, uns efectes directes en la vida social i en l'accés als recursos naturals. Al llarg de la segona meitat del XIX, el Pallars Sobirà, que romania al marge de la industrialització del país, va iniciar un procés gradual de despoblació. El despoblament va afectar sobretot les poblacions situades a més altitud, prop dels colls i en valls secundàries. Aquests pobles es trobaven als peus de les millors pastures o en llocs que havien estat clau en el context de les rutes tradicionals de comerç que connectaven les valls transversalment, a través dels ports de muntanya. La modernitat va canviar la direcció de les comunicacions antigues: la construcció de carreteres enllaçant la comarca amb els espais agraris i les ciutats situats més enllà del congost de Collegats i el creixement que van registrar les vil·les emplaçades a la ribera de la Noguera Pallaresa van reorientar les comunicacions en un sentit vertical, longitudinalment, i accelerar la despoblació a les cotes més altes. Els nuclis més enlairats estaven, en la pràctica, doblement en desavantatge en la cursa per esdevenir municipis: a causa

de les seves condicions topogràfiques i per la seva fragilitat demogràfica. L'èmfasi en la connectivitat (carreteres i vies de comunicació) i la viabilitat econòmica (pes demogràfic i accés al mercat) anuncien l'inici d'una nova era, un moment històric en què arrenca el procés d'urbanització de la comarca. En aquest sentit, els criteris utilitzats en la gestió del territori estan condicionats per la necessitat de produir, no pels mercats locals sinó per les àrees urbanes del país.

Els pobles i veïnats que no satisfeien els requisits establerts van veure's obligats a agregar-se a altres entitats locals, generalment les constituïdes a l'entorn de les poblacions situades en punts de confluència al fons de les valls (Pladevall, 1985: 7). Al Pallars Sobirà el nombre de municipis es reduirà en més de dos terços, i passarà dels 106 inicials a un total de 33. Molt probablement, en la major part dels casos els veïns de cada entitat de població van mantenir els drets de què havien gaudit fins llavors sobre els patrimonis comunals, i les agregacions, tot i els seus efectes administratius, no devien provocar gaires canvis en l'organització dels aprofitaments. No obstant això, la disparitat que introduirà la reforma entre el mapa municipal i l'àmbit de les pertinences veïnals comportarà una primera distorsió que s'agreujarà d'una manera creixent amb altres modificacions posteriors.

El *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz, una de les fonts més valuoses per documentar i interpretar la realitat espanyola de mitjan segle XIX, reflecteix el procés de canvis que va provocar l'ordenament municipal de la comarca. L'obra, publicada entre els anys 1845 i 1850, aplega nombroses contradiccions entre unes entrades (entitats de població) que es corresponen amb la situació prèvia a la reforma i d'altres que reflecteixen, pel contrari, el resultat de les agregacions municipals promogudes pels canvis legislatius. D'acord amb la informació que aporta, les reformes successives s'orientaran a una simplificació del nombre d'entitats reconegudes a través d'agregacions que mantenen una relativa coherència. Només en alguns casos hi ha canvis en relació amb la situació prèvia. És el que passa, per exemple, a Bretui, que passarà a dependre inicialment del municipi de Peramea, per acabar després incorporat al de Montcortès. Savarneda, per la seva banda, és ressenyada com una aldea dependent del municipi de Sort i més tard passarà a pertànyer al terme de Soriguera.

Amb les agregacions, l'Administració municipal se sobreposa damunt de les demarcacions que estableixen les entitats de població i les muntanyes, i afavoreix un increment significatiu de la complexitat. Els diferents pobles del territori que acabaria formant el municipi de Soriguera proporcionen un exemple paradigmàtic

d'aquest procés. Durant la primera meitat del XIX, i molt probablement d'acord amb els drets específics que devia tenir cada comunitat local sobre uns determinats espais i recursos, les poblacions de Freixa, Llagunes, Malmercat, Puiforniu, Rubió, Soriguera, Tornafort i Vilamur eren reconegudes com a entitats municipals diferenciades i cadascuna tenia el seu propi ajuntament. Embonui i Llavaners, per la seva banda, qualificades com a *casa* i *aldea* en la relació de Madoz, depenien des d'un punt de vista administratiu dels municipis de Vilamur i Puiforniu, respectivament. De resultes dels canvis introduïts a mitjan segle, i encara que d'acord amb les dades de la matrícula cadastral del 1842 aplegaven en cada cas entre 3 i 25 veïns (de 17 a 150 persones), tots els pobles esmentats passaran a formar part del districte municipal de Soriguera.

Aquest fenomen d'agregació és important perquè l'Estat adoptarà l'estructura municipal com a referència per desplegar la implantació dels serveis públics en el seu territori. D'acord amb això, les capitals dels municipis eren les úniques poblacions de la comarca on s'acabarien radicant els centres d'ensenyament primari de caràcter públic, als quals els nens en edat escolar de tot el seu districte havien d'acudir per tenir-hi accés.[266] La manca de serveis i l'obligació de desplaçar-se per gaudir-ne va incentivar l'abandonament de les zones més aïllades. Durant els anys vint del segle passat encara es van promoure alguns canvis més que afectarien únicament els pobles de la vall Ferrera. El 1924 es va dur a terme un procés d'agregació dels municipis d'Ainet de Besan, Àreu, Norís i Tor al terme d'Alins.[267] Prèviament, a mitjan segle XIX, Araós, que havia tingut ajuntament propi fins llavors, s'havia agregat ja a Ainet de Besan, del qual depenia des de principis de segle el lloc de Besan.[268] Amb tots aquests canvis, la comarca passava a sumar un total de 29 municipis.

[266] Rocafort (1918) parla de l'existència d'escoles municipals a totes les capitals de districte de la comarca a principis del XX, amb l'excepció de les poblacions més petites i/o properes a altres poblacions més grans: Baén, Enviny, Burg, Norís, Tor i València d'Àneu.

[267] Altres fonts situen l'any de l'agregació el 1927, o diuen que aquesta es va produir en dos moments separats per pocs anys: el 1927 s'agregarien primer Ainet de Besan i Àreu a Alins, i el 1930 ho farien Norís i Tor. En aquest últim poble, el 1924 es votava l'acord de fusió que obtenia el suport de la majoria dels veïns (12 vots de 17).

[268] L'excepcionalitat d'aquests pobles, que no reunien el nombre mínim d'habitants per constituir districtes independents, cal atribuir-la a les condicions d'allunyament i incomunicació que patien. Segons Rocafort, a Tor, «malgrat lo redhuit del vehinat y la proximitat ab Norís, forma districte apart degut a la escabrositat del seu territori y lo allunyat que se troba de tota comunicació [...]. Al igual que lo séu vehí Norís, es dels districtes més pobres d'aquesta montanya, clima extremadament fret, quasi isolat per les neus mentres dura la hivernada y ab camins desesperats pera comunicar-se ab los pobles més propers» (1918: 740).

Arestui. Autor: Marc Garriga. Any: 2003. Parc Natural de l'Alt Pirineu.

La municipalització no comportarà canvis només de tipus administratiu sinó també transformacions importants quant al funcionament dels òrgans polítics locals. D'acord amb Bringué (2003: 28), els nous ajuntaments intensificaran, d'una manera definitiva, la separació entre les institucions dels pobles (les corporacions formades per un batlle i diversos regidors) i les comunitats de veïns. Alhora, els nous sistemes impositius aprofundiran les desigualtats socials locals.

Despoblament i canvis en el mapa

El mapa dels termes municipals tradicionals va quedar pràcticament establert, d'acord amb el procés descrit, a mitjan segle XIX. Enfront dels canvis que va comportar la implantació de l'Administració municipal, molt més llunyans en el temps, els que imposaran la seva modificació ara fa poc més de quatre dècades (a finals dels anys seixanta i principis dels setanta), són objecte encara avui de nombroses controvèrsies. Aquest malestar és indicatiu que les mesures no van ser acceptades, en el seu moment, d'una manera voluntària per part dels pobles afectats i que no van contribuir tampoc a resoldre les disfuncions que pretenien corregir.

Els canvis demogràfics que pateix el conjunt del país als anys seixanta, i que en territoris rurals i de muntanya es traduiran habitualment en una forta emigra-

ció i una important disminució d'efectius, afavoriran que l'Estat promogui una àmplia reestructuració de l'Administració local. La reducció dràstica del nombre de municipis, a través de l'annexió o la fusió dels que hi havia fins llavors, es justificarà com un aspecte necessari per a la modernització del país.[269] Els municipis nous que resultaran d'aquest procés són Baix Pallars (1969), per fusió dels antics termes de Baén, Gerri de la Sal, Montcortès i Peramea; Rialp (1969), per l'annexió del municipi de Surp al de Rialp; Alt Àneu (1970), que resulta de la fusió d'Isil, Son, Sorpe i València d'Àneu; Vall de Cardós (1970), producte de la fusió entre Estaon i Ribera de Cardós; Sort, al qual s'annexionen Enviny i Llessui el 1970, i Altron el 1976; la Guingueta d'Àneu (1971), per fusió dels termes d'Escaló, Jou i Unarre (i que va comportar que la capital s'establís al poble de la Guingueta); i Soriguera (1972), per l'annexió d'Estac.[270] La comarca, amb aquests canvis (que són ara per ara els últims),[271] passava de 29 municipis als 15 actuals.

Tot i respondre a unes directrius de caràcter general, la província de Lleida, amb 91 agregacions, va ser una de les més afectades per aquesta política a causa de l'esforç particular del seu Govern Civil (Arqué, Garcia i Mateu, 1979). En deixar la iniciativa a mans dels governadors, la política d'agregacions que promovia la reforma de la Llei de règim local de 1966 es va aplicar d'una manera molt poc coherent: la província de Lleida va patir un 73 % de les modificacions municipals registrades a Catalunya.[272] Els canvis van ser tramitats com a iniciatives sorgides

[269] D'acord amb el president de la Diputació de Lleida, l'existència de municipis petits amb febles possibilitats econòmiques, «es una rémora para toda ansia de despegue en el necesario desarrollo económico» (Liesa, 1972: 1).

[270] Altres agregacions que no van arribar a prosperar van ser la de Farrera a Tírvia (on també s'havia proposat crear un sol municipi entre aquests, Llavorsí i Alins), la de Lladorre i Esterri de Cardós a Ribera de Cardós, així com la dels quatre municipis de les valls d'Àneu (Alt Àneu, Espot, Esterri d'Àneu i la Guingueta d'Àneu).

[271] L'*Informe sobre la revisió del model d'organització territorial de Catalunya* elaborat l'any 2000 per encàrrec del Parlament de Catalunya (i conegut com a *Informe Roca*), proposava limitar, a les zones de muntanya, la categoria de municipi als termes que tinguessin una població mínima de 500 persones. Al Pallars Sobirà això es concretava en una reducció a vuit municipis, on es mantenien els actuals termes d'Espot, Llavorsí i Rialp, s'annexava una part de Soriguera a Sort, Esterri de Cardós i Lladorre a Vall de Cardós, i es formaven, per agregació, els nous municipis de Vall d'Àneu (Alt Àneu, Esterri d'Àneu i la Guingueta d'Àneu), Vall Ferrera (Alins, Farrera i Tírvia), i Gerri, Peramea i Baro (Baix Pallars junt amb la resta de pobles de Soriguera: Arcalís, Baro, Mencui, Escós i Estac) (Roca, 2000).

[272] La legislació franquista era clarament intervencionista en matèria de fusions i agregacions municipals, ja que reservava al govern la potestat de decidir-les directament d'acord amb criteris de necessitat o de conveniència, econòmica o administrativa, uns conceptes indeterminats que permetien una gran arbitrarietat en aplicar-los (Burgueño i Lasso de la Vega, 2002: 52-53).

de les autoritats locals, però en realitat aquestes van actuar coaccionades pels representants de l'Administració central a la província (Burgueño, 2004: 11).

Els canvis no van aconseguir una racionalització efectiva del mapa municipal i van introduir, pel contrari, noves disfuncions. Els desajustos principals tenen a veure amb la grandària dels municipis (alguns molt extensos, com Alt Àneu que té 217,76 km^2, i d'altres molt petits, com Esterri d'Àneu i Tírvia amb 8,5 km^2 cadascun), el nombre de nuclis poblats (des de termes amb una única entitat de població, com Esterri d'Àneu, fins a altres amb més d'una vintena d'entitats, que és el cas de Baix Pallars) i, fins i tot, quant a la seva funcionalitat (aplegant pobles molt poc relacionats entre si, com passa a Soriguera on, per resoldre tràmits a l'ajuntament, establert a Vilamur, els residents d'Escòs han de creuar Sort i recórrer quasi 30 km). Els termes municipals que resulten d'aquesta política al Pallars Sobirà demostren la manca de coherència d'uns canvis que van contribuir a desarticular un ordenament basat en les entitats formades pel poblament i l'ús històric del territori (Sabartés, 1993: 25).[273]

La disminució en el nombre de municipis tendirà a allunyar del territori els òrgans de govern local, però també els llocs de proveïment dels serveis.[274] En molts casos, els agregats resultants tindran un fort component d'artifici administratiu que dificultarà el desenvolupament mateix de les seves funcions. En aquest context, el nucli de població, molt abans que el municipi com a nivell inferior de l'Administració de l'Estat, esdevé el referent principal de la identitat local, la qual cosa contribueix a fer que les rivalitats tradicionals entre pobles veïns acabin

273 La vall d'Àssua és un cas paradigmàtic d'aquesta transformació. Fins a finals dels anys seixanta va mantenir una estructura municipal diferenciada entorn als municipis d'Altron, Llessui i Surp. El 1969, Surp (amb els nuclis de població que l'integraven: Caregue, Escàs, Rodés i Surp) va quedar agregat a Rialp. L'any següent, el municipi de Llessui (els pobles de Llessui i Saurí) es va incorporar al de Sort, com ho va fer també Altron (els pobles d'Altron, Bernui i Sorre) al 1976. Dos dels principals nuclis de la vall principal, Sort i Rialp, connectats d'una manera directa a la xarxa viària, han acabat absorbint la responsabilitat administrativa de les poblacions petites que les envoltaven a una certa altitud i que es van veure dramàticament afectades per la despoblació.

274 Aquest va ser l'argument emprat per l'Ajuntament d'Espot davant de les necessitats que començava a generar el turisme a finals dels seixanta. En una sessió plenària acordava oposar-se a una agrupació amb la resta dels pobles d'Àneu, «ya que el auge que está tomando esta villa por el incremento de sus actividades turísticas requiere en todo momento un contacto directo entre las autoridades locales y funcionarios del ayuntamiento, y entre éstos y el público [...]. El citado incremento (que actualmente está solo empezando) indudablemente va a producir un gran aumento de la actividad administrativa de las oficinas municipales [...], con engorrosas molestias, tanto para los administradores como para los administrados» (27.06.1968).

Mapa 11. Termes municipals del Pallars Sobirà, 1811, 1850 i 1976

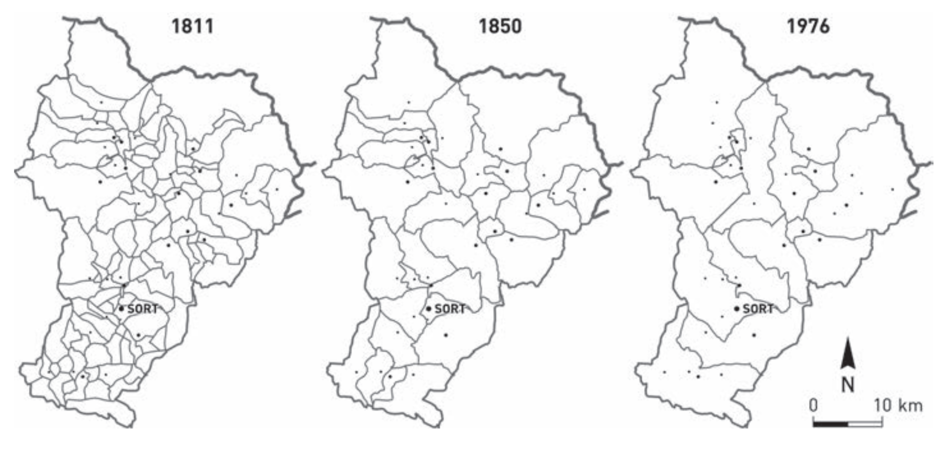

Font: Burgueño i Lasso de la Vega, 2002. Elaboració pròpia

interferint (fins al punt molts cops d'arribar a protagonitzar-la) la gestió política local. El caràcter personal de les relacions veïnals, que resulta de la petita escala social que tenen els pobles de la comarca, afavorirà encara més el conflicte entre les diverses entitats regides per un mateix ajuntament.[275]

El nom mateix de les entitats municipals resultants ha estat sovint objecte de controvèrsia i un element esgrimit com a evidència de l'arbitrarietat del procés. En alguns casos les crítiques subratllen el caràcter inapropiat de les noves denominacions. És el cas, per exemple, del municipi anomenat Vall de Cardós que, tot i que inicialment havia d'aplegar els quatre municipis que hi ha en aquesta subcomarca, finalment només s'hi van incorporar els d'Estaon i Ribera de Cardós (Lladorre i Esterri de Cardós han mantingut la seva autonomia fins avui). Les objeccions al terme Baix Pallars tenen a veure amb la seva inadequació com a topònim (la denominació de Pallars Jussà al·ludeix justament a aquesta idea de Pallars inferior). En altres casos es critica la invenció d'un neologisme sense que aquest es basi en cap tradició ni referència geogràfica (com passa amb el d'Alt Àneu). Més sovint, finalment, l'ús del nom de la capital administrativa per

275 En els municipis alterats s'han mantingut les festes majors dels pobles i no se n'han creat de noves d'àmbit municipal. La proximitat i el fet de compartir un mateix espai vital segueix pesant més en la sociabilitat i la identitat personal que no les adscripcions administratives.

denominar el conjunt del nou municipi planteja una qüestió identitària ja que subratlla la pèrdua d'entitat dels pobles agregats.

El panorama es farà encara més intricat amb l'existència d'un altre nivell administratiu, el d'entitat municipal descentralitzada (EMD), al qual en el curs del temps s'ha acabat acollint una desena de pobles pallaresos. Aquesta figura, si bé ocupa un rang inferior a la del municipi, atorga personalitat administrativa i un cert grau d'autonomia en la gestió dels recursos propis i l'execució d'obres d'interès local.[276] La responsabilitat política de les seves actuacions recau en una junta veïnal que té un president al capdavant que actua com a interlocutor davant de l'ajuntament.[277]

La capacitat econòmica constitueix un requisit imprescindible per tramitar la sol·licitud d'una EMD.[278] Aquelles que hi ha actualment a la comarca basen aquesta capacitat en la pertinença de les seves antigues muntanyes comunals i des d'un punt de vista territorial es corresponen, per aquest motiu, amb els termes de municipis desapareguts. Les polítiques estatals i autonòmiques han tendit a ser més aviat restrictives i han limitat la seva proliferació. La constitució d'EMD al Pallars Sobirà s'ha donat en moments diferents i responen també, per això, a processos que no són del tot coincidents: Selluí, el 1953; Ainet de Besan, Araós, Àreu i Norís, el 1956 (en el darrer cas, aquesta categoria administrativa va tornar a perdre's al 1970); Arestui, Baisaca i Montenartró, el 1958; Isil i Alòs, i Sorpe, el 1999 (Sorpe ja havia estat una entitat local menor, una figura prèvia a l'EMD, entre els anys 1971 i 1992); i Tornafort, el cas més recent, el 2004.

[276] D'acord amb una secretària municipal, «L'EMD és una entitat jurídica pròpia que viu dintre de l'ajuntament i [els veïns] tenen la potestat de decidir sobre el seu patrimoni: ells fan els seus pressupostos, ells fan les seves ordenacions forestals, tot lo que és patrimoni són ells els que tenen el dret de plantejar-se com el volen invertir, com el volen protegir, tot» (ALT07).

[277] El 1941, per exemple, els veïns de Sant Sebastia sol·licitaven un ajut de l'Estat per al proveïment d'aigua al poble i s'obligaven a fer ells una aportació pel 50% del cost de les obres. La demanda, però, es tramitava a través de l'Ajuntament de Baén «puesto que los vecinos de Sant Sebastián carecen de personalidad propia para obligarse con el Estado» (25.03.1941).

[278] Solduga, per exemple, va sol·licitar constituir-se com a entitat local menor just després de la Guerra Civil amb aquests arguments: «Los pueblos de Solduga y Espluga es un caserío dentro del pueblo y municipio de Baén que constituyen un pueblo separado de edificios formando un conjunto de personas y bienes, con derechos o intereses peculiares y colectivos diferenciables de los generales del municipio [...]. Estos bienes son el Solá de Solduga catalogados e inscritos a favor de los vecinos de dichos pueblos. [El reconeixement havia de comportar la] plena capacidad para conservar dichos bienes o administrarlos con todos los derechos y atribuciones» (09.1941).

Al Pallars Sobirà, els pobles no s'havien limitat a ser, fins a una època relativament recent, unes meres figures de caràcter administratiu o uns referents de primer ordre en la construcció de la identitat personal. Aquells pobles que tenien reconeguda la pertinença d'algunes muntanyes gaudien en realitat d'una certa autonomia i capacitat política per gestionar els seus recursos al marge dels ajuntaments.[279] És en les últimes dècades, mercès a la legitimitat que atorguen els mecanismes formals de la democràcia representativa i a unes polítiques públiques d'àmbit local que s'articulen segons els ajuts i les subvencions, que els òrgans municipals han adquirit un poder creixent.

El paper fonamental que van tenir històricament les comunitats locals en l'accés a alguns recursos estratègics i en l'organització del seu aprofitament permet entendre la seva dinàmica contemporània, tot i la profunditat dels canvis que s'han produït des de principis del segle XIX. La discontinuïtat en els usos productius de les muntanyes ha afavorit una manca d'actualització de les normes que regulen

Ball de festa major a Alós d'Isil. Autor: A. Rives. Any: ca. 1910. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

[279] «Llavors les comunitats s'organitzaven per pobles. I els recursos també es gestionaven per pobles. El comunal no només era una part del territori que tenia una gestió en comú; també era arreglar parets, arreglar camins... Les obres que el poble necessitava fer. I també era el poble el que es beneficiava, per pagar obres, si es subhastava una partida de fusta dels seus boscos. El comú [de veïns] era el que decidia lo que es podia fer» (LLA13).

els patrimonis locals, especialment d'aquelles que fan referència a la pertinença i els drets que se'n deriven. De resultes d'aquest procés, s'ha incrementat d'una manera notable la complexitat de l'estatut dels antics comunals i aquests semblen tenir avui una base jurídica força ambigua.

En aquest sentit, l'adscripció dels drets sobre les muntanyes que tenien els veïns d'una entitat de població que, en la major part dels casos, va perdre el seu estatut de municipi a mitjan segle XIX per annexar-se amb altres, va patir fa quaranta anys nous processos d'agregació o de fusió amb altres pobles, i pot tenir reconeguda o no la condició d'entitat municipal descentralitzada, no és una qüestió fàcil de dirimir. En el context d'una pèrdua creixent de la funcionalitat d'aquests mateixos drets, la complexitat resultant d'aquest procés històric obre un camp ampli a la discrecionalitat dels actors polítics i, potencialment, un espai per a l'arbitrarietat i el conflicte (Català, Fañanás i Viñas, 2003).

Al llarg dels últims dos-cents anys, el territori del Pallars Sobirà ha estat objecte de diversos processos d'ordenació territorial i administrativa basats en un discurs sobre el valor de l'eficàcia i la modernització de l'Estat. De resultes d'aquestes polítiques, els ajuntaments han estat legitimats i facultats per exercir, d'una manera exclusiva i centralitzada, la representació dels interessos locals tant en la presa de decisions com en la interlocució amb l'Estat i altres instàncies de poder. Aquests canvis, en última instància, han tendit a limitar la capacitat política de la població local en la gestió i l'aprofitament de les seves muntanyes.[280]

3.3.2. Polítiques públiques de la propietat

El predomini contemporani que tenen al Pallars Sobirà les finques de titularitat pública i en mans de societats de propietaris davant de les que pertanyen a particulars és el resultat d'un llarg procés històric. A partir de la primera meitat del segle XIX, aquest escenari es va veure profundament transformat arran de diverses actuacions en les quals l'Estat va tenir un gran protagonisme (Linares, 2000). Les polítiques públiques que van afectar la propietat rústica a les comarques pirinenques s'orientaven a satisfer un doble objectiu. D'una banda, davant

[280] El projecte de reforma de la Llei de règim local que està actualment en tràmit (i que la Generalitat reclama que no afecti els municipis catalans perquè gaudeix d'autonomia en aquesta matèria), s'orienta en la mateixa direcció, en allò que algunes entitats (com Ecologistes en Acció) han qualificat com «una desamortització encoberta dels béns comunals».

de l'existència d'una gran diversitat de situacions locals, originades en temps medievals i mantingudes durant l'època moderna, les iniciatives governamentals perseguien implantar en el conjunt del país unes formes homogènies i no ambigües quant als drets de propietat. De l'altra, l'Estat s'erigirà com a defensor legítim dels interessos col·lectius de tota la nació i se situarà per damunt de les instàncies del poder local. En un territori de muntanya com el pallarès, el pes que manté actualment la propietat pública en el conjunt de la comarca deriva de la potestat que s'atribueix l'Estat sobre uns béns que durant segles havien estat propis de les comunitats locals. Reflecteix, en definitiva, la importància que ha tingut històricament la propietat comunal de les muntanyes.[281]

L'estudi sobre els orígens de les formes d'apropiació dels territoris i els recursos naturals, malgrat l'interès que això té per a la comprensió de les institucions contemporànies, és un àmbit no conclòs de la recerca historiogràfica.[282] Més enllà de les dificultats metodològiques i conceptuals que implica l'abordatge de les figures jurídiques de temps pretèrits, els investigadors coincideixen a destacar el problema que afegeix la diversitat de situacions que cal afrontar en l'estudi dels sistemes de propietat històrics, fins i tot dels vigents durant l'època moderna.

Des de principis del segle XIX, i d'una manera paral·lela a la constitució d'una administració local única per al conjunt del país, una part destacada de les polítiques de territorialització empreses en el context de la construcció de l'Estat liberal modern es dirigirà a reconfigurar l'estructura de la propietat, homogeneïtzar les seves formes i assignar al mateix Estat la capacitat i la legitimitat polítiques de què fins llavors havien gaudit altres instàncies de poder (comunitats locals, noblesa i ordes religiosos, fonamentalment). La defensa de l'interès nacional serà, en aquest context, el principal argument usat per l'Estat per justificar les seves actuacions (Vaccaro, 2005).

[281] Pipió (2003) considera que no té sentit parlar avui de propietat comunal, perquè és una modalitat que va deixar d'existir (sobretot arran de la desamortització), i prefereix referir-se a la propietat pública (estatal o municipal) o pluripersonal (societats de propietaris) com les formes que adopta la propietat *de caràcter comunal* o d'origen comunal.

[282] L'interès que té l'estudi dels béns comunals a escala internacional per les seves implicacions econòmiques i ambientals (i que mostren tant els treballs d'Ostrom com els articulats entorn la International Association for the Study of the Commons), ha tingut un reflex limitat al nostre país (com el recent monogràfic de la revista *Ecología Política*, 2013). La recerca sobre el tema ha estat aquí a mans, sobretot, dels historiadors. Els treballs col·lectius editats per Belenguer, Dantí i Gual (1998) i Busqueta i Vicedo (1996) donen compte d'aquest esforç.

Els resultats dels anomenats processos de desamortització i més endavant, sobretot en alguns termes, de la constitució del Patrimoni Forestal de l'Estat, van contribuir a introduir noves diferències a l'interior de la comarca. A l'empara d'uns discursos, uns actors i uns procediments diferents, la successió d'aquestes polítiques públiques permet identificar una seqüència que inclouria les iniciatives actuals per a la creació d'espais protegits. Una mirada detallada a l'activitat gestora de l'Estat, a més d'una cronologia, estableix també una genealogia. En altres paraules, aquesta continuïtat històrica presenta trets ideològics i polítics que són comuns. A través del temps, les polítiques estatals han estat dissenyades i aplicades per agents externs, reconeguts habitualment com a tècnics, sense prendre gaire en consideració les necessitats locals ni els coneixements de la gent del lloc, les seves activitats i les seves racionalitats.

Determinar l'origen de les pràctiques i les institucions relatives a les formes d'apropiació i gestió dels recursos, identificar l'afectació en cada lloc dels processos de canvi esmentats i elaborar, a partir d'aquí, una tipologia comprensiva de tots els casos hauria de basar-se en una recerca aprofundida en aquest sol aspecte i escapa als propòsits d'aquesta monografia. No obstant això, constatar la importància històrica dels béns comunals, analitzar els processos polítics contemporanis que els han afectat i identificar l'amplitud de les situacions a què han donat lloc és clau per interpretar les bases institucionals que han permès l'expansió ràpida i la forta implantació territorial de les figures de protecció ambiental al Pallars Sobirà.[283]

Les formes premodernes de la propietat

La coexistència entre la propietat particular del bestiar i les terres agrícoles i la propietat comunal dels boscos i les pastures ha estat descrita com un patró estès a tot l'Alt Pirineu i predomina, alhora, en altres regions d'alta muntanya.[284] Encara que la concreció d'aquest model és un producte de les circumstàncies històriques

[283] Defugim expressament la discussió oberta en el camp dels estudis jurídics sobre la natura dels béns comunals i les implicacions legals que se'n deriven (com ara Colom, 1994, 2003, i Montiel, 1996; o els més clàssics d'Altamira, 1981 i Nieto, 1964). Les distincions que estableixen poden contribuir a resoldre conflictes concrets, però dificulten una perspectiva històrica més comprensiva.

[284] Juntament amb treballs centrats en regions concretes com els Alps (Berthoud et al., 1972; Cole i Wolf, 1974; Netting, 1976, 1981; Viazzo, 1989), els Andes Centrals (Brush i Guillet, 1985; Golte, 1980) o l'Himàlaia (Schroeder, 1985), altres s'han orientat a identificar els trets comuns de les zones d'alta muntanya des d'una perspectiva comparativa (Beaver i Purrington, 1984; Beltran, 2003; Brush, 1976; Guillet, 1983; Lozny, 2013; Orlove i Guillet, 1985).

i de la mateixa geografia física de cada lloc, i davant d'altres aproximacions més particularistes, l'anàlisi comparativa permet donar suport a una interpretació en termes de l'ecologia política.[285]

Des d'aquesta perspectiva, i d'una manera general, els condicionaments i el potencial que presenta l'alta muntanya per a l'aprofitament productiu no són fàcils de resoldre de forma permanent a partir d'una actuació individual de cada grup domèstic. Amb una productivitat limitada i una exposició al risc elevada, els territoris d'alta muntanya han possibilitat el manteniment de les poblacions humanes (amb uns nivells baixos de concentració) a partir sobretot d'estratègies de diversificació productiva. En aquest context, les explotacions familiars assoliran els seus objectius econòmics (fonamentalment, la satisfacció de les seves pròpies necessitats materials per al sosteniment i la reproducció social), no a partir de complementar una especialització productiva per mitjà de l'intercanvi, sinó d'una pluralitat de produccions i d'activitats, un patró afavorit per la mateixa diversitat d'oportunitats que brinda el territori de muntanya (per les diferències altitudinals, els efectes de l'orientació o les variacions en la qualitat dels sòls, entre altres).

Per explotar d'una manera efectiva un espai diversificat, les formes de gestió col·lectiva presenten alguns avantatges evidents respecte al control individual per part de particulars. Les pastures naturals de l'estatge alpí, emplaçades a una gran distància dels llocs que faciliten el bon desenvolupament de la vida humana, permeten un ús que és alhora temporal i extensiu. Els boscos, per la seva banda, tampoc toleren un aprofitament continuat de caràcter intensiu: la gestió en conjunt de les grans masses forestals afavoreix una explotació més sostenible al llarg del temps, compatible amb la regeneració mateixa de les forests. En tots dos casos, els costos d'exclusió que implicaria un repartiment dels recursos entre els particulars en farien totalment ineficient l'aprofitament. L'explotació en comú, per contra, no solament evita haver de dispensar uns esforços tan elevats (en la vigilància dels béns, en el trasllat i la cura del bestiar), sinó que afavoreix alhora un ús més complet i adequat als cicles a què estan subjectes els recursos naturals.

L'aprofitament ramader de les pastures és ben concloent en aquest sentit. En un context caracteritzat per les explotacions d'una grandària petita o mitjana, on el manteniment d'animals de diversos tipus era fonamental per atendre les necessitats

[285] La relació entre les formes d'explotació dels recursos naturals i les modalitats d'apropiació té com a referència clàssica el treball de Dyson-Hudson i Smith (1978).

dels grups domèstics (quant a força de treball, productes alimentaris destinats al consum i béns per a la venda), la formació de ramats col·lectius, integrats pels caps de bestiar pertanyents a totes les famílies d'un mateix poble, limitava els costos laborals i incrementava el grau d'aprofitament dels recursos pastorals. Els ramats comunals solien especialitzar-se en diferents tipus de bestiar (no només quant a les espècies, sinó també en relació amb la mateixa edat dels animals o amb el cicle de gestació de les femelles) per tal de gestionar-los d'acord amb les seves necessitats i possibilitats (mobilitat, requeriments alimentaris, tipus d'herbes, pendent de les pastures...). La intervenció de pastors, vaquers i eugassers limitava la dedicació de la força laboral disponible just en el moment que hi havia més requeriments de treball, sense comportar les despeses que suposaria per cada família haver-los de contractar pel seu compte. La pastura estival col·lectiva permetia, finalment, un aprofitament complet de les herbes disponibles, i incrementava d'aquesta manera la capacitat de càrrega de les muntanyes (amb efectes quant al nombre de caps de bestiar propi o a la possibilitat d'admetre ramats *forasters* a través de la subhasta de les herbes sobrants).

Al Pallars Sobirà, la propietat col·lectiva d'una part important dels recursos productius (sobretot les partides de la muntanya ocupades per les pastures i els boscos) era allò que en permetia l'aprofitament comunal, però no constituïa l'única dimensió de l'ordenament comunitari local. Per Bringué (2000: 10-11),[286] l'organització comunal abastaria en començar l'època contemporània tres tipus d'elements, d'acord amb un model que es va anar configurant durant la crisi dels segles XIV i XV: els termes (grans espais on les comunitats hi tenien els seus conreus, les seves pastures i els seus boscos, i on exercien la seva jurisdicció); un ampli corpus de drets, facultats, usos i costums sobre les terres particulars de les cases i sobre els boscos i les pastures; i la capacitat de manar, prohibir, vedar i castigar amb penes els infractors, fossin veïns o forasters.

A causa del fet que la seva regulació estava establerta habitualment pel costum, el coneixement d'aquestes pràctiques jurídiques (sobre la pertinença, els drets i obligacions, i les sancions) no pot basar-se en corpus escrits de caràcter sistemàtic sinó que ha de reconstruir-se a través de fonts indirectes, sobretot a

[286] El coneixement sobre els béns comunals i l'organització política local al Pallars Sobirà durant l'època moderna es basa sobretot en les recerques de Josep M. Bringué (1995, 1998, 2001, 2003). Els treballs de M. Ángels Sanllehy sobre les universitats araneses en la mateixa època permeten complementar aquesta aproximació (1988, 1996 i 2007).

partir de la documentació generada pels conflictes, fet que dificulta la seva especificació concreta en cada context local i històric. Amb tot, la recerca històrica dóna compte de la complexitat de les normes que ordenen tant la vida social local com l'aprofitament dels recursos naturals i permet identificar, alhora, l'existència d'algunes característiques generals. Aquests trets, a més, manifesten tenir una gran continuïtat més enllà de les conjuntures que travessen les comunitats locals pallareses (des d'un punt de vista demogràfic, de la conflictivitat entre pobles, de l'evolució del comerç o de la pressió política, entre altres). Per tal d'interpretar els efectes que tenen les polítiques de territorialització impulsades per l'Estat en el sistema de la propietat de la muntanya pallaresa, interessa destacar dos aspectes importants de tot l'entramat comunal a l'edat moderna: la funcionalitat de l'organització col·lectiva en la gestió dels recursos (la seva dimensió econòmica) i les bases institucionals i jurídiques d'aquesta organització (la seva dimensió política).

Els itineraris observats encara fins avui pel bestiar en l'aprofitament estival de les pastures (d'acord amb una successió espacial i temporal concreta, especificada *pel costum*) són només una mostra de l'ampli conjunt de pràctiques col·lectives dirigides a la gestió dels recursos naturals per part de les comunitats locals. Les especificacions sobre l'ús dels recursos s'orientaven a possibilitar un aprofitament ordenat que, a la vegada que permetia satisfer els objectius de les cases, limitava una pressió excessiva sobre aquests recursos i afavoria el manteniment de la vida social. L'ampli abast d'aquestes pràctiques és indicatiu del caràcter estratègic que tenia cada partida del terme i cada element susceptible de ser aprofitat com a recurs, en un context de dependència absoluta del medi físic de la muntanya.

En l'aprofitament pastoral s'especificaven les partides on podien anar els ramats, les dates d'entrada i de sortida, el nombre de caps permesos, els llocs establerts per *bogar*, *abeurar*, *ajaillar* (passar la nit), *apletar*... Les regulacions implicaven un reconeixement dels diferents paratges (o partides) de la muntanya a través de topònims, fites i altres elements identificadors.[287] Comportaven també una diferenciació d'aquests sectors i llocs d'acord amb les seves característiques i els usos a què es destinaven, diferenciant entre la *muntanya* (les pastures més allunyades)

[287] La monografia de Sudrià sobre la vall Ferrera (2011) proporciona un recull exhaustiu, elaborat a partir de fonts orals, de les partides identificades a diferents muntanyes d'aquest sector de la comarca. A la muntanya Solana que pertany a Alins, per exemple, amb una extensió de 319 ha, s'hi diferencien prop d'una cinquantena de topònims (entre horts, turons, prats, ermals, barrancs, canals, tarters i altres partides).

i els *baixants* o la *muntanyeta* (les properes als pobles), així com entre les *solanes*, les *culties* i els *pastius*, entre altres.

Juntament amb les pastures estivals, els costums locals també regulaven, per exemple, l'aprofitament de la fulla, els restolls dels camps segats, les segones herbes, els fems del ramat comunal o d'aquells que proporcionava el bestiar acollit en conlloc. Els productes forestals estaven igualment reglamentats: les partides d'on sortia la fusta per fer taulons (per obres de construcció o reforma d'edificis), les característiques dels arbres que es podien usar com a llenya, per fer teia o carbó. També l'aigua per regar els horts i els prats. En tots els casos, la prioritat era atendre les necessitats particulars de consum. Un cop aquestes quedaven satisfetes, especialment en els termes més afavorits quant a la grandària i la qualitat dels seus boscos i pastures, era el comú de veïns com a tal el que es beneficiava de la venda o l'arrendament dels recursos sobrants (i contribuïa d'aquesta manera al sosteniment dels serveis i les infraestructures col·lectives, com ara molins, serradores, carnisseries, tavernes hostals, etc., però també camins, ponts, fonts o safarejos).[288]

La defensa del terme i la prevalença dels usos col·lectius sobre els particulars són altres dimensions on s'evidencia la funcionalitat de la gestió col·lectiva dels recursos. La conflictivitat entre pobles veïns per la jurisdicció d'algunes partides (i els recursos d'aquestes) podia donar lloc a enfrontaments oberts, però es resolia més sovint per mitjà de concòrdies.[289] En aquests convenis, es pactava i regulava els usos dels recursos. Els anomenats *termes mitgers* i els *emprius*,[290] que implicaven respectivament uns aprofitaments compartits o localitzats en partides enclavades a l'interior del terme d'un altre poble, s'originen en aquesta mena d'acords.[291]

288 Bringué (1998:69) subratlla la diferència que s'estableix entre l'ús dels béns comunals per al consum (com a part dels drets dels veïns: «llenyar, taiar, fer fusta, fulla y totes les demés coses que per son us y lo de sa casa tinga menester») i el seu aprofitament comercial (l'arrendament per subhasta de la «fusta de negoci»). A diferència del que passava amb els boscos, els drets veïnals de pastura podien eventualment ser explotats en benefici propi a través de diversos tipus de contractes entre particulars (com el *conlloc*, la *gasalla* i la *parceria*).

289 Les concòrdies, com a mecanismes de conciliació de tipus col·lectiu i pactes entre pobles veïns per delimitar la propietat i els usos de determinats terrenys, han estat estudiades en el cas aranès per Sanllehy (1996). Aquelles que van tenir una incidència en la fixació dels límits fronterers amb França a la segona meitat del XIX, han estat documentades per Roigé, Ros i Còts (2002).

290 El concepte pallarès d'*emprius* no coincideix amb el més usual a Catalunya i fa referència a usos veïnals compartits entre pobles en partides frontereres dels seus termes.

291 Seria el cas del Bosc dels Tres Comuns, aprofitament compartit des del 1769 per Sort, Rialp i Roní a la muntanya de Sobac, o de la Mancomunitat dels Quatre Pobles al port de la Bonaigua, muntanya mitgera pròpia d'Esterri d'Àneu, Son, Sorpe i València d'Àneu, probablement des d'abans del segle XVI

Els conflictes per la delimitació dels termes i els drets sobre els recursos van ser habituals durant la segona meitat del segle XVIII.[292]

La distinció entre els béns comunals i els particulars a l'interior del propi terme, d'altra banda, no atén als paràmetres de la concepció liberal de la propietat, sinó que aquesta s'ha d'entendre com un gradient de fórmules a mans de les comunitats (Bringué i Sanllehy, 2005: 28). Una part dels conreus es practicaven en terres d'ús temporal (les *boïgues*), que en ocasions esdevenien el primer pas vers una particularització a expenses del comunal. Alhora, tot i tractar-se d'una pràctica regulada (temporalment o d'acord amb les fases del cicle agrícola), tot el bestiar local podia beneficiar-se, en determinades circumstàncies, de les finques particulars. El dret sobre les anomenades segones o terceres herbes, un cop s'havien dallat les primeres a benefici dels seus propietaris, només excloïa els prats *privilegiats*, aquells que s'havien aconseguit vedar a canvi d'un pagament en benefici del comú de veïns (sobretot en moments de necessitat per a les finances locals). També era una potestat de les comunitats fixar l'ordre dels sectors del terme en la rotació entre el cultiu i el guaret en els camps de conreu.[293]

A més d'indicativa d'una certa pressió sobre els recursos, la necessitat de regular els aprofitaments (la seva especificació, les sancions previstes davant l'incompliment de les normes)[294] evidencia la primacia dels interessos familiars, els de les cases,

---

(Bringué, 1996b). Entre els enclavaments hi destaca la muntanya de Sendrosa, partida de la vall de Ruda (dins de l'antic terme aranès de Salardú), pertanyent a Son, escripturada des del 1619. D'una manera més habitual, però, es reconeixen drets limitats (en partides concretes i/o en determinats moments) d'alguns pobles a l'interior de les pertinences d'altres. Al Bosc de Jou (424 ha), per exemple, els d'Estaís poden pasturar al Solà de Vellendo (2 ha), els d'Esterri d'Àneu i Son a les Costes (2 ha) i aquests darrers també a Bassiero i al Pla de la Font (3 ha). A la forest Boscàs, Solana i Pinetar, que pertany a Sorpe, els veïns de Borén i d'Àrreu poden fer llenya a la partida anomenada Pineda, i els d'Esterri d'Àneu a la de Boscàs.

292 La monografia de Ribera sobre les valls d'Àneu documenta els enfrontaments entre pobles pels termes, les pastures i els boscos (2007: 712 i s.).

293 Els anomenats *prats de comú*, encara vigents als pobles del pla de Corts (Bretui, Cortscastell i Canals, Montcortès i Peramea), mostren una de les moltes singularitats locals que adopta la gestió comunal al Pallars Sobirà. A Peramea, antigament es llogaven dallaires al juliol i els munts d'herba que es formaven se sortejaven entre els veïns. Després de la Guerra Civil, el prat de comú va dividir-se en parts i es va vendre. L'aprofitament de l'herba és particular durant quatre mesos (de finals de març a finals de juliol) i obert a tots els veïns la resta de l'any.

294 Al llarg del temps, la necessitat d'establir i atendre a normes en l'ús dels recursos ha variat d'acord amb la pressió sobre aquests. La falta d'actualització i clarificació d'aquestes regulacions a les últimes dècades està associada, d'acord amb això, a la davallada de l'interès pels aprofitaments que brinda la muntanya.

per damunt dels col·lectius, els dels pobles.[295] El manteniment de l'ordre social, la seva mateixa reproducció, requeria del suport d'elements discursius i de pràctiques comunitàries que enfortissin la identitat local i afavorissin la primacia ideològica del bé comú. La comunitat, però, no era un resultat de l'altruisme i la sociabilitat sinó un marc institucional que permetia articular, d'una manera ordenada i operativa, els interessos individuals allí on aquests havien de satisfer-se per mitjà d'accions que depassaven les possibilitats de les cases (la gestió dels aprofitaments pastorals i forestals, la creació d'infraestructures col·lectives, el manteniment de la pau social, la defensa dels béns propis davant de les amenaces d'altres comunitats).[296]

L'acció col·lectiva descansava, a més, en un univers social no igualitari: encara que les diferències socials no eren tan pronunciades com ho podien arribar a ser en altres llocs, les anàlisis històriques de les comunitats locals pirinenques coincideixen a identificar unes condicions i unes possibilitats que no eren coincidents entre totes les cases. Mentre que hi havia famílies que havien de completar els seus ingressos emigrant estacionalment o fent contractar alguns dels seus membres, altres requerien eventualment de força de treball addicional per poder explotar els seus propis recursos.[297] Atesa la complexitat d'aquest univers social i la inter-

[295] Pau Comes interpreta que la dualitat que caracteritzaria l'economia pagesa a la muntanya pallaresa (entre una agricultura orientada fonamentalment al consum i una ramaderia destinada a la venda) afavoria un sistema de valors amb elements contradictoris: «Les persones d'aquests indrets viuen i estan educades en aquesta dualitat i contradicció de valors: un egoisme radical vinculat a la supervivència agrícola i un igualitarisme que duu a la col·laboració en les tasques que comporta la ramaderia» (2011: 16).

[296] L'ordenança que regia els aprofitaments comunals a Espot a mitjan segle passat evidencia aquesta prevalença dels objectius particulars (familiars): «Las normas de esta Ordenanza tienden a la debida conservación del patrimonio forestal y a asegurar a los habitantes del pueblo unas condiciones de vida digna, ante las que no sientan la necesidad de la emigración a las grandes poblaciones, origen de tantos males individuales y sociales. Para ello es menester que el producto de los aprovechamientos se invierta además de en obras e instalaciones de uso general de los beneficiarios, en contribuir a que los interesados cuenten con unos medios económicos que les permita sostener su vida en el municipio, mejorar su hogar y el medio en que se desenvuelve su familia; y disponer de los instrumentos adecuados para el mayor rendimiento y productividad de las explotaciones agrícolas y ganaderas» (11.10.1959).

[297] Els treballs d'història de l'Alt Pirineu, tant a la Val d'Aran (Beltran, 1994; Sanllehy, 1998) com al Pallars Sobirà (Bringué, 1995; Gil, 2000), coincideixen a identificar un cert grau de diferenciació social en un context on predominen els comunals. Segons Bringué (1996a), des del segle XVI, en tots els pobles pallaresos, amb una grandària mitjana entre 11 i 25 cases, hi havia fins a tres *cases fortes*, un conjunt de cases mitjanes (que oscil·laven d'acord amb les conjuntures) i vora un terç de *cases pobres*. El manteniment dels comunals no només interessava a aquells que no disposaven de prou recursos propis: les cases benestants renunciarien a part de les seves possibilitats d'explotar una quota major dels recursos disponibles a canvi de disposar d'un contingent de jornalers potencials.

Taula 14. Grandària dels antics comunals (estimació)

		Antics comunals		Finques particulars	
	Extensió	ha	%	ha	%
Valls d'Àneu	37.328	33.916	90,86	3.412	9,14
Vall de Cardós	22.007	18.194	82,67	3.813	17,33
Vall Ferrera-Tírvia	25.612	22.526	87,95	3.086	12,05
Escaló-Llavorsí	10.315	8.834	85,64	1.481	14,36
Vall dÀssua-Rialp	12.250	9.769	79,75	2.481	20,25
Sort i Batlliu	4.557	2.582	56,65	1.975	43,35
Vall de Vilamur	7.470	5.334	71,41	2.136	28,59
Baronia d'Estac	3.101	2.186	70,50	915	29,50
Gerri-Baén	6.386	4.526	70,87	1.860	29,13
Pla de Corts	6.495	3.986	61,36	2.509	38,64
Total	**135.521**	**111.853**	**82,54**	**23.668**	**17,46**

Font: Elaboració pròpia a partir de Bringué, 2003:43

dependència dels seus components, la debilitació progressiva de l'organització comunal en l'època contemporània no pot interpretar-se simplement com la manifestació d'un canvi de mentalitat (un triomf de l'individualisme) sinó que requereix una explicació contextual.

A manca d'altres estadístiques anteriors, el cadastre elaborat en els anys 1954-1960 permet avaluar, per bé que només d'una manera aproximada, l'abast territorial dels antics comunals al Pallars Sobirà. Els canvis que introduiran les reformes liberals en el sistema de la propietat afectaran, d'una manera quasi exclusiva, les muntanyes que històricament havien conformat el patrimoni col·lectiu de les comunitats locals de la comarca. Les finques particulars, amb la sola excepció d'algunes grans propietats d'origen senyorial (que estaven sotmeses, també, a servituds d'ús per part dels pobles), no experimentaran una variació significativa. La suma de les diferents formes que adoptaran contemporàniament els antics comunals permet fer aquest càlcul.[298]

[298] La falta d'estadístiques històriques i les deficiències de la documentació cadastral en avaluar la cabuda de les muntanyes obliguen a prendre aquests càlculs amb molta precaució. Els estudis de cas,

D'acord amb aquesta estimació, les muntanyes comunals haurien arribat a representar un 82,5% de la superfície de la comarca. Les diferències d'uns sectors amb uns altres responen, fonamentalment, a una presència més important de les finques particulars que es relaciona, per la seva banda, amb unes condicions més propícies per a les pràctiques de conreu. És el cas de Sort i el Batlliu (un 43,3% de terrenys en propietat privada) i del pla de Corts (38,6%). A la meitat nord de la comarca, de Rialp en amunt, pel contrari, els termes presenten un pes de les formes d'apropiació col·lectiva per damunt del 80% (fins del 90,9% en el conjunt de les valls d'Àneu), d'acord amb el predomini que hi tenen el bosc i les pastures i amb les possibilitats limitades d'aprofitament agrícola d'uns terrenys més pendents i exposats a un clima més rigorós.

La desamortització dels comunals

Les reformes liberals del segle XIX marcaran la fi d'aquesta concepció dinàmica dels drets de propietat i de la primacia formal dels interessos col·lectius. En la pràctica, les reformes esmentades no tindran uns efectes immediats ni aquests prendran d'entrada la direcció prevista pels seus promotors. A través de diverses estratègies jurídiques o adaptant d'una manera funcional les pràctiques anteriors a la nova situació, en un primer moment es mantindrà la gestió en comú d'una part important dels aprofitaments d'acord amb fórmules molt semblants a les que havien estat regint fins llavors. Aquests canvis legislatius van establir les bases d'un nou ordre social i unes relacions inèdites amb les muntanyes i els seus recursos que van evidenciar-se a més llarg termini (Iriarte, 2002a).[299]

A mitjan segle XIX, l'Estat espanyol, que havia d'afrontar greus problemes de liquiditat, va dissenyar i implementar l'anomenat procés de desamortització. Aquesta iniciativa va comportar, per mitjà d'una intervenció institucional mas-

encara que permeten una anàlisi més crítica, no estan tampoc lliures de problemes. Quant a la proporció de les antigues formes col·lectives d'apropiació, tant el terme de Lladorre (tractat en aquesta monografia), on les finques particulars representaven a mitjan segle XX només un 5,1% del total, com el de Llessui (estudiat per Gil, 2000: 104), amb un 12,0%, coincideixen en graus diferents amb la tendència general estimada.

299 En referència a les societats de veïns que es formen arran de la desamortització, Espiau es mostra contundent: «Suposa la culminació d'un procés pel qual béns originàriament de titularitat pública i d'aprofitament comú es converteixen en béns de titularitat privada, organitzada en règim de comunitat, i en virtut del qual aquests béns se sostrauen de l'àmbit del dret administratiu per sotmetre's a les normes del dret civil» (2001: 148).

siva, una reorganització dels recursos naturals a tot el territori nacional. L'interès públic, el de la nació i la ciutadania, tornava a ser el principal argument esgrimit per justificar els canvis (el concepte d'*utilitat pública* s'instaura jurídicament al 1869). L'Estat va decidir desmantellar aquelles parts del sistema de propietat que no s'ajustaven a una concepció moderna d'aquest dret per tal d'obtenir un profit amb la seva venda i de fomentar un increment de la renda nacional. D'acord amb aquests objectius, tots aquells béns que no eren mantinguts en termes de propietat privada s'havien d'expropiar i incorporar al mercat immobiliari com a única fórmula que podia garantir un ús eficient dels recursos i l'augment de la seva productivitat. Els patrimonis de l'Església, l'aristocràcia i les comunitats locals rurals van esdevenir els objectes principals d'aquesta actuació.

El procés es va implementar en dues fases diferents. La desamortització de Mendizábal, del 1836, afectarà sobretot les propietats de l'Església i l'aristocràcia. D'acord amb Solsona (1998), els efectes de la desamortització eclesiàstica no van ser gaire significatius a l'alta muntanya pirinenca, el Pallars Sobirà inclòs. La segona etapa, impulsada per la Llei de desamortització general (1855) del ministre d'Hisenda Pascual Madoz, pel contrari, va tenir un gran impacte a les zones de muntanya ja que afectà d'una manera directa els terrenys comunals (que eren qualificats eufemísticament de *tierras baldías*). La major part de les comunitats locals pallareses va aconseguir mantenir el seu control sobre extensions considerables del territori, i evitar-ne la fragmentació i la privatització. No obstant això, la desamortització civil imposarà canvis significatius quant a la titularitat de les muntanyes i una redefinició dels drets associats a la seva propietat, fet que representarà una forta sacsejada a l'entramat polític i social de la comarca.

La desamortització no va ser un procés ràpid ni senzill. L'activitat legal que va generar es va prolongar durant més de quatre dècades. D'una banda, la baixa demanda de privatitzacions que hi va haver en el cas dels Pirineus (per les dificultats que presenta la muntanya a una explotació intensiva i l'interès dels grups benestants locals a mantenir un aprofitament veïnal en comú) va afavorir una certa relaxació de l'Estat en aplicar els canvis legislatius. De l'altra, els ministeris d'Hisenda i de Foment es van disputar llargament la direcció del procés: el primer estava interessat en la venda del màxim nombre possible de finques (la hisenda pública ingressava un 20% de l'import de les compres) mentre que el segon procurava controlar la gestió dels recursos forestals.

Les comunitats locals pirinenques van respondre al procés de privatització adoptant allò que Iriarte (2002b) interpreta com a diferents formes de resistència. En les declaracions sol·licitades per l'Administració central hi va haver una ocultació sistemàtica de dades (sobre les mateixes muntanyes o quant a la seva extensió). També es van utilitzar diverses estratagemes per aconseguir declarar les subhastes com a desertes. Segons que ha documentat Bonales (1996, 1999), la Diputació de Lleida, en convinença amb els grups benestants locals, va endarrerir durant anys la tramitació dels expedients dificultant la subhasta de les forests. Les modalitats de resistència més efectives, en qualsevol cas, van ser els expedients d'excepció i les compres col·lectives.

Pel que fa a la primera situació, la llei contemplava la possibilitat d'excloure de la privatització promoguda per la desamortització aquelles forests que responien a dos tipus de situacions diferents. D'una banda, les muntanyes considerades, segons les seves funcions ambientals (sobretot per l'acció protectora del bosc davant l'erosió i en la regulació de les conques hidrogràfiques) com d'utilitat pública.[300] De l'altra, aquells béns que eren imprescindibles per a la subsistència de la població local i que no generaven un profit en termes monetaris. Amb aquests arguments, la major part de les muntanyes de la comarca van ser exceptuades, i el seu aprofitament es va mantenir en mans de les comunitats locals. Aquest procés, però, no restituïa d'una manera plena la situació anterior: les muntanyes exceptuades no van ser retornades al conjunt de la comunitat de veïns, a la qual corresponien els antics drets (la nova legislació liberal no contemplava el comú com a subjecte de dret), sinó que van ser convertides en una propietat pública i la seva titularitat assignada als municipis. En certa manera, l'Estat va mantenir per a si la potestat que havia adquirit en haver-les expropiat, per mitjà dels òrgans locals de la seva Administració. A través de la normativa liberal, com diu Bonales (1999: 10), l'Estat posava a mans dels ajuntaments la regulació, l'administració, la vigilància, el domini i la representativitat del conjunt de veïns, fins al punt d'acabar identificant-se els béns comunals amb la propietat municipal.[301]

300 La qualificació d'utilitat pública atorga als boscos la naturalesa jurídica de domini públic amb la qual cosa passen a ser inalienables, imprescriptibles i inembargables.

301 Com també subratlla Iriarte (2002b: 152), aquest canvi sembla petit però és important: a partir de llavors, la destinació d'aquests espais dependria d'uns poders locals que no representaven necessàriament els interessos del conjunt de la comunitat, però que tindrien la capacitat de regular, per mitjà de reglaments i ordenances, molts aspectes relacionats amb els aprofitaments.

De resultes de les posicions enfrontades entre els diferents actors i els canvis de criteris en la implementació de la desamortització, la llista de les forests exceptuades va ser objecte de diverses revisions (Calvo, 2003; Mangas, 1990). La primera relació del patrimoni forestal de titularitat pública de l'Estat, amb el títol de *Clasificación general de los montes públicos* (1859) (Icona, 1990), incloïa una relació dels «Montes exceptuados de la desamortización pertenecientes a los pueblos» on hi havia un total de 122 forests del Pallars Sobirà (vegeu Annex 3). L'inventari presenta moltes deficiències (no contempla, per exemple, els aprofitaments compartits) i evidencia alhora les dificultats que va trobar l'Administració per tenir un coneixement acurat de la situació així com l'escassa col·laboració brindada pels pobles i les comunitats de veïns en veure amenaçats els seus béns patrimonials (Sala, 1996).

En aquest context, la distinció entre els béns comunals i els béns propis es va convertir en una qüestió clau per determinar la destinació de les forests comunals. D'acord amb la legislació liberal, aquelles muntanyes que generaven un rendiment líquid per als pobles, més enllà de contribuir al manteniment de les explotacions dels seus veïns, havien de ser subhastades i adjudicades al millor postor. Fins llavors, l'admissió de bestiar a conlloc o els arrendaments per a l'explotació dels boscos s'havia inscrit en la mateixa lògica d'aprofitament comunal dels recursos: els pobles que disposaven d'un sobrant per damunt de les necessitats veïnals (de resultes de disposar d'uns patrimonis extensos en relació amb les seves pròpies possibilitats d'explotar-los), procuraven obtenir uns ingressos per afrontar les seves despeses i poder limitar les contribucions dels veïns.

Davant les pretensions de l'Administració central, algunes corporacions locals van poder acreditar la doble condició que tenien les muntanyes com a béns propis i del comú de veïns, i defensar el caràcter indispensable dels recursos forestals i pastorals per a la subsistència de la població.[302] D'altres, però, no van aconseguir-ho, bé fos per una manca d'habilitat en la tramitació dels expedients o per les evidències de l'alt rendiment que generaven els seus patrimonis. En un primer

[302] Les memòries elaborades els anys 1893-1895 per a la confecció del Catàleg de forests d'utilitat pública del 1901, en l'apartat de la *pertinença* s'hi fa constar que les muntanyes exceptuades pertanyen als pobles «con el doble carácter de monte de propios y del común de vecinos pues los del dicho pueblo tenían reconocidos derechos de poder aprovechar los pastos, leñas y maderas que necesiten para el sostenimiento de sus ganados, para el consumo de sus hogares y para la recomposición de sus casas y corrales, de un modo gratuito, lo cual dio al monte el carácter comunal, y al propio tiempo el mencionado predio tiene también el carácter de propios debido a que el valor de todos los aprovechamientos que en él se verifican por medio de subasta pública ingresa al municipio» (citat per Bringué, 2003: 32).

moment, la major part d'aquestes darreres devien ser ocultades: muntanyes com les de Llessui, Saurí, Enviny o Peramea no apareixen en la relació del 1859. Cap a finals de segle, no obstant això, van ser posades a la venda. Els efectes d'aquest procés introduiran un nou factor de diferenciació a l'interior de la comarca: algunes de les muntanyes més rendibles (per l'abundància dels seus boscos o la grandària de les seves pastures) van acabar subhastant-se, encara que en realitat eren tan necessàries per als veïns com totes les que van ser exceptuades i municipalitzades.[303]

L'amenaça de la privatització de les muntanyes comunals, tot i donar-se d'una manera més excepcional a la comarca, és el que donaria lloc a la segona estratègia de resistència de la població local. Les muntanyes no exceptuades i posades a la venda van acabar, probablement en tots els casos, en mans de societats de propietaris constituïdes generalment per veïns d'una mateixa localitat.[304] La seva adquisició per grups de particulars feia un ús de la llei en favor de continuar els aprofitaments col·lectius (i s'oposava, d'aquesta manera, a les previsions d'una particularització). El procediment consistia en el fet que els mateixos veïns adquirien les finques subhastades, quasi sempre a través d'algú que actuava en representació seva en la compra i que després transferia la titularitat un altre cop al conjunt. Hi participaven tots els veïns que podien afrontar la part corresponent del preu de la compra i hi estaven interessats, creant societats d'accionistes que passaven a ser les titulars dels drets de propietat en condomini i amb una prohibició explícita de la divisió (*en común pro indiviso*). La voluntat de permanència queda reflectida en el fet que els estatuts aprovats per regir les noves societats veïnals, totes creades entre els anys 1895 i 1899, recollien les mateixes normes que havien governat fins llavors els aprofitaments comunals. Aquesta continuïtat funcional encobria, això no obstant, la instauració d'un nou ordre: a partir de la base jurídica establerta per la reforma liberal de l'Estat, ja no són tots els veïns sinó un grup d'aquests (aquells que estaran en condicions de participar-hi, generalment una majoria)

303 Un informe del 1865 sobre l'estat de la desamortització a la província de Lleida afirmava en relació amb les muntanyes comunals que «no hay finca de esta clase cuya excepción no hayan solicitado las municipalidades como de aprovechamiento común».

304 Les societats veïnals de propietaris han estat estudiades específicament per Espiau (2001, 2003). Entre aquest autor i Bringué (1995) s'ha documentat la constitució d'aquesta mena de societats als pobles següents: Canals, Enviny, Lladorre, Llarvén, Llessui, Montaldo (*sic*), Olp, Pla de Corts, Pujalt, Saurí, Sorre, Sou (*sic*) i Tor.

els que posseiran i gestionaran els béns que fins llavors havien estat comunals, i els que se'n beneficiaran.

La formació de la Societat de Veïns de la Muntanya de Llessui, que ha estat estudiada per Gil (2000), referma la interpretació d'aquesta solució com una estratègia orientada a la continuïtat dels aprofitaments comunals. Com en molts altres pobles de la comarca, la primera resposta local davant de les pretensions de desamortitzar i posar a la venda la seva muntanya va consistir a pretendre que aquesta fos exceptuada. El municipi incoava l'any 1859 un expedient argumentant que l'aprofitament veïnal de pastures es relacionava amb la utilitat dels animals en l'agricultura (pel transport, com a força de tracció per fer determinades tasques, com a font de fems que esdevenien imprescindibles en una terra pobra). Els mateixos arrendaments d'herbes també es justificaven com a necessaris a causa de la precarietat de l'agricultura.[305] L'expedient no només incloïa totes les partides de la muntanya sinó que recollia també els drets que tenien altres pobles a servir-se de les pastures en determinats llocs i moments de l'any.

Abans de resoldre's definitivament la desamortització de la muntanya de Llessui, entre els anys 1879 i 1895 esclatarà un conflicte per la titularitat de la Serra del Rei que pertany al mateix terme. Aquesta muntanya era disputada entre Casa Subirà d'Altron, els successors d'aquells que l'havien comprat a Felip V l'any 1702, i els veïns de Llessui, que hi havien mantingut els seus drets veïnals després de l'adquisició. Aprofitant la conjuntura desamortitzadora, els Moner pretenien redimir les servituds sobre la muntanya i adquirir la seva plena propietat. La resposta dels veïns evidencia la seva oposició als intents de particularització: emprenen diverses accions judicials (que van ser favorables a la redempció) i, sobretot, efectuen reiterades entrades de bestiar. En opinió de Gil, «el nexe d'unió entre els veïns es reforça quan una inferència externa posa en perill l'autèntic eix vertebrador: la muntanya» (2000: 115). I això amb independència de la diferent capacitat productiva de cada casa.

305 Així ho afirma l'alcalde de Llessui: «Si bien el monte llamado Baixant y Pamano se ha arrendado algunos años en pública subasta, no es porque las hierbas del monte sean consideradas como sobrantes [...]. La distancia y falta de ganado no permite abonar [les finques particulars destinades al conreu]. Y así es que los vecinos de Llessui después de sacada la cosecha de las fincas que radican en dicho monte añaden a la restante las hierbas de los rastrojos para que se reúna mayor número de ganado [...]. Y sólo de mitad de junio a mitad de septiembre» (1861).

Quaranta anys després de promulgar-se la llei de la desamortització civil, l'any 1895, els veïns de Llessui s'unien per adquirir la muntanya (a través d'un testaferro) i al cap de tres anys, el 1898, formaven una societat, amb 128 accions repartides entre 113 participants (15 accions quedaven a mans del que havia actuat inicialment com a comprador), amb vista a la seva administració.[306] És probable que la pèrdua dels drets sobre la Serra del Rei contribuís a acceptar la nova situació. Així, adoptaven un instrument de gestió modern (una societat), però aquest es regiria d'acord amb un reglament que era una adaptació dels antics mecanismes de gestió col·lectiva.[307]

La muntanya Serra de Saurí (de 257 ha, segons escriptura notarial) va ser privatitzada d'acord amb un procés molt similar. Un veí va adquirir-la l'any 1895 com a testaferro amb l'objectiu d'evitar-ne la compra per part de persones alienes al seu aprofitament. Tres anys després es constituïa una societat integrada per 21 veïns que n'assumia la titularitat per gestionar-la formalment a partir de llavors. Els estatuts recullen els drets adquirits per una casa de Pujalt (documentats el 1875) i una altra d'Olp (amb escriptures del 1895). La constitució de la societat combinava drets exclusius, d'acord amb la concepció moderna de la propietat, amb convenis més antics, que suposen algunes superposicions i discontinuïtats territorials. De la mateixa manera, el seu reglament estableix un consell de tres componedors amigables (veïns de coneixement i prestigi) per actuar com a mediadors en la resolució de conflictes entre els socis, sense haver de recórrer a la justícia ordinària.

Encara que les propietats forestals tenien potencialment un valor molt més alt, poques muntanyes van acabar subhastant-se en la pràctica. Al contrari, tota

306 L'escriptura de constitució d'aquesta entitat clarifica els termes d'una operació que va ser molt habitual en formar les societats veïnals de propietaris: «Antonio Prats [que] es dueño de un monte raso [...] y le pertenece por compra al Estado como procedente de bienes de desamortización adjudicada a su favor el día 19 de julio de 1895 como mejor postor por la cantidad de 32.000 pesetas [...]. La adquisición de dicha montaña la hizo con ánimo de cederla a los que abajo se nombrarán y otros ausentes [...], para que como particulares dueños del mismo pero en común y proindiviso entre todos pudieren ser condueños de dicha montaña» (1898).

307 Les sis cases que apareixen consignades com les més fortes de Llessui al cadastre de 1957, figuraven ja en un cens fet al 1553, van intervenir en formar la societat titular de la muntanya i mantenen encara avui les seves accions (Garcia Quera, Colom i Lluvich, 2000: 105). L'adquisició de la muntanya també donava continuïtat als drets que hi mantenien d'altres pobles: els veïns de Sorre van fer un préstec en el moment d'efectuar la compra a canvi de mantenir la possibilitat de gaudir de les mateixes partides (la Gargalla, Bony d'Arqué i Solana de l'Orilla) i en les mateixes condicions que fins llavors, tot i no passar a ser accionistes.

la resta de béns comunals (com els molins, els forns, les tavernes, les carnisseries o les serradores) van ser massivament privatitzats a partir del 1856. Les lleis de desamortització no contemplaven cap possibilitat d'exceptuar-los i la seva venda va comportar un desmantellament total dels antics serveis públics locals. Segons Bringué (2003: 29), aquest procés va suposar un atac frontal al manteniment de la solidaritat a escala local i la cohesió interna: els veïns van seguir gaudint dels serveis anteriors, però aquests havien deixat de ser gestionats col·lectivament per promoure guanys individuals.

El procés desamortitzador conclourà, en la pràctica, a finals del XIX. El Catàleg de forests d'utilitat pública de l'any 1901 recollirà el resultat dels expedients d'excepció.[308] Les 90 forests catalogades, amb una extensió aproximada de 60.675 ha (que representa el 44% de la comarca, un 59% de la superfície de les seves muntanyes), apareixen referides en relació amb la seva localització administrativa però també quant a la seva pertinença (vegeu Annex 4). Els enclavaments (com la muntanya de Soliguera, situada dins del terme d'Unarre, però pertanyent a aquest poble junt amb els del Vallat: Anàs, Bonestarre i Estaon) i els aprofitaments compartits (com ara els de la Ribalera o les Tovarres) hi apareixeran ja com a plenament consolidats.[309] Els antics comunals convertits en finques a mans de societats de propietaris (un 12% de la superfície de les muntanyes de la comarca) i les adquisicions del duc de Medinaceli i altres particulars (un 29%, les muntanyes amb unes extensions més grans de boscos), completen l'escenari resultant d'aquest procés.[310]

Les expropiacions forestals

A principis del segle passat la gestió pública dels recursos naturals va incorporar un seguit de nous arguments i criteris que havien anat prenent forma durant

[308] El Catàleg es va crear, de fet, l'any 1862. El del 1901 incorpora les modificacions als criteris d'excepció a la desamortització (arran de la introducció del concepte d'*utilitat pública*).

[309] Algunes propietats compartides (com Montmitge, entre Baiasca i Arestui, o el port de la Bonaigua) ja havien aconseguit una sentència favorable en reconeixement del seu estatut per part del jutjat de Sort al 1844. De les 90 forests catalogades al 1901, una vintena figuren com a compartides entre diferents pobles (no sempre del mateix municipi), la qual cosa representa una quarta part de tota l'extensió. Una de cada deu muntanyes poden considerar-se com a enclavaments: un 15,2% de tota la superfície.

[310] Segons Gil (2000: 106), el port de la Bonaigua (del duc de Medinaceli) i la muntanya de Llessui eren les úniques forests posades a la venda amb la desamortització que estaven fonamentalment dedicades a pastures; la resta eren arbrades.

les últimes dècades del XIX. La política agrària, influïda pel regeneracionisme de Joaquín Costa, i les polítiques forestal i hidràulica, impulsada pel Cos d'Enginyers Forestals de l'Estat, van promoure l'aplicació de mesures relacionades amb una preocupació per la qualitat ambiental del territori. No es tractava ja només d'ordenar i fomentar una explotació rendible i eficient dels recursos: problemes com l'erosió, la desforestació o la qualitat de les aigües van adquirir un gran protagonisme (Gómez, 1992). La preocupació pels efectes d'aquests processos va acabar esdevenint la base argumental principal per legitimar una nova onada d'actuacions orientades a la reorganització territorial del país i que tindrien també una incidència especial en el Pallars Sobirà.

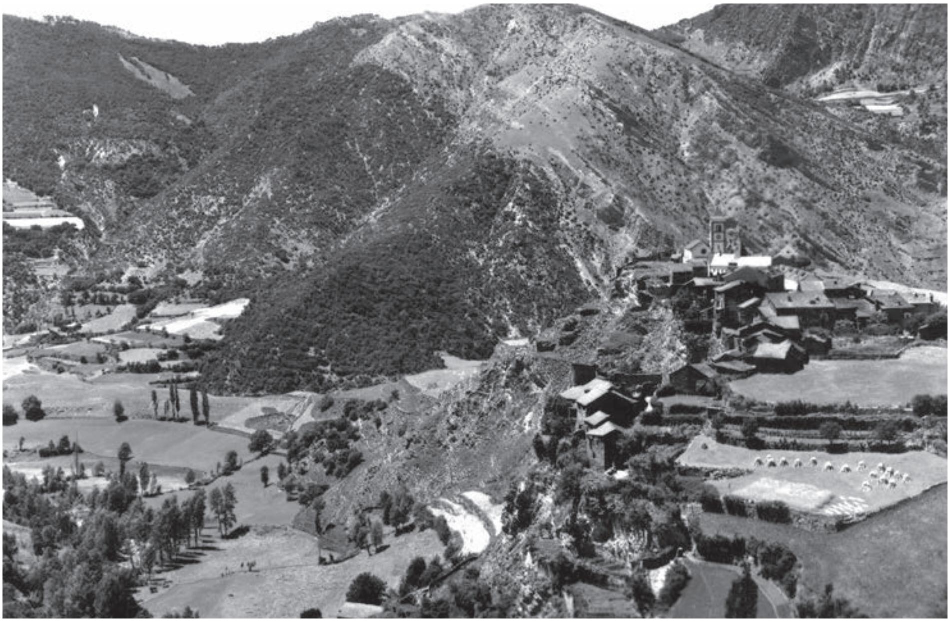

Tírvia. Autor: Luís García Garrabella. Any: 1954. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (Postals de l'Oficina de Turisme de la Pobla de Segur).

Aquesta etapa va tenir uns impactes significatius d'àmbit territorial (sectors sencers de la comarca van tornar a ser expropiats), però també uns efectes polítics apreciables (els agents de l'Estat, enginyers i guardes forestals, van adquirir un alt grau de control sobre les muntanyes i els seus recursos). La base intel·lectual d'aquest procés radica un altre cop en les nocions d'interès nacional i de patrimoni col·lectiu. L'Estat ha aconseguit erigir-se com a defensor de les necessitats de la ciutadania, i s'atribueix la facultat de definir en què consisteixen aquestes i

d'intervenir en allò que consideri oportú. La seva actuació, però, respon cada cop més als interessos i els punts de vista dels grups socials urbans, aquells que tenen un pes també més gran en l'opinió pública.

L'emergència de la política forestal espanyola no es pot deslligar de la consolidació de la ciència forestal com a disciplina acadèmica i com a eina de gestió pública de primera magnitud (García Álvarez, 2010). Al 1848 es crea la primera Escuela Técnica Superior de Ingenieros de Montes. La formació dels seus graduats es basava bàsicament en dues premisses: el bosc exerceix un paper clau en la regulació dels cicles hidrològics i la seva preservació només pot garantir-la una gestió moderna i científica.[311] La institucionalització de la disciplina va produir-se paral·lelament a la seva integració dins l'entramat de l'Administració central. Els enginyers forestals van convertir-se en agents destacats de l'Estat sobre el territori i estaven proveïts d'una autoritat inqüestionable en relació amb l'ús dels recursos naturals. Les seves facultats estaven legitimades per la formació tècnica i científica que havien rebut, sent la ciència l'únic tipus de coneixement que l'Estat modern reconeixerà com a vàlid. Els arguments i les conveniències dels actors locals tenien poc marge d'actuació quan s'havien d'enfrontar a les suposades necessitats de l'interès nacional i a la pretesa superioritat del coneixement dels tècnics.

No obstant això, els enginyers forestals havien superat almenys l'obsessió privatitzadora que havia guiat la desamortització i una gran part de les polítiques liberals del segle XIX. El cos d'enginyers, preocupat per la sostenibilitat dels recursos en nom de l'interès públic, va assumir que la propietat privada i el mercat capitalista s'orientaven a una maximització dels beneficis a curt termini i no servien, a la llarga, a la nació. D'acord amb uns postulats propers als que posteriorment defensarà Hardin (1968) i que ja havien estat avançats per Jovellanos a finals del XVIII, creien que, davant la propietat col·lectiva (els antics comunals) que fomentava una pressió abusiva sobre els recursos,[312] la mà fèrria de l'Estat, implementant

[311] L'amidament de les forests i la partió entre els termes són algunes de les actuacions que manifesten la gestió de caràcter tècnic implementada, des d'un principi, per l'Administració forestal. En l'expedient de delimitació de la muntanya Estergados i Serrat Cadenat de Baén, per exemple, s'hi identifiquen 24 enclavaments (170 ha) que figuren com a propietat particular. L'enginyer del Districte Forestal els considera poc assentats i proposa que siguin reclamats «en provecho de los intereses generales del común» (20.12.1900).

[312] Aquesta idea, que parteix d'una confusió entre els béns comunals i els recursos de lliure accés, ha estat àmpliament desmuntada per la recerca posterior que ha demostrat que els comunals són sempre institucions estrictament regulades (Ostrom, 1990; Ostrom et al., 2002).

una gestió científica i tècnica de les forests i els seus aprofitaments, era l'única que podia preservar-los.

El desplegament de la gestió tècnica de les forests per part de l'Estat des de mitjan segle XIX permet identificar, segons Iriarte (2002b), dues etapes diferenciades separades per la Guerra Civil i la postguerra. En la primera, la Llei forestal de 1863 va impulsar l'elaboració de plans d'aprofitament dirigits a controlar i fiscalitzar els usos veïnals. Encara que no van tenir una aplicació pràctica en molts llocs dels Pirineus, aquests plans van contribuir a configurar les muntanyes com a béns públics, a potenciar el seu ús privat (amb la subhasta dels aprofitaments) i a convertir els tècnics de l'Estat en uns actors ineludibles. És també en aquest llarg període, sobretot a partir dels anys vint, quan s'inicien els plans d'ordenació amb els quals l'Administració forestal pretenia fomentar una planificació dels aprofitaments a mitjà termini (per períodes d'uns vint anys) que afavorís una explotació alhora rendible per a les empreses privades i sostenible als efectes de mantenir la riquesa forestal del país.

En la segona etapa la situació serà la d'unes poblacions rurals cada cop més debilitades en el marc d'un sistema polític autoritari. La creació del Patrimoni Forestal de l'Estat l'any 1939 va marcar l'inici d'una política d'adquisicions de finques forestals on es pretenia dur a terme una repoblació (*restauració*) a gran escala amb el doble propòsit de fomentar la producció de fusta i de protegir les capçaleres de les conques fluvials.[313] Les primeres repoblacions ja havien tingut lloc un temps abans (impulsades pel Servei Hidrològic Forestal creat el 1901), però serà després de la Guerra Civil quan assoliran el seu punt àlgid.[314] En aquest moment, els drets exclusius que tenia l'Estat sobre unes muntanyes que havia comprat (sovint a través de procediments coercitius), es podien imposar per la força davant dels antics usos veïnals. L'estratègia adoptada al llarg dels anys seixanta serà diferent: el Patrimoni Forestal establirà consorcis (amb els ajuntaments o amb propietaris particulars) per tal de continuar fent repoblacions sota el control

313 D'acord amb Gómez i Mata (1992), la política forestal de l'Estat durant el franquisme va bascular entre els objectius protectors i de constitució del patrimoni arbrat, generadors de riquesa a llarg termini, i els mòbils productius més immediats. Una part important de les actuacions protectores, en tot cas, no pretenien mantenir l'equilibri ambiental sinó les obres hidràuliques fetes.

314 A partir dels anys cinquanta, a causa de la construcció de grans embassaments destinats al regadiu i a la producció d'electricitat, els projectes de repoblació als Pirineus es relacionen més amb fixar els vessants i limitar els processos d'erosió, que no amb la producció de fusta.

dels seus tècnics, però sense haver d'adquirir els terrenys.[315] Tant a través d'una modalitat com de l'altra, les repoblacions forestals comportaran una ruptura de les formes d'aprofitament tradicionals que, més enllà dels seus efectes directes en la configuració i la dinàmica dels paisatges, afavoriran l'abandonament de les activitats productives i fomentaran la despoblació (Iriarte, 2000).

En el marc de les seves polítiques forestals, l'Estat va desenvolupar una intensa campanya d'apropiació territorial al Pallars Sobirà. Els seus efectes, però, es van concentrar especialment en alguns municipis on el mapa de la propietat va canviar d'una manera substancial. En molts casos, els antics comunals, que ja havien estat expropiats en un primer moment a favor dels municipis, passaven a ser objecte d'una nova expropiació per part de l'Estat i aquest esdevindrà el propietari titular i el gestor directe de les muntanyes.

Les primeres actuacions en aquest sentit van tenir lloc als anys vint, de resultes dels treballs de correcció de barrancs i fixació dels vessants efectuats per l'Administració forestal. Aquest és el cas, per exemple, de Camps i Obaga, a l'antic terme de Gerri de la Sal. La seva expropiació és anterior a la formació mateixa del Patrimoni Forestal de l'Estat i es relaciona amb la intervenció iniciada en el barranc d'Enseu als primers anys del segle passat i que va prolongar-se fins al 1923. L'expropiació es va començar a tramitar el 1922 i el canvi de titularitat es va formalitzar dos anys més tard. L'operació, tramitada com una venda, va tenir el suport inicial de l'ajuntament i la ratificació dels veïns de Gerri de la Sal i d'Enseu, a qui corresponien els aprofitaments de la muntanya, manifestada a través dels seus caps de casa. Enseu va reservar-se una petita quantitat de fusta i llenya i certs drets de pastura («en la cantidad más que suficiente para cubrir todas las necesidades de este pueblo»), mentre que Gerri, que no en treia llavors cap profit, renunciava als seus drets a canvi d'obtenir un import líquid més alt.[316] La muntanya de Costa Negra, al terme de Sort, també va ser expropiada en aquesta època, l'any 1926,

[315] A finals dels anys cinquanta es va formalitzar un consorci d'aquesta mena entre l'Ajuntament de Baén i el Patrimoni Forestal de l'Estat que afectava 250 ha de la muntanya Estergados i Serrat Cadenat (d'una extensió total estimada llavors en 746 ha). El conveni assignava al municipi un terç dels beneficis líquids obtinguts amb l'explotació dels arbres.

[316] Els representants de l'Estat feien constar que «con la enajenación del referido monte, que pasará a la 1a División Forestal, se contribuirá al fomento de la repoblación forestal, contención de vertientes y canalización de barrancos, obras que tan brillantemente está llevando a cabo dicho organismo y cuyos resultados puede apreciar el pueblo de Gerri por las obras aquí realizadas, que han sido la salvación de las huertas y salinas, únicas riquezas del distrito» (19.11.1922).

amb l'objectiu de «continuar los trabajos hidrológico-forestales de la sección 2a del Segre declarados de utilidad pública». L'any abans l'Estat havia adquirit la Serra del Rei, del terme de Llessui, després que el 1882 la seva propietat havia quedat verificada a nom de Francisco Antonio de Moner (de Casa Subirà d'Altron) i exclosa, per aquest motiu, de la desamortització (Mendizábal, 2003: 283-287).

Les expropiacions van quedar temporalment interrompudes en els anys trenta, amb l'aturada d'alguns expedients en tràmit, per reprendre's de nou durant la postguerra. A Pentina, la segona muntanya pertanyent a Gerri de la Sal, l'expropiació s'havia incoat també als anys vint i d'acord amb el mateix procediment que s'havia seguit en el cas de Camps i Obaga,[317] però no va arribar a tancar-se fins al 1940. En el conveni signat s'establia que aquest poble es reservava 400 càrregues gratuïtes de llenya l'any a perpetuïtat pel funcionament dels seus forns de pa (poc després, en desaparèixer els forns veïnals, es van substituir per un import equivalent en fusta). Tres de les quatre muntanyes del terme de Baén van ser expro-

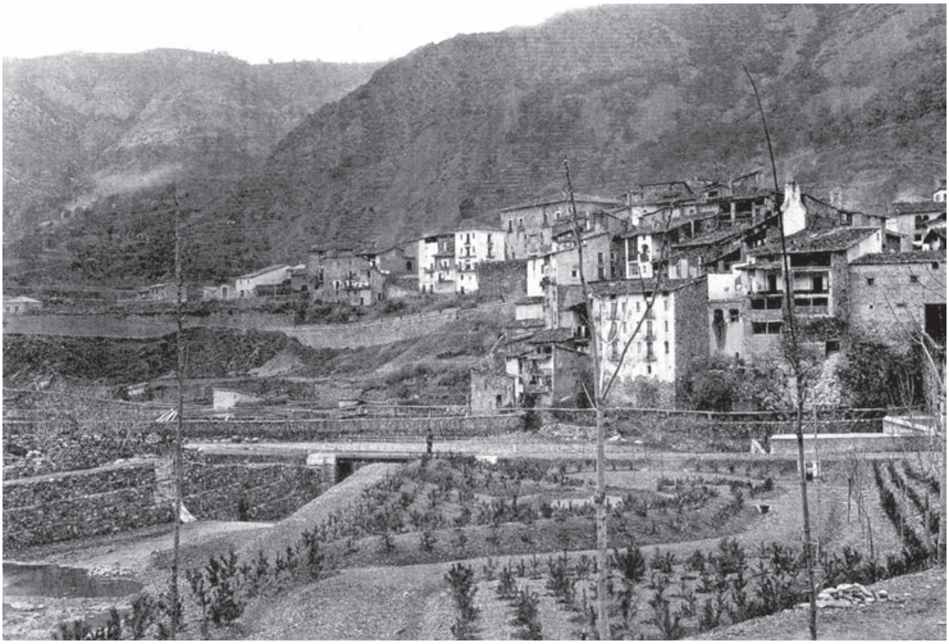

Planter de pins de la 4a Divisó Hidrològico-Forestal, Gerri de la Sal. Autor desconegut. Any: 1910.

[317] L'Ajuntament de Gerri de la Sal havia acordat la venda de Pentina a l'Estat l'any 1926, amb l'aprovació d'«una nutrida mayoría de vecinos electores del distrito, constituidos en Concejo abierto» (24.10.1926).

piades també a principis de la mateixa dècada (just acabada la Guerra Civil, que havia tingut uns efectes especialment dramàtics en aquest municipi). El patrimoni forestal municipal perdia fins a 1.152 ha, quasi dos terços de la seva extensió. En el cas del Solà de Solduga, els veïns d'aquest poble van rebre una indemnització per la pèrdua dels drets que tenien a la muntanya expropiada (en comptes que aquests s'ingressessin a l'ajuntament, com a titular de la propietat).[318] No obstant aquesta compensació i la relativa avinença de la població local, la documentació administrativa deixa clar que es tractava d'expropiacions forçoses i no de vendes lliurement acceptades.[319] També en la mateixa època, l'any 1942, l'Estat va expropiar la tercera part de la muntanya dels Tres Comuns que corresponia a Sort. La documentació feia constar que, a banda de diverses intervencions, l'operació pretenia «ampliar el Patrimonio Forestal del Estado».[320]

Avui, una de cada set hectàrees de la comarca és en mans de l'Administració central. Les muntanyes pertanyents a l'Estat es concentren en els dos extrems del Pallars Sobirà. En els termes situats més al sud, aquestes forests van ser adquirides, per mitjans sovint coercitius, als mateixos municipis: hi ha com a mínim deu muntanyes (4.382 ha) que havien quedat assignades primer als municipis i van acabar incorporades al Patrimoni Forestal de l'Estat per destinar-les, fonamentalment, a actuacions de repoblació. En l'actualitat, representen un terç de l'extensió dels termes de Soriguera i de Baix Pallars, i un 17,3% de la de Sort. A l'extrem septentrional (sobretot al municipi d'Alt Àneu, amb 6.500 ha, i menys als de la Guingueta d'Àneu i Espot), les muntanyes de l'Estat provenen principalment de compres efectuades a particulars a mitjan anys setanta. Segons Mateu (1983: 203), en nou casos es tracta de muntanyes desamortitzades que havien pertangut a la Casa de Medinaceli

318 Segons el Cap de la Divisió Forestal, «el importe de la expropiación ha de pagarse, y ello no ofrece duda de ninguna clase, a quien figura como dueño del monte Solá que es del pueblo de Espluga y Solduga, según el catálogo, y quien representa legalmente al pueblo es su junta vecinal administrativa». En la seva carta s'afirma que, en cas de no haver-se constituït la junta veïnal en el moment de fer efectiu el pagament, s'havia de crear un dipòsit amb els diners (i no cobrar-los l'ajuntament) i que «en cuanto a la posibilidad de que los vecinos de Espluga y Solduga se repartan el dinero, no puede impedirse» (22.09.1941).

319 L'escrit on es comunica la taxació efectuada al Solà de Solduga afirma que l'operació respon a una «expropiación forzosa por causa de utilidad pública para los trabajos hidrológico-forestales que se han de ejecutar en la 1a División, cuenca del rio Segre, Sección 1a» (15.10.1941). La documentació sobre les forests de Solà de les Costes i Bagastell també qualifica aquest procés com a «expropiación forzosa».

320 L'ajuntament declarava haver pres aquesta iniciativa per liquidar el deute contret arran de l'adquisició de la central elèctrica de la vila al 1930.

en absorbir aquests, a través dels Cardona, l'antic comtat de Pallars. L'Estat hi ha mantingut els drets veïnals atorgats pels antics comtes de percebre un 75% de les vendes de fusta i carbó i d'usar en benefici propi les pastures i els boscos.

Els nous gestors van començar a redefinir aviat els usos del territori i la morfologia del paisatge. Es van suprimir algunes servituds antigues i l'explotació forestal i la caça van passar a regular-se d'acord amb uns nous criteris i objectius. El territori de la comarca va ser transformat, i va passar d'un ús bàsicament agrícola i ramader a un de caràcter forestal. Aquestes polítiques assumien implícitament que l'aprofitament agrícola afavoria una degradació dels terrenys mentre que el sòl forestal era ambientalment molt més valuós. La protecció dels recursos naturals de la nació requeria que s'imposés aquesta mena de gestió sobre una gran quantitat d'àrees rurals.

L'Estat va impulsar, en aquest context, diverses campanyes de repoblació forestal que van tenir uns efectes considerables a escala local. Les actuacions no tenien només per objecte els vessants desforestats o els marges dels barrancs, sinó també molts espais pastorals situats a l'estatge alpí de la muntanya, que es rompien (generalment amb bous) per fer-hi replantacions massives d'arbres. Aquestes intervencions, dirigides pels enginyers, es van aplicar a tota mena de llocs amb un èxit desigual. En general, les repoblacions dutes a terme a les muntanyes pirinenques, en comptes de potenciar les espècies autòctones o de procurar unes masses forestals diversificades, van afavorir la formació de grans extensions de coníferes, fet que contribuïa a reduir la biodiversitat i a incrementar la seva vulnerabilitat (Iriarte, 2002b).

En el context de l'actual ordenament polític, les muntanyes de l'Estat són administrades des dels anys vuitanta com a béns patrimonials de la Generalitat de Catalunya (vegeu Annex 5). A partir de l'aprovació de la primera Llei forestal catalana (1988), la Generalitat impulsarà l'elaboració de plans d'ordenació forestal a tot el territori amb els quals pretén compatibilitzar els diferents usos del bosc atenent criteris de sostenibilitat. En l'actualitat, hi ha 75 forests pallareses que tenen plans d'ordenació propis (entre els més antics, els corresponents als boscos de la Ribalera, els Tres Comuns i el Gerdar).[321]

[321] Davant la perspectiva productivista dels plans d'ordenació més antics, els criteris ambientals (com la protecció d'espècies o els usos recreatius de la muntanya) han adquirit una gran importància en els elaborats més recentment. Els plans d'ordenació de pastures (amb una descripció dels recursos i càlculs de la càrrega ramadera real i potencial) són molt menys freqüents que els relatius als aprofitaments forestals.

Les reformes liberals implantades a partir del segle XIX van tenir, en definitiva, un component territorial important. Juntament amb el desplegament d'una Administració pública que donarà presència a l'Estat a tots els racons del país, i a través de la qual aquest implementarà les seves polítiques sobre el conjunt de la població nacional, les transformacions contemporànies van comportar una reconfiguració de l'espai sotmès a la seva jurisdicció. Les polítiques territorials de l'Estat en els últims dos-cents anys han adoptat fórmules diferents d'acord amb els interessos, els objectius i les hegemonies de cada moment. Les polítiques actuals d'àrees protegides s'enllacen, d'aquesta manera, amb altres processos històrics que van comportar, en el seu moment, l'expropiació dels patrimonis comunals, la privatització d'algunes muntanyes i la municipalització d'altres, i la formació d'un patrimoni forestal a mans de l'Estat.

Més enllà d'identificar una relativa continuïtat entre totes aquestes actuacions, en qualsevol cas, el desplegament de parcs, reserves i altres espais protegits per la conservació de la natura es fonamenta en un context en què la població local ha perdut la seva antiga capacitat política al mateix temps que l'Estat s'ha dotat de facultat jurídica i legitimitat per intervenir en aquest mateix territori. La superposició que hi ha entre les àrees protegides i la propietat col·lectiva (i no únicament amb el patrimoni forestal de caràcter públic) és indicativa dels termes que adoptarà la patrimonialització de la muntanya: la seva idealització i la consideració que constitueix un bé compartit. Aquestes idees no es relacionen només amb l'apreciació dels turistes de procedència urbana sinó que formen part de la concepció desplegada per la mateixa Administració pública.

3.3.3. Propietat i formes de gestió

Les reformes liberals van provocar una alteració considerable de les formes d'apropiació de les muntanyes que havien estat en vigor fins a les primeres dècades del segle XIX. Els canvis legislatius en matèria territorial, no obstant això, de la mateixa manera que no van arribar a crear un mercat obert de terres a les comarques pirinenques, no van aconseguir tampoc homogeneïtzar les jurisdiccions de les diferents instàncies polítiques ni uniformitzar els drets de propietat. Les mesures implementades introduiran, de fet, nous elements de diferenciació i promouran, amb el temps, una diversitat considerable de situacions quant a la titularitat dels drets, l'estatut jurídic i les modalitats de gestió de les muntanyes de la comarca que es traduiran després també en els seus paisatges.

Davant d'un escenari complex com aquest, les principals formes de propietat que s'estableixen arran de la desamortització dels antics comunals (la propietat municipal, la propietat de l'Estat i les societats de propietaris) permeten identificar els elements més significatius que han intervingut en la dinàmica contemporània de les muntanyes del Pallars Sobirà. La diversitat de situacions, l'existència de múltiples jurisdiccions i la manca d'actualització en la titularitat dels drets sobre el territori i els seus recursos permet referir-se al sistema de la propietat de les muntanyes pallareses com a un cas de pluralisme jurídic (Merry, 1988 i 2006; Moore, 2001). La coexistència entre ordenaments legals i legitimitats diferents crea espais d'ambigüitat i escletxes institucionals a través de les quals apareixen tant el conflicte com la negociació entre els actors socials implicats.

Muntanyes públiques: propietat municipal i propietat de l'Estat

Amb un 53,1% de la superfície comarcal, la titularitat municipal és la forma de propietat de les muntanyes més estesa actualment al Pallars Sobirà. En el seu origen, el patrimoni forestal dels municipis és un resultat directe de les reformes liberals del XIX: són totes les muntanyes pertanyents als antics comuns de veïns que van ser excloses de la desamortització per raons d'utilitat pública i assignades, en el nou ordenament administratiu de l'Estat, als municipis. Fora de molt poques excepcions, la pràctica totalitat de les muntanyes que són propietat de les entitats municipals figuren al Catàleg de forests d'utilitat pública.[322] En l'actualitat, al Pallars Sobirà hi ha 106 forests declarades d'utilitat pública (85 de les quals són municipals i la resta, de l'Estat), que representen un 57,8% de la superfície de la comarca.[323]

Les antigues jurisdiccions comunals i, especialment, les situacions derivades de convenis entre pobles (en forma d'emprius i d'altres aprofitaments compartits), van tenir un ajustament difícil amb el rígid mapa de termes confinats que va fixar la divisió municipal.[324] El Catàleg del 1901 introduïa, a diferència de les anteriors

[322] Les forests pertanyents a les entitats municipals que no estan declarades d'utilitat pública es consideren jurídicament *de lliure disposició*, una expressió que no ha d'interpretar-se d'una manera literal sinó que fa referència a aquesta falta de submissió a la normativa sectorial que afecta a la resta.

[323] Les últimes incorporacions (com ara la del bosc de Son, del 2000) responen a adquisicions de finques per part de l'Administració pública (en el cas esmentat, la muntanya va comprar-la l'Icona a un particular l'any 1975).

[324] Un gran nombre de casos permeten constatar aquesta afirmació. Per exemple, les partides del Pla de la Font i de Bassiero de la forest Bosc de Son pertanyien, com a mínim des del 1669, al comú de

Taula 15. Forests públiques al Pallars Sobirà, 2013

		municipi/EMD		Estat (GC)	
Municipi	**Superfície**	**ha**	**%**	**ha**	**%**
Alins	18.320	14.702	80,25	0	0,00
Alt Àneu	21.780	5.396	24,78	6.521	29,94
Baix Pallars	12.940	2.374	18,35	3.879	29,98
Espot	9.730	7.249	74,50	779	8,01
Esterri d'Àneu	850	559	65,76	sd	sd
Esterri de Cardós	1.660	1.274	76,75	0	0,00
Farrera	6.190	6.039	97,56	0	0,00
la Guingueta d'Àneu	10.840	7.305	67,39	1.656	15,28
Lladorre	14.700	8.867	60,32	0	0,00
Llavorsí	6.850	4.835	70,58	364	5,31
Rialp	6.330	4.104	64,83	562	8,88
Soriguera	10.640	4.081	38,36	3.152	29,62
Sort	10.510	367	3,49	1.818	17,30
Tírvia	850	584	68,71	0	0,00
Vall de Cardós	5.620	5.407	96,21	0	0,00
Total	**137.790**	**73.143**	**53,08**	**18.731**	**13,59**

Font: Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural. Elaboració pròpia

relacions de forests elaborades per l'Administració, una referència explícita a la pertinença de cada muntanya. Les situacions derivades de les antigues concòrdies (que, en termes moderns podrien entendre's com un encavalcament de jurisdiccions diferents), així com aquelles que havien establert els nous termes (en incloure diferents pobles, amb els seus respectius patrimonis, sota la competència d'un sol ajuntament) hi quedaven reflectides. D'un total de 90 forests catalogades

veïns de Jou. Amb la divisió municipal, la propietat va quedar adscrita a Son (integrat al 1970 a Alt Àneu) per raons, entre d'altres, de caràcter geogràfic: les partides esmentades formen part de la conca hidrogràfica del Tinter i de Cabanes, inclosa íntegrament en aquest terme. Els de Jou (pertanyents ara al municipi de la Guingueta d'Àneu) han vist convertida la seva antiga propietat en un dret de pastures.

a principis del nou-cents per al conjunt de la comarca, i en un moment en què aquesta es dividia en 25 municipis, les pertinences donen compte de fins a 68 pobles diferents (i 19 muntanyes compartides per més d'un).[325]

Des d'un punt de vista formal, la simplificació del mapa municipal al llarg del segle passat va afegir un nou factor de complexitat en aquesta situació. Avui, únicament les entitats de població que han aconseguit assolir (i mantenir) l'estatut d'entitats municipals descentralitzades són aquelles que tenen registrat, a tots els efectes legals, el reconeixement de les seves pertinences. Aquesta figura, això no obstant, no respon a cap criteri homogeni: les EMD actuals són el resultat d'iniciatives particulars que han prosperat en funció de conjuntures molt canviants.[326] En la major part dels casos, l'antiga titularitat no té un reconeixement jurídic ple dins del nou marc administratiu, per la qual cosa la seva funcionalitat i la seva actualització depenen del fet que hagin persistit els aprofitaments tradicionals (encara que sigui d'una manera precària i minoritària) i que hi hagi una voluntat decidida a mantenir-la. Aquest procés, en tot cas, afectarà d'una manera molt diferent els termes integrats des d'antic per un sol nucli de població (com passa a Esterri d'Àneu i Tírvia) i els formats per diversos pobles que havien tingut les seves pròpies pertinences, on les desavinences i els conflictes seran més freqüents.[327]

Aquesta situació no és exclusiva dels municipis pallaresos. Com diu Iriarte (2002b: 152), és probable que als municipis més grans, on la presa de decisions seguia unes pautes més formals i institucionalitzades, hi hagués una separació real entre comunitat i ajuntament, amb un control per part d'aquest en l'ús dels espais públics. Però en moltes zones dels Pirineus, factors com la dispersió del poblament i la peculiar divisió administrativa que se'n derivava (amb municipis

325 La divisió municipal va promoure diversos litigis. L'any 1914, Sorpe va pretendre apropiar-se del Port de la Bonaigua (i no donar participació a València, Esterri i Son dels productes d'una subhasta forestal), atenent el fet que la muntanya havia quedat inclosa dins del seu terme municipal.

326 Només cal fixar-se en la particular distribució que tenen aquestes entitats locals per confirmar-ho: hi ha municipis (com passa a la Guingueta d'Àneu o a Sort) que provenen de la fusió de molts antics termes, però que no tenen cap EMD; en d'altres, aquest estatut només el manté algun dels pobles del municipi, i no necessàriament el més gran (com Tornafort a Soriguera o Selluí a Baix Pallars).

327 Els mateixos drets de propietat han estat objecte de litigi en alguns casos. A Ancs, on l'Obaga de Castellassos (581 ha) va ser municipalitzada amb una reserva dels aprofitaments per als veïns d'aquest poble (excepte dues partides mancomunades amb els de la Pobleta de Bellveí i Estac), una associació registrada l'any 1992 com a Comú de Propietaris reclamava el 2001 tenir legítimament aquests drets que l'Ajuntament de Baix Pallars hauria usurpat i sol·licitava que la muntanya fos exclosa, en conseqüència, del Catàleg de forests d'utilitat pública.

compostos de diverses entitats de població, cadascuna de les quals amb les seves pròpies pertinences), van contribuir a fer que, tot i la municipalització legal, la gestió d'aquests espais es mantingués a un nivell molt semblant al comunitari.

Quan el reconeixement de les antigues pertinences no s'ha dissolt (per la dinàmica de les entitats municipals, a causa de la despoblació generalitzada i la davallada dels aprofitaments pastorals i forestals), les muntanyes de propietat municipal mantenen una doble condició: el municipi, a través de l'ajuntament, és el que tindria assignada la titularitat dels drets de propietat i seria el responsable de la seva administració i custòdia (estableix les condicions d'explotació, fa front a les contribucions que correspongui, etc.); el poble, per mitjà de juntes administratives, és el que té els drets d'aprofitament directe (i s'atorga competències en matèries com el calendari dels aprofitaments, la càrrega ramadera o la contractació de pastors) (Pipió, 2003).[328]

La destinació dels ingressos obtinguts amb l'explotació comercial d'alguns aprofitaments (com el lloguer de pastures, l'explotació forestal o la concessió d'àrees privades de caça) és, un altre cop, un aspecte resolt de maneres diferents en cada cas, en funció de la capacitat política i dels interessos dels actors. D'acord amb l'ordenament jurídic, no obstant això, els veïns tenen reconegut el dret d'ús dels recursos, mentre que els beneficis eventuals generats per la venda dels recursos sobrants són un ingrés per al municipi i serà assignat (amb unes o altres finalitats, en favor de les antigues entitats propietàries o del conjunt de les que componen el seu terme) segons els criteris establerts per l'ajuntament. L'Administració forestal regularà els usos anuals, veïnals i per subhasta, per mitjà de l'aprovació de plans d'aprofitament i fixarà unes quotes en concepte de gestió i millores. Eventualment, aquests pagaments es repartiran d'una manera proporcional entre els beneficiaris dels recursos municipals o seran les mateixes entitats locals les que els satisfacin.

Encara avui els ajuntaments segueixen al·ludint als drets comunals dels veïns per dur a terme els aprofitaments de pastures. A Alins, per exemple, en els certificats que autoritzen els usos veïnals es fa constar que cada ramader local té dret «als aprofitaments comunals del poble [corresponent], i entre d'altres, al dret de pastures», especificant el nombre de caps de bestiar «que portarà al comunal» i les finques

[328] El Reglament forestal de 1962 estipulava que les forests s'havien d'incloure en el Catàleg en favor de l'entitat local a la qual pertany el nucli de la població que feia els aprofitaments, i que aquests havien de respectar-se en favor dels veïns.

on pasturaran, de les quals el poble esmentat «és propietari». Mentre que aquests aprofitaments són només verificats per part del secretari municipal, és l'alcalde qui està facultat per formalitzar els contractes d'arrendament de pastures, «actuant en nom i representació del poble» a qui pertanyen els paratges arrendats. Igualment, l'elaboració dels plans d'ordenació de les forests del municipi de Vall de Cardós (patrocinada pel Parc Natural de l'Alt Pirineu) ha servit recentment d'iniciativa per actualitzar la pertinença de les antigues muntanyes comunals als diferents pobles del terme (Ródenas, Jiménez i Pou, 2011). Des del punt de vista administratiu, però, la relació de *Forests gestionades per la Generalitat de Catalunya* (2013) elaborada per la Direcció General de Medi Natural i Biodiversitat només pren en consideració les entitats titulars (els municipis o les EMD en el cas de les muntanyes municipalitzades) sense registrar ni l'existència de servituds ni a qui pertanyen els aprofitaments.[329]

El balanç sobre els efectes de la municipalització de les antigues muntanyes comunals, d'acord amb la varietat de situacions descrites, no és unívoc. El reconeixement de les pertinences històriques, formalitzat per mitjà de les juntes administratives locals, pot ser interpretat com una adaptació, fins i tot una continuació, de les modalitats històriques d'aprofitament i gestió dels recursos naturals per part de les poblacions locals. D'una manera general, és probable que fins i tot el seu mateix funcionament intern (en aspectes com la forma adoptada per la presa de decisions o la representació) no hagi estat essencialment diferent de les maneres que havia adoptat en el passat. Les juntes ramaderes van emprar sovint com a reglaments interns les mateixes normes que havien existit prèviament com a ordenances locals o com a normes consuetudinàries no escrites. La vigència dels aprofitaments tradicionals, especialment de les pastures i en muntanyes poc cobejades per altres actors, avalaria una valoració en els termes esmentats.

La interpretació inversa dóna compte de la ruptura que implica l'expropiació establerta per la desamortització. L'assignació de la propietat a les noves entitats municipals va suposar, en la pràctica, un trencament amb les formes històriques on la capacitat política residia en el conjunt dels veïns (el comú) i no en els seus

[329] La manca de correspondència entre les informacions dels diferents registres de l'Administració és indicativa de la falta de clarificació de l'estatut de moltes muntanyes. Les extensions assignades a cada forest al *Programa Anual d'Aprofitaments 2013*, elaborat pel mateix Departament, per exemple, no concorden amb la relació esmentada, i en canvi inclou diversos enclavaments no reflectits en d'altres documents. És el cas de Canal de Gallinera (número 140 del Catàleg) que pertany a Vall de Cardós, tot i estar dins del terme d'Esterri de Cardós, i de Camprime i la Muntanya de Burgo (números 195 i 197), propietat de la Guingueta d'Àneu i situades dins del municipi de Vall de Cardós.

òrgans de gestió i representació. Aquesta distinció jurídica no implica que els òrgans polítics locals haguessin actuat en el passat d'acord amb les convencions de la democràcia. De fet, la distinció de la població local durant l'edat moderna en diferents categories (entre *veïns*, *estadants* i *forasters*, o entre *cases noves* i *cases velles*) estava associada a prerrogatives i capacitats diverses que es traduïen en el pes polític d'uns i altres. El mateix reconeixement de les capacitats polítiques plenes únicament per als caps de casa suposa un biaix evident dels drets a mans d'uns pocs. No obstant això, la municipalització dels antics comunals trasllada aquesta diferenciació política fora del marc local i afavoreix el desempoderament dels veïns.

La titularitat de l'Estat és la segona modalitat que adopta la propietat pública de les muntanyes al Pallars Sobirà. Amb una extensió del 13,6% del territori de la comarca i una de cada quatre forests, la major part d'aquesta forma s'origina de resultes de la formació del Patrimoni Forestal de l'Estat a partir dels anys quaranta. Les formes de gestió associades a aquestes muntanyes presenten també una diversitat relativa. D'una manera general, l'Estat ha dut a terme una política expeditiva davant dels interessos i els usos locals allí on es concentrava un interès més alt (sobretot quant a les actuacions de repoblació o a les explotacions més intensives dels boscos), mentre que s'ha mostrat més respectuós i tolerant en la resta de casos. La prevalença de l'interès general davant dels usos locals serà l'argument esgrimit com a justificació última de la seva actuació. En qualsevol cas, la gestió de les muntanyes de titularitat estatal respon habitualment a unes fórmules més tècniques i impersonals (decidides i executades sovint per agents poc vinculats al territori on s'apliquen).

A les muntanyes expropiades de l'antic municipi de Baén, per exemple, on a mitjan segle passat s'hi va desplegar un programa intensiu de repoblació (amb la construcció de planters i campanyes sistemàtiques de condicionament dels vessants), les pressions en contra dels aprofitaments veïnals van ser constants. Les mesures van afectar molt especialment les explotacions ramaderes. La mateixa debilitat demogràfica, juntament amb la diferent capacitat política entre els agents de l'Estat i els veïns (en el context polític de l'època), va limitar la capacitat de resistència d'aquests últims, va contribuir a l'abandonament de les seves activitats i, d'una manera general, va fomentar la seva emigració.[330]

[330] «Aquella gent van tenir que marxar d'allà dalt, avorrits. Es van haver de vendre el bestiar perquè els denunciaven cada dia» (BER06).

Mapa 12. Forests d'utilitat pública del Pallars Sobirà

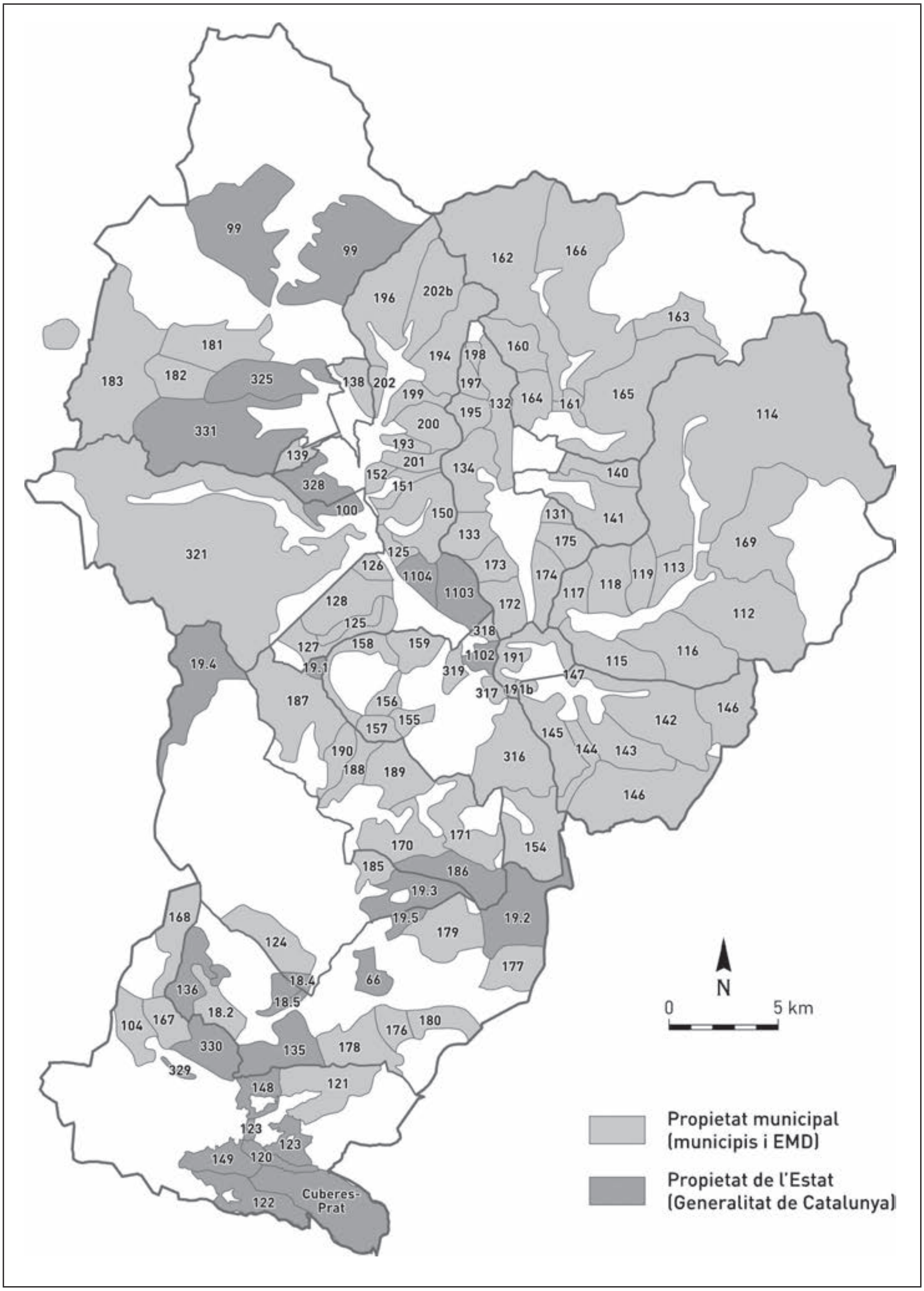

Font: Arxiu del DMAH (Lleida). Elaboració pròpia. Forest del CUP: vegeu Annex 5.

Allí on l'Administració no ha tingut el mateix nivell d'interessos, per contra, la gestió dels recursos de les muntanyes de l'Estat s'ha diferenciat poc de la que regeix a les pertanyents als municipis. En el cas de les partides pastorals de la Serra del Rei, a la vall d'Àssua, per exemple, la Generalitat dóna prioritat als aprofitaments locals davant d'altres demandes. De fet, aquesta pràctica és una actualització (no consolidada en un dret reconegut, però) de les servituds que ja hi havia a la mateixa muntanya quan aquesta va ser adquirida als antics propietaris.

De la mateixa manera com passa amb les muntanyes municipalitzades, en qualsevol cas, cal interpretar la titularitat estatal dels antics comunals com una pèrdua de capacitat política per part de la població local. La concreció d'aquest canvi en la gestió dels aprofitaments ha depès, en cada cas i en cada conjuntura, dels interessos de l'Estat (a través dels seus agents) i/o dels sectors de la població local que han assolit una posició més dominant (per mitjà dels òrgans de l'Administració municipal o d'altres fórmules d'intervenció).

Muntanyes privatitzades: les societats de propietaris

Amb un abast més limitat (i difícil d'avaluar) i una diversitat de situacions encara més gran, les societats de propietaris conformen la tercera modalitat d'apropiació de les muntanyes al Pallars Sobirà. A banda de les diferències degudes a les seves capacitats i recursos així com a la incidència que hi han tingut els processos històrics contemporanis, la pròpia condició jurídica de cada forest és variable en funció de les normes que van quedar fixades en constituir-se les societats a finals del segle XIX.

En la seva major part, aquestes societats es van formar per possibilitar el manteniment dels aprofitaments veïnals davant de la desamortització dels comunals. Els drets, en el nou marc jurídic, passaven d'estar a mans del conjunt dels veïns d'un poble a ser nominals per a uns particulars concrets (són, de fet, societats particulars pluripersonals). Fins i tot allí on tots els veïns van adquirir la condició de socis, els seus drets els pertanyien d'una manera individual i no com a caps de casa, com a representants dels grups domèstics de la localitat. Les diferències en l'estatut dels veïns (sobretot de les cases que havien aconseguit una major permanència en el temps, mercès a la capacitat del seu patrimoni, davant de la resta), que eren habituals durant l'edat moderna, devien traduir-se en la composició d'algunes societats, amb una distribució no igualitària dels

drets (ara en forma d'accions) entre els seus components o, directament, amb l'exclusió d'alguns veïns.

Regits d'acord amb el dret privat, els estatuts de les noves societats no establien només el seu funcionament intern (els òrgans de gestió i les fórmules previstes per a la presa de decisions). Les condicions per al manteniment de la condició plena de socis dels seus membres, la transferència dels drets i l'admissió de nous associats esdevindran, a la llarga, factors decisius en l'actuació de les societats propietàries de muntanyes i quant a la freqüència dels conflictes en el seu funcionament (especialment, està clar, en aquells llocs i en els moments en què s'ha incrementat el valor del territori i els seus recursos naturals).

Les muntanyes pertanyents a particulars són molt més excepcionals i responen també a casos més específics. La muntanya de Cuberes, per exemple, va passar a mans de tres socis que van comprar-la l'any 1845 arran de la desamortització dels béns del monestir de Santa Maria de Gerri. Una escriptura del 1857 dóna compte de les relacions entre els propietaris per l'explotació dels seus aprofitaments. El document establia una divisió de la forest en set parts que, després de sortejar-se, passaven a considerar-se com a «propiedad absoluta» de cada soci, «con todos los frutos y utilidades». L'única excepció es feia amb el bosc, que s'excloïa del repartiment per mantenir en comú tant la propietat dels arbres com el seu aprofitament.

A les valls d'Àneu, les forests que durant l'època medieval havien pertangut al Comte de Pallars, van acabar a mans d'un industrial forestal de la Pobla de Segur (Àngel Boixareu Junyent) que va adquirir-les, entre finals del segle XIX i principis del XX, a la Casa de Medinaceli. A partir dels anys cinquanta, aquestes finques van anar passant a mans dels pobles, d'acord amb diferents fórmules, o van ser adquirides per l'Estat a través de l'Icona. Mantenint probablement determinades servituds medievals, els veïns de pobles com Son, Jou i Espot tenien dret a totes les pastures i a tres quartes parts dels productes forestals (la fusta i la llenya), i la part restant quedava a compte del propietari del sòl. La inscripció registral de les muntanyes que administra la Generalitat continua recollint que aquestes finques estan subjectes «al derecho de apacentar, leñar, maderar y hacer carbón a favor del común de vecinos mediante ciertas condiciones», com figura en el cas del Bosc de Son.

La Societat de Veïns de la Muntanya de Llessui (amb una extensió estimada d'unes 2.052 ha), es va constituir l'any 1898 per mantenir els antics aprofitaments veïnals per mitjà d'una fórmula jurídica adaptada a la legislació liberal. En la nova

situació, on els drets veïnals van convertir-se en accions, els aprofitaments es van continuar regint, en funció de les possibilitats diferents de cada casa, d'acord amb les mateixes desigualtats que hi havia hagut fins llavors. Com documenta Gil (2000), cada participant adquiria el dret a pasturar 105 caps de bestiar menut i 8 de bestiar major o de peu rodó.[331] L'excés de caps per damunt d'aquesta quota es pagava al mateix preu que satisfeien els forasters per al bestiar a conlloc. Les pastures sobrants que se subhastaven implicaven un aprofitament pastoral alternat en el temps, per darrere del bestiar local. D'aquesta manera s'aconseguia garantir per al bestiar propi les millors pastures en el moment de més escassetat i obtenir alhora uns ingressos en metàl·lic i en forma de fems, que beneficiaven tant la mateixa societat com els accionistes que no tenien animals. Com abans, el conlloc fet a títol individual pels accionistes estava expressament prohibit.

El reglament de la societat establia igualment el caràcter indivisible de la muntanya i la preferència d'altres accionistes en les transferències no hereditàries de participacions, per davant de la resta de veïns i, finalment, d'altres persones. El repartiment proporcional de les despeses que va comportar la compra igualava la posició de tots els socis. La societat es regia per una junta elegida anualment que s'ocupava de la gestió econòmica (vedats, arrendaments, pastors, repartiment de quotes) i la representació dels accionistes. No es pot afirmar que la privatització de la muntanya contribuís a incrementar la forta emigració que registra Llessui, però durant el primer terç del segle passat ser accionista acabarà esdevenint una condició indispensable per romandre al poble. A finals de segle, tres quartes parts de les accions disponibles seguien repartides individualment, mentre que hi havia 26 títols a mans de nou socis. Actualment, ser associat suposa tenir drets de pastura en favor del bestiar propi, però no comporta cap altra mena de benefici.

Mentre que el cas de Llessui està associat directament a la desamortització, la Societat de Copropietaris de la Muntanya de Tor mostra un altre tipus d'especificitats i de dinàmica. Encara que va formalitzar-se en la mateixa època (es va inscriure l'any 1897), la seva constitució heretava una situació contractual prèvia, establerta quasi un segle abans, per la qual se cedien els drets veïnals sobre la muntanya (l'aprofitament de la llenya i les aigües) per al funcionament

[331] Segons el mateix autor, aquest aprofitament va deixar de ser gratuït l'any 1930. Els ingressos obtinguts a compte del bestiar menut es destinaven als accionistes sense ramat i la resta a un fons comú per al pagament de les despeses.

d'una farga que havia de construir un particular d'Alins. Arran de la destrucció d'aquesta farga l'any 1875, els veïns de Tor van sol·licitar judicialment la devolució de la possessió comunitària de la muntanya a parts iguals indivises, que es basava en títols de propietat registrats. Aquesta muntanya va ser l'única de la comarca inclosa en la primera relació del patrimoni comunal a desamortitzar de l'any 1859.[332] D'acord amb l'estudi fet per Núria Comes (2011) sobre aquest cas, el reglament de la societat de Tor no recollia les mateixes previsions que altres entitats que van formalitzar els antics drets veïnals a finals del XIX, perquè donava continuïtat a una particularització molt anterior.

Els conflictes per la muntanya de Tor (d'una extensió de 4.800 ha, d'acord amb la seva inscripció al registre, 600 ha menys segons altres fonts) van ser objecte d'una àmplia cobertura mediàtica arran de l'assassinat, l'any 1995, d'aquell qui n'havia estat declarat cinc mesos abans l'únic propietari per part del Jutjat de Primera Instància de Tremp (Porta, 2005). La sentència pretenia resoldre les desavinences sorgides entorn de la interpretació dels estatuts de la societat en relació amb la transmissió dels drets dels primers associats, i que quinze anys abans ja havien provocat dues morts més. D'acord amb el reglament inscrit al 1897, els drets dels tretze veïns fundadors podien ser transmesos o cedits, però sempre a algú que complís la condició de ser veí o propietari a Tor, cap de casa i que tingués casa oberta al poble. La discussió sobre el grau de compliment d'aquests preceptes tenia com a rerefons les expectatives que havia creat des de la segona meitat dels anys setanta la possible ampliació de la veïna estació andorrana d'Arinsal, però abans ja hi havia hagut també interessos relacionats amb l'aprofitament de la fusta (i sempre amb el control del contraban a través del port de Cabús).[333]

La regulació dels aprofitaments a la muntanya de Tor és molt similar a la de Llessui (més enllà de fixar-se, a través dels mecanismes de transmissió dels drets,

[332] El cap del Districte Forestal de Lleida certificava l'existència d'un document del 1846 on la muntanya es considerava com a pròpia alhora dels veïns de Tor i de la societat de la farga de Santa Maria de la Torre, d'Alins. Juntament amb el rendiment dels aprofitaments veïnals (de llenya, fusta i pastures), avaluats en uns 700 rals anuals, l'arrendament pastoral i «en leñas para el carboneo de la fragua» pujaven respectivament a 300 i 500 rals. Aquests productes són allò que devia justificar la seva desamortització.

[333] La possibilitat de construir una estació d'esquí es considera avui com a molt remota. El procés judicial per la titularitat de la muntanya de Tor ha estat recorregut en diverses instàncies. L'any 2005 el Tribunal Suprem ratificava una sentència anterior de l'Audiència de Lleida reconeixent com a propietaris els hereus legítims de les tretze famílies fundadores de la primera societat.

en les cases i no individualment en els veïns).[334] Cada casa estava facultada per pasturar gratuïtament fins a 175 caps de bestiar menut (mai més de deu cabres) i nou caps de bestiar gros. Els animals que passessin aquesta quota havien de satisfer un pagament. Probablement pel fet de disposar d'una capacitat pastoral força limitada, a Tor no s'hi permetia l'entrada de bestiar que no fos dels mateixos veïns i hi havia fixat un límit màxim a la càrrega pastoral: 4.000 caps de bestiar menut i 150 de bestiar gros. A més de tenir atribucions en fixar les zones que es vedaven i el calendari dels aprofitaments ramaders, la junta directiva (elegida entre els socis cada dos anys) assenyalava les partides del bosc on els veïns podien fer llenya i proveir-se de fusta i determinava la venda de productes forestals i, eventualment, el lloguer de pastures sobrants. Els ingressos es podien dedicar a cobrir despeses, però també a efectuar petites inversions a la muntanya o al mateix poble.

Els drets d'aprofitament pastoral a la muntanya de Saurí estan també associats a les accions amb què es va dividir l'import de la seva compra. Els 282 títols establerts

Muntanya de Llessui. Autor: Oriol Beltran. Any: 2008.

[334] Segons Gil (2000: 120), les especificitats del reglament de la societat de Tor li atorguen un caire més tradicional, una voluntat defensiva de legalitzar el costum, davant del caràcter innovador i més integrat al mercat que adopta la de Llessui. D'acord amb la nostra interpretació, però, això no traduiria dues mentalitats diferents en un mateix moment de canvi: encara que ambdues van escripturar-se a finals del XIX, s'havien format amb quasi un segle de diferència.

l'any 1898 van ser repartits entre les 21 cases que van participar en l'adquisició d'acord amb els diners aportats per cadascuna (entre 5 i 16 accions, amb dos socis que en tenien 24 i un amb 48).[335] Cada acció donava dret a la pastura de deu caps de bestiar menut o un de gros, que havien de ser propis.[336] En cas que una casa no cobrís la quota que tenia amb els seus animals, podia admetre per compte seu animals a conlloc, però havia de dur-los a unes partides determinades. La regulació dels aprofitaments pastorals establia el seu calendari i fixava normes per a l'ús dels fems. El nombre d'accions atorgava un pes proporcional diferent a cada soci en la presa de decisions.

Com en les muntanyes de titularitat pública, en les pertanyents a societats de propietaris la regulació de l'accés a la propietat ha tingut un impacte considerable en la funcionalitat de les institucions socials, en els usos que s'apliquen sobre el territori i, conseqüentment, també en l'ecologia i els paisatges de la zona.

L'actualització dels drets i dels usos comunals

Les reformes implementades des de principis del segle XIX comportaran, tot i que no d'una manera del tot apreciable a curt termini, una transformació radical en la titularitat de les muntanyes i en els drets relatius a l'aprofitament dels seus recursos. El protagonisme de l'Estat en aquest procés és indiscutible. La fi de l'ordenament polític local de l'Antic Règim establirà una nova organització administrativa, a través de la qual l'Estat estendrà la seva capacitat de control a tot el territori sota la seva jurisdicció. Però, d'una manera igualment important, fixarà unes noves bases a la relació de les poblacions locals amb el seu entorn.

Vistes en perspectiva, però, les polítiques territorials empreses per l'Estat no seran assumides d'una manera merament passiva per part dels actors socials. Al Pallars Sobirà, la resistència a les mesures destinades a la desamortització dels béns comunals (que aconseguiran l'exceptuació de la major part de les muntanyes de la comarca), la constitució de societats de propietaris (com a fórmula per mantenir els antics usos comunals) així com l'actuació local de les juntes ramaderes (per a la gestió dels aprofitaments per compte propi), mostren una important capacitat

[335] Més endavant, el nombre d'accions va augmentar fins a 379 per afrontar el pagament dels costos judicials generats per plets amb Altron i Olp.

[336] Aquesta condició s'especificava així: «Que desde primero de diciembre hasta primero de abril siguiente hubiere mantenido [el bestiar] en el término de Saurí».

d'afrontar els canvis imposats i les noves conjuntures i d'adaptar-s'hi. Algunes iniciatives sorgides en els últims anys, més enllà d'aquesta agència local, apunten a uns usos inèdits dels aprofitaments en comú.

La Muntanya d'Espot permet detallar el pes de les circumstàncies locals en la dinàmica contemporània dels antics comunals. Aspectes com les particularitats del seu estatut jurídic, els canvis en els aprofitaments, la relativa inseguretat jurídica dels drets sobre la forest o la capacitat de resposta de la població local i d'adaptar els seus instruments polítics hi adquireixen un gran protagonisme. El procés seguit en relació amb aquesta Muntanya il·lustra, finalment, com es concreten a escala local tant les polítiques de l'Estat com altres processos de caràcter general.

L'estatut actual de la Muntanya d'Espot queda establert a mitjan segle passat, cent anys després que s'hagués intensificat el procés de desamortització. Com altres finques forestals de les valls d'Àneu, la propietat estava fins llavors en mans de la família Boixareu, industrials de la fusta. L'any 1957, els hereus d'Àngel Boixareu acordaven resoldre les desavinences que tenien amb el poble d'Espot en relació amb els aprofitaments dels productes forestals, venent-los els seus drets sobre la muntanya esmentada a canvi d'un nombre determinat de metres cúbics de fusta. Els veïns ja disposaven fins aquell moment de tot l'aprofitament de les pastures, de la llenya i la fusta que necessitessin per al seu consum, i de tres quartes parts dels productes resultants de l'explotació forestal en virtut, molt probablement, de drets establerts des de segles abans.[337] La venda afectava la part de la qual els Boixareu en conservaven la titularitat: la propietat del sòl i la quarta part restant dels productes forestals. D'entrada, doncs, el cas ja presenta força especificitats: una finca particular, que es manté en mans privades després de les reformes liberals (però subjecta a servituds d'aprofitament molt més antigues) i que és comprada per una comunitat de veïns, no per l'Estat que va ser el principal receptor d'aquesta mena de vendes.[338]

[337] Un document del 1966 afirma que aquests drets responen a una cessió feta i ratificada per la duquessa de Medinaceli, com a antiga propietària de la finca, però no clarifica si és en reconeixement d'una situació anterior.

[338] Segons Espiau (2001: 113), mentre que la denominació *societat de veïns* faria referència a corporacions formades per determinats particulars, eventualment veïns, el terme *comunitat de veïns* es reserva per a situacions on els titulars són la totalitat dels veïns d'un mateix nucli de població (és només en aquest darrer cas on continua tenint sentit parlar, com en l'edat moderna, de béns comunals).

En el moment d'efectuar l'adquisició, els veïns es constituïen en una societat, la Universidad y Particulares o Común de Vecinos del Pueblo de Espot (UPCVE). De fet, encara que al·leguen que aquesta existia ja d'abans, és en registrar la transacció que també estableixen, per mitjà d'una escriptura notarial, el seu reglament intern (fins aleshores havien actuat com una junta administrativa adscrita a l'organigrama de l'ajuntament).[339] L'estatut jurídic d'aquesta entitat, així com les condicions establertes per regir el seu funcionament, indiquen l'existència d'una situació caracteritzada per una certa ambigüitat. Com les societats de propietaris, és independent de l'estructura municipal i es regeix pel dret civil. Però, assimilant-la a una propietat municipal, la junta general està presidida per l'alcalde de la localitat (com a tal) i s'estableix que queda integrada per la totalitat dels seus veïns. Juntament amb la representació i l'administració, la mateixa aprovació de normes i reglaments interns requeia en el ple del consistori. El terme municipal d'Espot inclou, juntament amb la seva capital administrativa, el poble d'Estaís. Amb la seva constitució, la societat esmentada pretén reservar els drets sobre la muntanya per als veïns d'Espot (excloent-ne els d'Estaís), tot i que, a causa del seu pes dins del municipi,[340] la gestió se superposa i acaba confonent-se amb la municipal. Juntament amb els aprofitaments, els productes obtinguts de l'explotació de la muntanya havien de revertir en obres i serveis en benefici dels veïns d'Espot.

Tant el contracte de compravenda com el reglament són aprovats per «la asamblea de vecinos cabeza de familia que integran la mencionada UPCVE». Un tercer document, una ordenança per regular els aprofitaments aprovada l'any 1959, estableix el següent:

> «El pueblo de Espot tiene con naturaleza comunal el monte denominado Monte de Espot cuyo dominio pertenece al mismo y su aprovechamiento y disfrute corresponde exclusivamente a la comunidad de vecinos.»

[339] La idea de continuïtat hi és explícita: «Que los montes y bosque del pueblo de Espot en cuanto a su condición jurídica, después de haber adquirido la participación que en el suelo y vuelo de los mismos que correspondía al Sr. Boixareu, seguirá siendo la misma que hasta ahora; o sea, que pertenecerán a la UPCVE con el carácter de indivisibles y para ser aprovechados en interés común de los partícipes, y por tiempo indefinido o por mientras subsista nuestro derecho de propiedad sobre los mismos; porque su aprovechamiento sólo puede ser fructífero en régimen de comunidad porque en su origen ya se establecieron para aliviar las necesidades de los vecinos del pueblo» (12.02.1957).

[340] Al llarg del segle passat, la població d'Espot ha estat habitualment entre deu i quinze cops superior a la d'Estaís.

D'acord amb això, la Universidad y Particulares o Común de Vecinos del Pueblo de Espot es correspondria específicament amb una comunitat de veïns (i no amb una societat de propietaris), on els titulars dels béns són tots els veïns d'un mateix poble.[341] En realitat, però, en la llista dels 57 caps de casa que s'estableix en el moment de la seva constitució, no hi havia representants de totes les famílies del poble.[342]

L'accés als aprofitaments de les finques de la societat és un dels principals aspectes regulats en les seves bases. Per formar-ne part calia ser veí d'Espot, cap de casa, tenir casa oberta de forma habitual i permanent en el poble i formar una família independent.[343] Calia també posseir patrimoni propi (un mínim de 2 ha de secà o una de regadiu, i cinc caps de bestiar gros o 50 de menut) o que, tant el cap de casa com els seus fills, treballessin dins del terme municipal. Aquells que, havent nascut al poble, hi formessin una nova família; els que, sent naturals d'altres poblacions, es casessin amb dones d'Espot per viure formant família independent amb casa oberta, o els que, formant part d'una família legítima, adquirissin un patrimoni suficient per viure al poble, tenien els mateixos drets a la muntanya que els veïns antics.[344] Els drets veïnals es consideraven personals (en realitat, a través dels caps de casa, familiars), i s'excloïa expressament poder-los transferir a altres per compte propi. Aquells que haguessin obtingut la seva condició de veïns després de l'abril del 1955 (en el moment de fer la compra), un cop empadronats podien gaudir dels drets de pastura i de llenya i fusta per atendre les seves necessitats, de la mateixa manera que la resta de veïns. D'acord amb el mateix reglament, per participar eventualment en el repartiment d'ingressos calia que el veïnatge tingués

[341] L'ordenança del 1959 es feia atenent que «Conforme a la legislación vigente, el disfrute comunal puede ser objeto de reglamentación mediante la oportuna Ordenanza especial, en la cual deben fijarse las condiciones determinadas de vinculación, arraigo, permanencia o edad, que según normas consuetudinarias o reglamentarias locales tradicionalmente observadas, puedan exigirse para participar en los aprovechamientos» (11.10.1959). Des d'un punt de vista jurídic, seria una comunitat de béns de caràcter germànic (diferenciades de les constituïdes d'acord amb el dret romà, on els individus, com a copropietaris, prevalen sobre la situació de comunitat) (Pipió, 1994).

[342] A la llista, juntament amb el nom dels veïns associats, hi ha la referència a les seves cases. En formen part també el rector així com la mestra i el mestre.

[343] La normativa clarificava aquest darrer aspecte: «Figurarán como una sola unidad, todos los familiares que convivan y dependan económicamente de un cabeza de familia, vivan bajo el mismo techo y constituyan un solo 'fuego', aunque legalmente, a otros efectos, tengan también la calificación de cabezas de familia» (11.10.1959).

[344] Altres disposicions ampliaven els drets de veïnatge als funcionaris que disposessin d'una plaça permanent al poble.

una antiguitat mínima de dotze anys. El padró de beneficiaris s'havia d'actualitzar cada any.[345] Es contemplava, finalment, l'obligació dels beneficiaris a col·laborar en l'administració, vigilància o explotació de la muntanya.

L'estatut jurídic de la propietat de la muntanya va ser objecte de diferents impugnacions, fet que és indicatiu de la base ambigua sobre la qual se sustentava. L'any 1960, el Ministeri de la Governació declarava que calia modificar les ordenances aprovades l'any anterior perquè, d'acord amb la Llei de règim local vigent, «corresponde a todos los que sean vecinos del municipio, sin que sea posible hacer sobre este derecho discriminación alguna» (27.09.1960). Igualment, considerava que els productes no podien beneficiar una part dels empadronats, perquè això implicaria un privilegi en el gaudi dels serveis municipals. De resultes d'aquesta disposició, un grup de veïns d'Estaís van presentar una reclamació l'any 1966 en què al·legaven tenir dret d'aprofitament veïnal a la Muntanya d'Espot (sense haver de pagar com a forasters). L'ajuntament els notificava a l'inici de la temporada següent que en cas de dur-hi bestiar ho consideraria com un ús abusiu que perseguiria per via judicial. La discussió que comporta la manca de claredat sobre la titularitat dels drets es planteja en uns termes que es poden aplicar també a moltes altres muntanyes de la comarca. L'alcalde justificava l'ús exclusiu de la muntanya als veïns de la localitat d'Espot amb aquests arguments:

> «De prosperar la pretensión de los residentes en Estaís, por la cual el hecho de ser vecinos del municipio les da derechos sobre los comunales de Espot, por el hecho administrativo de ser de un municipio o de otro, variaría la propiedad de determinadas fincas. Por ejemplo, actualmente se está en trámite de fusionarse este municipio con otros de la comarca; en tal caso, ¿tendrían derecho todos los vecinos del nuevo municipio derechos al Monte de Espot si se interpretara en el sentido que pretende Estaís al carácter de vecinos del municipio?
>
> En esta misma comarca son mayoría los términos municipales constituidos por varios núcleos de población los cuales -estén o no establecidos como Entidad Local Menor- poseen cada uno su propio patrimonio comunal que detentan y disfrutan con entera independencia del municipio al que pertenezcan, aunque en muchos casos el Ayuntamiento administre aquellos bienes, pero siempre aplicando su disfrute a favor de los 'vecinos-cabezas de familia' titulares del aprovechamiento» (07.08.1969).

[345] Una proposta d'actualització dels estatuts de la UPCVE elaborada l'any 2002 resolia el problema de la pertinença (i, per tant, del gaudi dels drets per part dels socis) a tots els descendents dels primers propietaris de la muntanya (aquells que van participar en la compra l'any 1957), que siguin alhora veïns del municipi, més grans de 18 anys, amb casa oberta, caps de casa i formin una família independent.

La reclamació va resoldre's finalment l'any 1969 d'acord amb els criteris defensats per la UCVPE («que el pueblo de Espot tiene un patrimonio independiente de los vecinos de Estaís»), en considerar-se que la muntanya estava inscrita com a finca al Registre de la Propietat a nom d'aquesta entitat i que els d'Estaís també disposaven d'una forest pròpia on hi feien els seus aprofitaments pastorals i forestals. No obstant això, dos anys més tard la muntanya era declarada d'utilitat pública (i, per tant, no privativa d'una comunitat veïnal). La legislació actual la considera, a tots els efectes, «propietat de l'Ajuntament d'Espot».

La Muntanya d'Espot serà també l'escenari (al mateix temps que l'objecte) del canvi d'usos que introduirà el desenvolupament turístic a partir de l'últim terç del segle passat.[346] L'any 1966 s'establia una compravenda, juntament amb la constitució de drets de servitud i de tanteig, entre la UPCVE i l'empresa Pirineos Espot que s'acabava de constituir, amb l'objectiu explícit d'urbanitzar la muntanya, «creando zonas de turismo de alta montaña, susceptibles de ser explotadas tanto para el verano como para centro de deportes de invierno» (14.05.1966).[347] En concret, se segregaven i es venien, per 200.000 pessetes, diferents parcel·les que sumaven una extensió de 230 ha (una cinquena part de la superfície de la muntanya), que s'havien de destinar tant a la implantació de les pistes i les instal·lacions de la futura estació d'esquí com a les diverses urbanitzacions que s'hi preveia construir. La construcció d'hotels, apartaments i xalets associats a aquest complex turístic s'havia de fer a la partida de Berrader (2,4 ha) i les pistes al Bosc de la Mata (1,6 ha), el bosc de l'Ortigola (4 ha) i els Estanyets (3 ha), però hi havia 219 ha més a Pont de Pallers (prop de Sant Maurici, ja a l'interior del Parc Nacional) on es pretenia fer una segona àrea urbanitzada. Les servituds obligaven els venedors a cedir l'accés a les finques venudes i a admetre les infraestructures necessàries per al funcionament de l'estació (en especial, els remuntadors mecànics, l'electrificació i la captació d'aigua), fins i tot procedint a les tales d'arbres que es creguessin necessàries. L'explotació de les pistes es considerava compatible amb

[346] Prèviament ja s'hi havia manifestat la presència de les hidroelèctriques: la venda dels Boixareu donava compte de l'existència d'enclavaments dins la muntanya a mans d'HECSA, relacionats amb les obres i les ocupacions de les centrals dins del municipi. L'any 1971 els enclavaments d'aquesta companyia feien en conjunt una extensió de 201 ha.

[347] En l'escriptura hi ha tres actors diferents: un grup de veïns delegats per la UPCVE, el conseller delegat de l'empresa i dos representants de l'ajuntament (un d'ells l'alcalde). El fet sembla indicar una voluntat de diferenciar la comunitat veïnal del poble amb els càrrecs del municipi (els quals fan constar que tenen l'autorització expressa per a la venda per part del governador civil).

els aprofitaments forestals i pastorals tradicionals, fora de la temporada d'esquí, tal i com es feia constar d'una manera explícita en el contracte.[348]

Finalment, a causa de la seva inclusió dins dels límits del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, el cas de la muntanya d'Espot també mostra la capacitat d'adaptació dels antics usos comunals a la utilització contemporània de la muntanya per part de l'anomenat turisme de natura. Com a mínim des del 1960, l'Ajuntament d'Espot ha regulat el transport públic a l'interior del parc per mitjà de la concessió de llicències de taxi i la fixació dels preus pels serveis.[349] Encara que a principis dels anys setanta ja no es podia satisfer les sol·licituds que hi havia de més llicències,[350] serà sobretot a partir del 1993, quan es tanca l'accés dels vehicles particulars a l'interior de l'àrea protegida, que l'activitat comença a esdevenir una font d'ingressos important. El Pla rector d'ús i gestió regula, des de l'any esmentat, les característiques del servei (fixant, entre altres qüestions, un nombre màxim de vehicles), però l'atorgament de les llicències segueix sent una competència municipal. Des de la perspectiva dels informants, la possibilitat d'accedir a una llicència està restringida als veïns, d'acord amb els criteris establerts per regular la pertinença a l'antic comú.[351] Segons ells, la prohibició de circular per l'interior del parc no els afecta, perquè se'n consideren els seus propietaris.[352]

L'ordenament contemporani de la muntanya emergeix, en definitiva, de la interacció entre tres elements diferents: el context comunal premodern, amb els

[348] Aquestes servituds entre totes dues finques (la muntanya d'Espot i els enclavaments de l'empresa promotora de l'estació) queden reflectides també en l'expedient de declaració de la forest d'utilitat pública. L'aprofitament es considerava que corresponia exclusivament als veïns d'Espot, però estava subjecte, entre altres, a la càrrega següent: «Derecho de instalación de futuras máquinas e instalaciones en los sitios que estimen oportunos con el inherente derecho de acceso. Pirineos Espot SA respetará el aprovechamiento integral de pastos a favor de Espot, fuera de la práctica del esquí y Espot efectuará las explotaciones forestales sin dañar a las instalaciones de Pirineos Espot SA» (27.04.1971).

[349] Les rutes que s'ofereixen avui són les mateixes que hi havia a finals dels anys seixanta: dins la vall de Sant Maurici, als estanys de Sant Maurici, Amitges i Ratera; dins de la vall de Peguera, a l'estany Negre.

[350] L'any 1971, els sis taxistes amb llicència s'oposaven a la concessió de noves llicències al·legant que ja per a ells era una activitat complementària a d'altres i que la competència limitaria greument les seves possibilitats de mantenir-la.

[351] Per tenir una llicència (no per treballar com a xofer) «has de ser del poble. Els propietaris de la llicència han de ser d'aquí, o sinó no en tenen» (ESP16).

[352] «És que el parc és meu. Qui me'n treu? Com? [...]. Com em treuen a jo d'allí? [...]. Si ells poguessin només podríem anar a Sant Maurici i prou, eh? A Boí els hi van fer. A Boí no els deixen passar del planell d'Aigüestortes [...]. Clar, la propietat és de la Generalitat. Aquí la propietat és meva [...]. Jo hi vaig perquè és meu. I punt. Legalment no m'hi poden treure de cap manera» (ESP16).

Taxi al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, Espot. Autor: Oriol Cardona. Any: 2009. Associació de Taxis d'Espot.

seus drets i deures assignats d'acord amb unes lògiques veïnals de llarga tradició i els seus cicles d'ús estacional que deriven d'una gestió racional dels recursos existents; un seguit de polítiques públiques implementades per part de l'Estat modern amb l'objectiu d'organitzar i expandir el seu control sobre el conjunt del territori nacional; i les iniciatives promogudes pels actors locals per tal de resistir, adaptar-se o beneficiar-se dels canvis introduïts. L'especificitat local que prenen aquests processos, juntament amb el seu mateix encavalcament, ha afavorit l'existència d'una relativa ambigüitat jurídica. Aquest espai pot ser eventualment favorable a les estratègies de defensa i reclamació de drets, però també dóna lloc a situacions caracteritzades per la inseguretat i l'arbitrarietat.[353]

[353] Un responsable municipal admetia la possibilitat d'una interpretació discrecional sobre els hipotètics drets dels propietaris de segones residències sobre la muntanya: «Sí, es podria fer perfectament [de concedir-los una quota de fusta com als veïns]. Però si tu et compres un apartament a Espot i vas al bosc a fer quatre pins, ningú et dirà res, eh? Ho pots fer tranquil·lament i ja se't passaran les ganes, que si la vas a comprar a Cervós et sortirà més econòmica» (ESP16). L'alcalde d'un altre municipi interpreta que l'accés als aprofitaments veïnals no s'obté amb la residència sinó pel fet de constituir una explotació agrària, perquè «el dret als comunals està vinculat a la terra [...]. No és així si només s'adquireix la casa» (PLA01).

4. La patrimonialització de la muntanya

De resultes d'un procés intensificat d'una manera creixent des de finals dels anys setanta, el turisme ha acabat esdevenint el principal sector d'activitat econòmica al Pallars Sobirà. L'activitat agrària, centrada d'una manera quasi absoluta en la ramaderia, es manté avui a una escala molt reduïda. Amb escasses perspectives de continuïtat, les explotacions familiars depenen cada cop més de les polítiques europees de subsidis que de les conjuntures del mercat. La seva incidència en el modelatge i el manteniment del paisatge s'ha reduït d'una manera significativa, i l'activitat es limita als espais accessibles i els que permeten una gestió més còmoda. La producció hidroelèctrica, per la seva banda, ocupa un lloc encara menys destacat en l'economia de la comarca: l'activitat genera unes compensacions molt poc importants al mateix temps que l'automatització de les centrals quasi ha fet desaparèixer l'ocupació laboral que mantenia fins no fa gaires anys.

La història del turisme al Pallars Sobirà permet identificar alguns antecedents relativament antics associats a l'excursionisme, la caça i la pesca esportives i les manifestacions inicials de l'estiueig. L'obertura de les estacions d'esquí d'Espot i Llessui a la segona meitat dels anys seixanta marcarà un punt d'inflexió important en el desenvolupament del turisme a la comarca i inaugurarà una afluència cada cop més massiva de visitants. Dues dècades després es comença a formalitzar una oferta important en el camp dels anomenats esports d'aventura, especialment del ràfting. Aquestes activitats, que contribuiran a desestacionalitzar el sector i a identificar la comarca com un espai turístic, coincideixen amb una millora important de la xarxa viària i la generalització del lleure a tots els grups socials.

Amb la seva consolidació, el turisme ha deixat de centrar-se exclusivament en els esports hivernals i d'aventura per experimentar una relativa diversificació. En aquest context, el Pallars Sobirà presenta algunes condicions que suposen un gran potencial per al desenvolupament del turisme cultural i de natura. Juntament amb un nombre considerable de monuments històrics d'origen medieval (especialment les esglésies romàniques, ja apreciades de més antic, al costat de restes de castells,

torres, ponts i viles closes), les formes de vida que havien caracteritzat la societat rural pallaresa fins al segon terç del segle passat han passat a ser objecte ara de museus etnològics, centres d'interpretació, rutes, fires i altres estratègies de patrimonialització. Les activitats de treball, els habitatges i les instal·lacions productives o els productes alimentaris mateixos s'identifiquen amb la noció d'autenticitat i esdevenen productes valorats pel consum turístic. És en aquest mateix context que cal situar la proliferació contemporània de les figures de protecció ambiental en el territori de la comarca. Les iniciatives que han promogut la creació de parcs es dirigeixen, a l'empara de la preocupació general per l'estat del medi ambient, a l'ús i l'admiració per part de visitants i turistes. Els paisatges de l'alta muntanya pallaresa connecten amb la idea d'una natura no alterada substancialment per l'acció humana i que mostraria les seves formes més primigènies.

Els valors naturals i culturals de la muntanya són declarats objecte de protecció perquè es consideren part essencial d'un llegat compartit (a escala nacional o de la humanitat, però de caràcter no només local), en el marc d'un procés de patrimonialització paral·lel al que es dóna també contemporàniament en altres regions (Beltran, Pascual i Vaccaro, 2007; Escalera, 2011). En aquest nou context, els paisatges i els productes de la cultura no es valoren per la seva utilitat material sinó que adquireixen una qualitat intrínseca i esdevenen objectes de contemplació (Valdés, 2004).

4.1. Polítiques de conservació i territorialització

L'alt percentatge que han assolit els espais naturals protegits en el territori del Pallars Sobirà no respon a cap planificació prèvia ni a una actuació deliberada i sistemàtica sinó que és el resultat acumulat de diverses accions polítiques. Els objectius perseguits, les figures administratives emprades o els actors que han intervingut en aquest procés han anat variant en cada moment. En tots els casos, això no obstant, s'hi identifica un protagonisme quasi absolut de l'Estat com a promotor de les iniciatives. Encara que en la major part dels casos les poblacions locals mantenen formalment la titularitat de les seves muntanyes, cada cop veuran més reduïda la seva capacitat política i més limitat l'aprofitament d'uns recursos naturals que fins fa poc s'havien considerat seus i que havien administrat com a propis.

Les àrees protegides constitueixen un dels elements més emblemàtics de la darrera etapa d'un procés de territorialització (Braun, 2002; Hannah, 2000, i Van-

dergeist i Peluso, 1995), de redefinició territorial de l'Estat, que va iniciar-se ara fa dos-cents anys i ha provocat uns canvis profunds en l'economia, la identitat i l'ecologia mateixa de la comarca (Vaccaro i Beltran, 2010a). El procés modern de transformació de les zones rurals de muntanya es dóna en el marc d'una definició postmaterialista dels recursos naturals mediatitzada pels valors i les demandes de consum urbans. La muntanya ha estat radicalment reinventada per convertir-se en patrimoni natural i en un espai destinat al lleure. Aquests nous usos es tradueixen en una requalificació simbòlica, econòmica i jurídica del territori (Vaccaro i Beltran, 2009b).

Els espais naturals protegits no responen únicament, per tant, a necessitats ecològiques. La creació d'un parc o d'una reserva implica l'establiment de noves línies jurisdiccionals sobre el territori. L'àrea delimitada per aquestes demarcacions es transforma d'una manera immediata i els drets i deures associats a la propietat queden alterats per noves regulacions. Es tracta, en definitiva, d'un procés de caràcter plenament polític (Anderson i Grove, 1987; Stonich, 2000). A la vegada, la implantació d'un espai protegit s'orienta a preservar un tipus concret de medi ambient o a restablir-ne un altre, bé sigui a través de mesures que cerquen fer prevaler la dinàmica pròpia dels processos ambientals o, al contrari, implementant actuacions que suposen un enjardinament de la muntanya. La natura, no obstant això, està subjecta a una dinàmica permanent de canvi (Abel i Stepp, 2003; Scoones, 1999). Les polítiques de conservació constitueixen, per això, projectes dirigits a congelar una determinada situació ambiental o a transformar-la en una altra. En tots dos casos, es tracta d'una tasca d'enginyeria ecològica. Aquest fet no treu valor a l'existència de les figures de protecció ambiental ni a la seva activitat, però permet evidenciar que la seva finalitat última consisteix a gestionar, intervenir i modificar, si cal, un paisatge (Cortés, 2012; Santamarina, 2008; Vaccaro, Beltran i Paquet, 2013).

4.1.1. El Parc Nacional: paisatge, gestió tècnica i turisme

El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici va ser creat per mitjà d'un decret el 21 d'octubre de 1955 amb l'objectiu d'esdevenir un objecte «de atracción turística, nacional y extranjera». Amb una extensió de 9.851 ha (la meitat de les quals dins del terme pallarès d'Espot i la resta al de Barruera, a l'Alta Ribagorça), era el cinquè parc aprovat a Espanya a l'empara de la primera Llei de parcs naci-

onals (1916) que reservava aquesta figura de protecció a espais definits a partir de criteris estètics i paisatgístics. La declaració es justificava en aquests termes:

> «Enclavados en dicha comarca existen lugares de excepcional belleza, que culmina en la denominada Sierra de los Encantos [...] donde la naturaleza ofrece no sólo duros e imponentes roquedos, violentas emergencias y muy variados matices y tonalidades, con magníficos rodales y bosquetes de pino sitos a alturas de más de dos mil metros y en combinación armónica con pastizales, sino también múltiples lagos».

Dos anys més tard, ja en el marc de la Llei forestal (1957), el Reglament del parc establia una junta que havia de «velar por la conservación de sus interesantísimas peculiaridades geológicas y arqueológicas» i «impedir que se atente contra el desenvolvimiento de la riqueza de sus actuales flora y fauna».

La creació del parc: natura i política

El Parc Nacional comprèn, bàsicament, les capçaleres dels rius Escrita (que desguassa a la Noguera Pallaresa) i Sant Nicolau (afluent de la Noguera de Tor), que constitueixen l'eix central de l'espai protegit i conformen dos sectors ben diferenciats, amb la divisòria situada al Coll del Portarró (2.423 m). En el seu vessant oriental, dins del Pallars Sobirà, el parc està format per la vall de Peguera i la conca alta de l'Escrita, junt amb les valls subsidiàries d'aquesta (Monestero, Ratera i Subenuix) i els seus estanys. El nucli central d'aquest sector és l'estany de Sant Maurici, al peu del massís dels Encantats, que rep les aportacions d'aigua dels circs glacials de Monestero, Subenuix i Amitges, mentre que el riu Peguera discorre més al sud i no aflueix a l'Escrita fins arribar a Espot.

El parc aplega una representació del paisatge distintiu de l'alta muntanya pirinenca, tant pel que fa a les seves formacions geològiques (que mostren l'acció de les geleres del quaternari), com a la vegetació i la fauna (amb un nombre significatiu d'espècies pròpies de les regions alpines, moltes de les quals ja no es fan més al sud). A causa de l'erosió glacial, les valls adopten generalment forma d'U, hi són freqüents els circs en forma d'amfiteatre i hi destaquen els pics i les agulles granítics. En el seu interior també hi ha llicorelles que afavoreixen un relleu menys agrest. El territori del parc està considerat la zona lacustre més important de la serralada, amb prop de 200 estanys, com subratllaran els opuscles de promoció turística (els quals consideren l'aigua com «el principal protagonista» de l'àrea protegida).

El clima del parc està condicionat per l'altitud de les muntanyes (algunes de les quals superen els 3.000 m), així com per l'orientació i l'obertura de les valls (que afavoreixen una major influència atlàntica o mediterrània segons els casos), i repercuteix en la distribució de les comunitats vegetals i la fauna. En l'espai supraforestal, caracteritzat per una presència prolongada de la neu i la formació de prats alpins, hi ha presents algunes espècies animals pròpies de l'alta muntanya, com ara la perdiu blanca i l'isard. D'altres, com el gall fer, el mussol pirinenc o la marta, es localitzen en un pis inferior on es formen masses boscoses de pi negre i d'avet. Hi són també importants els ambients aquàtics (estanys, cursos fluvials, molleres i torberes), on s'hi poden trobar diverses espècies de peixos i amfibis: des de la truita fins al tritó pirinenc.[354] Entre les aus, hi destaquen nombroses espècies de rapinyaires (algunes de les quals estan classificades com a amenaçades) com ara el trencalòs, el voltor o l'àguila daurada.[355]

Gràfica 6. Usos del sòl als municipis pallaresos del Parc Nacional, 2003

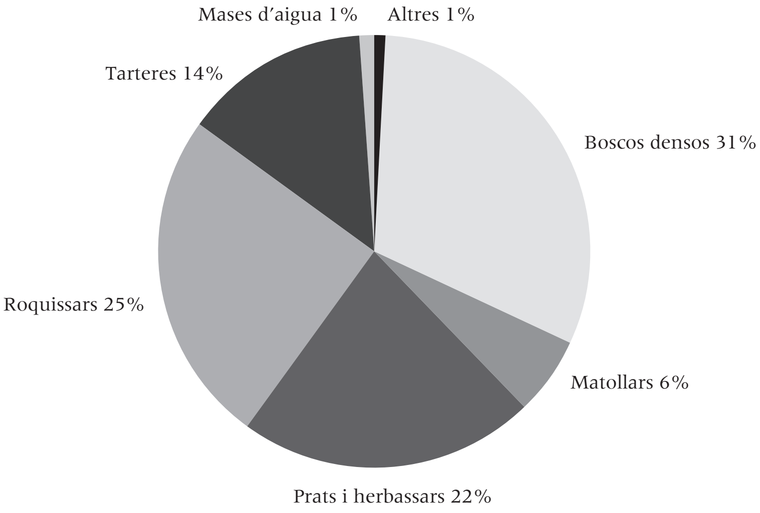

Font: Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici

[354] Els valors que contenen les zones humides del parc van ser reconeguts internacionalment l'any 2006 en quedar aquest incorporat a la llista de la convenció de Ramsar.

[355] Per a una descripció detallada del medi físic i els sistemes naturals del parc vegeu Carrillo i Afonso, 1999, i Carrillo i Ninot, 1997.

La creació del parc es va deure a una decisió personal del general Franco, influïda per alguns particulars que tenien interessos personals a la zona, i no va estar avalada per informes tècnics ni tampoc negociada amb els afectats (Fernández i Pradas, 2000). Franco coneixia la zona pels viatges que hi havia fet els anys 1947 i 1953, convidat pel president d'Enher, Victoriano Muñoz, en ocasió de la inauguració de diverses obres hidroelèctriques a l'Alta Ribagorça. Dos mesos després d'efectuar una tercera visita l'any 1955, en la qual va inaugurar les centrals d'Espot, Sant Maurici i la Torrassa, signava la declaració del parc. La publicació del decret al BOE va agafar per sorpresa el mateix comissari de Caça, Pesca i Parcs Nacionals.

Victoriano Muñoz havia fet construir un xalet per allotjar Franco dins del sector de Boí i va impulsar, juntament amb els responsables d'Hidroelèctrica de Catalunya (promotora de l'aprofitament hidroelèctric del vessant pallarès), l'obertura d'una pista forestal que connectava les capçaleres de l'Escrita i del Sant Nicolau perquè el general pogués travessar la zona en jeep.[356] Muñoz pretenia aconseguir la protecció de l'espai per perjudicar la família Ventosa, propietària d'una finca forestal a la zona d'Aigüestortes (de 13.653 ha, 5.240 de les quals van acabar quedant dins el perímetre del parc). Els Ventosa es negaven a vendre la seva fusta per dur a terme les obres hidroelèctriques impulsades per Enher. Els treballs eren considerats d'interès nacional per la qual cosa aquesta empresa es podia abastir de fusta a un preu inferior al de mercat. Finalment, encara que Muñoz va aconseguir el seu propòsit i Franco va declarar la zona com a parc nacional, aquest estatut no va impedir que la companyia Agrícola y Forestal del Pirineo, propietat dels Ventosa, seguís realitzant aprofitaments forestals fins a l'any 1978.[357]

La implantació de mesures de protecció ambiental, sobretot de limitacions a l'aprofitament dels recursos naturals, no va fer-se efectiva d'una forma immediata, la qual cosa va afavorir que la declaració no fos contestada per la població local. No és fins després de dues dècades, a mitjan anys setanta, que el parc comença a fer-se cada cop més present tant a través del seu equip tècnic com en la gestió

[356] L'Ajuntament d'Espot va aprovar l'obertura de la pista «para que, incrementando el turismo en estos lugares maravillosos, dé vida a los pueblos montañeros» (23.09.1955). La carretera, que es va construir en un sol mes, va quedar al cap de molt poc temps inutilitzada pel pas de vehicles en la seva part central.

[357] La crònica periodística del viatge de 1955 dóna compte que Franco va rebre la visita de Joan Ventosa, «con el exclusivo propósito de ofrecer sus respetos a Su Excelencia» (*La Vanguardia*, 27.09.1955).

del territori.[358] Fins als anys vuitanta, els responsables de la seva administració residien a Lleida: sobre el terreny hi havia uns pocs guardes destinats a tasques de vigilància, però no una gestió efectiva de l'espai. Coincidint amb un increment de l'interès de l'opinió pública per la conservació de la natura, comencen a produir-se alguns canvis en favor de la seva consolidació institucional. El conflicte competencial entre les administracions estatal i autonòmica dificultarà, en un primer moment, l'arrencada d'aquest procés.

Franco al Portarró d'Espot.
Autor desconegut. Any: 1955. Arxiu del Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

L'any 1980, en transferir-se a la Generalitat els serveis en matèria de protecció del medi ambient, l'espai d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici va quedar exclòs dels traspassos. D'acord amb l'Estatut d'Autonomia del 1979, la competència exclusiva en espais naturals protegits corresponia a l'Administració catalana, però l'Estat considerava que els parcs nacionals exigien una gestió coordinada.[359] Fins que no es va resoldre aquest conflicte van coexistir dos directors i dos serveis de

358 L'any 1976 Icona impulsa una primera ampliació de l'àrea protegida. Alguns veïns s'hi oposen al·legant que «ni la Administración en general ni los servicios de Icona en especial no han establecido aún convenio alguno para regular los derechos de los propietarios de fincas afectadas por el parque, pero sí en cambio han restringido considerablemente los derechos de aprovechamiento de maderas, leñas, pastos y otros usos de destino que podía darse a aquellos bienes, como tampoco se han efectuado inversiones en el parque suficientes para tenerlas en consideración como beneficios de este Municipio» (24.06.1976).

359 El conflicte reprodueix en el context de la conservació de la natura l'enfrontament entre els defensors d'un poder central fort i els partidaris d'un Estat descentralitzat. Segons el conseller de Medi Ambient, «la gestió d'un espai natural des d'una administració més pròxima al territori permet tenir més informació i conèixer-lo millor en la seva realitat». D'acord amb un antic ministre d'Agricultura, el manteniment de les competències de l'Estat no es justifica només per consideracions tècniques sinó també per l'existència d'un patrimoni comú: «Doñana no es sólo un parque andaluz ni Cabañeros sólo manchego: son nacionales».

vigilància diferents, a càrrec de les administracions enfrontades. Ambdós equips disposaven, però, d'uns pressupostos molt limitats i només estaven capacitats per desenvolupar una gestió territorial molt deficient. En virtut de la Llei d'espais naturals (1985), la declaració de parc nacional s'havia de fer per una norma legislativa d'igual rang, per la qual cosa el Parlament va aprovar, tres anys després, l'anomenada Llei de reclassificació del Parc Nacional (7/1988), que el va refundar en el context del nou marc jurídic.[360]

Tot i els canvis que s'han produït en la definició de les funcions modernes de les àrees protegides, la dimensió paisatgística segueix estant en el centre dels principals valors del parc. La Llei de reclassificació justifica la protecció en aquests termes:

> «En aquest indret hi ha una magnífica representació de les formacions geològiques i també de la flora i la fauna dels Pirineus. Així mateix, es tracta d'una de les millors representacions dels fenòmens glacials del quaternari, amb una protagonista principal: l'aigua. Més de cinquanta estanys, juntament amb rius, torrents, cascades i mulleres, fan que sigui un dels paisatges més majestuosos del Pirineu. Un paisatge de bellesa extraordinària.»

Junt amb un reconeixement dels seus límits històrics pel que fa a l'àrea de màxima protecció, la llei creava una zona perifèrica destinada a amortir els possibles impactes ecològics i paisatgístics procedents de l'exterior i que ampliava, en la pràctica, el seu abast territorial. Dins del Pallars Sobirà, aquesta corona de protecció inclourà al vessant septentrional del parc les valls de Cabanes i de Gerber, que tenen unes importants masses boscoses, així com la capçalera de les valls de Llessui i de Caregue, on es mantenen aprofitaments pastorals de caràcter estacional, a l'oriental. La mateixa llei determinava la zona d'influència socioeconòmica del parc abastant els termes de tots els municipis afectats per aquest, amb la finalitat de fomentar i ordenar les activitats tradicionals i de dotar-los dels serveis adequats, entre d'altres, per mitjà d'actuacions concretes i de programes d'inversions.

Dos anys després, la Generalitat va haver de promoure una rectificació de la llei, en haver inclòs per error dins la zona perifèrica algunes partides que tenien

[360] Al maig del 1976 s'havia anunciat un primer projecte de reclassificació i ampliació impulsat per l'Administració central que pretenia adequar el parc a la Llei d'espais naturals protegits (1975). La iniciativa, que incorporava la Mata de València i el massís del Montardo però també segregava una finca particular propera a l'estany de Sant Maurici, no es va arribar a formalitzar.

Mapa 13. Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici

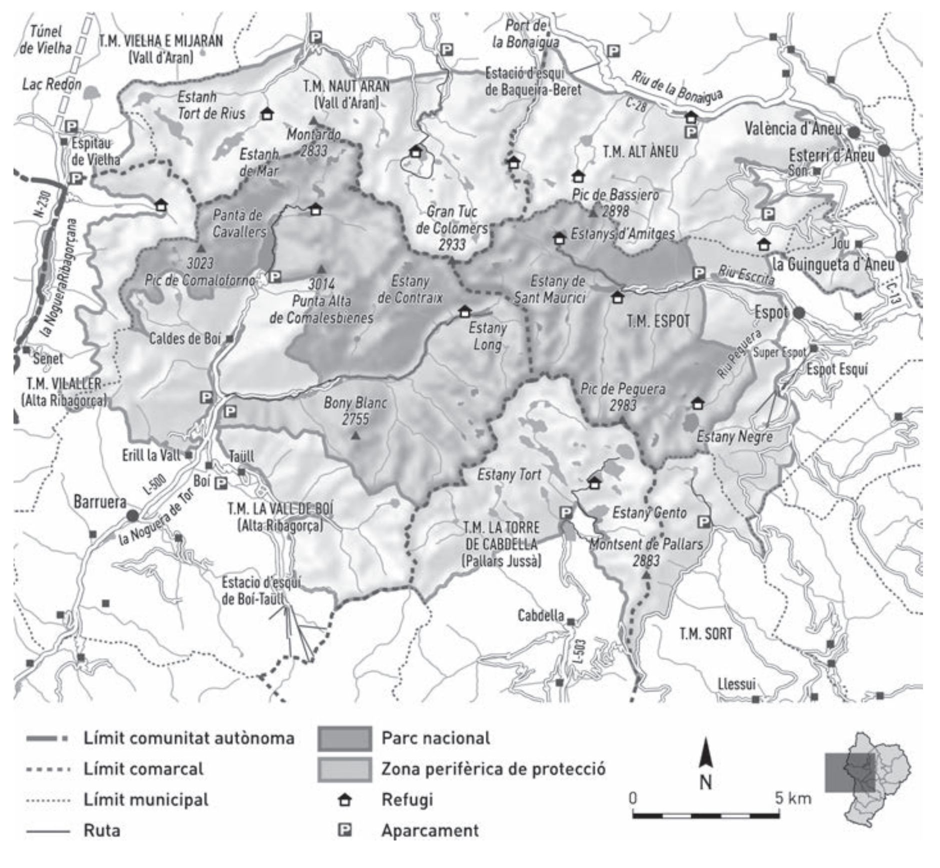

Font: ICGC i PNAESM. Elaboració pròpia

uns aprofitaments i unes instal·lacions que estaven plenament consolidats (com l'estació d'esquí d'Espot, el balneari de Caldes de Boí o la presa de Sallente).

Juntament amb aquestes, el Govern pretenia excloure també altres partides que constituïen l'objecte d'alguns projectes turístics i urbanístics: l'estació de Baqueira Beret pretenia obrir les seves instal·lacions a la Peülla (a la Bonaigua) i es volia reservar la possibilitat de construir a les valls de Ruda, Valarties i Aiguamòg, al mateix temps que hi havia d'altres promocions previstes a Son i a Boí-Taüll.[361]

[361] El discurs del Govern per justificar la reducció de l'espai protegit (que coincideix amb els arguments emprats pels alcaldes), oposa conservació i desenvolupament local amb un aforisme reiterat en molts

Els alcaldes dels municipis afectats es van coordinar per aconseguir rebaixar la corona de protecció en unes 5.000 ha. Enfront d'aquests, les principals entitats excursionistes i ambientalistes catalanes van iniciar la primavera del 1990 una campanya en contra de la retallada que, al seu entendre, responia a interessos especulatius i anava en contra de la tendència dels països europeus d'incrementar les seves àrees protegides.

El conflicte va resoldre's, finalment, amb una cessió parcial de totes dues parts. La nova Llei de modificació parcial dels límits de la zona perifèrica de protecció (22/1990) rebaixava l'àrea inicial de preparc en 3.000 ha i desafectava les zones on hi havia projectes urbanístics, però hi afegia 4.000 ha més corresponents als boscos de Vielha, la zona de Colomers i dels termes d'Esterri i la Guingueta d'Àneu.

El procés descrit reflecteix algunes de les transformacions experimentades per la societat espanyola entre els anys cinquanta, quan es crea el parc, i els anys vuitanta i noranta, quan aquest es consolida i s'amplia. En aquest temps s'ha passat d'un règim autocràtic que actua en connivència amb un caciquisme d'alt nivell, a una societat plural on les administracions locals i les organitzacions privades (com els grups ecologistes o les associacions d'empresaris turístics) es consideren com a interlocutors legítims. Alhora, ha emergit una societat civil que, malgrat la seva diversitat (alguns s'oposen a l'expansió mentre que altres la promouen), es fa sentir en els espais públics i esdevé eventualment una interlocutora de les administracions públiques. L'administració del parc no és aliena a aquesta nova situació i, a la seva manera, també es democratitza.

El Patronat del parc es va constituir el 1991 amb representants dels departaments de la Generalitat implicats en la seva gestió, dels municipis afectats i d'associacions excursionistes i ambientalistes. A causa del seu conflicte amb l'Administració catalana, l'Estat, la participació del qual havia estat prevista des del primer moment, no s'hi va incorporar fins uns anys més tard. El Tribunal Constitucional va dictar una sentència l'any 1995 en favor de la gestió compartida dels parcs nacionals entre les administracions central i autonòmica. El 2004, de resultes d'un nou recurs, el mateix tribunal acabaria establint la competència exclusiva de les comunitats autònomes en aquesta gestió, reservant per a les Corts Generals la capacitat legislativa de crear-ne de nous i reconeixent al Govern central les funcions de

altres conflictes ambientals dels Pirineus: «Que els ciutadans de les comarques de muntanya puguin viure de la muntanya i a la muntanya».

Mapa 14. Proposta d'ampliació del Parc Nacional, 2006

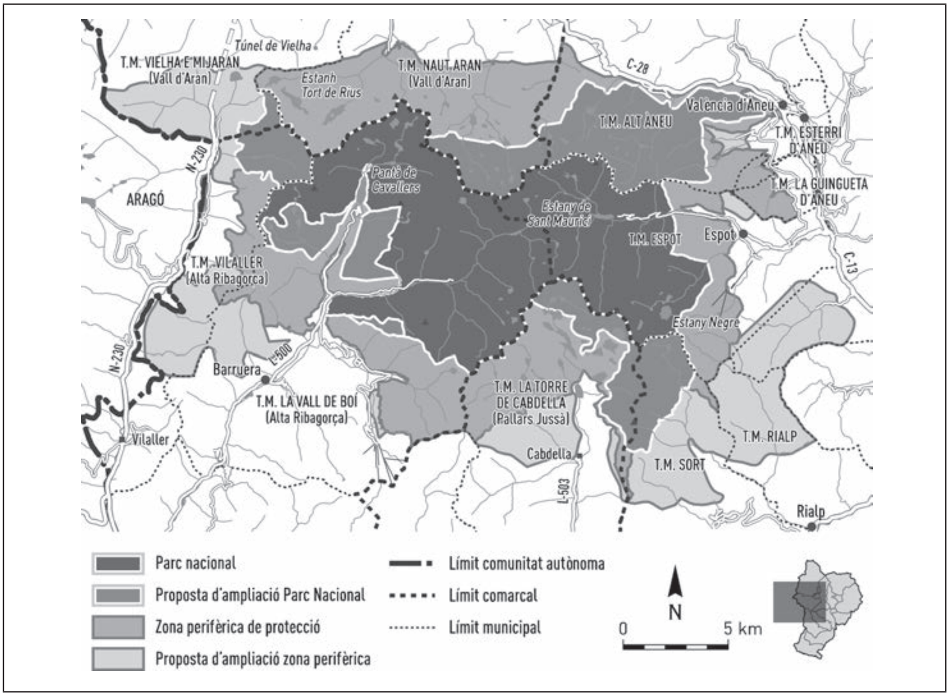

Font: PNAESM. Elaboració pròpia

tutela, gestió i representació de la xarxa estatal. Arran de la modificació de la Llei de conservació d'espais naturals i de la flora i fauna silvestres (1989)[362] per part de la Llei 41/1997, la qual reconeixia finalment les competències atribuïdes per la legislació catalana en aquesta matèria, el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici quedava incorporat d'una manera definitiva a la Xarxa Estatal de Parcs Nacionals, per la qual cosa es pot beneficiar de fons amb càrrec als pressupostos generals i a la UE, així com de la promoció internacional patrocinada pel Govern central.[363]

[362] Aquesta llei estatal no feia esment del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici per evitar conflictes jurisdiccionals ja que el Parlament de Catalunya havia promulgat l'any abans la Llei de reclassificació que atribuïa a la Generalitat la competència exclusiva de la seva gestió.

[363] El conveni signat pels anys 2002-06 entre els departaments de Medi Ambient central i autonòmic, per exemple, establia una aportació paritària entre ambdues administracions per un import total d'11 milions d'euros.

La incorporació al parc de les finques que havia adquirit Icona al sector ribagorçà i que va cedir al patrimoni de la Generalitat, va propiciar l'any 1996 un nou increment de 3.889 ha. Amb aquesta última modificació, la zona de màxima protecció va quedar en 14.119 ha i la perifèrica va assolir un total de 26.773 ha (5.329,50 i 9.081,75 ha de les quals, respectivament, en el sector situat dins del Pallars Sobirà).[364] Als últims anys el Parc Nacional ha tornat a ser objecte d'una nova proposta d'ampliació. En la versió que es va presentar l'any 2006, la zona central passaria a tenir una grandària de 26.668,43 ha i la perifèrica fins a 41.017,29 ha.[365]

L'administració moderna: un espai natural gestionat

Els primers anys de vida del Parc Nacional, el personal adscrit a la seva gestió tècnica va ser considerablement escàs, insuficient fins i tot per a les funcions de vigilància que exigia l'aplicació de la normativa proteccionista en vigor.[366] Fins que l'any 1968 va ser nomenat el primer director, que residia a Lleida (com a capital del Districte Forestal), el parc tenia dos únics guardes, un per al sector ribagorçà i un altre per al pallarès, i no disposava de cap pressupost per a inversions. Fins aleshores, només hi havia un secretari administratiu que s'encarregava de rebre les sol·licituds d'actuació a l'interior de l'espai protegit i elevar-les al Patronat, presidit pel Governador Civil, que era l'òrgan competent per autoritzar-les. A més de la manca d'infraestructura, els criteris de gestió mateixos tenien un caràcter molt lax i sovint eren poc congruents amb els objectius de conservació dels valors

364 Aquesta ampliació va afectar tres zones del costat occidental: la massa forestal de l'obaga de Sant Nicolau, la serralada del Pic Roi fins a Comaltes i el sistema lacustre de la Noguera de Tor. Segons Jiménez (1999: 64-65), la mesura va suposar la incorporació d'una massa de bosc de coníferes molt ben conservada (complementant el predomini de les pinedes subalpines), una serralada de gran elevació (que dota el parc de cims de més de 3.000 m que abans no tenia) i el sistema d'estanys d'alta muntanya més ben conservats del Pirineu.

365 El 2012, després d'haver-se formalitzat tres projectes diferents, encara no s'havia assolit el consens necessari sobre l'ampliació entre els municipis implicats. Aquesta ha acabat esdevenint una exigència: les normatives espanyola i europea fixen en 15.000 ha la grandària mínima per mantenir la categoria de Parc Nacional a partir del 2015. Els municipis de Vall de Boí i Espot no volen perdre la seva condició d'úniques portes del parc ni limitar les possibilitats d'engrandir els dominis esquiables de les seves estacions, mentre que Vielha e Mijaran demana una gestió pròpia del vessant aranès de l'àrea protegida.

366 El 1967, l'enginyer del districte sol·licitava l'autorització per contractar un guarda, al·legant que «sólo dispone de un vigilante con carácter de jornalero fijo, residente en Espot [...]. Dada la imposibilidad de ir de una vertiente a otra, resulta que la mitad del Parque está sin ninguna vigilancia y, por tanto, en un estado casi de abandono, sin ningún control de conservación».

naturals. El Reglament preveia, per exemple, la intervenció sobre les determinades poblacions de fauna com a forma de control de les seves poblacions.[367]

Aquestes condicions van començar a canviar a partir dels anys vuitanta, tot i que el conflicte per la titularitat entre l'Administració de l'Estat i la Generalitat va limitar el volum de les inversions en relació amb les d'altres parcs nacionals espanyols. Encara al 1989, el personal destinat al parc estava integrat per només deu persones, entre funcionaris i contractats: sis a càrrec de l'Icona i quatre més dependents de l'Administració catalana. És en aquest moment quan es comencen a posar les bases d'allò que serà l'administració moderna del parc, destinada d'una manera prioritària a limitar l'impacte provocat pel nombre creixent de visitants. Aquell mateix any van formar-se equips en els dos sectors del parc, amb l'obertura d'oficines centrals a Boí i a Espot així com de dues casetes d'informació situades en els seus accessos principals, des d'on s'orientava els visitants a fer un ús adequat de l'espai protegit. Es van començar llavors també a aplicar amb un major rigor les restriccions associades a les funcions de protecció de la natura: prohibició de la pesca (1984), de l'acampada lliure (1987) o de la possibilitat de fer foc i de circular per les pistes forestals.[368]

Les actuacions en la gestió del parc quedaran regulades pel corresponent Pla rector d'ús i gestió (PRUG) aprovat, en la seva primera versió, l'any 1993 i, després de tres pròrrogues, redactat de nou el 2003.[369] Aquest document estableix les normes que regulen els usos turístics, recreatius, esportius, educatius i científics de l'àrea protegida, així com els aprofitaments tradicionals dels seus recursos naturals i, aprovat en primera instància pel Patronat del parc, és ratificat després pel Govern de la Generalitat. L'anàlisi de les directrius previstes juntament amb l'activitat desenvolupada per l'equip tècnic (recollida a les memòries anuals), permeten contemplar el parc com a figura de gestió, amb un caràcter essencial-

[367] «Respecto a los animales dañinos, [la Junta del Parc] ordenará combatirlos o destruirlos en la forma y tiempo más oportuno y conveniente.»

[368] El primer director nomenat per la Generalitat diu que l'any 1984, en fer-se càrrec del parc, hi havia una manca d'atenció a les mesures de protecció: «Era de domini públic que aquell Parc Nacional no era tal, només tenia la declaració i encara feta per motius inconfessables, i que no estava reconegut pels organismes mundials relacionats amb la conservació de la natura».

[369] El PRUG del 2003, més recolzat en l'experiència de gestió que el primer, introduirà més especificacions i eliminarà algunes normes considerades com a maximalistes (com ara el requeriment d'autoritzacions per a la pràctica de l'escalada), però recolzarà en les mateixes orientacions generals.

ment polític, més enllà de les implicacions que té en els sistemes naturals del seu àmbit territorial.

El PRUG estableix els següents criteris generals de gestió del parc: a) la prevalença de la conservació dels valors i els processos naturals en totes les actuacions, que es duran a terme amb el menor grau possible d'intensitat, extensió i durada; b) només es restauraran les alteracions causades per fenòmens naturals (vents, allaus, llamps o inundacions) per motius de seguretat o de reparació d'infraestructures; c) la presa de decisions es basarà en el principi de prevenció; d) es promourà la col·laboració dels propietaris de terrenys amb l'administració del parc; i e) s'implantaran de manera progressiva sistemes normalitzats de qualitat ambiental. El document també detalla els criteris de gestió que s'aplicaran en la conservació dels recursos geològics, edàfics i hídrics, dels recursos genètics, de la flora i la fauna, del paisatge, així com en els àmbits de l'ús públic i de la difusió i les relacions amb l'entorn. En tots prevalen dos objectius principals: garantir el manteniment dels processos i els recursos naturals del territori del parc (reduint i eliminant els impactes generats per activitats i actuacions incompatibles amb el nivell més alt de protecció) i establir un sistema d'ús públic que ordeni els usos recreatius d'acord amb els principis de la conservació.

En la pràctica, la regulació dels usos es traduirà en una relació força àmplia d'activitats prohibides, tant pel que fa als veïns com als visitants, que es modulen en cada zona del territori del parc d'acord amb les seves característiques. Fins que no es desplega una política d'ús públic i, especialment, fins que no s'estableixen certes compensacions per a la població local (en forma d'infraestructures, subvencions i ocupació), el parc s'associa bàsicament amb les restriccions en l'ús dels recursos naturals.[370] Pel que fa al veïnat, les limitacions establertes en l'aprofitament dels recursos forestals afecten un bon nombre d'activitats de proveïment que s'havien practicat tradicionalment (obtenció de llenya, caça i pesca per al consum, recol·lecció de fruits i d'altres productes del bosc). Això afavorirà que les mesures esmentades siguin interpretades sovint com una imposició externa, encara que aquestes activitats han anat perdent la importància que havien tingut en el passat (Camps i Costa, 2009).

370 Segons manifestava el primer director del parc, durant el seu mandat (1968-77) els beneficis del turisme eren només una promesa: «La relación con los dos ayuntamientos donde se ubica el parque no era fácil. El Patronato denegaba o ponía condiciones a sus peticiones y ellos no recibían nada a cambio».

La regulació de l'afluència turística i els usos recreatius es tradueix també, a efectes pràctics, en una llista àmplia de normes negatives de comportament que es donaran a conèixer per mitjà d'un full lliurat als accessos on hi ha personal del parc o de rètols emplaçats en els llocs més concorreguts: no està permès d'arrencar o malmetre cap classe de vegetal (tampoc les flors ni els bolets) o mineral, ni la caça, la pesca o la captura de cap animal;[371] està prohibit encendre foc; està prohibit llençar deixalles (s'han de dipositar fora del parc, en contenidors disposats amb aquesta finalitat); no està permesa la pernoctació fora dels refugis; està prohibida la circulació de vehicles (amb excepcions regulades i dels vehicles autoritzats de transport públic) i de bicicletes (només permeses fins als punts d'informació); cal evitar l'ús de màquines o instruments que produeixin sorolls estranys o fer accions que puguin alterar o espantar els animals; si s'entra amb animals de companyia, aquests han d'anar subjectats a la persona que els porta; no està permès banyar-se ni fer cap altra activitat aquàtica als rius, les cascades i els estanys; s'aconsella no abandonar els camins senyalitzats, tant com a garantia per a la seguretat dels visitants com per contribuir a la preservació mateixa de l'espai natural.

Junt amb la regulació dels usos i els aprofitaments, un dels objectius principals del PRUG és la zonificació de l'àrea protegida d'acord amb el valor dels recursos i la capacitat de càrrega de cada paratge, en relació amb els aprofitaments tradicionals i, especialment, amb la freqüentació turística. S'estableixen quatre zones diferents dins del parc. La zona de reserva (317,63 ha) està integrada per les àrees que requereixen el grau més alt de protecció i en les quals no es permet cap mena d'aprofitament ni ús públic, ni s'hi admet l'accés (és el cas, al sector pallarès, de l'estany de Trescuro). La major part del parc estricte està considerada com a zona d'ús restringit (13.773,32 ha): la preservació es considera compatible amb un ús públic limitat i només s'hi admet l'aprofitament tradicional de pastura.

Les àrees que es consideren amb una major capacitat per acollir visitants són qualificades com a zones d'ús moderat (28,05 ha de territori i 13 km de camins). Es tracta de paratges i vies de trànsit que concentren una major càrrega de turistes i permeten, d'aquesta manera, reduir els efectes d'una forta concurrència a la resta d'espais. Junt amb els indrets on es localitzen els refugis, al sector del Pallars Sobirà

[371] D'acord amb els opuscles destinats al públic, «Les pedres, els arbres i els arbustos; les flors, els fruits, els bolets i les llavors, i tot tipus d'animals, fins i tot els invertebrats, formen part de la natura. Respecteu-los i gaudiu-ne amb la seva observació».

hi ha els estanys de Sant Maurici, Tort i d'Amitges, que concentren els aprofitaments hidroelèctrics existents a l'interior de l'espai protegit, així com els senders que menen fins al Portarró i fins a l'estany Negre de Peguera. Es consideren d'ús especial (14,7 km), finalment, els trams d'accés rodat del transport públic (com ara les pistes que creuen les valls de l'Escrita i de Ratera i el bosc de Riufred).

Pel que fa a la zona perifèrica de protecció, s'identifiquen igualment diferents zones d'acord amb els usos permesos. L'única reserva integral es localitza a les torberes i els prats humits de l'Aiguamòg, a la Val d'Aran (93,56 ha). Les anomenades zones d'especial interès ecològic i paisatgístic (6.010,43 ha) conformen un segon nivell de protecció i apleguen uns valors que, tot i ser considerats de moment compatibles amb els aprofitaments tradicionals de pastura, caça i pesca, les fan candidates a incorporar-se a l'interior del parc en ampliacions futures.

Mapa 15. Zonificació del Parc Nacional

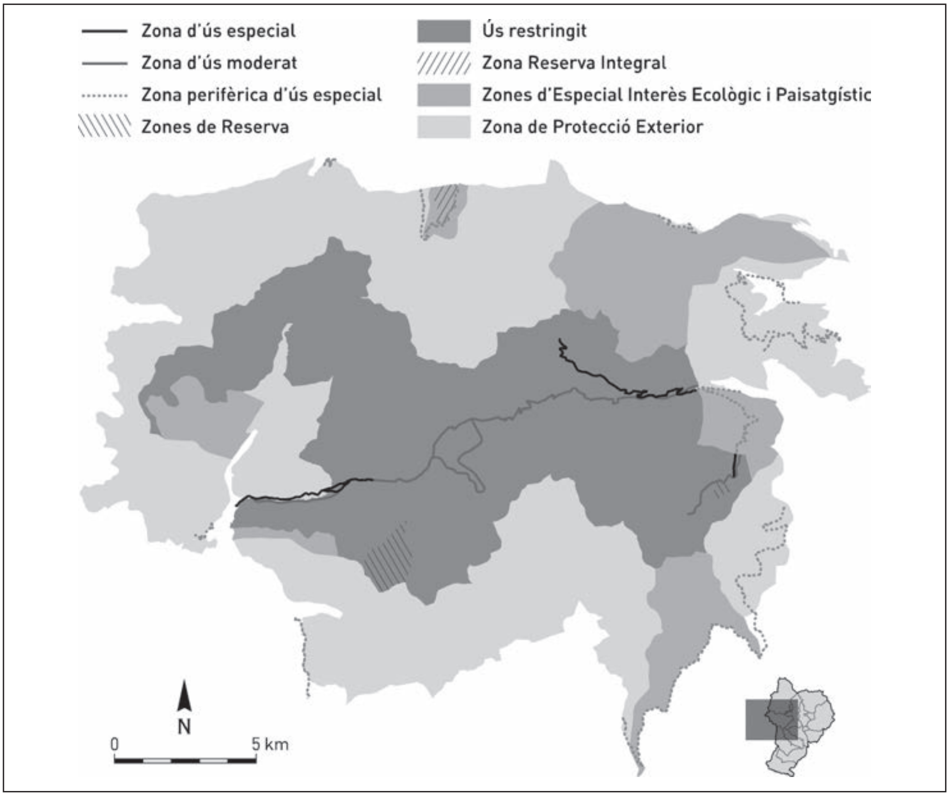

Font: PNAESM. Elaboració pròpia

Al sector oriental s'inclou en aquesta categoria l'obaga de l'Escrita i Carbonero, la Mata de València i les valls de Gerber i Cabanes. La major part de la corona que envolta el Parc Nacional (20.629,01 ha) està classificada com a zona de protecció exterior, en la qual els usos han de ser compatibles amb les finalitats de protecció i conservació del medi, però no requereixen d'una regulació específica. Finalment, les pistes obertes restants (62,2 km) estan considerades com a zona perifèrica d'ús especial.

L'únic aprofitament tradicional que es considera plenament compatible amb els objectius de conservació del Parc Nacional és la ramaderia extensiva del bestiar pertanyent als veïns dels municipis de la seva àrea d'influència. Els ramaders locals poden, d'aquesta manera, dur a pasturar els seus animals als prats situats a l'interior de l'espai protegit, especialment durant l'estiu, però no se'ls autoritza a prendre bestiar a conlloc, dallar herba o fer fulla. La caça va quedar prohibida des del moment mateix de la declaració, tot i que la vigilància no va ser totalment efectiva els primers anys i encara es va seguir practicant d'una manera furtiva. La pesca i les activitats de recol·lecció dins dels boscos no van ser objecte de prohibició fins als anys vuitanta.[372]

Enfront dels usos locals, l'existència d'aprofitaments dels recursos naturals a gran escala dins del Parc Nacional s'ha considerat, des de sempre, difícil de compatibilitzar amb els objectius de conservació de l'espai i en va impedir en el seu moment l'homologació a escala internacional.[373] Tant al sector pallarès com sobretot al ribagorçà, encara es van fer tales per a l'extracció de fusta destinada al mercat durant la segona meitat dels anys setanta, emparades en la propietat particular dels terrenys, fins que, arran d'una campanya ciutadana, es van deixar d'autoritzar.[374] Tot i que dins del parc no s'autoritzaria avui ni l'extracció de llenya per al consum dels veïns, aquest ús és pràcticament anecdòtic i es pot satisfer sense necessitat de recórrer als arbres de l'àrea protegida.

[372] El Reglament del 1957, si bé prohibia totalment la caça, permetia la pesca regulada a l'interior del Parc Nacional, que fins i tot va arribar a utilitzar-se com a reclam turístic.

[373] El parc va ser exclòs l'any 1963 de la llista confeccionada per la Unió Internacional per la Conservació de la Natura (UICN), per la manca d'una gestió efectiva, l'existència de grans explotacions forestals i la presència d'instal·lacions hidroelèctriques (Mateu, 1983: 308).

[374] La Llei forestal (1957) havia adscrit els parcs nacionals a l'administració dels recursos forestals i admetia un aprofitament ordenat de les seves produccions, en contra dels objectius conservacionistes.

L'aprofitament hidroelèctric, a diferència del forestal, es va implantar en el territori del parc molt poc temps abans de la seva creació i s'ha mantingut, amb poques variacions, fins ara. De fet, les mateixes obres de construcció de les centrals van estar en l'origen, encara que circumstancialment, de la declaració mateixa de l'espai protegit. Els aprofitaments de la vall de l'Escrita, amb els salts de Sant Maurici, Espot i Lladres, van ser construïts als anys 1953-54 i afecten els estanys d'Amitges, Sant Maurici, Tort, Trullo i Negre.

La presència de nombroses infraestructures relacionades amb la producció d'energia elèctrica i, especialment, la regulació que es fa de l'aigua acumulada als estanys embassats modifiquen la dinàmica biogeoquímica i sedimentària dels estanys, i generen un impacte visual evident.[375] S'ha signat un conveni amb l'empresa concessionària per eliminar de forma progressiva els materials obsolets i substituir algunes infraestructures per elements que provoquen un efecte més limitat (com el soterrament de línies o la implantació de dispositius accionats amb energia solar en el funcionament de les rescloses).[376] El PRUG proposa que no es renovin les concessions a mesura que aquestes vagin caducant (des del 2015 fins al 2024). No obstant això, i d'acord amb Catalán (1994: 256), en cas que s'arribés a la supressió total de les instal·lacions hidroelèctriques caldria afrontar dos problemes de difícil solució (més enllà dels seus perjudicis en el sistema de producció energètica): la dificultat de substituir la funció reguladora que exerceixen aquestes infraestructures en la xarxa fluvial i la impossibilitat de restituir la situació ecològica inicial, després de sis dècades de condicionament dels cabals.[377]

A banda de contravenir els requisits que són propis d'un parc nacional, l'aprofitament hidroelèctric és el causant d'una situació força paradoxal en el context dels espais naturals protegits. La potència escènica que té la imatge de l'estany de Sant Maurici amb la muntanya dels Encantats al fons, on la quietud de l'aigua

[375] La tipologia d'aquestes infraestructures inclouria les preses i elements annexos, les conduccions d'aigua, les edificacions de control, els accessos, les pedreres i esbaldregats, infraestructures de construcció i les línies de transport d'electricitat (Catalan, 1994: 250).

[376] L'any 2004, en aquest context, Endesa va retirar la línia elèctrica d'Espot a Sant Maurici. El nombre d'actuacions fetes, en tot cas, ha estat més significatiu al sector ribagorçà.

[377] En aquest mateix context, la regulació dels cursos fluvials ha donat lloc a alguns espais que són valorats avui per la seva biodiversitat, en allò que pot interpretar-se, d'acord amb una concepció convencional de la natura, com una paradoxa. La mollera d'Escalarre, associada a l'embassament de la Torrassa, i el pantà de Borén han estat incorporats en una llista de potencials espais per incloure a la Convenció Ramsar sobre zones humides (Pons, 2010).

contrasta amb la duresa de les agulles de pissarra i roca calcària, no només ha acabat esdevenint la icona principal del parc nacional sinó també un dels referents més emblemàtics de la natura als Pirineus, reproduït en innombrables campanyes de promoció turística.[378] La composició, no obstant això, és el producte de la contenció de l'aigua que regula una resclosa construïda per incrementar la capacitat de l'estany. D'acord amb l'administració del parc, l'empresa concessionària manté el nivell d'aigua necessari per provocar l'efecte escenogràfic esmentat i satisfer així les expectatives dels visitants, especialment durant els mesos de major afluència.

Juntament amb l'establiment de les normes d'ús i la zonificació del seu territori, la Llei de reclassificació va suposar un impuls notable per a la institucionalització del Parc Nacional. La composició i les atribucions dels òrgans rectors i de l'equip tècnic es formalitzen expressament al PRUG. D'acord amb aquest, el govern del parc és responsabilitat d'un Patronat (integrat per 36 membres, representants de les diverses administracions implicades en la gestió de l'àrea protegida, juntament amb altres que actuen en nom de les entitats ambientalistes, excursionistes i científiques), del qual emana una Comissió Permanent amb funcions més executives. L'estructura de gestió, encapçalada per un director-conservador, es divideix en cinc unitats funcionals diferents: Administració i Gestió, Medi Natural, Vigilància, Ús Públic i Investigació. Des de finals dels anys vuitanta (i fins a l'esclat de la crisi actual), els increments tant del pressupost com

Cartell de l'Oficina de Turisme de la Pobla de Segur.
Any: 1954. Fons particular Jordi Abella.

[378] En paraules de Josep M. Espinàs, «Aquest és [...] el tema plàstic que ha servit —i amb indiscutibles mèrits— per fer la propaganda del Pirineu de Lleida. La doble punxa dels Encantats i al seu peu un bosc d'avets i l'estany de Sant Maurici. La composició és perfecta. És un immens cartell publicitari que sembla penjar del cel» (2004: 99).

de les plantilles han estat relativament continuats. El 1990 hi havia 19 persones treballant al parc (deu de les quals amb contractes a temps parcial, per fer sobretot tasques de manteniment i guiatge, amb sis guardes), mentre que la memòria del 2007 relaciona un total de 81 treballadors (46 a temps parcial i 17 agents rurals), que cobreixen alhora una estructura organitzativa molt més complexa i diversificada. La tendència, però, s'ha invertit notablement als últims anys. El pressupost del 2012 era d'uns 2,5 milions d'euros (un milió menys que cinc anys abans), una quarta part dels quals es destinaven a despeses de personal, un terç a ajuts destinats a ajuntaments i a particulars, i un 23 % a inversions (de les quals només se'n van poder executar la meitat).

Els esforços en la gestió relacionada, directament o indirecta, amb la conservació de la natura contrasten amb el pressupost i el personal assignats a les àrees d'Administració i d'Ús Públic. L'objectiu principal del parc no és efectuar una gestió activa dels sistemes naturals que aplega i, a tot estirar, desenvolupa accions de restauració per restituir elements alterats (com ara l'estabilització de talussos o les millores a les pistes forestals) i, més específicament, treballs de recerca dirigits al seguiment de les poblacions de fauna que hi ha al seu interior. En aquest sentit, gairebé cada any es fan tasques de recompte de l'isard, el trencalòs, el gall fer, la perdiu blanca, l'àguila daurada o el mussol pirinenc. Igualment, d'una manera periòdica s'actualitzen els catàlegs de flora i fauna del parc (que l'any 2000 identificaven un total de 1.886 espècies vegetals i 966 animals diferents) o s'elaboren inventaris (com el de papallones diürnes). Als anys 2005-06, per exemple, un treball de seguiment de la població d'ungulats permetia concloure la presència homogènia del cabirol en el territori del parc, una tendència de la daina a estendre's tant al nord com al sud a partir del seu nucli inicial a Espot (localitzant-se la seva zona de reproducció a diversos punts de la zona perifèrica: vall d'Espot, Son, Mata de València i vall de Cabanes) i una presència més dispersa i esporàdica del cérvol, tot i que ja presentava algunes poblacions estables a l'Aran i les valls d'Àneu. Més enllà d'aquestes actuacions concretes, la major part de la investigació científica que es fa a l'interior del parc respon a iniciatives provinents d'universitats i centres de recerca, i són després divulgades a través de les jornades que es fan, des del 1988, cada tres anys.

Algunes actuacions concretes, previstes també en el Pla rector, impliquen una gestió activa, tot i que de caràcter limitat, dels processos naturals que es produeixen en el territori del parc. D'una banda, aquelles que s'orienten a controlar les plagues

i epidèmies que poden afectar la conservació d'espècies o comunitats amenaçades i que han estat detectades en els controls sanitaris periòdics (Montoya, 2002), com ara la contenció de la processionària i de diversos perforadors per mitjà de la captura d'exemplars amb trampes. Altres intervencions tenen com a finalitat reforçar la viabilitat d'algunes espècies amenaçades, com és el cas de la col·locació de gàbies niu per al mussol pirinenc o l'alimentació hivernal del trencalòs.[379] També són habituals els tractaments silvícoles limitats dirigits a la prevenció d'incendis.

Els efectes que té la limitació dels aprofitaments en el paisatge del parc són un motiu freqüent de controvèrsia. La diversitat de posicions que es manifesten en relació amb aquesta polèmica són indicatives de la pluralitat de visions que tenen els diferents actors socials sobre el medi natural. Així, en parlar sobre la bondat de l'explotació forestal en relació amb l'estat dels boscos, un veí d'Espot que havia treballat molts anys *arrastrant* fusta amb matxos, considera que una gestió activa és allò que afavoreix l'existència d'unes masses forestals més sanes:

> «Aquí, lo que és parque [...] serà un cementiri d'arbres. Un arbre quan se fa vell, vell, vell, cau [i genera] tota una clapa on no s'hi ha fet res, al voltant d'aquest. No hi ha deixat pujar res aquí. I quan aquell caurà, i serà podrit i l'altre haurà tornat a pujar, en passarà d'anys! En canvi, si quan és vell lo talles, el bosc sempre és viu. És un bosc jove. Ara acabarà sent un bosc vell. Un bosc lleig [...]. Un bosc, si el vols bonic, fes-lo tallar. Tallar'l amb ordre. Hi ha trossos de bosc aquí que jo he vist a tallar 4 o 5 vegades, [perquè] tallaven, deixaven estar els arbres d'una certa medida, i als 10, o 12 o 15 anys ja tornaven a tallar» (ESP06).

La interpretació d'un tècnic del Parc Nacional contrasta amb aquesta:

> «Si no es tallen els boscos tampoc no passa res. Bueno: canviarà el paisatge, serà d'una altra manera. No serà el que teníem, serà un paisatge amb molt més bosc, tindrà uns riscos que abans no tenive, però no passarà res tampoc. El bosc no necessita l'home per conservar-se. Lo que passa és que serà un bosc menos ajardinat o més ajardinat, però el bosc no es morirà. Se moriran els arbres de vells i en sortiran uns altres, o es moriran uns de malalts i en sortiran uns altres. Però no s'acabarà el bosc perquè l'home no hi faci aprofitaments» (ESP14).

[379] En relació amb aquests aspectes, el PRUG estableix el següent: «El maneig poblacional i el control d'espècies animals que s'hi associa es justificaran pel manteniment dels processos ecològics del parc i estaran orientats a assegurar la conservació dels hàbitats naturals, la seva funcionalitat i els seus processos, i la protecció de les poblacions d'espècies amenaçades [...]. Les plagues i epidèmies es controlaran en el cas que puguin afectar la conservació d'espècies o comunitats amenaçades, la seguretat, la salut o els interessos de persones o quan puguin afectar l'exterior del Parc».

Una destinació turística

El desenvolupament institucional i la consolidació mateixa de l'equip de gestió han contribuït a un desplegament paral·lel del parc com a producte turístic. Fins a principis dels anys vuitanta, la gestió de l'ús recreatiu s'havia limitat pràcticament a la instal·lació de papereres i rètols informatius. A partir d'aleshores, però, s'iniciarà una política activa de promoció i, sobretot, d'adequació dels usos per part dels visitants. Els primers anys noranta estaran marcats per un creixement espectacular en el nombre de turistes que tindrà, igualment com passa en d'altres espais naturals protegits, uns efectes preocupants derivats d'una pressió excessiva. La gestió de l'ús públic no es limitarà, per això, a promoure el parc i facilitar-ne la visita, sinó que també s'ocuparà de condicionar els fluxos de visitants a fi de limitar la seva incidència en els valors que el parc es proposa, com la seva missió principal, conservar. Des de l'any 2005, l'àrea compta amb un Pla d'ús públic que, orientat a garantir la compatibilitat esmentada, amplia i concreta les orientacions generals recollides dins del PRUG (Comas, 2006).

La regulació dels accessos ha estat una de les principals estratègies emprades pels gestors del parc en aquesta direcció. Fins al 1992, els vehicles particulars podien arribar fins a l'estany de Sant Maurici, a l'interior mateix de l'àrea protegida, a través d'una pista que surt d'Espot i que es va asfaltar al 1978. Encara que només els vehicles de transport públic autoritzats podien penetrar fins més endins, les facilitats d'accés van afavorir una degradació progressiva de l'entorn de l'estany, que va acabar esdevenint un terreny d'acampada no regulat i amb una alta densitat d'usuaris. La situació va manifestar-se com a preocupant arran dels primers símptomes de col·lapse, especialment en els dies que s'hi concentrava un major nombre de visitants, tant des del punt de vista ambiental com fins i tot funcional. D'acord amb els ajuntaments de Vall de Boí i Espot, la resposta va consistir a implementar una limitació progressiva dels accessos que, al mateix temps que impedia una afluència massiva, permetia condicionar els fluxos de visitants. D'una manera indirecta, aquestes restriccions contribuiran a seleccionar el tipus de públic així com a difondre adequadament entre el públic els comportaments favorables a la conservació de la natura.

Inicialment es va assajar limitar l'entrada a un nombre fix de vehicles (175 per cadascuna de les dues entrades principals) entre les 10 h del matí, quan quedava tallat, i les 18 h. Davant de la constatació que la pressió no disminuïa,

es va restringir ja d'una manera total el pas de vehicles particulars. Des del desembre de 1993, quan es va condicionar una àrea d'aparcament a la zona del Prat de Pierró, l'accés a l'interior del parc s'ha d'efectuar a peu a partir d'aquest punt (o des de qualsevol altra de les anomenades *portes* del parc) o utilitzant el transport públic autoritzat. El 1997 es va aprovar un pla pel tancament de les pistes forestals tant de l'interior del parc com de la zona perifèrica. Aquests canvis van esdevenir inicialment un motiu freqüent de conflicte (i provocaren un lleuger descens del nombre de visitants), però van acabar sent àmpliament acceptats.

Arran d'aquestes mesures, el servei de taxis, regulat també des del 1993, ha acabat esdevenint un factor important en la dinàmica generada pel parc als municipis de la seva àrea d'influència. En el cas d'Espot s'estima que els 25 taxis autoritzats donen servei a poc més de la meitat dels turistes que entren al parc pel sector oriental. Els taxistes, tot i ser titulars de les llicències i propietaris dels seus vehicles, estan agrupats en una cooperativa, amb la qual cosa eviten competir entre ells i fan front a algunes despeses comunes (especialment les administratives). Els jeeps que es fan càrrec del transport col·lectiu utilitzen les pistes que es van obrir durant la construcció de les hidroelèctriques i es dirigeixen fins a l'estany de Sant Maurici, Amitges i el Portarró, així com a l'estany Tort de Peguera a través del bosc de les Raspes de Llaunes, al sector pallarès.

Per la seva banda, el condicionament i la senyalització de les vies pedestres contribueix també a concentrar els impactes ambientals de l'afluència de visitants als llocs que toleren una càrrega més alta, i és una de les principals estratègies de presentació emprades per l'espai protegit. Junt amb els materials impresos de suport (guies, cartografia), aquestes rutes són objecte d'una gran atenció quant a senyalització i adequació dels camins, o a la instal·lació de passarel·les, baranes, passeres i ponts per salvar els passos més difícils o vulnerables. Hi ha també la possibilitat de fer visites guiades per personal del parc.[380] Els itineraris es dirigeixen a un públic ampli i procuren mostrar alguns dels paratges més destacats per mitjà de rutes d'una dificultat baixa o moderada (circuïts d'entre 1,5 i 3,5 hores, amb una mitjana d'uns 400 m de desnivell). Al sector pallarès n'hi ha a la vall

[380] Els opuscles promocionals remarquen la idea del descobriment de la natura que aplega el parc: «La millor manera de recórrer el parc és deixar-se acompanyar d'una guia interpretador que us en mostrarà els secrets més amagats i us permetrà aprofitar molt més la vostra visita».

alta de l'Escrita (diferents recorreguts des d'Espot fins al coll del Portarró o fins a Amitges, on destaquen paratges com l'estany de Sant Maurici o la cascada de Ratera), la vall del Peguera (fins a l'estany Negre), els estanys de la Mainera, la vall de Gerber i el bosc del Gerdar. De fet, quasi la meitat dels visitants es concentren en els indrets més emblemàtics del parc (com Sant Maurici, damunt d'Espot, o el pla d'Aigüestortes, en el sector ribagorçà), en alguns punts destacats per la seva singularitat (com els salts del Toll del Mas o de Ratera) o al llarg de les rutes esmentades (Farías, 2001).

Com a activitats d'educació ambiental, la unitat d'ús públic ofereix també itineraris de natura de caràcter monogràfic (amb el suport de guies), així com activitats puntuals que s'adrecen als escolars de la zona d'influència.[381] A Espot i Boí, com a entrades principals, hi ha les dues cases del parc que, a la vegada que actuen com les seves seus i acullen les oficines de l'equip tècnic, disposen de centres d'interpretació sobre els sistemes naturals del seu territori i d'altres espais per fer exposicions temporals. Les cases del parc i els centres d'informació (permanents a Llessui i Senet, oberts només durant l'estiu a l'estany Gento i València d'Àneu, juntament amb altres punts d'atenció també temporals a l'interior mateix del parc o els automàtics que hi ha instal·lats a les oficines de turisme de la zona d'influència), orienten els usuaris i els ofereixen serveis complementaris (venda de mapes i publicacions, informació meteorològica, lloguer de raquetes de neu, etc.). Des de la seva obertura, l'Ecomuseu dels Pastors de la Vall d'Àssua, ubicat a les antigues escoles de Llessui, ha combinat les seves funcions com a punt d'informació de l'àrea protegida amb les de centre d'interpretació i dinamització turística centrat en l'activitat pastoral.[382] Als últims anys el parc també ha promogut diverses actuacions destinades a dinamitzar la població resident a la seva zona d'influència, com ara la producció d'exposicions itinerants de temàtica diversa[383]

[381] Com a mostra dels itineraris, aquests són els que van organitzar-se l'any 2004: «Muntanyes verdes», «Temps de lluna plena», «Boscos de colors», «Altres indrets», «A quatre potes», «Quin cel més estrellat», «Anem al Portarró», «Estanys d'alçada» i «Caminem sobre la neu».

[382] Aquest equipament, dedicat a divulgar el coneixement de la ramaderia tradicional, organitza diverses activitats d'educació ambiental relacionades amb aquesta pràctica d'acord amb les tasques realitzades en el curs de l'any: la tria del bestiar en baixar de la muntanya a la tardor, «aviar» els animals i la xolla a la primavera, dur la sal als animals a l'estiu (Parc Nacional, 2007a).

[383] Els temes abordats s'orienten expressament a tractar temàtiques relacionades tant amb el patrimoni natural com amb el cultural. Per exemple, l'any 2003 van fer-se aquestes exposicions: «Concurs de fotografia del Parc Nacional», «Aigüestortes i Sant Maurici: un paradís per a la fauna», «Els focs dels Pirineus»,

Itinerari guiat de natura al Parc Nacional, Espot. Autor: Víctor Fabró. Any: 2012. Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici.

o la distribució gratuïta de la seva revista semestral (*El Portarró*) a totes les cases d'aquests pobles.[384] Darrerament s'han introduït també alguns trams adaptats per facilitar l'accés de les persones amb mobilitat reduïda als paratges més destacats del parc (altre cop, Sant Maurici i Aigüestortes).

L'àrea del Parc Nacional té una llarga història com a destinació d'excursionistes i alpinistes, que arrenca de molt abans de la seva declaració com a espai protegit a mitjan segle passat (Baqués, 2004; Sala, 2001). Tot i això, l'acampada lliure està avui explícitament prohibida al seu interior (no a la zona perifèrica)[385] i la pernoctació només està autoritzada en els diferents refugis que hi ha dins del seu perímetre (un total de dotze, cinc dels quals en el sector pallarès: Ernest Mallafré,

«El Pla Rector, una eina de gestió», «Un Parc per a descobrir», «Fauna amenaçada dels Pirineus», «El Port del riu i la vall de Mulleres», «Art popular dels Pirineus», «La vall de Boí: Patrimoni mundial» i «Pal de paller, la dona al Pallars Sobirà».

384 Arran de les retallades pressupostàries, la revista es publica des del 2012 només en la seva versió electrònica.

385 Aquesta norma ha estat discutida des d'un principi per les entitats excursionistes, que al·leguen que no existeix en cap altre parc nacional europeu i impedeix una pràctica compatible amb l'objectiu de la conservació.

Amitges i Josep M. Blanc, dins del parc estricte, i Pla de la Font i Mataró, a la corona de protecció). Tots els refugis, molts dels quals neixen de la rehabilitació d'edificis construïts durant els treballs hidroelèctrics, pertanyen a entitats excursionistes. En conjunt, aquests equipaments ofereixen unes 500 places (quasi 200 en el sector oriental), encara que només obren les temporades en què les condicions climatològiques afavoreixen una major afluència de visitants, des del juny fins al setembre o a mitjan octubre (i alguns altres dies festius).

El desplegament del parc com a producte turístic ha contribuït a afermar la seva acceptació per part de la població local, especialment en els municipis afectats per la zona de major protecció, que ha vist com aquest es configurava com a un motor important de l'economia local. Les limitacions imposades en les activitats tradicionals no tenen uns efectes econòmics destacats, mentre que l'existència de l'àrea protegida ha comportat uns beneficis directes per a diversos agents (taxistes, hotelers, comerciants, immobiliàries) amb uns efectes que s'amplifiquen mercès al baix volum de població. D'acord amb Farré i Enciso (2002), el parc ha contribuït a garantir una demanda sostinguda (encara que amb un flux turístic molt estacionalitzat), ha propiciat la contractació d'un cert nombre de personal (al 2002 hi havia un total de 40 treballadors, encara que només 15 estaven contractats a temps complet) i ha comportat, sobretot, un increment notable de la inversió pública sobre el territori, tant per mitjà d'actuacions amb càrrec al seu propi pressupost (serveis i equipaments) com a través d'ajuts als municipis de la zona d'influència. Aquests ajuts permeten compensar els municipis i incentivar-los perquè assumeixin un paper actiu en la gestió, protecció i millora dels recursos naturals. Tot i que els beneficis indirectes dels hotelers, els comerciants i les empreses turístiques són més difícils d'avaluar, la seva importància és evident pel que fa als titulars de les llicències de taxi (Farré, 1998).

Els estudis de públic fets al Parc Nacional (Martínez i Riera, 2001; Parc Nacional, 2005) mostren algunes tendències significatives. D'una banda, al marge del descens que van provocar inicialment les restriccions en l'accés amb vehicles particulars, l'afluència estimada de visitants presenta una mitjana anual de 270.000 persones en el període 1983-2007, amb un descens, lleuger però continuat, des de l'any 2001 quan es va registrar el màxim de 350.000 entrades. Les darreres estadístiques, corresponents al 2012, xifren en 300.000 els visitants rebuts, la qual cosa representa un 7,6% menys que l'any anterior. L'accés per Espot, que concentrava fins al 1991 dues terceres parts dels visitants del parc (una mitjana

de 165.000 visitants l'any), és el que es ressentirà més d'aquest descens, amb una pèrdua mitjana de 35.000 persones respecte al període anterior. Pel que fa a la procedència, el parc atreu sobretot gent procedent de Catalunya (entorn a un 61%), però rep així mateix un nombre elevat de visitants d'altres regions espanyoles (24%) i d'estrangers (15%, entre els quals destaquen els francesos, els holandesos i els israelians).

L'afluència de visitants presenta una estacionalitat molt marcada, amb un clar increment durant els mesos de primavera i, sobretot, a l'estiu, i uns índexs molt inferiors en els mesos més freds. Així, l'any 2007 un terç dels visitants es concentrava al llarg del mes d'agost, i dos de cada tres entre juny i setembre. Les visites solen tenir una durada d'una jornada sencera (48% al 2002) o menys d'un dia (22%), i les que es fan per primer cop representen un 60% del total (la resta ja coneix el parc de visites anteriors).

Aquestes xifres encobreixen, en qualsevol cas, una diversitat de públics que tenen uns comportaments no coincidents. Així, mentre que el grup més massiu de visitants és el que visita el parc preferentment durant l'estiu, té una menor disposició a caminar i tendeix a fer una estada més curta per contemplar els seus indrets més emblemàtics, altres grups més minoritaris estarien representats per aquells que busquen els llocs menys freqüentats als quals cal accedir a peu (i no es limiten als mesos d'estiu sinó que també hi van a la primavera i la tardor) i per aquells, finalment, que tenen com a objectiu la pràctica d'esports d'alta muntanya (com l'escalada o l'esquí de muntanya) i que, tot i ser poc nombrosos, es mantenen d'una manera més continuada al llarg de tot l'any. Pel que fa al nivell de satisfacció dels serveis oferts, aquest es considera alt pel que fa a la senyalització (vuit de cada deu enquestats) i molt alt en relació amb els itineraris, l'atenció al públic i els equipaments (per sobre del 90%).

El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici permet argumentar, en definitiva, el caràcter essencialment polític dels espais naturals protegits. Tant si atenem a la declaració mateixa del parc com a resultat d'un acte autoritari i gratuït, com si ens fixem en els seus usos contemporanis com a producte destinat al consum turístic, passant per altres aspectes com ara el seu accidentat desenvolupament institucional o els símptomes d'una gestió orientada a l'enjardinament, les dimensions socials s'imposen a les estrictament ecològiques i permeten comprendre millor que aquestes la dinàmica d'aquesta àrea protegida.

4.1.2. L'administració estatal de la caça: les reserves nacionals

La figura de la reserva nacional de caça té una presència important al Pallars Sobirà, que arrenca l'any 1966 en el marc de la primera onada de creació de reserves cinegètiques impulsada per l'Estat i abasta, des d'aleshores, poc més de la meitat del territori comarcal. Una reserva de caça no és pròpiament un espai natural protegit: orientada a regular l'activitat cinegètica, no té com a finalitat principal la conservació de la natura ni està tampoc regulada per la legislació ambiental. No obstant això, l'actuació duta a terme per les reserves en el curs del temps les ha acabat fent importants tant en relació amb la fauna amenaçada com amb el conjunt dels sistemes naturals.[386] En molts casos, de fet, les reserves de caça han acabat esdevenint àrees protegides sota modalitats diverses (com passa al Cadí-Moixeró i als Ports, on se sobreposen amb parcs naturals, o a Las Tablas de Daimiel, a Ciudad Real, que al 1973 va deixar de ser un espai cinegètic en ser declarat Parc Nacional).

Espais i espècies

La primera reserva del Pallars Sobirà, l'anomenada de l'Alt Pallars-Aran, es va crear en els espais d'alta muntanya compresos per les capçaleres de les principals conques hidrogràfiques del Pirineu occidental: la Garona, la Noguera de Tor, la Noguera Pallaresa, la Noguera de Cardós i la Noguera de Vallferrera. És la reserva nacional de caça més gran de les sis que hi ha a Catalunya, amb una extensió de 106.661 ha, 71.418 de les quals són dins dels límits de la comarca (el que representa un 51,8% del seu territori). La resta de la seva demarcació es reparteix entre l'Alta Ribagorça, l'Alt Urgell i la Val d'Aran.[387] L'any 1991 va sumar-se a aquesta reserva la de Boumort, instituïda per iniciativa de la Generalitat, que, amb una extensió total de 13.097 ha, es localitza fonamentalment al Pallars Jussà i l'Alt Urgell però inclou una cinquena part del terme municipal de Baix Pallars

386 És indicatiu d'aquesta finalitat de caràcter instrumental que els responsables de les reserves subratllin, com un indicador de l'èxit de la seva gestió, el percentatge de captures *medallables*, això és, d'aquelles que presenten unes característiques morfològiques pròpies d'una població madura i sana, i que són les més apreciades pels caçadors.

387 Atenent a les competències que reconeix a la Val d'Aran el seu estatut específic en matèria de fauna cinegètica, el Parlament va aprovar el juny del 2012 la segregació del terme de Naut Aran de la reserva que s'anomena, des de llavors, Reserva Nacional de Caça de l'Alt Pirineu.

(2.600 ha). Des d'un punt de vista geogràfic, aquesta segona reserva està situada al Prepirineu occidental, entre les valls de la Noguera Pallaresa i el Segre, i inclou diverses serralades d'orientació est-oest que donen lloc a un relleu força accidentat: les serres de Boumort, Carreu, Cuberes i Batsacans. Prèviament, al 1984, aquesta àrea ja havia estat declarada zona de caça controlada.

La dinàmica que han tingut ambdues reserves al llarg del temps ha estat força diferent, tal i com ho evidencia l'estatut que finalment han acabat adquirint. En el primer cas, l'espai cinegètic s'estén per tota la superfície d'alguns termes municipals, amb els seus nuclis de població inclosos (i aplegava l'any 2011 una població de 2.751 habitants). El territori pallarès del Boumort, per contra, presenta una població molt escassa i dispersa (en l'actualitat, 50 persones repartides entre sis nuclis habitats). L'espai de la reserva de l'Alt Pallars-Aran s'ha acabat encavalcant amb diverses figures de protecció ambiental (especialment, la zona perifèrica de protecció del Parc Nacional i el Parc Natural de l'Alt Pirineu), mentre que el Boumort va ser inclòs com a espai natural dins del PEIN però la seva gestió està únicament a mans de l'equip tècnic de la reserva. La titularitat dels terrenys marca encara una darrera diferència que és igualment significativa. Així, davant del predomini de la propietat municipal en el primer cas, el segon s'estén sobretot per forests públiques pertanyents a l'Estat (el 72% de tota la seva extensió). Aquestes darreres provenen de compres i/o d'expropiacions fetes, durant la primera meitat del segle passat, a muntanyes pertanyents als pobles. La titularitat va acabar sent traspassada, des dels anys vuitanta i fins al 1994, a la Generalitat de Catalunya.

La declaració de les primeres reserves de caça ara fa prop de cinquanta anys va respondre a una iniciativa de l'Estat davant de la important reducció que estaven patint les poblacions d'espècies emblemàtiques en zones de muntanya, especialment alguns grans mamífers com l'isard a l'Alt Pirineu o la cabra salvatge als Ports de Beseit[388] (Casanovas, Leal i Roldán, 2007). La manca de regulació de l'activitat cinegètica (que es practicava d'una manera abusiva fins que no va ser objecte d'una llei específica el 1970) i l'ús estès de verins i pesticides les

[388] Es calcula que s'ha passat d'uns dos o tres centenars d'isards i cabres salvatges a mitjan segle passat a uns 10.000 i 7.000 exemplars respectivament en l'actualitat. Tot i el balanç positiu quant a la consolidació d'ambdues espècies, l'evolució de les seves poblacions ha sofert fluctuacions notables a causa de l'afectació de diverses malalties contagioses.

havia deixat en una situació crítica.[389] A l'interior de les reserves, l'Administració de l'Estat esdevenia la instància decisòria respecte a quines espècies es podien considerar cinegètiques i era la que fixava el nombre i l'estacionalitat de les captures autoritzades. D'acord amb la definició que adopta avui el Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural com a responsable de la seva gestió, els aprofitaments estan subordinats a la finalitat de «promoure, fomentar, conservar i protegir espècies de fauna autòctona». Encara que en el seu moment la intervenció de l'Estat va resultar decisiva per protegir algunes espècies molt amenaçades, la reserva de caça ha acabat esdevenint una figura molt poc congruent amb l'objectiu general de conservació de la natura, tant des d'un punt de vista social com des dels paràmetres de l'ecologia científica. El problema no és només que la caça com a activitat es contradigui amb la promoció dels valors ambientals, sinó que la gestió mateixa del territori de les reserves implica uns nivells alts d'intervenció sobre els sistemes naturals.

La gestió de la fauna a les reserves nacionals no es limita a la regulació dels aprofitaments cinegètics (quines són les espècies susceptibles de ser caçades, el nombre d'exemplars autoritzats a abatre per temporada en les diverses modalitats que s'hi practica, les característiques que han de tenir els individus), sinó que inclou a més programes d'introducció d'espècies, cria en captivitat, regulació dels usos dels espais que ocupen i suport sanitari i alimentari, entre altres actuacions. La introducció d'espècies amb finalitats de repoblació ha estat una pràctica habitual en aquest context. La presència de cérvols, daines i cabirols al Pallars Sobirà s'ha de considerar, d'acord amb això, com el resultat d'un exercici deliberat d'enginyeria ambiental.[390]

El cas del cérvol és probablement el més paradigmàtic d'aquesta política. Els primers vint-i-un exemplars d'aquesta espècie, procedents de la província de Conca, es van introduir a la zona del Boumort l'any 1981 (deu anys abans de la declaració de la reserva). Les últimes notícies de la presència de cérvols als Pirineus en situen l'extinció cap a finals del segle XVIII o a principis del XIX a tot estirar.[391]

[389] «Anàvem a caçar l'isard lo dia que tenívem festa, que no sabies què fer [...]. Igual hi anàvem a la primavera o a la tardor o a lo que fos. L'únic que fèvem nosaltres mateixos, el temps que les cabres criaven no matar-ne cap [i] mirar de caçar un mascle» (ESP06).

[390] Sobre les polítiques públiques en relació amb la fauna salvatge als Pirineus, vegeu Vaccaro i Beltran, 2009a.

[391] La desaparició de diverses espècies d'ungulats salvatges en aquesta època cal relacionar-la amb el moment de màxima expansió de la frontera agrícola al conjunt dels Pirineus. Encara al 1794, la me-

Fa pocs anys s'estimava que la reserva acollia una població nombrosa i estable d'aquesta espècie, propera al miler d'exemplars, que fins i tot superava la densitat estimada com a òptima en relació amb el seu territori.

Les referències històriques sobre el cabirol a les muntanyes dels Pirineus són igualment antigues. Encara que molt probablement havia tingut abans una presència més àmplia, a la fi del segle XVIII ja només hi ha notícies d'alguns exemplars a la Val d'Aran. La població de cabirols s'ha anat estenent d'una manera notable

Alliberament de cérvols a la Reserva Nacional de Caça de Boumort.
Autor: Richard Martin. Any: desconegut. Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural.

---

mòria elaborada per José Cornide incloïa la relació següent: «En tan prodigiosa cantidad de arboledas y florestas no es extraño se hallen variedad de fieras y otros cuadrúpedos de las especies menores así como multitud de aves que pueblan el aire y de las cuales unas anidan en sus altos riscos y otras en sus copiosos árboles [...]. En esos montes se hallan osos, jabalíes, lobos comunes, lobos cervales o linces, zorros, gatos monteses, venados, corzos, gamos, cabras montesas o rupicapras, rebecos o isartfo, liebres, conejos, nutrias, ágilas, azores, bornis, perdices comunes, charras y blancas, chochas, francolines, faisanes, gallos monteses, tórtolas, tordos, torcaces y variedad de pájaros» (2008: 73-74).

en els últims trenta anys. En alguns llocs aquest procés ha estat impulsat per campanyes d'introducció fetes amb objectius cinegètics (els anys 1971-72 se'n van alliberar divuit exemplars originaris de Cantàbria a la reserva de l'Alt Pallars-Aran) i en altres són el resultat d'una colonització espontània d'individus provinents del vessant francès de la serralada on el cabirol s'hi havia reintroduït abans.

La daina i el mufló estan considerades espècies al·lòctones en la mesura que els indicis sobre la possible existència de poblacions originals són molt més remots. La seva presència actual al Pallars Sobirà es deu també a diverses campanyes d'introducció dutes a terme als anys seixanta amb finalitats cinegètiques.[392] Sembla que la daina era abundant a tot Europa en els períodes interglacials i, després d'haver-se extingit, va tornar a ser introduïda pels romans a la conca mediterrània per acabar desapareixent un altre cop al segle XIX. El mufló, per la seva banda, havia tingut una distribució igualment àmplia en el passat fins que va anar minvant arreu excepte en algunes illes mediterrànies (Xipre, Sardenya, Còrsega). La població establerta avui a la comarca devia arribar des d'Andorra, on va ser introduïda per a la caça esportiva a mitjan anys noranta. Dins les reserves nacionals, la gestió d'ambdues espècies està dirigida a controlar el creixement de les poblacions, que es veu facilitat per la seva adaptabilitat i la manca de predadors. En l'àmbit de la reserva de l'Alt Pallars-Aran s'estimava que l'any 2005 hi havia uns 300 exemplars de daina i 200 de mufló (uns 800 i 500 individus respectivament en el conjunt de la comarca sis anys més tard).

Les poblacions d'isards i de cabirols a la reserva de l'Alt Pallars-Aran estan actualment ben consolidades. Els cérvols i les daines es troben en un procés de creixement, fet que fa preveure que també acabaran sent objecte d'aprofitament. Al Boumort, on l'espècie més emblemàtica és el cérvol, hi ha una presència igualment significativa de l'isard (l'obaga de Carreu acull la població d'aquesta espècie més meridional de tot Europa) i, d'una manera més limitada, del cabirol i la daina, tot i que aquestes no és permès de caçar-les.

L'absència de predadors (com el llop, el linx o l'ós, que antigament havien poblat les muntanyes pallareses) i la desruralització progressiva han afavorit la sobrepoblació d'algunes espècies tant dins com fora de les reserves. Aquest no

[392] L'Ajuntament d'Espot mostrava el 1961 la seva satisfacció «por la suelta de gamos llevada a cabo en Parque Nacional de Aigües Tortes y Lago San Mauricio [...] el dia 24 de abril con asistencia de las autoridades provinciales, comarcales y locales» (06.05.1961).

és el cas únicament del senglar sinó fins i tot d'altres espècies d'ungulats que en el seu moment havien estat reintroduïts. En trobar unes circumstàncies favorables en el territori de la comarca, les poblacions de fauna salvatge han proliferat i generen conflictes freqüents amb els ramaders locals (per danys a les finques i contagis al bestiar).[393] Els paisatges antropogènics, que depenen de les activitats humanes (com ara els prats, els camps de conreu i fins i tot els horts, on hi ha una alta concentració de recursos alimentaris) acaben contribuint al manteniment de la fauna protegida. L'actuació de les reserves no afecta només les muntanyes de titularitat pública: els animals que són objecte de protecció no reconeixen els límits administratius i es dispersen per les partides adjacents. No tot el territori pertany a l'Estat, però la sola presència de les reserves imposa, en la pràctica, un règim de gestió sobre tota la zona, tant dins com fora de la seva demarcació.

Els responsables de Medi Natural han de practicar habitualment batudes o incrementar les quotes de captura autoritzades per tal de controlar el creixement de les poblacions i garantir-ne la viabilitat (fomentant que assoleixin unes característiques adequades quant a dimensions i composició).[394] En altres ocasions, l'actuació dels equips tècnics de les reserves ha consistit a instal·lar vailets elèctrics per impedir l'entrada dels animals als conreus. En qualsevol cas, totes aquestes intervencions són indicatives que la reintroducció de fauna salvatge (grans herbívors als quals s'atribueix un fort component carismàtic) no comporta una recuperació plena dels ecosistemes anteriors sinó la creació d'uns entorns diferents on la dinàmica d'aquestes poblacions recolza d'una manera decisiva en la gestió.

El senglar, en aquest context, constitueix un cas particular. Els animals d'aquesta espècie han experimentat una gran proliferació al llarg de les últimes dècades mercès a la seva elevada taxa de reproducció i la seva capacitat omnívora, juntament amb la manca de depredadors i el procés generalitzat de despoblació de l'espai rural. Encara que protagonitza una part important de la caça que es du a terme a la comarca, el senglar es fa notar també com un important element pertorbador

[393] «Com és que nosaltres hem de fer un sanejament, que has de matar bèsties i no te les paguen [...] quan l'Administració, penses, té una sèrie d'animals que no saps si passen algun control?» (BER18). Alguns tècnics reclamen la necessitat d'un major control sanitari de la fauna salvatge (Lavín i Casas, 2011).

[394] L'any 2006 pretenien revisar els plans d'aprofitament de les reserves per assolir unes reduccions molt fortes de daina i mufló, fortes pel que fa al cérvol i el senglar i, en cas de considerar-se necessari, moderades pel que fa al cabirol.

de l'activitat agrària (especialment en furgar els sòls en busca de tubercles, bulbs o petits invertebrats) així com pels freqüents accidents de trànsit que provoca.[395] La pressió cinegètica, regulada a través dels plans d'aprofitaments que han d'elaborar les societats de caçadors, ha esdevingut l'única fórmula emprada per limitar el seu creixement. Des d'un punt de vista comparatiu, en tot cas, les reserves nacionals del Pirineu occidental són les que presenten una densitat més baixa de senglars entre les catalanes.

La introducció d'espècies de fauna al Pallars Sobirà no sempre ha estat el resultat d'actuacions dirigides a fomentar la caça ni s'ha orientat en tots els casos a la recuperació de poblacions històriques. La marmota, per exemple, que ha estabilitzat una població a l'interior del Parc Nacional, va colonitzar d'una manera espontània la zona procedent del vessant nord dels Pirineus. Al 1948 es van començar a introduir els primers exemplars provinents dels Alps, per iniciativa d'un caçador i naturalista (Marcel Couturier). L'actuació pretenia oferir una presa fàcil a l'àliga daurada per disminuir la pressió que aquesta exercia sobre les cries de l'isard. Més tard, els tècnics del Parc National des Pyrénées van reforçar aquesta iniciativa perquè també se'n beneficiés la població amenaçada d'ós bru. La primera colònia estable de marmotes va fixar-se al vessant meridional a finals dels anys seixanta, i es va estendre a partir d'aquí amb facilitat pels prats alpins i subalpins en no trobar altres competidors.[396] En realitat, d'acord amb el registre fòssil, és probable que aquesta espècie hagués habitat la zona en temps molt pretèrits i que la seva extinció es produís al final del Pleistocè, fa uns 15.000 anys.

Davant de la prioritat inicial de conservar diverses espècies d'un valor cinegètic alt, especialment determinats ungulats, els canvis en els paradigmes de la conservació han afavorit que els equips tècnics de les reserves hagin tendit a desenvolupar una gestió integral tant dels seus territoris com de la totalitat de la fauna, especialment la protegida. En actuar com a llocs de refugi, les reserves nacionals de caça han contribuït a propagar fora dels seus mateixos límits les poblacions que fins fa poc havien estat amenaçades. Els programes específics de gestió s'han

[395] «Els jabalíns els haurien de matar a tots [...]. Nos fan malbé totes les terres, fan forats. Nosaltres, aquest any, no hem collit cap herba en aquell tros que tenim allí. Si ho haguessis vist! [...] I els ho vam dir als guardaboscos que pujaven i van dir 'Ah, nosaltres no mos en cuidem' [...]. I els mossos d'esquadra tampoc no se'n cuiden d'allò. Però si tu vas a caçar, pobre de tu si no és el temps!» (ALT01).

[396] Es calcula que fins a l'any 1983 es van introduir 500 exemplars al Pirineu francès. Actualment en el conjunt de la serralada hi ha unes 10.000 marmotes.

centrat sobretot en diverses aus, però inclouen també alguns mamífers, peixos i amfibis. Hi destaquen les aus necròfagues (el voltor comú, el trencalòs[397] i l'aufrany), juntament amb altres rapinyaires (com el falcó pelegrí i l'àliga daurada). El voltor negre, que s'havia arribat a extingir, està sent reintroduït en l'actualitat al Boumort.[398]

La viabilitat d'algunes espècies protegides depèn de l'estat de les masses forestals (com passa amb el gall fer, el mussol pirinenc, el picot negre i la marta), de l'existència d'espais oberts (com és el cas de la perdiu blanca, la perdiu roja, la perdiu xerra,[399] el conill[400] i la llebre europea) o de la qualitat de les aigües i els sistemes fluvials (en particular per la llúdriga, la truita comuna i el tritó pirinenc). La població local atribueix la disminució del nombre d'exemplars d'algunes espècies (com ara les llebres, els conills o les perdius) a una reducció de la presència humana i dels cultius que proporcionaven una densitat i una predictibilitat de recursos alimentaris que el medi boscà no pot oferir. En aquest cas, la despoblació i la reforestació han tingut un impacte negatiu en espècies adaptades a la transició entre el medi forestal i l'espai agrari.

Els resultats de l'esforç esmerçat en la recuperació d'espècies amenaçades són especialment positius en els casos en què es disposa de programes específics, per bé que les seves dinàmiques depenen finalment dels factors que afecten cada espècie en particular (com ara la seva adaptabilitat, els recursos disponibles, la taxa de reproducció o l'existència de predadors o competidors, entre d'altres). Al Boumort, per exemple, on s'ha comptabilitzat prop d'un centenar d'espècies d'ocells nidificants, s'ha aconseguit estabilitzar una població d'una quinzena d'in-

397 Després de vint anys de gestió, la població de trencalòs de la reserva de Boumort està considerada com la més consolidada de Catalunya i una de les més importants a escala mundial.

398 A la reserva de Boumort es va instal·lar a principis dels anys vuitanta un punt d'alimentació suplementària per als rapinyaires que ha contribuït a millorar l'estat de les seves poblacions.

399 Fa uns anys que a les reserves pallareses s'efectuen repoblacions periòdiques també de perdiu xerra provinents d'una granja cinegètica dependent de Medi Ambient a Esterri d'Àneu (1.100 exemplars entre els anys 2000 i 2006, junt amb la reserva de Freser-Setcases).

400 És interessant, en aquest context, el programa de recuperació del conill iniciat l'any 2003 al barranc del Riu Major, a la zona limítrofa amb la reserva de Boumort. El conill havia jugat un paper fonamental en l'ecosistema de la zona ja que la majoria dels depredadors que hi havia (com l'àliga daurada, el duc i el gat fer, entre d'altres) en depenien. La seva desaparició va provocar una reducció de la capacitat reproductora de les espècies esmentades (Lo Pi Negre, 2003). El pla de recuperació contempla l'alliberament de nous exemplars i una millora del seu hàbitat per mitjà del conreu de civada en antics camps abandonats (Musia, 2007).

dividus de trencalòs, després que fa trenta anys aquesta espècie s'hagués declarat en perill d'extinció. S'ha incrementat també la densitat de la llúdriga a la reserva de l'Alt Pallars-Aran. Les poblacions migrades de gall fer i de perdiu blanca, per la seva banda, han vist reduir d'una manera notable les pressions que abans les amenaçaven (en el passat havien arribat a ser considerades espècies cinegètiques) però, a causa de la incidència d'altres factors antròpics, no han aconseguit assolir uns nivells d'abundància que garanteixin la seva viabilitat.

La presència de l'ós bru al Pallars Sobirà, finalment, és el resultat d'una política de reforçament de la minvada població autòctona empresa l'any 1996 a iniciativa de l'Estat francès i que va rebre suport, després, tant al nostre país com per part de l'Administració europea (Bergua, Martínez i Castro, 2011; Beltran i Vaccaro, 2011). A banda de conflictiva amb sectors concrets (especialment els ramaders i els caçadors), la reintroducció de l'ós pren una direcció oposada a la que havien adoptat històricament les poblacions locals. L'ós va ser objecte d'una persecució sistemàtica fins no fa massa dècades. Al 1948 se'n caçava l'últim exemplar autòcton present a les muntanyes pallareses (Casanova, 1997). Avui la població del Pirineu central s'estima en uns 22-25 individus (Palazón et al., 2011).

Després d'haver estat objecte d'una forta oposició inicial, el programa de reintroducció va tornar a ser molt qüestionat l'any 2008 en resultar ferit un caçador aranès per una femella, probablement en veure's acorralada.[401] L'obertura d'una Casa de l'Ós a Isil el 2012, promoguda per una ONG favorable a mostrar el potencial turístic d'aquest animal s'ha afegit a altres indicis que apunten a una normalització creixent de la seva presència a les muntanyes pallareses. Els esforços de l'Administració pública en favor d'aquesta situació han estat continuats. Juntament amb una actuació dirigida a indemnitzar de forma sistemàtica i ràpida els danys causats per l'ós als ramats, els exemplars són coneguts per noms propis (com si es tractés de mascotes), eventualment elegits pels escolars de la zona, com una estratègia destinada a aproximar-los a la població local.

Davant de les espècies de valor cinegètic, protegides o objecte de programes de reintroducció i suport, i les amenaçades, a les quals es dirigeixen els plans de protecció específics, el cas de les cabres *assilvestrades* és paradigmàtic per mostrar

401 La manifestació multitudinària celebrada al desembre del 2008 a la localitat aranesa de Les estava encapçalada per una pancarta amb el lema «Per vosaltres la muntanya és un jardí, per nosaltres és el nostre mitjà de vida» (i també «Abans dels ecologistes nosaltres ja hi érem»).

les contradiccions del model vigent de gestió de la fauna. En diverses zones del Pallars Sobirà avui pràcticament despoblades, quan als anys seixanta els veïns van abandonar les seves cases i els seus camps per emigrar cap als grans centres urbans, van deixar enrere les seves cabres: es van limitar a deixar-les soltes al moment d'anar-se'n. Amb els anys, els individus d'aquesta espècie han format una colònia nombrosa paral·lelament al procés d'expansió dels arbusts a les antigues pastures i a la reforestació. Les cabres domèstiques són unes criatures molt resistents: els animals abandonats es van adaptar a la seva llibertat i han proliferat.[402] Les antigues cabres domèstiques, d'aquesta manera, han esdevingut cabres silvestres. A criteri dels naturalistes i els gestors ambientals, aquest fenomen esdevé un desafiament a l'ordre natural. D'una manera periòdica, els guardes forestals duen a terme batudes amb la finalitat d'evitar el creixement de les seves poblacions. L'extermini d'aquestes cabres es justifica com una actuació dirigida a reparar una distorsió de l'equilibri ecològic. Fins a quin punt pot considerar-se exòtica la cabra domèstica en comparació amb la marmota? La seva presumpta nocivitat per al medi ambient es relaciona amb la seva procedència del món humà. La societat no la defineix com una espècie natural: el seu estatut (d'animal domèstic a animal salvatge) prové d'una alteració radical de l'ordre establert. No importa si els animals s'han adaptat i s'han reproduït ni si, després de segles de presència als ramats locals, s'haurien de considerar com una part de l'ecosistema d'aquestes muntanyes. Els agents públics, d'acord amb aquest cas, defineixen l'ecologia d'una zona i d'una espècie atenent no només als seus aspectes biològics sinó també els culturals: les cabres silvestres no són tan carismàtiques ni tan dramàtiques com altres ungulats salvatges.[403]

Els usos de les reserves

A diferència dels parcs, les reserves nacionals de caça no s'orienten a desenvolupar l'ús públic, que fins i tot pot arribar a ser considerat contrari al manteniment de la fauna salvatge. La seva administració, per això, no destina gaires esforços ni recursos a aspectes com la promoció turística, l'adequació dels accessos, els

[402] S'estima que la població actual seria la desena generació de cabres nascuda després del seu alliberament.

[403] A diferència dels ungulats salvatges, l'atribució a les cabres de la transmissió de malalties (com la tuberculosi i la brucel·losi) al bestiar integrant dels ramats sí que serveix per justificar les actuacions dirigides al seu extermini.

equipaments o els dispositius d'informació (centres d'acollida, senyalització i publicacions) destinats als visitants.

En el cas del Boumort, on l'equip tècnic de la reserva és l'únic que té competències directes en la gestió de l'espai, l'estabilització de la població de cérvols i la seva mateixa densitat han fet que la brama, que es produeix quan els animals estan en zel (aproximadament des de mitjan setembre fins a finals d'octubre), hagi esdevingut en els últims anys un reclam turístic. Eventualment, la reserva contracta un servei de guies informadors per cobrir les diferents entrades de l'àrea els caps de setmana de la temporada. L'espai de la reserva ha estat zonificat amb l'objectiu d'ordenar l'ús públic i afavorir les condicions per a l'aparellament dels animals. L'època de la brama del cérvol és el temps de més ocupació per a l'únic refugi vigilat que hi ha en aquest sector i que ocupa l'antiga casa forestal de Cuberes. De cara als visitants, la reserva només ha promogut la difusió d'una guia destinada a la identificació de la fauna (Armet, 2006), però que no indica els itineraris que cal seguir ni proporciona altres informacions pràctiques per organitzar la visita.[404]

La gestió de les reserves nacionals de caça contrasta també amb els criteris que s'apliquen en els espais naturals protegits pel seu alt grau d'intervenció. Moltes de les actuacions que s'hi fan comporten una interferència en la dinàmica i l'evolució dels sistemes naturals, com ara l'adequació de camins i pistes (per millorar l'accés als llocs de caça i incrementar la vigilància), la instal·lació de dipòsits d'aigua (per la prevenció d'incendis) o la recuperació de fonts i la construcció d'abeuradors (perquè els animals salvatges limitin el radi dels seus moviments). Altres accions s'orienten a intervenir directament en les condicions ambientals de l'espai: des de l'avituallament d'aliments i complements alimentaris (sal, carronya per als rapinyaires)[405] fins a millores forestals i agrícoles (tractaments silvícoles, neteges del bosc i aclarides del sotabosc, manteniment de conreus cinegètics i sembra de productes agrícoles destinats als petits mamífers).

Els únics beneficis directes que reporta la reserva per a la població local són els ingressos provinents de subhastar les llicències per caçar trofeus que l'Administració atorga als municipis afectats. De fet, atenent al concepte que els justifica,

[404] La manca de serveis orientats a l'ús públic se supleix amb algunes activitats programades per empreses turístiques i amb algunes guies editades (com ara Canut, 2000, o Cortès, 2005).

[405] Les mesures de control sanitari, endurides a finals dels anys noranta, obliguen a retirar o colgar els cadàvers del bestiar mort a la muntanya que antigament servien per alimentar els rapinyaires.

Trencalossos i voltors. Buseu. Autor: Toni Batet. Any: 2009. Parc Natural de l'Alt Pirineu.

aquests diners s'haurien de destinar a compensar els propietaris rurals pels danys causats per la fauna salvatge a les finques particulars. Els municipis, però, han acabat administrant-los com a propis i assignant-los al seu pressupost.

La immensa majoria de les persones que cacen a l'interior de les reserves sol provenir de fora de la comarca i tenir, d'acord amb els alts preus de les llicències, un alt poder adquisitiu.[406] El seu funcionament té, en aquest sentit, un caràcter elitista: impliquen la gestió d'un territori públic en favor del manteniment d'una fauna salvatge per al gaudi, per mitjà de la caça, d'una minoria. Les reserves nacionals de caça han estat sovint criticades per desenvolupar funcions que serien més pròpies d'un vedat particular que d'una Administració pública. La seva gestió, a més, ha estat considerada poc transparent, pel fet de tenir uns equips tècnics i un cos de guardes propis, i estar poc fiscalitzada per part de les instàncies locals.[407]

406 El responsable d'una societat local de caçadors estimava l'any 2007 que podia arribar a pagar-se de 2.400 euros en amunt (fins a 3.000 o 3.500) per la caça d'exemplars de trofeu: «S'ha posat molt pijo [...]. Es paguen barbaritats» (BER08).

407 Les reserves generen un malestar (per les limitacions en els aprofitaments i els danys que causen els animals) que sovint s'expressa en forma de sospites sobre la seva gestió: «Hi ha coses tan curioses en aquesta reserva [la de Boumort] que és per escriure'n un llibre!» (BER06). Alguns fets semblen acreditar aquestes suspicàcies. L'any 1994, per exemple, el director tècnic de les dues reserves palla-

Els caçadors aficionats de la comarca, pel contrari, participen més habitualment a les societats locals que solen centrar-se en el senglar i organitzar batudes col·lectives amb gossos.[408] La caça del senglar s'efectua dins de vedats que abasten tant les finques particulars com una bona part de les muntanyes de titularitat col·lectiva (tant les públiques com les privades). A l'interior de les reserves nacionals, aquesta espècie està considerada com d'aprofitament exclusiu pels caçadors locals. En general, les poblacions de senglar també tradueixen els efectes de la gestió efectuada a les reserves, fins al punt de presentar alguns anys una càrrega excessiva.[409] Alguns ajuntaments consideren l'extensió de la reserva de l'Alt Pallars-Aran cap al sud com a excessiva ja que engloba terrenys poc interessants per als animals d'un valor cinegètic més gran i no permet que es puguin subhastar altres usos.

L'aprofitament cinegètic està subjecte a plans tècnics anuals que determinen el percentatge d'animals que es pot caçar segons les estimacions dels censos de fauna salvatge. És d'acord amb això que es fixa el nombre de permisos que es concediran per la captura de l'isard i el cabirol (a l'Alt Pallars-Aran) i del cérvol (al Boumort). A les reserves nacionals hi ha dos tipus de permisos, que són sempre nominals: l'anomenada caça de trofeu (sobretot mascles adults) i la caça selectiva (animals vells, femelles i malalts). En tots dos casos la caça s'ha de fer obligatòriament per acostament i en presència d'un guarda. La primera modalitat, més lucrativa, es destina sobretot als caçadors forans que estan disposats a pagar l'elevat preu de les llicències. Els locals solen participar només en la modalitat de caça selectiva, destinada a controlar la grandària de la població i a millorar les seves característiques.

---

reses i un subordinat seu van ser acusats de l'espoli de dos nius de trencalòs, quan eren justament els responsables de la seva custòdia.

408 Les societats de caçadors constitueixen un dels àmbits principals de la sociabilitat masculina en molts pobles: «Jo també havia anat a fer la caceria. Estàvem tots los caçadors allà apuntats i el dia d'abans ja ens picaven i ens deien: 'Vinga que demà anirem a fer la caceria'. Llavors fèiem el dinar a fora. Eren caçadors del poble i també n'hi havia algun de foraster [...]. Matàvem els jabalins i fotíem uns tiberis. Era molt bonic» (ALT08).

409 L'any 2006 es va constituir una Comissió de Seguiment dels Danys del Senglar, impulsada pel Parc Natural de l'Alt Pirineu, per promoure mesures que limitessin els danys causats per aquesta espècie i que, juntament amb actuacions preventives (instal·lació de tancats elèctrics) preveia organitzar captures de control fora de la temporada de caça.

La caça és un aprofitament molt regulat, tant pel que fa als que se'n poden beneficiar com a les modalitats emprades, els calendaris i els tipus de trofeus.[410] S'explicita, així, per exemple, que el caçador pot escollir la peça de trofeu que ha de caçar entre les que li proposa el guarda (mentre que en la modalitat de caça selectiva és aquest últim qui decideix l'animal a abatre), o que en el transcurs d'una cacera es pot efectuar un màxim de cinc trets, amb rifles de tipus exprés que tenen una capacitat màxima de dos cartutxos en el carregador i són d'un calibre superior als 6 mm. L'època de caça s'estén des de mitjan octubre fins a principis de març.[411] A l'interior de les reserves ningú no pot dur armes si no disposa d'autorització per fer-ho. A la de l'Alt Pallars-Aran, la temporada 1991-92 es van concedir 262 permisos per caçar l'isard (129 de trofeu i 133 de selectiva) i 24 per al cabirol (10 i 14, respectivament). A la del Boumort, l'any 2013, s'han atorgat 58 permisos per caçar cérvols.

Les dues reserves del Pallars Sobirà estan gestionades per un equip format per un director tècnic, responsable de tots dos espais, juntament amb 14 guardes a l'Alt Pallars-Aran i quatre al Boumort (pertanyents, fins fa poc, a un cos espe-

Grup de caçadors. Biuse, Llavorsí. Autor desconegut. Any: 1978. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

[410] El trofeu rep una puntuació en funció de les característiques de la cornamenta de l'animal (longitud, alçada, gruix, amplada i edat) que es classifica en tres categories (medalla de bronze, d'argent i d'or) amb el pagament de quotes diferents.

[411] El calendari varia segons les espècies i les modalitats: isard selectiva, de juny a agost; isard trofeu, de setembre a desembre; cérvol selectiva: de desembre a març; cérvol trofeu: de setembre a novembre; cabirol: d'abril a juny; daina: de gener a març; senglar: d'octubre a febrer.

cífic, els guardes de reserva de fauna, diferenciat de la resta d'agents rurals). Els municipis afectats per les reserves participen en la Junta Consultiva (on hi ha també una representació de les associacions locals de caçadors, grups conservacionistes i associacions agràries), que és l'òrgan rector i on es dóna compte dels plans cinegètics, les tarifes dels permisos o la distribució dels beneficis. Els plans tècnics de gestió, a banda d'analitzar anualment l'evolució de les poblacions de grans ungulats i establir el nombre de permisos que es concediran, s'ocupen també de l'estat sanitari de la fauna salvatge, la caça del senglar, les espècies de caça menor, el seguiment de la fauna protegida i les actuacions en la millora d'hàbitats, infraestructures i vigilància.

D'acord amb els seus objectius, com a espais cinegètics i no com a àrees destinades sobretot a la conservació de la natura, les reserves nacionals de caça constitueixen uns espais naturals subjectes a un règim molt particular. La tasca que desenvolupen en relació amb la fauna salvatge, on els programes de reintroducció d'espècies hi tenen un gran protagonisme, té uns efectes que s'estenen molt enllà dels seus límits administratius i comporten una alteració important del paisatge de la muntanya. A les reserves nacionals de caça, en definitiva, la natura és gestionada d'una manera intencional per afavorir la proliferació d'unes espècies determinades, i això es relaciona plenament amb altres processos socials.

4.1.3. El Parc Natural de l'Alt Pirineu: biodiversitat i patrimonialització

A finals de l'any 1999, el conseller de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya anunciava, entre les mesures que el seu departament pretenia impulsar d'una manera prioritària, la creació d'un parc natural destinat a garantir la conservació dels ecosistemes del massís de Beret i la vall de Montgarri, i a connectar l'àrea protegida d'Aigüestortes amb França i l'Aragó. La declaració d'aquest espai natural protegit encara havia de trigar tres anys i mig a ser aprovada, després d'un procés de negociació amb els representants dels municipis afectats pel projecte i d'un període d'exposició pública. El Parc Natural de l'Alt Pirineu (PNAP) naixia finalment l'u d'agost de 2003 i era proclamat, amb una superfície de 69.850 ha a cavall entre el Pallars Sobirà i el nord de l'Alt Urgell, l'àrea protegida més extensa de tot Catalunya. El parc s'estén per un total de quinze municipis i ocupa la meitat o més del seu terme en la major part dels casos.

El conflicte per l'ampliació de Baqueira

La primera iniciativa per la creació d'un parc al nord del Pallars Sobirà va ser formulada d'una manera conjunta per la Lliga per a la Defensa del Patrimoni Natural (Depana) i el Centre Excursionista de Catalunya (CEC), dues entitats de referència en els àmbits de l'ambientalisme i l'excursionisme, respectivament, en un informe publicat l'abril del 1999 a la revista *Muntanya* (Depana-CEC, 1999). La proposta plantejava ampliar l'espai protegit del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici cap a les valls de Gerber, Cabanes i la Mata de València i a tot el massís de Beret i la vall de Montgarri, fins a la frontera francesa, incorporant-hi els espais de Naut Aran, Alt Àneu i Marimanha (pertanyents al PEIN), les reserves naturals parcials de l'Alt Àneu i els rius Bonaigua i Noguera Pallaresa, així com una part de la zona perifèrica del mateix Parc Nacional. Després d'una segona fase d'ampliació, l'àrea de protecció abastaria les capçaleres de Cardós i Vallferrera fins a la Pica d'Estats, per l'est, i la part per sobre del túnel de Vielha, a l'oest, per acabar enllaçant amb el Parc Natural de Posets-Maladeta i constituir «una gran àrea protegida d'importància internacional».

L'informe utilitzava dos tipus diferents d'arguments en defensa del projecte. D'una banda, els valors naturals i paisatgístics de la zona, qualificats de «patri-

Taula 16. Municipis afectats pel Parc Natural de l'Alt Pirineu

	ha dins PNAP	% sup. PNAP	% sup. mun.
Alins	17.283	24,7	94,3
Alt Àneu	10.556	15,1	48,5
Esterri d'Àneu	15	0,1	1,8
Esterri de Cardós	1.299	1,9	78,6
Farrera	2.976	4,2	48,1
la Guingueta d'Àneu	3.558	5,1	32,8
Lladorre	11.765	16,8	80,1
Llavorsí	4.384	6,2	64,0
Rialp	420	0,6	6,6
Soriguera	5.389	7,7	50,0
Sort	956	1,3	9,1
Tírvia	53	0,1	6,2
Vall de Cardós	2.878	4,2	51,2
Total Pallars Sobirà	**61.540**	**87,3**	**55,2**
Montferrer i Castellbò	3.095	4,4	17,5
les Valls de Valira	5.214	7,5	30,4
Total Alt Urgell	**8.309**	**11,9**	**5,7**

Font: Parc Natural de l'Alt Pirineu. Memòria d'Actuacions (2004)

moni natural de primera magnitud»: la millor representació dels sistemes lacustres d'alta muntanya intactes, no alterats per les explotacions hidroelèctriques (valls de Gerber, Cabanes, Àrreu, Airoto i Marimanha); l'avetosa més extensa de la serralada (Mata de València i Gerdar de Sorpe) i els millors boscos subalpins madurs del Pirineu central (obagues de Montgarri), «on es troba un dels que es consideren els darrers boscos verges de la península Ibèrica» (Àrreu); la major biodiversitat de flora i fauna del Pirineu central, amb la majoria de les espècies pròpies dels terrenys silicis i calcaris; i les comunitats faunístiques més ben conservades i abundants dels Pirineus, amb gairebé totes les espècies de gran fauna de la serralada (isard, cérvol, cabirol, daina, senglar, ós bru, gat salvatge, ermini, marta i llúdriga), així com amb altres que han esdevingut molt escasses (perdiu blanca, gall fer, mussol pirinenc, trencalòs). Juntament amb aquests elements, se subratllava també el valor del «bellíssim paisatge humanitzat als fons de vall», mantingut gràcies a l'explotació tradicional dels prats de dall i la transhumància del bestiar a les pastures d'altura, així com alguns petits nuclis (se citen els de Sorpe, Isavarre, Borén, Àrreu, Isil i Alòs d'Isil) «que es conserven tal com eren des de fa centenars d'anys, amb un valuós patrimoni cultural i arquitectònic».

La protecció d'allò que era considerat com «la zona més valuosa del Pirineu, la darrera reserva de natura intacta» es justificava, en segon lloc, per les amenaces que comporten les transformacions contemporànies de les zones de muntanya en el medi i el paisatge, d'acord amb els processos de canvi associats al model de desenvolupament implementat en llocs com el Naut Aran i Andorra. A l'espai contemplat en la proposta, aquestes amenaces es concretaven en diversos projectes de gran impacte: l'ampliació de les pistes d'esquí de l'estació de Baqueira Beret i la nova urbanització de Sorpe, la construcció del túnel de Salau i d'una carretera cap a França, l'asfaltatge de la pista forestal de la vall de Montgarri, la línia elèctrica de molt alta tensió pel port de Salau i més de quinze projectes de minicentrals hidroelèctriques, juntament amb un increment de la circulació motoritzada i una freqüentació excessiva, en alguns punts i èpoques de l'any, associada a determinades activitats de lleure (com els esports d'aventura o la recol·lecció de bolets).

Al marge dels problemes vinculats a la construcció de grans infraestructures viàries i elèctriques, la primera iniciativa formal per crear un parc a l'alt Pallars postulava, d'una manera explícita, la necessitat de posar fre al creixement continuat de l'estació de Baqueira Beret per mitjà d'un programa de conservació ambiental que fomentés el desenvolupament del turisme de natura. D'acord amb Depana i

el CEC, la declaració de zona protegida havia d'afavorir la promoció de l'àrea com a espai destinat al lleure urbà (per convertir-la en «la millor zona del Pirineu per a gaudir de la natura i del paisatge») i possibilitar alhora una rendibilització de l'economia tradicional (a partir de posar en valor els productes locals per mitjà de denominacions d'origen). El caràcter patrimonial dels actius a preservar (especificats en detall, especialment pel que fa a la fauna i la vegetació) és allò que, en última instància, justificava la iniciativa: «El massís de Beret és excepcional. Homogeneïtzar-lo amb la veïna muntanya de Vaquèira és un luxe que la societat catalana no es pot permetre». Aquestes entitats subratllaven, finalment, que la creació del parc havia de recolzar en un procés participatiu obert a la població local i als usuaris i visitants, garantir els mecanismes de compensació adequats per als sectors que podien veure limitades les seves activitats o expectatives econòmiques, i contemplar els pressupostos necessaris per a la seva gestió. Paradoxalment, tant els promotors de l'estació d'esquí com els grups ecologistes coincidiran a vincular el futur de la comarca amb el turisme (de tipus fins a cert punt oposats, però destinats igualment l'un i l'altre, al capdavall, al consum de la població urbana). Les demandes de les associacions de ramaders propugnen, per contra, una gestió orientada a l'ús de les muntanyes com a espai de producció.

L'any 1999, el projecte d'expansió de l'estació de Baqueria Beret envers el Pallars Sobirà a través del massís de Beret havia començat a ser objecte d'una oposició important per part de diverses entitats conservacionistes que amenaçaven d'obrir un front de conflicte contra la política ambiental de la Generalitat, de qui depenia en última instància la seva aprovació. Baqueira havia experimentat un creixement notable al llarg de tota la dècada anterior. Els accessos a través de la Val d'Aran impedien un desenvolupament més gran de l'estació i suposaven una infrautilització de les instal·lacions i un fre a la seva expansió urbanística, juntament amb l'amenaça d'un col·lapse circulatori.[412] Inaugurada el 1964, Baqueira Beret havia fomentat des del primer moment un programa ambiciós de construcció de segones residències (López Palomeque, 1982), centrat d'entrada a la cota 1.500 (nucli de Vaquèira) i, des dels anys noranta, a la cota 1.700.

[412] Més enllà dels problemes habituals, al desembre de 1999 i, sobretot, al gener de 2004 es van evidenciar les amenaces d'una saturació circulatòria, amb retencions de fins a tres hores entre Vielha i Baqueira (15 km) i una manca de places d'aparcament de resultes d'una afluència massiva d'esquiadors. Aquesta situació va promoure un debat als mitjans de comunicació sobre la conveniència d'ampliar els accessos i les mateixes instal·lacions.

Pel fet que l'empresa promotora no ha fet ús d'una llicència obtinguda el 1969 (en el marc de la política de foment turístic de l'últim franquisme), que l'autoritzava a construir 18.000 places turístiques (400.000 m^2) al pla de Beret, els seus programes de creixement han gaudit sempre, com a compensació, del beneplàcit de les administracions local i autonòmica (Gili, 2003a: 240).[413] Alhora, en el curs de la seva trajectòria, Baqueira Beret ha optat sovint per adoptar una política de fets consumats com a estratègia per tirar endavant les seves iniciatives, tant en l'embassament d'estanys per a la producció de neu artificial (el Beciver, el Clot der Òs o el barranc de Molins, entre altres) com en relació amb els nivells d'edificabilitat de les construccions que ha impulsat. A la urbanització de la Val de Ruda, per exemple, s'acabaran quadruplicant els 65.000 m^2 de superfície construïda contemplats en l'autorització obtinguda inicialment (i que havien obligat ja aleshores a aprovar una requalificació de sòl).

A principis dels anys noranta l'obertura de l'estació cap al vessant meridional va esdevenir una prioritat per al creixement de Baqueira Beret. El 1993 s'instal·len els primers telecadires des del port de la Bonaigua fins al tuc de la Llança (2.650 m), situat ja a l'interior del Pallars Sobirà. El projecte a mitjà termini, això no obstant, preveia l'ampliació de les pistes als Planells de Muntanyó i una nova urbanització a Sorpe, operacions per a les quals l'empresa ja havia iniciat des de feina uns anys una campanya d'adquisició de sòl a les zones afectades. Els seus objectius eren ampliar el domini esquiable de l'estació en 186 ha més, amb 18 noves pistes (una afectació total de 1.370 ha que s'afegirien a les 4.000 ha ja existents) i la instal·lació de 14 remuntadors per possibilitar l'accés a l'estació des del municipi d'Alt Àneu. Les obres projectades contemplaven alhora la construcció de dos aparcaments a la zona de la Bonaigua, la instal·lació de dos nous telecadires, diverses zones de restaurants, 20 km de pistes forestals així com diversos embassaments i 15 km de conduccions d'aigua per a la producció de neu artificial.

L'afectació d'aquest projecte sobre allò que a partir d'aleshores es coneixerà com *la vall d'Àrreu* es va situar en el centre del conflicte, tot i que, més enllà del caràcter emblemàtic que acabarà adquirint aquest indret, les posicions enfrontades responien sobretot a uns models de desenvolupament virtualment oposats.

[413] És simptomàtic que Jordi Pujol fes una de les seves primeres aparicions públiques com a expresident de la Generalitat per inaugurar el telecadira de la Peülla, al vessant pallarès de l'estació, al gener del 2004, on els directius de Baqueira van agrair-li el suport obtingut durant el seu mandat.

L'aprovació del pla d'expansió de Baqueira Beret a les valls d'Àneu per part de la Generalitat, posat a informació pública al desembre de 1999, requeria haver d'excloure els Planells de Muntanyó tant de l'espai protegit d'Alt Àneu (pertanyent al PEIN i delimitat al gener d'aquell mateix any) com de la proposta de llocs d'interès comunitari (LIC) de la xarxa Natura 2000 elaborada per la mateixa Administració autonòmica i aprovada tres anys abans.

L'amenaça de la desprotecció va mobilitzar diverses organitzacions conservacionistes i excursionistes (Ipcena, Depana i Adena/WWF i l'Assemblea d'Entitats Ecologistes de Catalunya, juntament amb la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya, la Unió Excursionista de Catalunya i el Centre Excursionista de Lleida) en contra del projecte. D'acord amb els informes elaborats per biòlegs de la Universitat de Barcelona, les obres i els nous aprofitaments tindrien una incidència especial en les comunitats d'amfibis i rèptils de la zona, integrades per espècies amb una distribució molt restringida (com la sargantana pallaresa, la sargantana vivípara i el tritó pirinenc), en espècies botàniques associades als hàbitats lacustres, i constituirien una amenaça important per a la conservació d'animals protegits com l'ós bru, el gall fer, la perdiu blanca i la llúdriga.

Davant d'aquestes entitats, ajuntaments de la comarca i una part significativa de la població local consideraven l'ampliació de Baqueira com una oportunitat per a l'alt Pallars.[414] El consistori d'Alt Àneu, que havia aprovat el 1998 unes Normes Subsidiàries de Planejament favorables a la implantació d'infraestructures per a la pràctica de l'esquí dins del seu terme i havia venut una part dels terrenys on s'havien de construir les noves instal·lacions, hi va assumir un protagonisme destacat. La promotora avaluava la seva inversió en 60 milions d'euros, amb 120 nous llocs de treball directes creats en un primer moment (els quals s'incrementarien fins a 200 en una segona etapa) i una aportació d'entre 36 i 39 milions anuals «per a la zona».

Els sectors locals favorables al projecte es van manifestar en defensa d'allò que creien una intromissió externa davant les seves expectatives (adoptant el lema de «Els pallaresos volem decidir el nostre futur. Esquí a la vall del Muntanyó, sí»). Per la seva banda, les organitzacions oposades al pla, agrupades en la Plataforma pel Desenvolupament Sostenible del Massís de Beret, van presentar nombroses al-

[414] «Si haguessin fet les pistes molta joventut s'hagués pogut emplear allí: a l'hivern haguera tingut un jornal i a l'estiu haguera pogut ajudar als pares i hagueren pogut tenir cavalls i vaques. Però al no tenir això llavors queden els pares, que ja són tots jubilats, i no poden fer això» (ALT01).

legacions al pla, a banda de recollir signatures en favor que la Generalitat rebutgés el projecte amb una declaració d'impacte ambiental desfavorable (Martí, Vidal i Mànuel, 2000). Al maig del 2000, en un acte convocat a Llavorsí per la Plataforma on s'havia de presentar una alternativa a l'ampliació (consistent a afavorir l'accés a les pistes des del Pallars Sobirà a través de la vall de la Bonaigua per mitjà d'un telecadira o d'un telecabina), el conflicte va derivar en un enfrontament obert (amb amenaces verbals i empentes) entre veïns, encapçalats pels alcaldes d'Alt Àneu i Esterri d'Àneu, i militants ecologistes.[415]

La Generalitat, a través de la Comissió d'Urbanisme de Lleida, va acabar adoptant al maig del 2002 una solució que pretenia satisfer parcialment les dues posicions. Les pretensions inicials de Baqueira quedaven força retallades, tant en relació amb la seva grandària com amb la intervenció a la vall d'Àrreu. Pel que fa a les dimensions de l'ampliació, aquestes quedaven reduïdes a 678 ha, la meitat de les quals havien estat catalogades fins aleshores com a espais protegits, amb 90 ha de zona esquiable, un 40% menys de l'extensió prevista en el projecte inicial. L'actuació a la vall d'Àrreu, per la seva banda, quedava limitada a la part alta del Muntanyó, desplaçant l'afectació principal a la zona de la Peülla (situada a l'altre vessant de la vall de la Bonaigua). L'acord adoptat comportava haver de modificar la proposta d'espais de la xarxa Natura 2000 elaborada per l'Administració autonòmica, amb

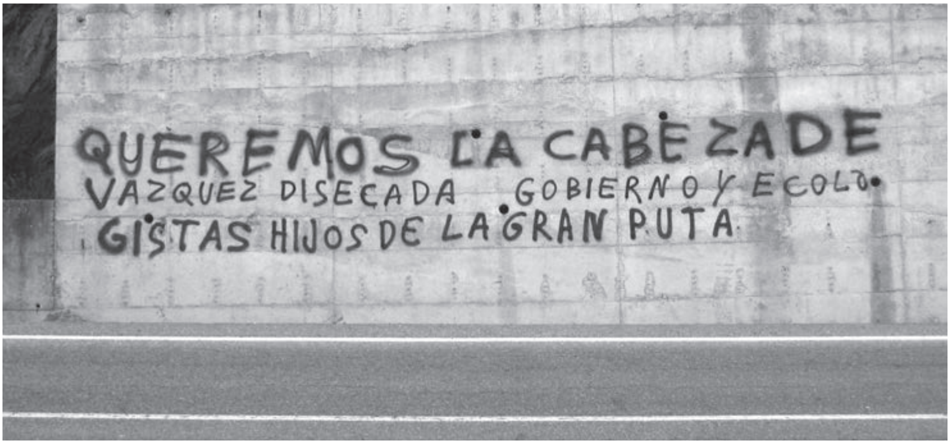

Pintada a la carretera de Llavorsí. Autor: Oriol Beltran. Any: 2005.

[415] «Que no es posin els ecologistes tontos perquè si abans aquí hi havia mil pins ara, per dir algo, n'hi ha deu mil. I perquè tallin quatre matorrals que agafa les pistes que baixessin cap a Sorpe, no passaria res, perquè agafen la muntanya quasi pelada» (ALT12).

l'exclusió de la vall d'Àrreu i l'estany de Garrabea (i la incorporació, a canvi, dels estanys de Baciver i el Rosari).

La retallada de les primeres aspiracions de l'estació seguia oferint, no obstant això, un marge ampli als seus plans expansius. A més, el conflicte d'Àrreu li havia permès estendre el seu desplegament a la vall de Ruda sense generar una contestació important del moviment ambientalista. Aquesta obra preveia la construcció de 500 apartaments i un edifici de 40 m d'alçària i 400 m de longitud, on s'albergarien tres hotels amb 400 habitacions:[416] un total de 4.000 places turístiques de nova creació. Tot i veure limitats els seus projectes urbanístics a Sorpe (en no quedar autoritzada la connexió directa d'aquest nucli amb l'estació), la resolució permetia instal·lar un remuntador a l'alçada de la Mare de Déu de les Ares per consolidar l'obertura de Baqueira cap a les valls d'Àneu. Al setembre d'aquell mateix any, l'Ajuntament d'Alt Àneu va atorgar la llicència d'obres per a la instal·lació de dos telecadires (a la Peülla i al cap del port de la Bonaigua). La Plataforma va iniciar noves mobilitzacions, amb accions davant de la Comissió d'Urbanisme de Lleida i a la seu de l'asseguradora Catalana Occidente (accionista principal de l'estació) i amb la convocatòria d'una segona marxa de denúncia que va aplegar més de 500 persones.

La desprotecció parcial de la vall d'Àrreu aprovada per la Generalitat va ser objecte, tres anys després, d'un expedient de la UE que al·legava la vulneració de les directives europees sobre impacte ambiental i en matèria de protecció de les aus i els hàbitats. En el marc del nou govern sorgit de les eleccions del 2003, la resposta a l'amonestació de les instàncies europees (que podia comportar la pèrdua de subvencions) va generar una forta divisió. El Departament de Medi Ambient i Habitatge (ICV) era partidari de reincorporar la totalitat del Muntanyó a la xarxa Natura 2000 (i de vetar, en conseqüència, l'ampliació de Baqueira), mentre que el de Política Territorial i Obres Públiques (PSC) al·legava la vigència del pla aprovat. Finalment, es va resoldre tramitar una nova declaració d'impacte ambiental que procurés compatibilitzar, impedint noves edificacions, l'ampliació del domini esquiable amb la preservació ambiental, i estudiar si s'havia de compensar Baqueira amb una nova autorització per créixer en una altra direcció.

416 En la temporada 2008-2009 aquest complex ja disposava de tres hotels de luxe, una pleta residencial de 350 apartaments, 46 cases unifamiliars i un gran aparcament subterrani, a més d'un telecabina per connectar-lo amb l'estació a la cota 1.800.

D'acord amb tot aquest context, la creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu ha d'entendre's com una contrapartida, més o menys acceptada per les diferents parts interessades, al creixement de l'estació de Baqueria Beret cap al Pallars Sobirà (Colell, 2009). El decret de declaració del parc, en aquest sentit, i juntament amb els diversos valors que el justifiquen, reconeix que aquest satisfà una demanda de les organitzacions conservacionistes (amb una al·lusió explícita a la proposta elaborada per Depana i el CEC quatre anys abans), però no al·ludeix que hi hagi cap voluntat de la societat local en aquesta direcció. La implantació del parc, en definitiva, és indicativa d'un enfrontament entre posicions externes que té per objecte el territori de la comarca.

La creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu

Al juny del 2001, el Departament de Medi Ambient feia a Alins la primera exposició pública del projecte per a la creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu davant dels alcaldes dels municipis que n'havien de formar part i dels consells comarcals del Pallars Sobirà i l'Alt Urgell. La proposta recolzava en quatre espais que ja formaven part del PEIN (Alt Àneu, Capçaleres de la Noguera Pallaresa i la Noguera de Cardós, Naut Aran i Vall de Santa Magdalena) i els espais d'aquest mateix sector inclosos en la xarxa Natura 2000, als quals s'afegien algunes zones d'interès adjacents. Amb aquest acte, s'obria un període per recollir aportacions dels ajuntaments i d'altres agents locals. Dos anys més tard es publicava al DOGC el projecte de decret de creació del parc que establia un període d'informació pública per presentar-hi al·legacions.

Com se subratllava en l'acte de presentació, el projecte definitiu incorporava la totalitat de l'espai Alt Pallars de la xarxa Natura 2000 així com «molts terrenys comunals a proposta dels mateixos municipis i entitats municipals descentralitzades». Encara que la campanya per donar-lo a conèixer públicament afirmava que «un dels objectius fonamentals de la creació del Parc Natural és la participació activa de la població local en la seva gestió», el procés seguit fins a la seva declaració no es pot qualificar com de participatiu. La sola cosa que van poder negociar els alcaldes, com a representants dels municipis i únics interlocutors locals amb l'Administració autonòmica, la promotora del projecte, va ser com es concretaven els límits territorials del parc, però no la pertinença d'aquesta figura de protecció. La resta d'agents locals, no només els propietaris de les

muntanyes privatitzades sinó també els mateixos veïns, que fins al segon terç del segle passat encara gaudien d'una gran capacitat política en les decisions que afectaven els antics comunals, no van ser considerades com a actors legitimats en aquest procés.

El decret de creació preveu, juntament amb l'equip tècnic responsable de la gestió de l'espai, la constitució d'una Junta Rectora i un Consell de Cooperació, amb funcions rectores i de col·laboració, respectivament. En el primer òrgan hi ha set representants de l'Administració autonòmica, vint-i-un de les administracions locals (Diputació, consells comarcals, ajuntaments i entitats municipals descentralitzades) i deu altres membres que són designats en representació de «les organitzacions i sectors socials interessats» (organitzacions agràries, cinegètiques i de pesca, comunitat científica, sector turístic, entitats culturals, excursionistes i ambientalistes). El Consell de Cooperació, les funcions del qual són les de «proposar criteris i promoure mesures per coordinar harmònicament els interessos i les activitats dels sectors representats amb els objectius i l'actuació del Parc Natural», està integrat per membres d'entitats i associacions representatives dels sectors socials interessats en la seva actuació que són nomenats a proposta de la mateixa Junta. Més enllà de la presència institucional, la veu de la població local queda limitada a la intervenció d'alguns membres designats per mitjà d'un procés que no es regula i que tenen, finalment, un pes molt reduït en la presa de decisions.

Els espais del PEIN pertanyents al municipi de Naut Aran van quedar finalment exclosos atenent a les competències del Conselh Generau d'Aran en matèria de medi ambient (i a la intenció que tenia aquest de crear el seu propi parc). La delimitació de l'espai protegit, en qualsevol cas, no respon només a l'aplicació d'uns criteris merament ambientals o paisatgístics, que són aquells que s'esmenten per justificar la seva creació, sinó que atén a factors tals com les divisions polítiques i administratives, la propietat dels terrenys, les infraestructures existents i els plans de desenvolupament turístic previstos.

D'una manera general, el parc s'estén per les zones altes de la capçalera de la Noguera Pallaresa, especialment a l'àrea situada a la seva riba esquerra (les valls d'Àneu, de Cardós, Ferrera i de Santa Magdalena, que conformen els eixos principals sobre els quals s'estructura) i per una part de la conca alta del Segre, seguint el seu perímetre en alguns trams, fins i tot, les mateixes corbes de nivell. Els fons de vall, on es concentren les finques particulars i els nuclis de població,

Mapa 16. Parc Natural de l'Alt Pirineu

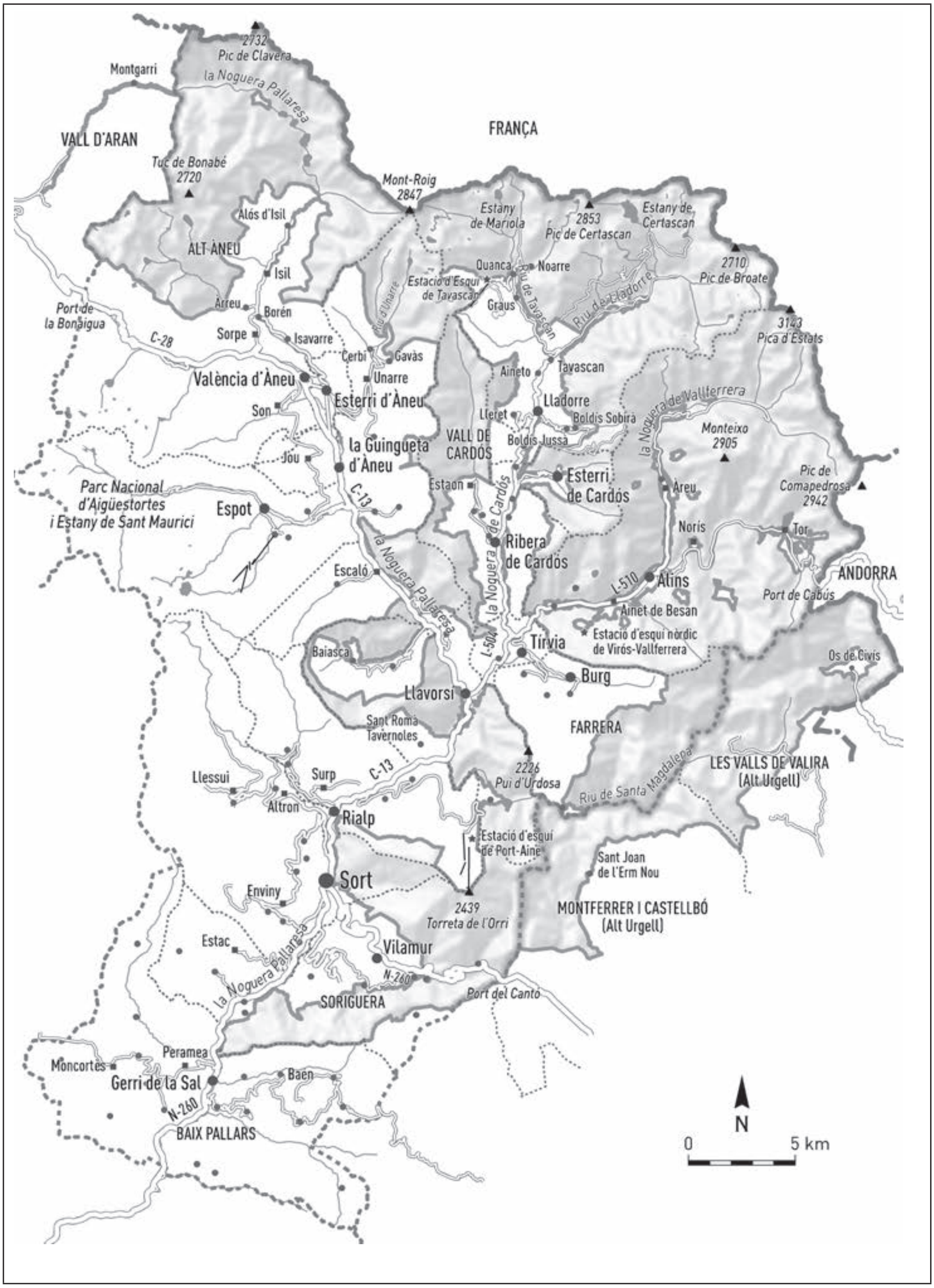

Font: ICGC. Elaboració pròpia

queden fora dels seus límits, menys a la vall Ferrera on el parc s'estén fins a pocs metres del riu. Queden també excloses les zones amb una implantació turística ja consolidada (com les estacions d'esquí de la Pleta del Prat a Tavascan, amb una reserva d'espai per a una hipotètica ampliació a la partida de les Tovarres, i de Port Ainé a Rialp) així com els antics nuclis de població situats a mitja alçada, siguin pobles (com Tor o Romadriu) o agrupacions de bordes (sobretot a les valls de Montgarri, de Cardós i Ferrera).

L'existència de nombrosos enclavaments que resten al marge de l'àrea protegida, la representació quasi exclusiva que hi tenen els estatges d'alta muntanya (boscos, prats i espais alpins) així com la manca de continuïtat entre el parc i altres espais protegits contigus (la zona perifèrica del Parc Nacional, els espais del PEIN de Naut Aran i la Serra de Boumort i el Parc Naturel Régional des Pyrénées Ariégeoises) són igualment indicatius d'una delimitació que no va establir-se atenent només a factors ambientals i a criteris de gestió sinó que va dependre sobretot d'aspectes socials i polítics. És significatiu, en aquest sentit, que el mateix decret de creació del parc contempli no només els usos i les instal·lacions d'esquí existents sinó també la possibilitat d'una nova estació a la vall Ferrera (que connectaria amb la de Pal Arinsal a la parròquia andorrana de la Massana).

L'u d'agost del 2003 es publicava al DOGC, finalment, el decret de creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu (194/2003). Els documents que desenvolupen el seu marc normatiu (el decret esmentat i la memòria, que esdevé el marc de referència per planificar la seva actuació mentre no es disposi d'un Pla especial, encara pendent d'aprovació després de deu anys) permeten identificar alguns dels trets més significatius del parc. D'acord amb la Llei d'espais naturals (12/1985), la figura del parc natural s'orienta a protegir els valors patrimonials inclosos en el seu àmbit d'una manera compatible amb l'aprofitament ordenat dels recursos i l'activitat dels seus habitants. El seu nivell de protecció contempla l'establiment d'instruments de planificació que regulin les activitats dins el seu territori i, en especial, instaura el règim de sòl no urbanitzable, limita la circulació motoritzada i fa preceptiu el procediment d'avaluació d'impacte per a aquelles actuacions que puguin perjudicar notòriament les característiques ambientals de l'espai.

Tot i subratllar els valors que integra el parc des del punt de vista geològic, de la vegetació i la fauna, el decret de creació remarca especialment «el vincle existent entre els valors culturals, l'activitat econòmica i els valors naturals

[que] ha de portar a un tractament conjunt i integral d'aquest patrimoni», i afegeix:

> «Mostra d'aquesta relació són les activitats tradicionals lligades al sector primari i l'existència secular d'un aprofitament ordenat dels recursos naturals (la ramaderia i l'aprofitament de les pastures, els prats de dall, les bordes, els camins ramaders, la silvicultura, el carboneig, etcètera), que és el que ha fet possible el modelat i la pervivència i conservació tant dels valors ecològics com del paisatge que es pretén conservar.»

El text només anuncia, però, d'una manera genèrica l'adopció de mesures dirigides al manteniment dels usos i els aprofitaments tradicionals que són compatibles amb la protecció dels seus valors, així com a garantir el desenvolupament sostenible dins del seu territori i la qualitat de vida dels seus habitants. Un tret molt destacat després en la promoció del parc com a producte turístic serà l'associació entre elements del patrimoni natural (algunes de les muntanyes més altes dels Pirineus, un gran nombre d'estanys d'origen glacial, un nombre significatiu d'espècies de flora i fauna, boscos d'un gran valor paisatgístic) i d'altres pertanyents al patrimoni cultural (nuclis urbans petits i monumentals, agrupacions de bordes, mostres d'arquitectura popular). No obstant això, les formes de vida tradicionals, a les quals s'atribueix un paper determinant en el modelatge i el manteniment dels valors ambientals de l'àrea protegida, s'hi tracten d'una manera molt genèrica, sense que hi hagi una identificació explícita de les pràctiques que s'hi associen ni que s'atorgui cap protagonisme al coneixement que suposen (Sanosa, 2009). D'acord amb una disposició addicional, el suport a l'activitat ramadera que aprofita les pastures de l'àmbit del parc adquireix el caràcter de línia d'actuació preferent i s'haurà de concretar en acords de gestió amb els titulars de les explotacions i en el manteniment, la conservació i la millora del patrimoni i les infraestructures d'ús ramader. Però, mentre que la Memòria destina quasi un terç de la seva extensió a detallar els elements d'interès geològic, de vegetació i flora, i de fauna, relaciona en uns pocs paràgrafs el patrimoni cultural, que queda limitat a les mostres locals d'art romànic i barroc juntament amb alguns jaciments arqueològics.

Els documents esmentats fan referència al paisatge mateix com a element patrimonial que ha de ser també protegit. Les partides considerades d'especial interès paisatgístic són Bonavé, Airoto-Àrreu, Noarre, Boavi, Virós, Burg i Santa Magdalena. La Memòria s'hi refereix d'aquesta manera:

> «Zones que presenten una alta concentració de valors naturals menys destacables, o fins i tot subjectius, que mereixen també tenir una especial menció [...]: des d'àrees amb una elevada diversitat i harmonia entre ambients diferents fins a àrees amb singularitats concretes com poden ser grans contrastos entre boscos diferents, entre diverses morfologies, etc.»

Quant a la propietat, s'hi destaca la naturalesa comunal d'una part important del territori inclòs dins dels límits del parc. Tot i que els municipis són els titulars d'una bona part de les muntanyes, la resta pertany a entitats municipals descentralitzades i a societats de propietaris. Les formes col·lectives d'apropiació i gestió dels recursos són molt valorades en el text de la Memòria justificativa:

> «El tret diferencial més destacat que ha caracteritzat i caracteritza les maneres de fer i la relació de les poblacions d'aquesta zona amb el seu propi entorn, i que avui determina transversalment tots els àmbits de gestió del futur Parc, són les propietats comunals dels veïns de les poblacions [...]. Es tracta majoritàriament de les forests i les pastures d'alta muntanya, i els recursos naturals que d'aquests se n'extreuen. Aquestes comunitats de veïns de les valls secundàries, que legalment tenen el dret al seu aprofitament i gaudi, sovint tenen dificultats per continuar amb les seves activitats tradicionals, i en canvi aquests espais estan cada vegada més valoritzats per la societat en general. Altres formes de titularitat forestal comunitària que tenen el seu origen en la propietat comunal son les 'societats de propietaris o de veïns', enteses com a propietats particulars pluripersonals [...]. El coneixement de tots aquests aspectes culturals, socials i econòmics és bàsic, no només per orientar la correcta gestió del PNAP, i el paper de cadascú en aquesta gestió, sinó en tant que són, en ells mateixos, un objectiu de conservació, promoció i divulgació.»

Aquesta posició, però, no es reflecteix després en el text del decret ni es té tampoc en compte en la composició dels seus òrgans de gestió: la Junta Rectora no preveu cap representant de les societats de propietaris. El decret només es compromet a consultar les entitats titulars dels terrenys i dels drets comunals en relació amb aquelles decisions que puguin afectar l'ordenació i l'aprofitament dels seus recursos naturals.[417]

La figura del parc natural, d'acord amb l'avantprojecte del Parc Natural de l'Alt Pirineu, era un instrument que havia d'afavorir la promoció i l'equipament

[417] El procés de creació del PNAP va donar lloc a una certa visibilització del caràcter comunal d'una part important de les muntanyes pallareses. Les jornades «Què en farem dels comunals» fetes a Sort l'any 2002 (Lo Pi Negre i Marugán, 2003) i el projecte d'ordenació forestal del municipi de Vall de Cardós anunciat amb el lema «Ordenant dels forests comunals» (Ródenas, Jiménez i Pou, 2011) en són algunes mostres.

de la zona per a l'ús turístic. Així, es considerava que als valors naturals que es volia preservar «s'afegeixen actualment les expectatives de noves activitats econòmiques que, adequadament canalitzades de forma que quedi assegurada la pervivència dels mateixos valors que ara en són el principal atractiu, han d'esdevenir uns factors importants de dinamització socioeconòmica». A la Memòria justificativa s'hi descriuen diverses actuacions dirigides als visitants. Juntament amb un programa d'itineraris, albergs i guiatge, hi destaca la intenció de crear una xarxa d'equipaments museístics i centres temàtics d'interpretació que, a banda d'aquells ja existents i que assumiran funcions en diferents àmbits de la gestió (el Camp d'Aprenentatge de les Valls d'Àneu en educació ambiental, el Centre d'Art i Natura de Farrera en l'estudi del patrimoni natural i el paisatge, i l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu en la coordinació de la recerca cultural i etnològica), n'hi ha quasi una desena més de nova creació que s'haurien d'escampar per quasi tots els municipis afectats (des d'un museu monogràfic sobre la farga a Alins fins a un centre d'interpretació de la biodiversitat a Isil o del romànic a Baiasca). El decret de creació, no obstant això, evita fer cap al·lusió explícita al desenvolupament turístic i aquest només apareix esmentat d'una manera col·lateral.

El parc iniciava formalment les seves activitats al març del 2004 amb la constitució de la Junta Rectora presidida pel geògraf Martí Boada. En els seus primers anys el parc s'ha desplegat tant des del punt de vista institucional com pel que fa a les seves diverses línies d'actuació. Amb tot, els compromisos adquirits quant a equipaments amb els ajuntaments i quant a inversions amb les associacions de ramaders han tingut un nivell baix de compliment, la qual cosa ha contribuït a defraudar en part les expectatives que havia desvetllat en diferents sectors. D'acord amb les dades aportades per les seves memòries anuals, i juntament amb les tasques de vigilància, el parc s'ha fet present especialment per mitjà d'actuacions destinades a l'ús turístic (retolació del seu perímetre, senyalització d'itineraris i de pautes de comportament, obertura de punts d'informació i zones d'esbarjo, adequació de camins, celebració d'activitats d'educació ambiental, publicació d'opuscles divulgatius i col·locació de comptadors).[418] Les seves estimacions situen el nombre de visitants anuals en uns 200.000, encara que la gran quantitat

418 «El visitant busca molt el salvatge. La gent no ve a veure plantacions. Lo que passa és que lo salvatge és apte [...] per determinat visitant, molt aventurero i tot això. Però el gran públic [...] volen salvatge però [amb] una certa intervenció: còmode, i que pugis buscar bolets, que trobis algú de manera que t'expliqui què estàs veient» (BER05).

d'accessos i el fet que hi hagi població resident a l'interior de l'àrea protegida en dificulten un càlcul fiable.[419]

També han tingut una certa continuïtat les actuacions de restauració del paisatge (neteja de deixalles, retirada de vehicles abandonats, eliminació de tancats de filferro espinós) i de prevenció d'incendis forestals. Les inversions en personal i infraestructures, pel contrari, han quedat força limitades a condicionar la seu del parc (el Paller d'Antonet, a Llavorsí), la constitució de l'equip tècnic de gestió (format per dos tècnics superiors, un d'ells el director, un tècnic mitjà i una auxiliar administrativa) i la contractació d'una brigada de manteniment (que al 2011 era de quinze treballadors, set dels quals temporals) i d'informadors (quatre persones, tres d'elles eventuals). Després d'haver estabilitzat un pressupost entorn als 2,4 milions d'euros entre els anys 2006 i 2010, l'exercici següent va patir una severa retallada i va quedar fixat en 1,5 milions.

Pel que fa a les accions relatives al patrimoni natural, juntament amb l'elaboració d'un programa de seguiment de la biodiversitat, s'han elaborat diverses diagnosis (estat de les poblacions de peixos, catàlegs de la fauna vertebrada, de la d'interès especial i de flora vascular, poblacions d'espècies de flora amenaçada, àrees sensibles per a fauna amenaçada i protegida, estat de la sargantana pallaresa, participació en censos faunístics i treballs de prospecció i seguiment: gall fer, trencalòs, isard, cabirol, ós bru..., llista d'hàbitats d'interès especial, varietats locals de fruiters, catàleg d'elements geològics d'interès especial, distribució i estat de la savina

Brigada de manteniment del Parc Natural de l'Alt Pirineu.
Autor: Marc Garriga. Any: 2005. Parc Natural de l'Alt Pirineu.

[419] La memòria del 2010 diu que hi va haver 7.700 visitants atesos als punts d'informació i 950 participants en activitats organitzades pel parc.

turífera,[420] inventaris de quiròpters cavernícoles, d'odonats i de zones humides) i assajos (plantacions experimentals de plantes medicinals, fruiterar de salvaguarda de les varietats locals, propagació experimental en planter de la savina turífera). També s'han esmerçat esforços en la protecció de camps d'arnes i prats dels atacs de l'ós bru, en l'establiment de mesures per reduir els danys de les poblacions de senglars i en treballs per a l'eradicació d'algunes espècies vegetals considerades invasores. Igualment, s'ha dut a terme el seguiment ambiental d'obres, un suport a la redacció de projectes d'ordenació forestal i el marcatge de tallades de regeneració.

Enfront de l'impuls que s'ha donat a alguns plans parcials (el de desenvolupament local de la vall Ferrera, el de senderisme, el d'ordenació de la circulació rodada[421] o el de gestió de la mollera d'Escalarre), les actuacions de suport a la ramaderia extensiva han tingut un caràcter relativament limitat, tant pel que fa a les inversions en infraestructures com als treballs de manteniment (renovació de passos canadencs, arranjament de camins d'ús ramader, de bordes i cabanes de pastor, construcció de cóms, instal·lació de mànegues per al maneig del bestiar)[422] fet que ha afavorit un rebuig general dins del sector primari. En realitat, tot i el suport als acords de custòdia amb entitats privades per al manteniment dels prats de dall i les pastures de muntanya, el parc no ha arribat a executar les mesures de partenariat amb els titulars d'explotacions ramaderes que el decret de creació preveia implantar per mitjà de contractes d'explotació.[423] Al febrer del 2008 la Unió de Pagesos va convocar una manifestació de protesta perquè considerava que els pressupostos del parc no incloïen compensacions per les limitacions que aquest imposava a les seves activitats. L'any següent va començar a concedir-se subvencions a titulars d'explotacions ramaderes per afavorir i incentivar el manteniment dels hàbitats de pastura. Amb la retallada recent del pressupost, però, el capítol

[420] La identificació (anunciada a la premsa com un *descobriment*) d'una nova espècie vegetal, la savina turífera, ha estat un dels esdeveniments més celebrats i publicitats pel parc.

[421] La freqüentació elevada de motos, *quads* i vehicles tot terreny ha esdevingut darrerament un factor important de pertorbació als espais naturals (Mallarach, 2008: 128).

[422] Algunes actuacions concretes s'orienten a amortir la interferència dels turistes a la ramaderia, com ara la instal·lació de passos ramaders que permeten el pas de senderistes i evita el del bestiar sense necessitat de tancar-los amb un filat.

[423] La Junta Rectora va aprovar al desembre de 2008 un programa per impulsar la col·laboració amb el sector ramader, amb un seguit d'actuacions que s'havien d'aplicar durant l'any següent: elaboració d'un pla bàsic de gestió de pastures, millora dels ajuts adreçats als ramaders, programa d'inversions per a les infraestructures bàsiques i foment de la fórmula dels acords de custòdia amb els propietaris de terrenys.

d'ajuts al foment de les activitats econòmiques tradicionals ha passat dels 1,13 milions d'euros del 2009 (quasi la meitat dels quals es destinaven a particulars) a només 30.000 en l'exercici del 2011.

Casa de l'ós, Isil. Autor: Marc Garriga. Any: 2012. Parc Natural de l'Alt Pirineu.

El Parc Natural de l'Alt Pirineu s'instituteix a principis del segle XXI, per iniciativa de les institucions democràtiques de govern, en un marc molt diferent al que havia donat lloc, cinquanta anys abans, a les primeres figures de protecció ambiental implantades al Pallars Sobirà. Alhora, el medi ambient és objecte avui d'unes actuacions polítiques que recolzen en el coneixement científic i no deriven, pel contrari, de l'arbitrarietat de les decisions personals. Tant en un moment com en l'altre, en qualsevol cas, les polítiques ambientals d'aplicació a la comarca no sorgeixen de la naturalesa de les coses ni són una mera traducció de les dinàmiques experimentades pel medi ambient. Els espais naturals protegits són, essencialment, instàncies de poder i de gestió i reflecteixen, més enllà de les característiques i/o les problemàtiques d'un territori determinat, les dinàmiques que hi ha entre diferents actors i grups socials que hi tenen interessos així com la mateixa relació mantinguda per aquests actors i grups amb el medi ambient i la natura. Els parcs i les reserves, a l'igual que els plans de gestió de la fauna salvatge o els programes de repoblació forestal, han d'entendre's com a fenòmens plenament històrics. L'anàlisi de les raons que expliquen la seva expansió, la seva distribució i el protagonisme que han acabat tenint en el Pallars Sobirà passa per explorar, d'acord amb això, les seves bases socials (Beltran i Vaccaro, 2010).

4.2. El turisme i l'explotació postindustrial del territori

En el curs de les últimes dècades, els aprofitaments productius dels recursos naturals s'han vist substituïts pel turisme com a principal sector d'activitat econòmica. De resultes de l'impacte d'algunes de les seves infraestructures i la seva generalització, el turisme esdevindrà també el motor de les darreres transformacions que s'inscriuen en el paisatge de les muntanyes pallareses (Vaccaro i Beltran, 2008).

En el context general de l'Alt Pirineu, el sector turístic té una implantació relativament tardana al Pallars Sobirà, que es relaciona amb un creixement de la demanda del turisme interior a Catalunya. Igualment com passa en d'altres comarques veïnes, el sector de l'esquí tindrà un protagonisme destacat a l'inici d'aquest procés i els canvis que es registren estaran molt localitzats prop de les estacions. De la mateixa manera, l'associació entre l'activitat turística i el creixement urbanístic, facilitada aquí per la baixa pressió demogràfica i la manca d'alternatives econòmiques, forma part d'un model que no és específicament pallarès (Vaccaro i Beltran, 2010b).

L'auge contemporani del turisme al Pallars Sobirà ha de ser contextualitzat en una perspectiva àmplia, però mostra alhora alguns trets particulars. D'una banda, el territori de la comarca no presenta dominis esquiables d'unes grans dimensions ni ha pogut beneficiar-se de la proximitat i les facilitats de comunicació amb l'àrea metropolitana de Barcelona que han tingut les estacions d'altres llocs. De l'altra, la seva incorporació en el mercat turístic, coincideix amb el moment en què altres territoris veïns (com la Val d'Aran, Andorra, la Cerdanya o part de l'Alt Urgell) comencen a mostrar alguns símptomes de saturació. En aquest context, aspectes concrets dels seus paisatges i elements culturals relacionats amb la història i les formes de vida tradicionals a la comarca, uns i altres valorats per la seva pretesa autenticitat, esdevindran els principals recursos emprats pel Pallars Sobirà per posicionar-se en el mercat del lleure.[424]

El camí vers l'especialització turística

Fins pràcticament els anys setanta no es pot parlar de l'existència d'una activitat turística consolidada al Pallars Sobirà. Les dinàmiques anteriors en aquest sector, tot i manifestar un abast molt limitat, serviran per fixar les bases del desenvolupament

[424] El discurs usat en la promoció publicitària dels productes turístics evidencia la centralitat atorgada als valors esmentats: «Seguint el camí natural» (Obrador Xisqueta) o «Encara queden llocs autèntics» (Refugi d'Estaon).

turístic posterior.[425] Hi destaca el protagonisme que té el moviment excursionista en la identificació dels paisatges de l'alta muntanya pirinenca amb l'ideal estètic alpí, com la versió occidental de la natura verge, i la seva mateixa difusió social (Briffaud, 1994; Jiménez, 1999; Roma, 2004). L'estampa del massís dels Encantats, amb l'estany de Sant Maurici en primer pla, esdevindrà en endavant una de les imatges més genuïnes del Pirineu català, i el conjunt de la comarca, per extensió, acabarà convertint-se en el paradigma del país muntanyenc que serà l'actiu principal explotat modernament per la seva indústria turística.[426]

Durant el primer quart del segle passat, el Pallars Sobirà queda incorporat definitivament al repertori de destinacions preferides per a la pràctica d'activitats de muntanya (excursionisme i alpinisme) a Catalunya. Abans de la Guerra Civil s'hi donen les primeres manifestacions, molt localitzades, del fenomen de l'estiueig. Altres comarques pirinenques ja mostraven aleshores una major tradició en aquest sentit, sobretot aquelles on hi havia establiments termals o les que, mercès a la xarxa viària, podien oferir una destinació més accessible per als sectors benestants de Barcelona i el seu entorn, que era la procedència quasi exclusiva dels primers estiuejants del país.[427] Algunes famílies començaran a passar uns dies de vacances en determinades localitats pallareses (com ara Sort, Esterri d'Àneu, Espot o Ribera de Cardós) on hi havia fondes. Fins als anys trenta, quan gràcies a les millores en la xarxa viària i els transports es registra una major mobilitat, aquests establiments s'havien dedicat a oferir manutenció i allotjament a persones de pas. En aquest moment les fondes comencen a fer reformes per millorar el seus serveis (bany i aigua corrent a les habitacions) i a rebre els primers visitants, empresaris i professionals liberals que hi passaran uns dies de vacances amb la família.

Aquesta activitat no es reprèn de nou fins als anys quaranta, un cop passada la Guerra Civil. A banda de les famílies benestants d'estiuejants que van repetint

[425] Jiménez (1999) elabora una història cultural del turisme al Pallars Sobirà. Més enllà de documentar i analitzar en detall tot aquest procés, identifica una llarga continuïtat del turisme pallarès en l'explotació intensiva dels seus recursos naturals (la caça, la pesca, la neu i el riu).

[426] L'origen d'aquesta icona i de la denominació *Pirineu de Lleida* com a marca turística està associat a la tasca de l'Oficina de Turisme de la Pobla de Segur impulsada per l'alcalde Josep M. Boixareu l'any 1954, l'any abans que fos declarat el Parc Nacional. El viatge a peu de Camilo J. Cela (1965) i Josep M. Espinàs (1957) pel Pallars Sobirà i la Val d'Aran, forma part d'aquesta mateixa iniciativa i contribueix també a bastir un relat sobre els valors naturals i culturals d'aquestes comarques (Garcia Quera, 2012).

[427] Les localitats de Puigcerdà i Camprodon destacaran com les primeres destinacions d'estiuejants del Pirineu català, des de finals del XIX.

i prolongant cada cop més les seves estades, comencen a freqüentar la comarca alguns turistes francesos atrets per les condicions que ofereixen els rius pallaresos per a la pesca esportiva. A poc a poc, la pesca i la caça aniran afavorint un cert moviment de visitants i generant una activitat al marge de les explotacions agropecuàries familiars (no només per als establiments hotelers sinó també per a les persones que acompanyaran els turistes d'excursió a la muntanya).[428]

Aquests antecedents permetran que es formi una certa infraestructura hotelera en alguns pobles i que la població pallaresa tingui les seves primeres experiències en l'àmbit de l'activitat turística, però no és fins als anys seixanta que el turisme esdevé un fenomen estès i comença a adquirir una significació realment apreciable. L'accés de sectors socials cada cop més amplis a les vacances i el consum associat al lleure provocarà, però, un moviment d'una magnitud menor que en altres comarques i amb una distribució territorial molt desigual en associar-se a l'explotació d'uns recursos molt localitzats. Juntament amb aquelles poblacions que generen una gran atracció (per la proximitat als trams de riu més bons per a la pesca esportiva o, després, a les estacions d'esquí), només els pobles situats al fons de la vall principal (en especial Sort, Rialp, Llavorsí i Esterri d'Àneu) rebran l'impacte d'aquest turisme en expansió. Entretant, hi haurà amplis sectors de la comarca, sobretot els situats a les valls laterals, que romandran pràcticament al marge de tot aquest procés.[429]

A finals dels anys seixanta es formalitzen dues iniciatives dirigides a la construcció de les primeres estacions d'esquí de la comarca, vint-i-cinc anys després de la implantació de les primeres estacions del Pirineu català.[430] Tot i sorgir de processos independents, el desenvolupament d'ambdós projectes no només coincidirà en

[428] «[A València d'Àneu] als seixanta, hi havia dos tavernetes qui hi havia sigut sempre [...]. Quan al turisme li va començar a agradar la muntanya aquí vam ser un dels puestos privilegiats. [Les fondes] van tractar molt bé al client i, el client al trobar-se bé, doncs tornava. I llavors pràcticament la gent ja reservava el puesto d'un any per l'altre [...]. També hi havia les cases particulars que tenien alguna habitació que els sobrava i arrendaven l'habitació. No que és visqués completament del turisme però sí que ajudava» (ALT03).

[429] La guia d'Enríquez de Salamanca reflecteix el moment en què el turisme no s'havia massificat encara a les muntanyes pallareses. En referir-se al Pla de Boavi fa el comentari següent: «Es un rincón paradisíaco al que todavía no ha acometido el mal de las multitudes indisciplinadas e incultas que van dejando el rastro de la basura y el ruido por donde pasan» ([1976] 1982: 53).

[430] Les primeres estacions catalanes són les de la Molina (1943) i Núria (1947). Fins als anys seixanta no se'n construeixen de noves: les de Baqueira Beret (1964) i Masella (1967) a les quals se sumen després les dues pallareses (López Palomeque, 2005).

el temps sinó que tindrà en endavant un gran paral·lelisme. Les dues estacions es beneficiaran de la potenciació governamental del sector turístic de l'època i, juntament amb un cert suport financer, tindran moltes facilitats per part de l'Administració. La iniciativa de Llessui, a la vall d'Àssua, va estar promoguda per tres empresaris pallaresos i va rebre, des d'un principi, un relatiu suport ministerial (que es va anar a buscar a Madrid mateix). L'estació de Super Espot, al municipi d'Espot, per la seva banda, va ser impulsada inicialment per dos socis de Barcelona (un advocat i un empresari del sector de la publicitat) i va disposar d'un suport clau per part de l'alcalde de la població. Ambdues societats compartien fonamentalment els mateixos objectius: l'explotació intensiva de la neu per a la pràctica de l'esquí, associada d'una manera directa a la d'altres serveis complementaris destinats als esquiadors i a la construcció d'apartaments i xalets dirigits al mercat immobiliari com a segones residències.

A mitjan anys seixanta, un cop ja s'havien acabat les obres hidroelèctriques principals i el despoblament registrava la seva màxima acceleració, la indústria turística era percebuda com una oportunitat única per aturar el procés de dissolució al qual semblava estar abocada la comarca. En aquest context, les iniciatives empresarials associades a l'esquí es beneficiaran d'un doble avantatge. D'una banda, les transformacions socials que s'han produït en pocs anys (la crisi de la producció agrària destinada a l'autoconsum, l'emigració) així com la incertesa pel futur, contribuiran a fer que la població local no posi gaires traves a les seves pretensions. De l'altra, la mateixa davallada dels aprofitaments tradicionals a la muntanya facilitarà una menor pressió i competència pel territori. La neu, que passarà a ser la primera matèria de la nova indústria, no s'havia considerat fins llavors un recurs productiu (de fet, havia constituït sempre, pel contrari, un gran impediment). Alhora, l'ocupació generada per les pistes i els remuntadors es plantejarà com un aprofitament totalment compatible amb la ramaderia, ja que totes dues activitats tenen uns usos alterns.[431] Els estudis sobre el sector de l'esquí coincideixen a afirmar que el negoci principal generat per les estacions no prové de la venda d'abonaments per als remuntadors, sinó dels serveis i les promocions

[431] «Si em parles de construccions, evidentment allà no s'hi pot anar a pasturar. Però si és només una estació d'esquí, què li molesta al ramat a l'estiu? No li molesta en absolut. I [els ramaders] tenen l'accés completament lliure; no hi ha cap tipus de restricció: tenen claríssim que la muntanya a l'estiu és per als ramats» (ALT07).

immobiliàries que s'hi associen (Gili, 2003a; López Palomeque, 1996).[432] És el territori mateix, per tant, allò que esdevé el factor de producció més estratègic per a aquest sector d'activitat, i les localitats despoblades i que presenten uns aprofitaments productius més limitats es convertiran en els escenaris idonis per a la seva implantació.[433]

L'estació de Llessui es va inaugurar el 1967 amb un telecadira i dos teleesquís, a banda de diversos serveis complementaris (cafeteria, self-service...). Super Espot inicia les seves activitats la temporada 1967-68, encara que la inauguració oficial no se celebra fins a principis del 1969. En obrir tenia una superfície esquiable petita, d'unes dimensions similars a les de Llessui, i el mateix nombre de remuntadors que aquesta darrera estació. Gràcies a la proximitat del Parc Nacional i a la seva tradició en l'àmbit de l'excursionisme,[434] Espot ja comptava aleshores amb una certa infraestructura turística: a banda dels dos hotels ja esmentats, s'hi comença a implantar alguns restaurants i bars, mentre que el primer càmping obre l'any 1968. La construcció de les centrals hidroelèctriques del municipi havia afavorit, a més, alguns canvis significatius en les formes de vida de la població local que, d'una manera indirecta, contribuiran també a la implantació de l'estació (fi de l'economia d'autoproveïment, desenvolupament dels serveis, activitat laboral remunerada).

La construcció de les dues estacions tindrà unes grans facilitats per part de les instàncies polítiques dels dos municipis afectats. Pallars Turístic SA, l'empresa promotora de la de Llessui, va obtenir una concessió per a 99 anys per l'ocupació dels terrenys on s'havien d'implantar les infraestructures, propietat d'una societat de propietaris, a canvi de dotar el poble de subministrament elèctric, aigua

[432] «La història és sempre la mateixa: algú munta una estació d'esquí i, en contrapartida, què fa? Comprar uns terrenos que són erials, es requalifiquen, es donen com a edificables i això compensa. Quan més bé muntes les remuntes, més bé vens els terrenys. I aquesta és la idea d'una estació d'esquí: no n'hi ha una altra per sobreviure. És a dir: les ferros mai són rentables. Mai» (ESP05).

[433] El relat que proporciona Flora Cadena, promotora de l'estació de Llessui, sobre el context en que sorgí aquesta iniciativa, és prou eloqüent: «Aquí dalt, a Sort, Llessui, Rialp..., era tot buit, no hi quedava gent, se n'anaven a Barcelona. [La idea sorgí de veure] aquest país encallat, que és un puesto preciós de naturalesa i no hi ha habitants, i que tothom marxa, i que s'ha de mirar a veure si es pot pujar el país» (Jiménez, 1999: 86-87).

[434] De la mateixa manera que havia fet a principis de segle a la Val d'Aran i la Molina, el Centre Excursionista de Catalunya organitzarà a Espot a primers dels anys cinquanta uns cursos d'esquí dirigits als nens de la localitat així com el primer concurs a escala comarcal que actuaran com a antecedent de la implantació de l'estació.

corrent i clavegueram. Pirineus-Espot SA, per la seva banda, va fer-se amb una concessió similar a canvi del pagament d'una quantitat de diners per cada casa, en pertànyer els terrenys on s'havia de construir l'estació a una comunitat integrada pels representants de les cases de la localitat. En aquest cas, la intervenció de l'ajuntament va ser determinant per vèncer algunes resistències.

El suport governamental a l'estació de Llessui estava condicionat a la construcció prèvia d'un gran hotel a la zona. Els mateixos promotors, paral·lelament a la realització dels estudis previs per la instal·lació dels remuntadors, van iniciar les obres de l'Hotel Condes del Pallars a Rialp que, amb 170 habitacions, és encara ara l'equipament hoteler més gran de tota la comarca. Set anys després d'inaugurar-lo, la mateixa empresa va construir dins del nucli de Llessui un segon hotel amb 35 habitacions (Can Massa) i diversos blocs d'apartaments.

Els interessos immobiliaris de l'estació d'Espot van ser des del primer moment encara més explícits. A banda de l'empresa promotora de les instal·lacions per a la pràctica de l'esquí, els mateixos socis van constituir una segona societat (Pirineus-Espot, SA) que havia d'ocupar-se de desenvolupar els seus projectes constructius. Aquests es concretaven, d'una banda, en la urbanització de l'àrea situada a la base mateixa de l'estació (on es preveia una superfície edificada d'unes 20 ha, en edificis de fins a deu pisos, i amb una capacitat per allotjar-hi 10.000 persones) i, de l'altra, en la promoció d'una segona urbanització dins mateix de l'àrea protegida pel Parc Nacional. Amb aquesta finalitat, havien adquirit una finca a tocar de l'estany de Sant Maurici i pensaven vendre'n parcel·les per construir-hi habitatges unifamiliars i explotar, alhora, el subministrament dels serveis en aquest sector. L'abast d'aquestes pretensions es va veure notablement reduït per la força de les circumstàncies: una campanya pública d'oposició encapçalada per diverses entitats excursionistes va aconseguir aturar les construccions a l'interior del parc (Folch, 1988: 484), mentre que els problemes empresarials van acabar limitant el nucli urbà que s'havia previst construir als peus de l'estació a un hotel de 78 habitacions, un grup de 86 apartaments i uns pocs xalets.

Mateu (1983: 280) diu que la posada en marxa de les dues primeres estacions pallareses comportarà un període d'inversions i activitat en obres de construcció i reforma que es prolonga entre els anys 1966 i 1978: es construeixen diversos xalets a Rialp i Bernui, dos hotels a Altron, dos més a la vall de Soriguera, un a Llessui i un altre a Tírvia, s'edifiquen diversos blocs d'apartaments i d'habitatges a Sort, Llavorsí i Esterri d'Àneu... Una part de les noves construccions estava

orientada a cobrir les necessitats residencials sorgides del procés migratori que es produeix des dels pobles més petits a les poblacions del fons de la vall principal, així com les associades als treballs hidroelèctrics. No obstant això, l'ús turístic i les segones residències començaran a adquirir, a partir d'aquest moment, un gran protagonisme en el mercat immobiliari pallarès.

El nombre d'esquiadors dels primers anys d'activitat mostren unes xifres modestes, en correspondència amb les dimensions també petites dels complexos, però amb una tendència general a l'alça.[435] Cal tenir en compte que el primer turisme de neu del país té, en aquell moment, un caràcter relativament elitista. A diferència de l'afluència més gran que es registra durant l'estiu, que aleshores comportava molt poca despesa per visitant (és el moment que començaran a proliferar els càmpings en moltes localitats de la comarca), el turisme hivernal té un impacte econòmic considerable.

Les temporades 1979-80 i 1980-81, a causa de la manca de neu, l'estació de Llessui només pot obrir un total de quaranta dies i entra en una crisi que s'agreuja encara més els anys següents, fins que el 1983 l'empresa haurà de tancar les instal·lacions. Després de veure's afectada per la fallida de Banca Catalana, i d'obrir encara al 1986-87 a mans d'una altra societat, l'estació va tancar definitivament la temporada 1988-89. La falta reiterada de neu, que alguns atribueixen a la poca idoneïtat de l'emplaçament elegit per ubicar les instal·lacions, però sobretot els problemes de gestió, que es va basar en unes inversions inicials molt limitades, van contribuir al fracàs empresarial, i social, de l'estació. Avui els remuntadors i els edificis de serveis, obsolets i inservibles, resten escampats per la muntanya de Llessui com a testimonis muts d'aquesta fallida en el paisatge. El mateix passa, dins del nucli de població, amb l'edifici de l'antic hotel, avui també en un estat avançat d'abandonament.

L'estació de Super Espot, per la seva banda, encara que ha aconseguit mantenir-se en funcionament fins avui, ha passat en els quaranta-cinc anys de la seva existència per nombroses crisis empresarials i diversos canvis de propietaris, fins que en les últimes temporades la seva supervivència ha estat possibilitada pel suport financer de la Generalitat. Si bé les xifres de visitants es disparen als anys noranta

[435] D'acord amb el Pla Comarcal de Muntanya, entre les temporades 1975-76 i 1978-79, quan ambdues estacions es troben en plena expansió, el nombre de visitants a Llessui passa de 27.355 a 45.124 i a Super Espot de 23.251 a 30.406 persones (Prat, 1991).

(fins assolir les 294.800 persones en la campanya 1996-97), aquest increment no es deu solament a l'eixamplament de la base social de l'esquí i les millores en la xarxa viària, sinó també a una estratègia empresarial consistent a potenciar el públic escolar per assolir uns nivells d'ocupació que permetin rendibilitzar l'activitat. L'impacte econòmic que genera aquest públic, això no obstant, té un abast molt limitat, quasi concentrat als serveis que s'ofereixen al peu mateix de l'estació. En la temporada 2003-04 el nombre d'abonaments venuts va ser d'uns 40.000.

L'anomenat turisme blanc, lligat a la pràctica de l'esquí, no constitueix la totalitat de l'activitat turística que hi havia al Pallars Sobirà fins a mitjan anys vuitanta, però sí que representarà el seu motor principal. La generalització de les vacances i dels vehicles particulars incidirà particularment també en un increment continuat del turisme d'estiu, associat a les infraestructures d'allotjament temporal de la comarca (hotels i càmpings), però també als apartaments i les cases de segona residència. La rehabilitació dels antics habitatges s'incrementa notablement, promoguda tant per part d'un públic ampli que elegeix els pobles de muntanya davant de la saturació de les destinacions del litoral com, d'una manera particular, per descendents dels antics emigrants que elegeixen els llocs d'origen de les seves famílies per al seu estiueig. Juntament amb les noves construccions que comencen a proliferar en les poblacions mitjanes enllaçades per la principal artèria viària de la comarca, una part considerable dels pobles petits que unes dècades abans havien patit l'emigració d'una manera més intensa rebran també l'impacte de les obres de reforma i millora i recuperaran una certa vitalitat durant algunes setmanes l'any. Fora de les vacances i alguns ponts, això no obstant, els apartaments i les cases rehabilitades romanen tancades la major part del temps.

Sense arribar a assolir les dimensions d'altres llocs i, arran de la seva mateixa escala, donant lloc a uns efectes molt localitzats, les estacions d'esquí, com la resta d'aprofitaments dels recursos naturals que s'han succeït històricament en el territori de la comarca, generaran uns impactes tan directes com indirectes que s'inscriuran en el paisatge de les seves muntanyes. L'impacte ambiental de les estacions s'evidencia sobretot en fondre's la neu i quedar les seves infraestructures a la vista (remuntadors, serveis auxiliars, sistema per a la producció de neu artificial, xarxa viària, superfícies destinades als aparcaments) així com pels resultats de l'ús i el manteniment de les pistes (compactació dels sòls, pèrdua de la cobertura vegetal, erosió, alteració dels pendents, moviments de terres, detonacions per evitar allaus). L'empremta ecològica de l'explotació de la neu d'acord amb el model implantat

al Pirineu, no obstant això, depassa els límits del domini esquiable per abastar, sobretot, les zones urbanitzades d'hotels, apartaments i habitatges unifamiliars que s'hi associen. En aquest sentit, el Pallars Sobirà ha acabat reproduint sovint el mateix model urbanístic aplicat abans en llocs com la Cerdanya, la Val d'Aran o Andorra, basat en la construcció de nuclis amb una alta densitat d'edificis que adopten uns patrons estètics i una escala que alteren d'una manera considerable el paisatge i els sistemes naturals de la muntanya.

El monocultiu turístic

En els últims trenta anys, la indústria turística al Pallars Sobirà passarà per un procés de diversificació notable i deixarà d'estar limitada a unes poques localitats per acabar abastant sectors cada cop més amplis del territori comarcal. La intensificació del model implantat durant l'etapa anterior serà l'element més destacat en aquest procés i aquell que tindrà una repercussió més gran tant a escala social com ambiental. L'esquí ha continuat tenint un paper destacat en l'especialització turística de la comarca, però ha perdut part del seu protagonisme anterior.[436] Juntament amb el manteniment de l'estació d'Espot i el tancament de la de Llessui, des de mitjan anys vuitanta la comarca ha estat objecte de diverses iniciatives relacionades amb l'explotació turística de la neu tot i que amb uns resultats generalment poc reeixits. L'obertura de Port Ainé al vessant occidental del Pic de l'Orri (dins del terme municipal de Rialp), la temporada 1986-87, i l'ampliació del complex aranès de Baqueira Beret a la vall de la Bonaigua des del 1994 esdevindran els esdeveniments més rellevants en aquest sector, encara que les dues estacions seguiran després unes dinàmiques molt diferents.

Port Ainé sorgeix com una iniciativa empresarial de caràcter local. Si bé el seu projecte pretén corregir alguns dels problemes de les primeres estacions pallareses en aspectes com la seva major capacitat, la qualitat dels seus accessos o les infraestructures per a la producció de neu amb canons, també haurà d'afrontar nombrosos problemes de gestió i acabarà mantenint-se oberta fins avui, com la d'Espot, mercès a la intervenció de l'Administració pública. Arran de les denún-

[436] El Pla Director de les Estacions de Muntanya (Nel·lo, 2006), elaborat per la Generalitat, ofereix algunes xifres que permeten valorar el pes del sector a la comarca. La temporada 2003-04 les estacions pallareses van vendre en conjunt 250.000 forfaits, generaven una ocupació directa d'entre 160 i 200 llocs de treball i gestionaven més del 10% de les places hoteleres de la comarca.

cies presentades en un primer moment per IPCENA, entitat ecologista lleidatana, sobre la seva afectació en una zona boscada de gran interès ambiental, es van limitar els plans immobiliaris amb què l'empresa promotora pretenia rendibilitzar la seva inversió (i que incloïa la construcció de dos hotels, amb un total de 200 places, i 300 apartaments). Al llarg de la dècada passada, l'estació va tenir una mitjana de 123.000 visitants per temporada (187.000 forfaits al 2003-04). Amb vuit remuntadors (dels quals, tres telecadires i tres telesquís) i 30 km de pistes, està considerada com una estació de grandària mitjana. Els seus promotors acabaran adquirint un alberg (les Estades, inaugurat el 1991, amb 284 places) i construint un sol hotel, situat a peu de pistes (Portainé 2000, de 84 habitacions).

El creixement de Baqueira Beret cap al terme d'Alt Àneu, per la seva banda, sorgeix com un projecte d'expansió de l'estació aranesa. A finals del 1994 va entrar en funcionament un telecadira al cap del port de la Bonaigua que comportava l'ampliació de les pistes en 8 km i l'obertura d'una àrea de serveis. Un altre cop, però, l'objectiu perseguit per la iniciativa era promoure noves construccions, en aquest cas al vessant pallarès (que en aquell moment es considerava pràcticament inexplotat en contrast amb la saturació immobiliària del Naut Aran), a partir de facilitar l'accés a l'estació des d'una cota d'altitud més baixa. L'Ajuntament d'Alt Àneu estava interessat a beneficiar-se de la implantació de l'estació al municipi, però procurant que la urbanització prevista donés lloc a un creixement dels nuclis de població ja existents i no a crear-ne de nous. La venda de 40.000 m^2 de sòl rústic a Sorpe, uns terrenys que després serien requalificats per poder-hi construir, era un dels factors crucials de l'operació.

Paral·lelament a les estacions d'esquí alpí, a partir dels anys vuitanta sorgeixen diversos projectes per implantar estacions d'esquí nòrdic a la comarca. A banda dels circuits per a la pràctica d'aquesta modalitat que s'incorporen com una oferta complementària en totes les estacions d'esquí alpí, les iniciatives centrades en l'esquí de fons són Bonavé (Alòs d'Isil), Tavascan-Pleta del Prat (Tavascan), Pla de Negua (Esterri de Cardós) i Bosc Virós (Ainet de Besan). Es tracta sempre de plans impulsats des dels ajuntaments i que cerquen beneficiar-se del turisme hivernal en localitats situades a les valls laterals, amb unes instal·lacions que no requereixen unes fortes inversions en no precisar de remuntadors (i que tenen, per això mateix, un impacte ambiental molt més limitat que les estacions convencionals). En tots els casos, però, són projectes poc consistents i de molt petita escala, tant des d'un punt de vista empresarial com en relació amb el seu potencial per a l'activació

turística. Actualment, després que quasi totes aquestes estacions hagin mantingut una activitat intermitent, només es manté activa la de la vall Ferrera. L'estació de la Pleta del Prat, per la seva banda, ha seguit un procés particular. A finals dels anys noranta es va ampliar per incloure l'esquí alpí en la seva oferta, amb només dos remuntadors i 2,5 km de pistes. Tot i la seva escala reduïda, l'estació permet complementar altres ofertes turístiques igualment estacionals i prolongar d'aquesta manera l'activitat dels hotels de Tavascan (dos dels quals pertanyen al qui va ser alcalde del municipi entre els anys 1979 i 2011).

En qualsevol cas, la posició que ha assolit el Pallars Sobirà com a destinació turística en el curs de les últimes dècades no es deu directament a la seva oferta en el camp de l'esquí. Les estacions pallareses han arrossegat problemes empresarials que han impedit assolir un desenvolupament comercial com el registrat en altres comarques veïnes (que no només compten amb l'avantatge d'uns dominis esquiables molt més extensos i/o unes comunicacions millors sinó que han estat objecte alhora de projectes més consistents i d'inversions molt més importants). L'any 1986 va sorgir la iniciativa, força espontània en un primer moment, de promoure el descens col·lectiu de la Noguera Pallaresa amb llanxes pneumàtiques.[437] La repercussió que acabarà tenint aquesta activitat serà tan gran que donarà lloc al sorgiment d'una oferta inèdita fins llavors en el mercat turístic del Pirineu català (el ràfting), comportarà el desenvolupament de tot un sector d'activitat (l'anomenat *turisme d'aventura*) i contribuirà a difondre a un públic definitivament ampli la identificació de la comarca amb les pràctiques de lleure associades al medi natural de la muntanya.[438]

En endavant, aquesta esdevindrà la principal imatge de marca del Pallars Sobirà i la que condicionarà més, a cops d'una manera indirecta, la seva posició dins del sector turístic. En molt pocs anys, no només es consolida una oferta àmplia i estable en aquest terreny, sinó que el seu èxit afavorirà el sorgiment d'altres iniciatives empresarials i una diversificació considerable de les activitats (amb pràctiques fluvials com l'*hidrospeed*, el descens en canoa o el *bus-bob*, o fora del riu, com el salt de pont, el descens de barrancs o les excursions en cavall, entre moltes altres especialitats). Totes

[437] En realitat, l'aprofitament esportiu del riu a la comarca és molt anterior: el 1964 s'organitzava a Sort el primer Ral·li Turístic Internacional de la Noguera Pallaresa, competició de piragüisme en aigües braves. Enguany s'ha celebrat la seva cinquantena edició.

[438] Malgrat la seva especificitat, l'auge d'aquesta mena de pràctiques associat al turisme és paral·lel al que es dóna també a França (Campillo i Font, 2004).

desenvolupen alguns dels valors amb els quals s'associa el ràfting: pràctiques a l'aire lliure, amb un component més lúdic que no esportiu, que impliquen la vivència de sensacions noves i intenses, i un contacte directe amb els elements de la natura. El creixement ràpid que va experimentar el turisme d'aventura en molt pocs anys va facilitar que sorgissin iniciatives poc viables des d'un punt de vista comercial i que hi hagués una relativa inestabilitat durant una primera etapa. Amb el temps, les empreses han tendit a posicionar-se d'acord amb criteris d'escala o brindant una oferta complementària en forma de paquets integrats que, juntament amb les activitats contractades, inclouen l'allotjament i la manutenció.

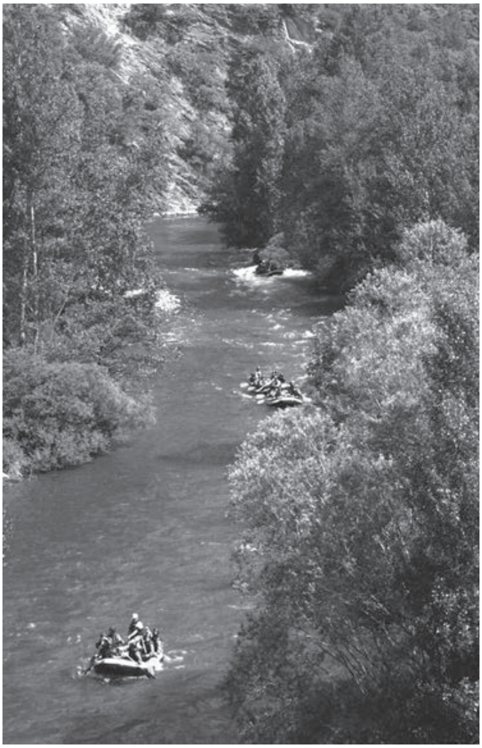

Ràfting a la Noguera Pallaresa, Llavorsí. Autor desconegut (Diputació de Lleida). Any: 2006. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

Les poblacions situades en el tram inferior de la Noguera Pallaresa (especialment Llavorsí, Rialp i Sort), aquell que ofereix unes millors condicions per efectuar els descensos pel riu, són les que rebran un impacte més gran pel desenvolupament d'aquest sector, amb un increment notable dels serveis i les places d'allotjament turístic. A més, la seva temporada, que se sol situar entre els mesos de maig i setembre (d'acord amb el calendari del desglaç), permet complementar l'estacionalitat de l'anomenat *turisme blanc*. La incidència ambiental d'aquestes pràctiques, d'altra banda, en no precisar d'unes infraestructures específiques, depèn sobretot de la freqüentació que generen en determinats espais. Les empreses han establert un acord amb Endesa perquè les centrals hidroelèctriques efectuïn els seus desembassaments coincidint amb les hores més convenients per efectuar els descensos.

El foment de les activitats en contacte amb la natura, tot i que no necessàriament associat a les empreses que exploten aquesta mena de serveis, ha generat als últims anys l'aparició d'altres pràctiques que tenen un efecte molt més erosiu i pertorbador dels sistemes naturals i que han hagut de ser progressivament regu-

lades. La circulació camp a través amb motos i *quads* o seguint les pistes forestals amb vehicles tot terreny tenen un impacte ambiental evident. Però altres activitats que d'entrada resulten menys danyoses poden arribar també a esdevenir problemàtiques quan passen a ser objecte d'un seguiment massiu (com l'ús de bicicletes de muntanya, que s'ha hagut de limitar a l'interior del Parc Nacional).

Patrimonialització de la natura i la cultura

El procés de patrimonialització de la natura, que té el seu major exponent a la comarca en la proliferació de les figures de protecció ambiental, no és aliè a la identificació que s'ha fet del Pallars Sobirà com a exponent genuí d'un país de muntanya. Les transformacions de les comarques pirinenques que han rebut des de més antic els impactes del turisme resulten sovint molt evidents. La implantació més tardana d'aquest sector d'activitat a les muntanyes pallareses constitueix, en aquest sentit, un avantatge en un context caracteritzat per una forta competència. Juntament amb els espais naturals protegits establerts per l'Administració pública, l'any 2002 es va obrir, a l'antic terme de Son (i que quedarà dins la zona perifèrica del Parc Nacional quan s'aprovi l'ampliació prevista), un centre destinat a promoure activitats d'educació ambiental per iniciativa de l'obra social de Caixa Catalunya. Aquest equipament, anomenat inicialment Planes de Son - Centre de Natura i Desenvolupament Sostenible dels Pirineus,[439] ocupa un gran edifici de nova planta construït fora del nucli urbà. L'entitat financera esmentada va adquirir les finques de diversos particulars i va obtenir de l'Ajuntament d'Alt Àneu la gestió d'una part dels terrenys municipals així com d'altres facilitats per implantar-se al terme. La seva activitat gira entorn de l'oferta d'activitats dirigides a un públic familiar i escolar, sobretot a partir d'itineraris naturalístics. Tenint com a objectiu «sensibilitzar la societat envers el desenvolupament sostenible i la conservació de la natura i el paisatge», el centre de natura de Son permet una rendibilització en mans privades dels valors patrimonials atribuïts a la muntanya.[440] L'any 2007 va registrar 16.000

439 Els problemes financers de Caixa Catalunya han comportat, juntament amb altres canvis en el seu mateix estatut i en el funcionament de la seva obra social, que aquest equipament s'anomeni ara Món Natura Pirineus i depengui de la Fundació Catalunya-La Pedrera.

440 Món Natura Pirineus disposa d'un centre de fauna de 6 ha que, a banda de recuperar exemplars de fauna autòctona amb problemes de viabilitat i mostrar-los als visitants (ara hi ha animals d'onze espècies diferents: cabirol, teixó, geneta, guineu, isard, linx, gall fer, gat salvatge, fagina, marta i trencalòs) es planteja intervenir en la «reintroducció d'espècies emblemàtiques» amb el vistiplau de

pernoctacions.[441] La concreció del projecte, en tot cas, ha estat discutida atès que comercialitza una idea de patrimoni natural que es contradiu amb l'impacte ambiental que genera el mateix equipament com a infraestructura turística.[442]

Igualment com els sistemes naturals i el paisatge han passat a considerar-se com a mercaderies en el context de les noves demandes del mercat, elements concrets que s'associen a la cultura tradicional pallaresa són avui també posats en valor i potenciats, com a productes destinats al consum turístic, en el marc d'un procés de patrimonialització de la cultura. Aquesta evolució no és un fet particular del Pallars Sobirà sinó que es relaciona amb altres fenòmens de caràcter global (Del Mármol, 2012; Del Mármol, Frigolé i Narotzky, 2010; Kirshenblatt-Gimblett, 2001; Roigé i Frigolé, 2010). Les formes que ha adoptat l'especialització econòmica de la comarca en el turisme, això no obstant, han contribuït d'una manera destacada a fer que aquesta recolzi d'una manera important en la patrimonialització de la natura i la cultura.

Des de mitjan anys vuitanta la comarca ha experimentat una proliferació d'iniciatives que proclamen una voluntat de posar en valor elements i aspectes culturals concrets. Aquestes no es limiten a les mostres d'art religiós, sobretot medieval, que ja havien estat destacades des de molt abans, i que en alguns casos havien estat objecte de protecció com a béns patrimonials. La noció de patrimoni cultural s'ha estès per abastar aspectes d'un passat no necessàriament remot i de caràcter artístic (estètic i culte) i que es relacionen amb les formes de vida locals i les seves manifestacions més específiques. Enfront dels elements propis d'una concepció elitista de la cultura i el patrimoni, es destaquen en aquest context els

---

l'Administració. Entre els seus projectes hi figura la reproducció i reintroducció del linx, considerat «una peça necessària per al trencaclosques pirinenc [...]. El seu retorn no farà més que restablir una situació natural. Com a superdepredador, el linx ajuda a controlar les poblacions d'altres depredadors [i] actua com a agent controlador i evitador de malalties».

441 La iniciativa no ha satisfet les expectatives de fomentar l'activitat econòmica de la zona: el personal contractat és majoritàriament de fora de les valls d'Àneu, no adquireix tampoc a la zona els serveis que requereix i els visitants passen de llarg dels pobles per arribar-hi: «En un principi van dir que agafarien gent d'aquí però [...] fa molt funcionament a part. No hi ha una interrelació gaire estreta amb els veïns [...]: es va fer un dia de portes obertes quan es va inaugurar i ja està» (ALT07).

442 «El projecte inicial era una cosa [però] del que van dir al començament al que han fet no s'assembla en res. Al principi, ens van vendre la moto [...]: era un centre mediambiental, sostenible, que en teoria a dalt no s'hi podrien pujar vehicles perquè seria un puesto preservat [...]. Quan ja van aconseguir tot el que volien, els terrenys, llavors ho van canviar tot: que la carretera pugés cap allà dalt per a que poguessin pujar els cotxes [...]. Ells protegeixen la natura? Si són els primers que no compleixen!» (ALT16).

objectes d'ús quotidià, en especial aquells que es relacionen amb la vida domèstica i les activitats econòmiques. Museus, fires, exposicions i llibres contribuiran a subratllar el caràcter genuí de les poblacions locals i la seva cultura, per mitjà d'aquells aspectes que fan referència sobretot a la relació amb la natura, l'obtenció de la subsistència i la sociabilitat local, construint i projectant, d'aquesta manera, una imatge d'autenticitat.

L'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, a la vegada que cristal·litzava amb la seva creació el 1994 un moviment de dinamització cultural encapçalat per sectors locals (sobretot, per part de joves pallaresos que retornen a la comarca després de la seva formació universitària), esdevindrà un dels referents principals d'aquest procés de patrimonialització. La seva concepció, innovadora en el seu moment en el context del Pirineu català, partirà d'algunes idees que repetiran després altres iniciatives posteriors. D'una banda, la idea que el patrimoni cultural té un valor d'ús per a la cohesió social, la projecció exterior i el mercat turístic. Segon, que aquest patrimoni no es limita als objectes litúrgics ni els béns culturals definits per la seva bellesa o la seva raresa, sinó que abasta qualsevol altre element que es relacioni amb una concepció àmplia de la cultura. Tercer, en el Pallars Sobirà, aquests objectes i manifestacions no es poden encabir sempre a l'interior de sales i vitrines, sinó que més sovint han de ser apreciats per força en els seus propis emplaçaments, on poden ser contextualitzats i adquireixen sentit.

Les iniciatives museològiques consolidades, vint anys després, no són tantes com ho faria pensar el volum de projectes que han proliferat en tot aquest temps. Davant dels equipaments que requereixen un finançament de caràcter regular, als últims anys s'han fet molt més habituals les accions puntuals i aquelles que no comporten despeses de personal, en especial les fires i els itineraris senyalitzats.[443] La materialització de les propostes ha respost sovint a una intervenció de l'Administració pública que adquirirà, d'aquesta manera, un gran protagonisme. Davant

[443] Són iniciatives recents, algunes encara poc consolidades, les fires del ferro d'Alins, d'artesania de Peramea i d'Escaló, dels oficis menestrals de Rialp, o la mostra de formatges artesans de Sort. Altres convocatòries pretenen una actualització de les antigues fires ramaderes de tardor (Sort, Tírvia, Esterri d'Àneu, Llessui) per a la promoció de productes artesans. Entre els recorreguts senyalitzats hi destaquen els espais de memòria del Memorial Democràtic (a la comarca hi ha dotze espais patrimonialitzats, més de la meitat dels que hi ha en el conjunt del Pirineu, sobretot búnquers i rutes transfrontereres) o els camins antics recuperats (Piqué, Català i Tutusaus, 2007-08). L'última iniciativa en aquest sentit són les rutes del projecte *Perseguits i salvats*, a partir dels llocs de pas emprats pels fugitius del nazisme (sobretot jueus) durant la Segona Guerra Mundial.

de les inversions d'una certa consideració fetes per part de la Generalitat, moltes altres actuacions han estat impulsades pels mateixos municipis (en un i altre cas, sovint, com a estratègies dirigides a captar fons europeus per al desenvolupament rural). El mapa resultant, en qualsevol cas, no respon a una planificació a escala comarcal i mostra una distribució geogràfica i unes preferències temàtiques (a banda d'una diversitat significativa quant a les formes de gestió dels equipaments) que reflecteixen justament la falta d'una perspectiva de caràcter general (Idapa, 2008).

Més enllà dels equipaments relacionats amb la custòdia i la difusió dels béns materials, el mateix procés de patrimonialització de la cultura abasta també altres manifestacions que han estat objecte d'una posada en valor similar i que es relaciona igualment amb la posició que ha anat adquirint el patrimoni dins del mercat turístic. Sovint, les actuacions relacionades amb aspectes del patrimoni immaterial estan impulsades per les mateixes institucions museològiques. És tant el cas de l'Ecomuseu dels Pastors, amb un programa d'activitats que impliquen una patrimonialització de les pràctiques ramaderes, com d'una manera més àmplia, de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu. Hi destaquen molt especialment, en aquest capítol, algunes festes populars, productes alimentaris i plats de cuina de base local així com altres artesanies.

Tot i tractar-se generalment d'iniciatives puntuals, de petita escala, l'establiment d'alguns tallers i obradors marca un canvi de tendència i està contribuint a revitalitzar alguns nuclis de població.[444] La constitució d'entitats destinades al foment de la producció alimentària de qualitat és també indicativa d'aquest mateix procés (com ara l'associació de ramaders de vaca bruna o l'entitat gastronòmica La Xicoia).

De la mateixa manera, el desenvolupament que ha registrat l'anomenat *turisme rural* en els últims anys no és un fenomen que pugui deslligar-se d'una tendència que posa en valor paisatges suposadament poc alterats i trets culturals pretesament tradicionals i genuïns com a noves mercaderies i apunta també a una tendència cada cop més significativa. Entre els anys 1987 i 2012, es passa de 3 a 91 establiments d'allotjament pertanyents a aquesta categoria (de 30 a 684 pel que fa al nombre de places), fins assolir una quarta part de l'oferta de les comarques de l'Alt Pirineu (Guardia, 2008).

[444] Cal remarcar, entre altres, els catàlegs dedicats als productes agrícoles locals (Arribas, Abizanda i Domingo, 2011) i a les artesanies alimentàries (Consell Comarcal, 2011), aquest darrer dins la campanya *Del tros al plat*, així com les activitats entorn de la llana de l'Associació Obrador Xisqueta.

Taula 17. Equipaments culturals i recursos patrimonials, 2013

Municipi	Recurs	Temàtica	Poble	Situació	Observacions
Alins	Serradora d'Àreu-Museu de la Fusta	Industrial	Àreu	Centre d'interpretació	Museu de la Ciència i la Tècnica
	Centre d'Interpretació de l'Excursionisme	*Història*	*Àreu*	*En projecte*	*Parc Natural de l'Alt Pirineu*
	Centre d'Interpretació de la Farga	*Industrial*	*Alins*	*En projecte*	*Parc Natural de l'Alt Pirineu*
	Centre d'Interpretació de la Fauna Pirinenca	*Ciències naturals*	*Bosc de Virós*	*En projecte*	*Parc Natural de l'Alt Pirineu*
Alt Àneu	Serradora hidràulica	Industrial	Alòs d'Isil	Centre d'interpretació	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Església de Sant Joan	Monument	Isil	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Casa de l'Ós	Ciències naturals	Isil	Centre d'interpretació	AccióNatura i PNAP
	Centre d'Interpretació del Romànic	*Art*	*Isil*	*En projecte*	*Parc Natural de l'Alt Pirineu*
	Conjunt Monumental de Son	Monument	Son	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Les Planes de Son	Centre de natura	Son	Centre de natura	Fundació Catalunya-La Pedrera
	Conjunt Arqueològic de València d'Àneu	Arqueologia	València d'Àneu	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
Baix Pallars	Monestir de Santa Maria de Gerri	Monument	Gerri de la Sal	Visites	
	Planter de Gerri	*Ciències naturals*	*Gerri de la Sal*	*Tancat*	*Forestal Catalana*
	Salins de Gerri de la Sal	Industrial	Gerri de la Sal	Visites	
	Museu de Gerri de la Sal-Alfolí	Industrial	Gerri de la Sal	Centre d'interpretació	Museu de la Ciència i la Tècnica
	Era d'Ortega	Centre cultural	Peramea	Activitats	
Espot	Casa del Parc	Ciències naturals	Espot	Centre d'interpretació	Parc Nacional
	Castell de Llort	Monument	Espot	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Torre de guaita	Monument	Espot	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
Esterri d'Àneu	Casa Gassia	Etnologia	Esterri d'Àneu	Museu	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Quadra de Casa Carma	Etnologia	Esterri d'Àneu	Col·lecció	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Ruta urbana a Esterri d'Àneu	Conjunt urbà	Esterri d'Àneu	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
Esterri de Cardós	*Museu Viu*	*Etnologia*	*Ginestarre*	*En projecte*	
Farrera	Centre d'Art i Natura	Centre cultural	Farrera	Residència d'artistes	

Municipi	Recurs	Temàtica	Poble	Situació	Observacions
la Guingueta d'Àneu	Monestir de Sant Pere del Burgal	Monument	Escaló	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Ruta urbana a la vila closa d'Escaló	Conjunt urbà	Escaló	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Centre d'Interpretació de les viles closes	Conjunt urbà	Escaló	Centre d'interpretació	
	Església de Sant Martí	Monument	Escalarre	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Monestir de Santa Maria d'Àneu	Monument	Escalarre	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Formatgeria la Roseta de Gavàs	Etnologia	Gavàs	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Búnquers de la Guingueta d'Àneu	Història	la Guingueta d'Àneu	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Església de Sant Pere	Monument	Sorpe	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
	Església de Sant Julià	Monument	Unarre	Visites	Ecomuseu de les Valls d'Àneu
Lladorre	Centre d'Interpretació de l'Aigua	Industrial	Tavascan	Centre d'interpretació	
Llavorsí	Església de Sant Serni	Monument	Baiasca	Visites	
	Centre d'Interpreació del Romànic	*Art*	*Baiasca*	*En projecte*	*Parc Natural de l'Alt Pirineu*
Rialp	*Molí de casa Bellera*	*Etnologia*	*Rialp*	*En projecte*	
	Castell de Rialp	*Monument*	*Rialp*	*En projecte*	
Soriguera	Vilatge medieval de Santa Creu	Arqueologia	Llagunes	Visites	
	Centre d'Interpretació de l'Arqueologia Medieval	*Arqueologia*	*Llagunes*	*En projecte*	*Parc Natural de l'Alt Pirineu*
Sort	Museu de les Papallones	Ciències naturals	Pujalt	Col·lecció	
	Ecomuseu dels Pastors de la Vall d'Àssua	Etnologia	Llessuí	Centre d'interpretació	Parc Nacional
	Presó-Museu del Camí de la Llibertat	Història	Sort	Centre d'interpretació	Memorial Democràtic
	Centre d'Interpreació del Romànic	*Art*	*Sort*	*En projecte*	
	Arquitectura en miniatura del Pirineu	*Art*	*Sort*	*En projecte*	
	Castell de Sort	*Monument*	*Sort*	*En projecte*	
Vall de Cardós	Església de Santa Maria	Monument	Ribera de Cardós	Visites	
	Centre d'Interpretació de la Guerra Civil	Història	Ribera de Cardós	Centre d'interpretació	Memorial Democràtic i PNAP

Font: Elaboració pròpia

El territori com a mercaderia

El creixement de les segones residències que registra el Pallars Sobirà en els últims 25 anys, no es pot considerar tampoc independent dels processos descrits sinó que, pel contrari, s'ha d'analitzar dins d'aquest mateix context. En efecte, la posició de la comarca en el mercat turístic no repercuteix únicament en els visitants més o menys esporàdics que faran ús, d'acord amb les seves preferències, dels serveis cada cop més diversificats que se'ls ofereix (esquí o restauració, museus o aventura, excursionisme o festes populars). L'associació entre el turisme interior i les segones residències forma part d'un model de desenvolupament molt específic que, en el cas del Pallars Sobirà, s'ha implantat també d'una manera relativament recent. La generalització de l'estiueig i el *boom* del sector immobiliari que ha patit el país fins fa pocs anys s'han traduït en el sorgiment d'un nombre considerable de promocions d'habitatges destinats a aquesta finalitat.

Tot i això, d'acord amb Gili (2003b), la qüestió de les segones residències no es relaciona estrictament amb l'oci i el turisme sinó que és un fenomen econòmic que té a veure sobretot amb els avantatges fiscals i les necessitats d'invertir el diner negre.[445] En paral·lel al procés pel qual els paisatges i determinats elements culturals del Pallars Sobirà han estat objecte d'una atenció particular i esdevingut mercaderies, la comarca ha viscut en pocs anys la implantació d'un gran nombre de construccions a través de les quals el seu mateix territori ha estat posat directament a la venda. Les promocions d'apartaments i d'habitatges unifamiliars s'han estès particularment als pobles més grans de la ribera (quatre de cada deu segones residències es concentren avui a Sort i Esterri d'Àneu, on s'han construït la meitat dels habitatges de nova planta de la comarca de l'últim quart de segle), però han acabat afectant altres nuclis petits que se situen a poca distància dels centres proveïdors de serveis o dels llocs on es concentra l'oferta destinada al consum turístic.[446]

[445] «Amb l'arribada de Baqueira, aquesta finca que era urbanitzable i que valia un milió, ara en val trenta. I aquesta que en valia deu, ara en val cent. I un pagès de València que es ven una finca, són dos-cents milions per una finca. És que el pagès es torna boig quan li diuen que li donaran dos-cents milions per una finca. És això el que ha canviat. Res més. Hi ha més feina? No» (ALT13).

[446] «Àneu és el valor que puja [...]: és la Cerdanya que ve, la segona Cerdanya [...]. Llavors la gent, quan hi ha una comarca emergent turísticament, tots aspiren a comprar aquí. Venen pisos al País Basc i a Madrid però no posen Esterri d'Àneu, posen Vall d'Aran perquè Vall d'Aran es coneix tant! Venen pisos amb el nom de Baqueira perquè tothom es guia per un nom. Això de Baqueira ha sigut un revulsiu terrible, i llavors la gent compra per veure què en poden treure» (ALT13).

Les noves construccions solen adoptar certs recursos formals que s'orienten a reproduir l'estètica de l'arquitectura local (com ara el revestiment de pedra dels murs o les cobertes de fort pendent acabades amb pissarra). La repetició en sèrie dels mateixos models constructius o la seva mateixa escala tenen, però, un fort impacte i alteren el paisatge d'una manera considerable (encara que, paradoxalment, el mateix paisatge de la comarca sigui un dels principals arguments de venda emprats en el mercat turístic).[447] La normativa urbanística vigent impedeix la creació de nuclis nous, però sovint tolera uns creixements que són desproporcionats en relació amb els habitatges existents o amb el volum de la població resident. Els efectes són particularment perversos en els pobles petits dels vessants que han esdevingut l'escenari d'algunes d'aquestes promocions (com ara València d'Àneu, Alòs d'Isil, Olp o Son, per citar-ne només alguns exemples), però les operacions immobiliàries d'una major magnitud se situen a la ribera (sobretot a Sort, Esterri d'Àneu, Rialp i Llavorsí), facilitades pel relleu, l'altitud i l'accessibilitat.

Visita guiada a Sant Pere del Burgal, Escaló.
Autor: Josep Tugues. Any: 2012. Ecomuseu de les Valls d'Àneu.

Les promocions d'habitatges de segona residència han capitalitzat una gran part de la conflictivitat associada al desenvolupament turístic recent entre partidaris i detractors del model implantat. La desproporció que hi ha entre les necessitats residencials de la població local amb el parc d'habitatges que es pretén

[447] La gestió d'aquesta contradicció flagrant constitueix un dels objectius explícits de la planificació urbanística (DPTOP, 2008).

conformar esdevé un dels arguments principals utilitzats en contra de les noves construccions.[448] La compatibilització entre les activitats productives tradicionals i les necessitats dels visitants, que confien a trobar els pobles de muntanya en correspondència amb el model idealitzat que s'han construït, esdevé també una causa de desacord cada cop més habitual.[449] El cert és que les noves construccions generen una activitat econòmica limitada. Si bé han permès revalorar els terrenys considerats urbanitzables (encara que els promotors i els intermediaris són els que s'acabaran enduent la major part del guany),[450] l'activitat laboral a què donen lloc les obres es concentra fonamentalment en el curs de la durada de les obres. A la vegada, els habitatges construïts provoquen una expansió dels nuclis que no té una traducció quant al creixement demogràfic: la seva ocupació està estimada en uns 15 o 18 dies l'any de mitjana.

Els serveis turístics, lligats a l'explotació d'aquesta oferta diversificada, conformen un sector d'activitat destacat a la comarca. Actualment (2012) el Pallars Sobirà acull 159 establiments dedicats a l'allotjament (35 hotels, 26 pensions i 98 cases de turisme rural), amb 3.583 places, als quals cal sumar-hi 21 càmpings amb 2.558 unitats d'acampada. Un altre cop, la distribució d'aquests serveis entre els municipis és molt desigual, i se'n dóna una concentració especial a les seves capitals. Quant a hotels i pensions, Sort en té 11 establiments, Esterri d'Àneu en té 9; Espot, 6; Alins, Rialp i Vall de Cardós, 5. En l'oferta de turisme rural hi destaca Soriguera amb 18 establiments, Alins amb 17, seguit de Rialp amb 12 i Baix Pallars amb 11. Els càmpings es concentren sobretot a Espot, on n'hi ha 5, i a Sort i Vall de Cardós, amb 3 en cada terme municipal. Les variacions en

448 En una de les manifestacions recents d'aquest conflicte, la plataforma Pallars Viu va presentar a l'abril del 2009 un recurs contra el Pla parcial urbanístic d'Isil. Baqueira Beret va obtenir l'autorització de la Generalitat per edificar 66 nous habitatges en una superfície similar a la del poble. L'entitat esmentada al·lega que Isil té ja més d'un 70% d'habitatges de segona residència i que la urbanització implicaria un altre increment del 60% (més de dos habitatges nous per habitant).

449 «El bestiar no hauria d'estar a dintre dels pobles com està ara amb les quadres i la palla perquè algun dia hi haurà un incendi i es cremarà mig poble. Els ajuntaments han de promocionar petits nuclis al costat del poble amb unes quadres que estigui centralitzat tot [...]. Per mi això és bàsic [...] per tenir els pobles ben nets, que la terra no se'n vagi a les clavegueres, que el bestiar a dintre entren i surten les vaques cagant-se, pixant-se per fora, hauran d'estar nets» (ALT05).

450 Les expectatives de negoci impulsen estratègies diferents entre els propietaris de parcel·les. Un propietari d'Espot explica que va estar a punt de vendre els seus camps: «Encara els tinc. No me n'he venut cap jo. Potser sóc l'únic que no m'he venut res [...] A la Vall d'Aran els primers que van vendre es van fer rics, però els que venen ara es fan milionaris. Si no et fan falta, els quartos no demanen pa» (ESP09).

Gràfica 7. Habitatges construïts de nova planta al Pallars Sobirà, 1987-2012

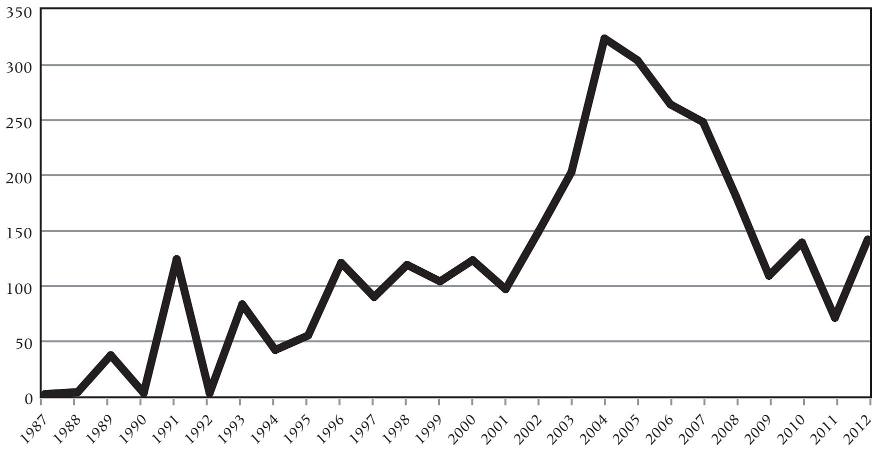

Font: Idescat

l'ocupació al llarg de l'any són indicatives del caràcter dependent de la comarca en relació amb el mercat.

Les millores locals en infraestructures i serveis segueixen responent molts cops a les necessitats associades amb la indústria turística. En aquest sentit, per exemple, la concentració de les principals obres viàries en l'anomenat Eix del Pallars ha permès apropar la comarca als llocs de procedència dels seus visitants (especialment a l'àrea metropolitana de Barcelona), i afavoreix també la comunicació a llarga distància. La resta de carreteres, aquelles que penetren a les valls secundàries i faciliten la integració dels pobles i la seva relació, es mantenen mentrestant en un estat comparativament molt més precari. Amb tot, i malgrat no ser-ne la destinatària principal, la població local s'acaba beneficiant també del procés general de millora dels serveis públics.[451]

[451] D'acord amb l'opinió d'un veí de Son, «El centre [de les Planes], per nosaltres molt bé. Tenint el centre allà damunt tenim la carretera sempre llímpia. Si no fos aquell centre, cau un metre de neu i la carretera es queda allí que ningú te la va a treure» (ALT01). Passa el mateix amb la carretera entre Sorpe i Borén, projectada d'antic però activada arran de l'ampliació de Baqueira: «És casualitat però aquesta carretera servirà molt per connectar la vall d'Isil [...] amb la vall de la Bonaigua. Aquesta connexió és vital perquè si a la Vall d'Aran hi ha serveis bàsics com hospitals i això, hi haurà molta gent que hi podrà anar [...]. Potser amb Baqueira s'ha accelerat el procés. De totes maneres serà una cosa bona» (ALT09).

En el transcurs del temps, les muntanyes del Pallars Sobirà han estat objecte de diversos usos que han tingut, en cada cas, diferents nivells d'impacte en la configuració dels seus paisatges. Històricament, els aprofitaments implicaven una explotació productiva dels recursos naturals que es destinava al consum de la població local o, eventualment, a l'exportació per satisfer la demanda d'un espai econòmic més ampli. La incorporació plena de la comarca en el mercat arrencarà amb l'explotació de la força hidràulica dels seus cursos fluvials. Aquesta adopta, però, un caràcter eminentment colonial: els rius pallaresos ofereixen unes condicions òptimes per a la producció d'electricitat, i aquesta energia es destina al desenvolupament industrial i urbà de la resta del país.

Després d'aquestes dues etapes (que es poden qualificar com a premoderna i moderna, respectivament), la comarca ha passat a proporcionar altres recursos que són igualment estratègics en el marc de la nova economia postindustrial.[452] L'especialització turística que registra l'activitat econòmica del Pallars Sobirà en els últims anys comporta la participació de la comarca en el mercat per mitjà de la venda de serveis relacionats amb el lleure (la major part dels quals són comercialitzats en forma de paquets), però també amb la mercantilització mateixa del territori a través de les segones residències. La incapacitat del mercat immobiliari per satisfer la demanda de la població local malgrat l'existència d'un parc d'habitatges que duplica les seves necessitats és, probablement, un dels símptomes més destacats de les conseqüències socials que té el model de desenvolupament imposat a la comarca. Els seus resultats ambientals i paisatgístics no són, en tot cas, menys paradoxals i preocupants.

[452] En aquest context, el paisatge s'ha convertit en una mercaderia que circula, com qualsevol altre bé o servei, a través del mercat. Els circuits que segueixen els taxis persegueixen satisfer les demandes dels visitants en aquest sentit. Els d'Alt Àneu, per exemple, tenen com a excursions més demanades les de Sant Maurici per Jou, d'Isil a Montgarri, Beret i la Bonaigua: «Hi ha uns miradors estupendos [...]. És una cosa que la gent aprecia. Les valls de la Vall d'Aran són molt boniques i les d'aquí, el Pallars, també. I això procuren de veure-ho» (ALT03).

La muntanya hipermoderna: paisatge i consum

A finals dels anys vuitanta, el Pallars Sobirà presentava nombrosos símptomes que evidenciaven una crisi profunda. Després de més d'un segle de declivi demogràfic, la població comarcal mostrava un envelliment notable i la major part dels seus antics pobles es trobava a les portes de l'abandonament definitiu. Les explotacions agropecuàries que encara es mantenien en actiu desenvolupaven les seves activitats sota l'amenaça de la falta de continuïtat generacional. Davant de l'absència d'alternatives econòmiques plausibles, tots els indicadors semblaven apuntar a un col·lapse social inevitable.

Vint anys després, fins a l'inici de l'actual crisi econòmica, aquesta comarca destacava pel seu creixent dinamisme i un gran potencial. La centralitat que ha adquirit l'activitat turística en aquest temps posa en evidència un procés de terciarització important. En les dues últimes dècades s'ha produït una eclosió i una consolidació del turisme massiu que es manifesta d'una manera especial a través de l'obertura d'estacions d'esquí i la proliferació de segones residències. Paral·lelament, el seu territori ha acollit nombroses iniciatives dirigides a la patrimonialització d'alguns dels seus trets naturals i culturals més rellevants i presenta una concentració significativa d'àrees protegides i de museus sobre les formes de vida tradicionals.

Aquests dos moments sintetitzen un procés de llarg abast en el qual l'espai físic de la comarca ha exercit un protagonisme destacat. Fins fa poc més de mig segle el territori pallarès oferia els recursos naturals necessaris per al sosteniment de la població local, que es basava bàsicament en una producció agropecuària orientada per la lògica de l'autoconsum. En el marc de la nova economia és el territori mateix el que s'ha convertit en una mercaderia d'alt valor destinada a satisfer les demandes procedents del mercat turístic. Els traços d'aquesta transformació han quedat inscrits en el paisatge de la muntanya que, lluny de constituir un mer element escenogràfic i d'assistir de forma passiva als esdeveniments esmentats, reflecteix, a través de la seva mateixa configuració, els factors que han propiciat el canvi.

La declaració en pocs anys d'un nombre considerable d'espais naturals protegits, la implantació de diverses estacions d'esquí i la proliferació d'apartaments i habitatges unifamiliars destinats a segones residències són sens dubte alguns dels trets més destacats del paisatge contemporani del Pallars Sobirà. Aquest fenomen testimonia el procés de terciarització experimentat per la comarca i permet identificar la seva posició en el marc de l'economia postindustrial que caracteritza la Catalunya contemporània.

El sorgiment d'iniciatives destinades a posar en valor espais naturals i elements culturals mitjançant processos de patrimonialització és un fenomen associat a la redefinició contemporània dels territoris rurals. En el marc de l'economia industrial, aquests territoris havien proporcionat primeres matèries, mà d'obra i eventualment energia, que eren necessàries per al desenvolupament de les àrees urbanes. La globalització econòmica ha afavorit la transferència d'aquestes funcions a regions virtualment molt més allunyades dels nuclis urbans del primer món. En aquest context, les zones rurals, prolongant la seva posició anterior de dependència, tendiran a redefinir el seu paper en el mercat del lleure urbà.

Les regions de muntanya es configuren com a espais amb un alt potencial per participar en aquesta economia de serveis vinculada al temps lliure. Arran de la seva marginalitat en la industrialització, el seu territori sol presentar uns nivells baixos d'ocupació i aprofitament. D'aquesta manera, es tracta d'àrees especialment capacitades per atendre dos tipus de demandes que conflueixen en l'economia turística. D'una banda, tenen un atractiu important per a aquelles activitats que requereixen disposar de grans extensions de territori, com ara els complexos destinats a la pràctica d'alguns esports, les polítiques conservacionistes i les promocions immobiliàries. D'altra banda, atorguen una certa legitimitat a aquells productes de consum que basen el seu valor de mercat en la referència al passat i la idea d'autenticitat, com passa amb els aliments amb denominació d'origen o les artesanies locals, però també amb els museus etnològics i els monuments històrics.

El conjunt de figures de protecció ambiental afecten avui més de dos terços de la superfície del Pallars Sobirà. Els espais naturals protegits s'estenen per les capçaleres de les valls i inclouen fonamentalment zones boscoses, cursos fluvials, pendents improductives, planes herbàcies i cims rocosos. L'absència d'assentaments humans així com d'un aprofitament intensiu dels recursos naturals en zones àmplies de la muntanya ha facilitat una implantació ràpida i relativament poc conflictiva de les mesures conservacionistes i ha afavorit la seva identificació amb un paisatge

suposadament natural i primigeni que és objecte d'una alta valoració (i que la promoció turística s'encarregarà de subratllar).

Aquests trets són els mateixos que han facilitat també la implantació dels complexos turístics. Juntament amb unes condicions climàtiques favorables, les estacions d'esquí alpí requereixen grans extensions de terreny lliures en zones d'altitud. El Pallars Sobirà acull una concentració notable d'estacions hivernals. La proliferació d'àrees protegides, deguda a accions promogudes per l'Estat, i d'estacions d'esquí, vinculades a la iniciativa privada, no solament comparteixen unes mateixes necessitats espacials sinó que s'orienten també al mateix objectiu socioeconòmic. Parcs i pistes són productes per al consum turístic, estratègies diferents a través de les quals el territori és convertit en una mercaderia. El creixement urbanístic intens que han experimentat als últims anys les poblacions pallareses és el resultat principal d'aquest procés.

La ràpida implantació de l'economia turística, tanmateix, no es relaciona únicament amb els valors culturals i naturals de la comarca sinó també amb les seves condicions socials. Els processos històrics que acabaran derivant en el despoblament i el baix nivell d'aprofitament de la muntanya crearan les bases, en última instància, per a la implantació de les seves activitats. L'Estat ha estat un actor crucial en el desenvolupament d'aquesta dinàmica, a través de les seves campanyes dirigides a l'ordenació administrativa, l'expropiació dels patrimonis comunals i la gestió forestal. Les actuacions orientades a la conservació de la natura a través de la creació d'àrees protegides, i que a Catalunya tenen el seu màxim exponent justament en les muntanyes pallareses, constitueixen la versió més recent de les polítiques de territorialització impulsades per l'Estat al llarg de l'època contemporània.

En els últims anys, la consolidació d'un sector econòmic associat a l'explotació dels valors patrimonials, tot i que no es pot deslligar del desenvolupament turístic general, ha afavorit l'aparició de diversos símptomes que són indicatius del dinamisme social de la comarca. Juntament amb les transformacions que assenyalen els indicadors demogràfics (el canvi en les tendències a l'envelliment, el despoblament i la concentració de la població), el relleu generacional està afavorint el sorgiment de nombroses iniciatives, algunes del tot inèdites fins ben recentment. Davant del caràcter institucional que han tingut fins ara la major part de les actuacions en relació amb el patrimoni (parcs i museus), en el curs de les dues últimes dècades han començat a aparèixer iniciatives privades, impulsades per

particulars i empreses, que poden identificar-se amb una economia patrimonial. Els tallers artesans, en gran part associats a la producció alimentària de qualitat (embotits, formatges, pastisseria) i la ramaderia de carn (ovella xisqueta, vaca bruna, poltre) han proliferat i, sovint, s'han assentat també com a negocis per a algunes famílies. Alguns petits operadors turístics també estan oferint rutes per la comarca, on els elements patrimonialitzats esdevenen destinacions privilegiades. Els establiments de turisme rural també han crescut paral·lelament a aquests canvis. Altres iniciatives particulars més incipients es dirigeixen a oferir serveis relacionats amb l'aprofitament del patrimoni natural (observació d'aus, rutes pel territori de l'ós, brama del cérvol...).

Els efectes que tindrà la crisi econòmica que pateix el sud d'Europa en el futur del Pallars Sobirà són difícils de predir. Els canvis que ha experimentat la comarca des del 1991, quan aquesta registra el seu mínim demogràfic de l'època contemporània, demostren que aquesta no estava predestinada a ocupar una posició permanent de marginació i dependència. És probable que les iniciatives vinculades al mercat dels béns i els serveis patrimonials tendeixin a consolidar-se en l'economia pallaresa com una resposta original davant dels nous contextos. Però, en tot cas, allò que sí que és segur és que les transformacions socials de la comarca es continuaran traduint en el paisatge de les seves muntanyes.

Bibliografia

Abel, T.; Stepp, J. R. (2003) «A New Ecosystems Ecology for Anthropology». *Conservation Ecology*, 7 (3): 12. http://www.ecologyandsociety.org/vol7/iss3/art12/, 5 d'octubre de 2013.

Alayo, J. C. (2007) *L'electricitat a Catalunya. De 1875 a 1935*. Lleida: Pagès.

Aldomà, I. (dir.) (2009) *Atles de la nova ruralitat*. Lleida: Fundació del Món Rural.

Aldomà, I.; Castellarnau, A. (2005) «L'agricultura a l'Alt Pirineu. Agricultura sense pagesos, bestiar sense ramaders». A: Blanco, J.; Rella, F. (coord.). *Nabius. Dossiers de cultura pirinenca*. Lleida: Pagès. Pàg. 225-236.

Altamira, R. (1981) *Historia de la propiedad comunal*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local.

Anderson, D.; Grove, R. (ed.) (1987) *Conservation in Africa: People, Policies, and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Armet, O. (2006) *Boumort. Guia de la Reserva*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Arqué, M.; Garcia, À.; Mateu, X. (1979) «Las agregaciones de municipios en las áreas de montaña. El caso del alto Pirineo Catalán». *Ciudad y Territorio*, 4: 65-74.

Arqué, M.; Garcia, À.; Mateu, X. (1982) «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1: 9-67.

Arribas, G.; Avizanda, M.; Domingo, C. (2011) *Catàleg de varietats antigues de fruita i horta del Pallars Sobirà*. Sort: Consell Comarcal del Pallars Sobirà.

Baqués, J. (2004) *Els Encantats, 100 anys d'història*. Tremp: Garsineu.

Beaver, P. D.; Purrington, B. L. (ed.) (1984) *Cultural Adaptation to Mountain Environments*. Athens: University of Georgia Press.

Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (ed.) (1998) *Els béns comunals a la Catalunya moderna: segles xvi-xviii*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Beltran, O. (1994) *Es aranesi. Adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu Central*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral].

Beltran, O. (1996) «Economía doméstica y gestión comunal en el Pirineo Central». A: Chamoux, M.-N.; Contreras, J. (ed). *La gestión comunal de recursos. Economía y poder en las sociedades locales de España y América Latina*. Barcelona: Icaria. Pàg. 67-86.

Beltran, O. (2003) «Els béns comunals a l'alta muntanya. Processos històrics i dinàmiques ambientals». A: Lo Pi Negre; Marugán, C. M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 99-114.

Beltran, O.; Pascual, J.; Vaccaro, I. (coord.) (2008) *Patrimonialización de la naturaleza. El marco social de las políticas ambientales*. Donosti: Ankulegi.

Beltran, O.; Vaccaro, I. (2010) «From scenic beauty to biodiversity. The patrimonialization of nature in the Pallars Sobirà (Catalan Pyrenees)». A: Roigé, X.; Frigolé, J. (ed.). *Constructing Cultural and Natural Heritage. Parks, Museums, and Rural Heritage*. Girona: Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural. Pàg. 91-104.

Beltran, O.; Vaccaro, I. (2011) «Especies invasoras vs. protegidas. Políticas de fauna en los Pirineos». *Avá. Revista de Antropología*, 19. http://www.scielo.org.ar/scielo.php?pid=S1851-16942011000200002&script=sci_arttext, 5 d'octubre de 2013.

Berthoud, G. et al. (1972) «Dynamics of Ownership in the Circum-Alpine Area». *Anthropological Quarterly*, 45 (3): 117-205.

Bolós, J.; Hurtado, V. (2012) *Atles dels Comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Boneta, M. (2003) *La Vall Fosca: els llacs de la llum. Desenvolupament socioeconòmic a començaments del segle xx*. Tremp: Garsineu.

Boneta, M.; Tarraubella, X. (2013) *L'electricitat al Pallars Jussà, 1911-1940. Imatges d'un temps i d'un espai*. Tremp: Garsineu.

Bonales, J. (1996) «Aproximación al estudio de la desamortización de tierras comunales en la Conca de Tremp (Lleida), 1856-1906». A: Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs. Pàg. 325-342.

Bonales, J. (1999) *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunals a la Conca de Tremp, 1855-1931*. Alguaire: Ajuntament d'Alguaire.

Braun, B. (2002) *The Intemperate Forest: Nature, Culture and Power in Canada's West Coast*. Minneapolis: Minnesota University Press.

Bregua, J. Á.; Martínez, C.; Castro, B. (2011) *Reinventar los Pirineos. A propósito del conflicto del oso*. Saragossa: Caja Inmaculada.

Briffaud, S. (1994) *Naissance d'un paysage. La montagne pyrénéenne à la croisée des regards. xvie-xixe siècles*. Tarbes-Tolosa: Archives des Hautes Pyrénnées-Université de Toulouse II.

Bringué, J. M. (1995) *Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà, segles xv-xviii*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. [Tesi doctoral].

Bringué, J. M. (1996a) «Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà, segles xv-xviii». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 7: 115-128.

Bringué, J. M. (1996b) «La confirmació dels drets comunitaris sobre el territori. La vall d'Àneu, segles xv-xviii». A: Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs. Pàg. 151-171.

Bringué, J. M. (1998) «Comunitats en franc alou. El Pallars Sobirà, segles xv-xviii». A: Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (ed.). *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles xvi-xviii)*. Barcelona: Rafael Dalmau. Pàg. 63-79.

Bringué, J. M. (2000) «Pròleg». A: Gil, X.: *La desamortització dels béns comunals al Pallars Sobirà. El cas de Llessui*. Tremp: Garsineu. Pàg. 7-13.

Bringué, J. M. (2001) «Privilegis, llibertats i explotació de recursos naturals al Pallars Sobirà, segles xiv-xviii». A: Vaquer, A. (coord.). *El dret privat al Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Pàg. 81-109.

Bringué, J. M. (2003) «Els béns comunals al Pallars Sobirà en el seu context històric». A: Lo Pi Negre; Marugán, C. M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu català*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 21-47.

Bringué, J. M. (2005) «L'edat moderna». A: Marugan, C. M.; Rapalino, V. (coord.). *Història del Pallars. Dels orígens als nostres dies*. Lleida: Pagès. Pàg. 87-120.

Bringué, J. M. (2011) «Pròleg». A: Rovira, S.-J. *Conflictes socials a la Vall Ferrera entorn dels boscos i el ferro* (1750-1850). Tremp: Garsineu.

Bringué, J. M. (2012) «L'explotació del ferro a la Vall Ferrera, 1500-1800». A: Augé, Ó. et al. *Boscos de ferro. Actes de les Primeres Jornades de Recerca i Desenvolupament de la Vall Ferrera*. Tremp: Garsineu. Pàg. 65-94.

Bringué, J. M.; Sanllehy, M. À. (2005) «Les muntanyes i els homes: una aproximació a la societat, l'economia i la història». *Estudis d'Història Agrària*, 18: 15-46.

Brush, S. B. (1976) «Introduction to the Symposium 'Cultural Adaptation to Mountain Ecosystems'». *Human Ecology*, 4: 125-133.

Bruch, S. B.; Guillet, D. (1985) «Small-Scale Agro-Pastoral Production in the Central Andes». *Mountain Research and Development*, 5 (1): 19-30.

Burgueño, J. (2000) «La divisió territorial». A: Vilagrasa, J. (ed.) *Transformacions territorials a Catalunya (segles xix-xx)*. Lleida: Pagès. Pàg. 239-265.

Burgueño, J. (2004) «El eterno debate sobre la reforma del mapa municipal. El caso de Cataluña». *Revista de Geografia*, 3: 7-33.

Burgueño, J.; Lasso De La Vega, F. (2002) *Història del mapa municipal de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals.

Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.) (1996) *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Primeres Jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

CALVO, L. (2003) *El Catálogo de Montes. Origen y evolución histórica (1859-1901).* Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.

CAMPILLO, X.; FONT, X. (2004) *Avaluació de la sostenibilitat del turisme a l'Alt Pirineu i l'Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible.

CAMPS, J.; COSTA, M. (2009) *Parc endins. La percepció del món rural als espais naturals protegits*. Lleida: Fundació del Món Rural. http://www.catpaisatge.net/docs/Parc%20endins.pdf, 5 d'octubre de 2013.

CANUT, J. (2000) *Fauna del Pallars Sobirà. 11 itineraris per a l'observació de la fauna salvatge*. Sort: Consell Comarcal del Pallars Sobirà.

CARRILLO, E.; AFONSO, I. (coord.) (1999) *Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Guía de visita*. Madrid: Organismo Autónomo de Parques Nacionales.

CARRILLO, E.; NINOT, J. M. (1997) *El paisatge vegetal de les valls d'Espot i de Boí*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya.

CASANOVA, E. (1997) *L'ós del Pirineu. Crònica d'un extermini.* Lleida: Pagès.

CASANOVAS, L. (2013) *El Pallars. Articles i notícies*. Tremp: Garsineu.

CASANOVAS, R.; LEAL, R.; ROLDÁN, J. (2007) *Reserves nacionals de caça: 40è aniversari 1966-2006*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge.

CATALÀ, X.; FAÑANÁS, C.; VIÑAS, J. (2003) «Necessitats organitzatives. Necessitats legals». A: LO PI NEGRE; MARUGÁN, C. M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 273-275.

CATALAN, J. (1994) «La problemàtica de l'aprofitament hidràulic en el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici». A: *III Jornades sobre Recerca al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Boí (Alta Ribagorça)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. Pàg. 249-256.

CATALAN, J. et al. (coord.) (1997) *L'obra hidràulica en els Pirineus. Avaluació, correcció i prevenció de l'impacte mediambiental en el Parc Nacional d'Aigüestortes i estany de Sant Maurici*. Barcelona: Enher.

CELA, C. J. (1965) *Viaje al Pirineo de Lérida. Notas de un paseo a pie por el Pallars Sobirá, el Valle de Arán y el Condado de Ribagorza*. Madrid: Alfaguara.

COLE, J. W.; WOLF, E. R. (1974) *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. Nova York: Academic Press.

COLELL, D. (2009) *Els conflictes mediambientals a Ponent. Ipcena: defensant el medi ambient i la vida de qualitat des de 1990*. Lleida: Pedescau.

COLOM, E. (1994) *Los bienes comunales en la legislación de régimen local*. Madrid: Tecnos.

COLOM, E. (2003) «Los bienes comunales en la legislación de régimen local». A: LO PI NEGRE; MARUGÁN, C. M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 185-235.

Comas D'argemir, D. (1987) «Rural Crisis and the Reproduction of Family Systems. Celibacy as a Problem in the Aragonese Pyrenees». *Sociologia Ruralis,* 27 (4): 263-277.

Comas, J. (2006) «El uso público en el Parque Nacional de Aigüestortes i Estany de Sant Maurici». A: *Trabajar juntos por la conservación de la biodiversidad. XII Congreso Europarc-España.* Vall de Boí. [No publicat].

Comes, N. (2011) *L'home de Tor. La insòlita història de Palanca i els copropietaris d'una muntanya capaç de provocar una tragèdia*. Lleida: Pagès.

Comes, P. (2011) «Pròleg». A: Comes, N. *L'home de Tor. La insòlita història de Palanca i els copropietaris d'una muntanya capaç de provocar una tragèdia*. Lleida: Pagès. Pàg. 9-18.

Consell Comarcal del Pallars Sobirà (2011) *Els nostres productors. Pallars Sobirà. Catàleg de traçabilitat*. Sort: Consell Comarcal del Pallars Sobirà.

Cornide Saavedra, J. (2008) *Descripción física, civil y militar de los montes Pirineos (1794).* Tremp: Garsineu.

Cortès, M. (2005) *La serra del Boumort i muntanyes veïnes*. Valls: Cossetània.

Cortés, J. A. (2012) *Naturalezas en conflicto. Conservación ambiental y enfrentamiento social en el Parque Natural Cabo de Gata-Níjar*. València: Germania-Associació Valenciana d'Antropologia.

Crumley, C. L. (1994) «Historical Ecology: a Multidimensional Ecological Orientation». A: Crumley, C. L. (ed.). *Historical Ecology: Cultural Knowledge and Changing Landscapes*. Santa Fe: School for Advanced Research. Pàg. 1-16.

Del Mármol, C.; Frigolé, J.; Narotzky, S. (ed.) (2010) *Los lindes del patrimonio. Consumo y valores del pasado*. Barcelona: Icaria.

Del Mármol, C. (2012) *Pasados locales, políticas globales. Procesos de patrimonialización en un valle del Pirineo catalán*. València: Germania-Associació Valenciana d'Antropologia.

Depana-CEC (1999) «El futur parc de l'Alt Pirineu: Proposta de protecció de la vall de Montgarri, el massís de Beret i la mata de València. Informe elaborat per tècnics de la Lliga per a la Defensa del Patrimoni Natural (Depana) i el Centre Excursionista de Catalunya». *Muntanya,* 822: 59-73.

Departament de Medi Ambient (2003) *Avantprojecte del Parc Natural de l'Alt Pirineu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [No publicat].

Departament de Medi Ambient (2004) *Memòria 2003*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.

Departament de Medi Ambient i Habitatge (2005) *Memòria 2004*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Departament de Medi Ambient i Habitatge (2006) *Memòria 2005*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Departament de Medi Ambient i Habitatge (2007) *Memòria 2006*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Departament de Política Territorial i Obres Públiques (2006) *Pla Territorial de l'Alt Pirineu i Aran. Memòria*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Departament de Política Territorial i Obres Públiques (2008) *Pla Director Urbanístic del Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Dyson-Hudson, R.; Smith, E. A. (1978) «Human Territoriality: an Ecological Reassessment». *American Anthropologist*, 80 (1): 21-41.

Ecología Política (2013) «Los bienes comunes». *Ecología Política. Cuadernos de Debate Internacional*, 45.

Enríquez de Salamanca, C. (1982) *Por el Pirineo Catalán. El Pallars Sobirà y el Pallars Jussà*. Madrid: Cayetano Enríquez de Salamanca.

Escalera, J. (ed.) (2011) *Consumir naturaleza. Productos turísticos y espacios protegidos en Andalucía*. Sevilla: Aconcagua.

Espiau, S. (2001) «La propietat de les muntanyes i les 'societats de veïns'». A: Vaquer, A. (coord.). *El dret privat del Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Pàg. 111-158.

Espiau, S. (2003) «El régimen jurídico de las 'Sociedades de Vecinos' del Pallars Sobirà». A: Lo Pi Negre; Marugán, C. M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 245-255.

Espinàs, J. M. (1957) *Viatge al Pirineu de Lleida*. Barcelona: Selecta.

Espinàs, J. M. (2004) *A peu pel Pallars i la Vall d'Aran*. Barcelona: La Campana.

Esteban, A.; Pèlachs, A. (2003) «La herencia: ¿un paisaje a conservar?». A: Esteban, A. (coord.). *La humanización de las cuencas de la Garona y las Nogueras (4500 aC-1955 dC)*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente. Organismo Autónomo de Parques Nacionales. Pàg. 343-377.

Europarc-España (2008) *Anuario Europarc-España del estado de los espacios naturales protegidos 2007*. Madrid: Fundación Fernando González Bermúdez.

Fanlo, R. (2011) «Pastures i biodiversitat. Mecanismes pel seu manteniment». A: Miró, N. et al. *La pastura a la muntanya mediterrània: gestió i patrimoni*. Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural. Pàg. 97-101. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Serra%20de%20Montsant/Novetats/Documents%20i%20enllacos%20-%20novetats/Actes_VI%20Jornades%20PNMON_2011b.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Farías, E. I. (2001) «El aprovechamiento recreativo, deportivo y turístico de los espacios naturales protegidos. El caso del Parque Nacional de Aigüestortes y Estany de Sant Maurici: un modelo de frecuentación». A: *La investigació al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Lleida: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 345-368.

Farràs, F. (2005) «El Pallars contemporani». A: Marugán, C. M.; Rapalino, V. (coord.). *Història del Pallars. Dels orígens als nostres dies*. Lleida: Pagès. Pàg. 121-144.

Farré, M. (1998) *Economia política dels espais naturals protegits. Estudi d'un cas concret: el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Lleida: Universitat de Lleida. [Tesi doctoral].

Farré, M.; Enciso, J. P. (2002) «El Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici com a element dinamitzador de la seva zona d'influència». A: *Situació Catalunya*. Servicio de Estudios BBVA. http://serviciodeestudios.bbva.com/KETD/fbin/mult/0212_SituacioCatalunya_06_tcm346-176494.pdf?ts=5102013, 5 d'octubre de 2013.

Feixa, L. (dir.) (1995) *Pla Comarcal de Muntanya del Pallars Sobirà, 1995-1999*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fernández, J.; Pradas, R. (2000) «Parque Nacional de Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Un conflicto de competencias». A: *Historia de los Parques Nacionales Españoles. II. Los Picos de Europa, Ordesa y Monte Perdido, Aigüestortes i Estany de Sant Maurici y Sierra Nevada.* Madrid: Organismo Autónomo de Parques Nacionales. Pàg. 209-270.

Folch, R. (dir.) (1988) *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*. Barcelona: Barcino.

Font, J.; Majoral, R. (1999) «Espacios naturales de protección especial en Catalunya». A: Valle, B. (coord.). *Geografía y espacios protegidos*, Madrid: Asociación de Geógrafos Españoles. Pàg. 113-142.

García Álvarez, A. (2010) *Historia del Cuerpo de Ingenieros de Montes (1853-2010).* Madrid: Colegio y Asociación de Ingenieros de Montes.

Garcia Borderia, M. (2009) *La Guerra Civil als Pallars. Comitès i trinxeres al Jussà i al Sobirà (1936-1939)*. Lleida: Pagès.

García Pascual, F.; Mateu, J. J. (2003) «Cambios y permanencias en las dinámicas sociodemográficas de los Pirineos españoles. El papel de los movimientos migratorios». *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 3: 29-73.

Garcia Quera, N. (2012) *Nou viatge al Pirineu*. Tornafort: Sensus.

Garcia Quera, N.; Colom, J.; Lluvich, E. (2000) *La Vall d'Àssua. Porta del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Sort: Ajuntament de Sort-Piolet.

Garriga, M. (coord.) (2002) *Boscos madurs del Pirineu, un patrimoni a conservar*. Llavorsí: ADF Mig Pallars-Fundació Territori i Paisatge.

Gil, X. (2000) *La desamortització dels béns comunals al Pallars Sobirà. El cas de Llessui*. Tremp: Garsineu.

Gili, M. (2003a) «L'ampliació de l'estació d'esquí de Vaquèira. Espais protegits i model de desenvolupament a l'Alt Pirineu i Aran». A: Nel·lo, O. (ed.). *Aquí no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Barcelona: Empúries. Pàg. 227-251.

Gili, M. (2003b) «Las viviendas de segunda residencia: ¿ocio o negocio?». *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 146. http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-146(052).htm, 5 d'octubre de 2013.

Gimeno, M. (1987) *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939).* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Golte, J. (1980) *La racionalidad de la organización andina*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.

Gómez Mendoza, J. (1992) *Ciencia y política de los montes españoles (1848-1936)*. Madrid: Icona.

Gómez Mendoza, J.; Mata, R. (1992) «Actuaciones forestales públicas desde 1940. Objetivos, criterios y resultados». *Agricultura y Sociedad*, 65: 15-64.

Griñó, M.; Boneta, A. (2007) *El segle de la llum, mig Pallars a les fosques. Les minicentrals del Pallars Sobirà (un procés atípic d'electrificació)*. Sort: IES Hug Roger. [No publicat].

Guardia, C. (2008) «El turismo rural en la región de l'Alt Pirineu i l'Aran (Cataluña): análisis de la evolución de la oferta y su distribución espacial». A: *XI Congreso Ibérico de Geografía*. http://www.geogra.uah.es/web_11_cig/cdXICIG/docs/01-PDF_Comunicaciones_coloquio/pdf-2/com-P2-20.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Guillet, D. W. (1983) «Toward a Cultural Ecology of Mountains: The Central Andes and the Himalayas Compared». *Current Anthropology*, 24: 561-574.

Guirado, C. (2011) *Tornant a la muntanya. Migració, ruralitat i canvi social al Pirineu català. El cas del Pallars Sobirà*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral].

Hannah, M. G. (2000) *Governmentality and the Mastery of the Territory in Ninneteenth-Century America*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hardin, G. (1968) «The tragedy of the commons». *Science,* 162 (3859): 1243-48.

Herranz, A. (2000) «La construcción de pantanos y su impacto sobre la economía y población del Pirineo Aragonés». A: Acín, J. L.; Pinilla, V. (coord.). *Pueblos abandonados. ¿Un mundo perdido?* Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses. Pàg. 79-101.

Herranz, A. (2002) «Infraestructuras y desarrollo económico en el Pirineo central (1850-2000)». *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural,* 2: 197-226.

Ibarra, P. (2002) «El medio natural de los Pirineos: límites y condicionantes para el desarrollo de actividades económicas». *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural,* 2: 9-42.

Icona (1990) *Clasificación general de los montes públicos, 1859*. Madrid: Instituto para la Conservación de la Naturaleza.

Icona (1993) *Catálogo de los montes y demás terrenos forestales exceptuados de la desamortización por razones de utilidad pública: formado en cumplimiento a lo dispuesto en el artículo 4º del Real Decreto de 27 de febrero de 1897*. Madrid: Instituto para la Conservación de la Naturaleza.

Idapa (coord.) (2008) *Guia de museus i equipaments patrimonials de l'Alt Pirineu i Aran*. Tremp: Garsineu.

Iglésies, J. (1972) «Taules del despoblament del Pallars Sobirà». A: Riart, M. *Els problemes del Pallars Sobirà*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana. Pàg. 122-146.

Iniciativa Guardabosc (2009) *Jornada sobre la Iniciativa Guardabosc. Descripció i resultats*. Lleida-Barcelona, Fundació del Món Rural i Obra Social Caixa Catalunya. http://www.olerdola.org/documentos/Iniciativa%20guardabosc.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Iriarte, I. (2000) «Algunas consecuencias ecológicas de la despoblación. Administración forestal y repoblaciones». A: Acín, J. L.; Pinilla, V. (coord.). *Pueblos abandonados. ¿Un mundo perdido?*. Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses. Pàg. 103-116.

Iriarte, I. (2002a) «Common lands in Spain, 1800-1995: persistence, change and adaptation». *Rural History*, 13 (1): 19-37.

Iriarte, I. (2002b) «Derechos de propiedad y crisis de las economías pirenaicas. Una visión a largo plazo». *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2: 139-171.

Jiménez, S. (1996) *Les paradoxes del paradís. Agua, economia i cultura a les Vall d'Àneu*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Jiménez, S. (1999) *Patrimoni i turisme de muntanya a Catalunya: El cas del Pallars Sobirà. Una aproximació des de l'Antropologia Social*. Lleida: Universitat de Lleida. [Tesi doctoral].

Kirshenblatt-Gimblett, B. (2001) «La cultura de les destinacions: teoritzar el patrimoni». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 19: 44-61.

Lasanta, T. (2002) «Los sistemas de gestión en el Pirineo central español durante el siglo xx: del aprovechamiento global de los recursos a la descoordinación espacial en los usos del suelo». *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2: 173-195.

Lasanta, T.; Vicente, S. M.; Cuadrat, J. M. (2000) «Marginación productiva y recuperación de la cubierta vegetal en el Pirineo. Un caso de estudio en el valle de Borau». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 29: 5-28.

Lavín, S.; Casas, E. (2011) «Interaccions sanitàries entre bestiar domèstic i fauna salvatge». A: Miró, N. et al. *La pastura a la muntanya mediterrània: gestió i patrimoni*. Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural. Pàg. 107-109. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Serra%20de%20Montsant/Novetats/Documents%20i%20enllacos%20-%20novetats/Actes_VI%20Jornades%20PNMON_2011b.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Liesa, C. (1972) *Reestructuración de términos municipales*. Barcelona: Bayer.

Linares, A. (2000) «Economic Adaptation and Social Resilience to State Intervention in the Spanish Common Forests (1855-1925)». *Eighth Biennial IASCP Conference*. http://trove.nla.gov.au/version/5072350, 5 d'octubre de 2013.

Lluvich, E.; Ortega, M. (2004) *Els nous rurals del Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència.

Lo Pi Negre (2003) «Projecte de recuperació de la població de conill a la zona de Buseu amb la finalitat d'incrementar la biodiversitat». [No publicat].

Lo Pi Negre; Marugán, C.M. (coord.) (2003) *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient.

López Palomeque, F. (1982) *La producción del espacio de ocio en Cataluña. La Vall d'Aran*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral].

López Palomeque, F. (1996) «Turismo de invierno y estaciones de esquí en el Pirineo catalán». *Investigaciones Geográficas*, 15: 19-39.

López Palomeque, F. (2005) «Turisme i neu al Pirineu». A: Blanco, J.; Rella, F. (coord.) *Nabius. Dossiers de cultura pirinenca*. Lleida: Pagès. Pàg. 53-60.

López, F. et al. (2007) «Importància de la ramaderia extensiva de muntanya en la conservació de la biodiversitat: avaluació ambiental integrada de la ramaderia a l'entorn del Parc Natural de l'Alt Pirineu (Pallars Sobirà)». Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona-Fundació Abertis. http://www.fundacioabertis.org/rcs_est/introduccio.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Lozny, L. R. (ed.) (2013) *Continuity and Change in Cultural Adaptatoin to Mountain Environments. From Prehistory to Current Threats*. Nova York: Springer.

Madoz, P. (1985) *El Principat de Catalunya al «Diccionario geográfico estadístico histórico de España» de Pascual Madoz.* 2 vol. Barcelona: Curial.

Mallarach, J. M. (coord.) (2008) *Protegits, de fet o de dret? Primera avaluació del sistema d'espais naturals protegits de Catalunya*. Barcelona: Institució Catalana d'Història Natural.

Mangas, J. M. (1990) «Consideraciones previas». A: Icona. *Clasificación general de los montes públicos (1859).* Madrid: Instituto para la Conservación de la Naturaleza.

Martí, N.; Vidal, V.; Mànuel, D. (2000) «'¿Baqueira no?'. El proyecto Diafanis de evaluación ambiental». *Ecología política*, 20: 103-130.

Martínez, M. (s.d.) *Recuperando del olvido al Ingeniero de Montes José Reig y Palau (1863-1917)*. http://webfacil.tinet.org/usuaris/boscpo/Articulo_Jose_Reig_20071004092726.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Martínez, B.; Mauri, J. (1993) *El món de la fusta a Àneu. Les serradores hidràuliques*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Martínez, V.; Riera, P. (2001) «Anàlisi econòmica i social d'una dècada d'activitat recreativa del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, 1990-1999». A: *La investigació al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Lleida: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 369-392.

Marugán, C. M.; Rapalino, V. (2008) «Les repercussions de les riuades per a la població del Pallars Sobirà». A: Balasch, C. et al. *Les riuades del segle xx al Pallars Sobirà: 1907, 1937 i 1982*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Pàg. 90-181.

Mas, C. (2000) *Història de la farga catalana. El cas de la vall Ferrera, al Pallars Sobirà (1750-1850)*. Lleida: Pagès.

Mas, C. (2005) «El món històric de la farga a la catalana». A: Blanco, J.; Rella, F. (coord.). *Nabius. Dossiers de cultura pirinenca*. Lleida: Pagès. Pàg. 301-312.

Mas, C. (2012) «La dimensión histórica de la siderurgia tradicional en el escenario de la Vall Ferrera». A: Augé, Ó. et al. *Boscos de ferro. Actes de les Primeres Jornades de Recerca i Desenvolupament de la Vall Ferrera*. Tremp: Garsineu. Pàg. 115-128.

Mateu, X. (1983) *El Pallars Sobirà. Estructura sòcio-econòmica i territorial*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.

Mather, A.; Fairbairn, J.; Needle, C. (1999) «The course and drivers of forest transition: the case of France». *Journal of Rural Studies*, 15 (1): 65-90.

Mendizábal, E. (2003) «La construcción de un nuevo paisaje». A: Esteban, A. (coord.). *La humanización de las cuencas de la Garona y las Nogueras (4500 aC-1955 dC)*. Madrid: Organismo Autónomo de Parques Nacionales. Pàg. 267-342.

Merry, S. E. (1988) «Legal Pluralism». *Law & Society Review*, 22(5): 869-896.

Merry, S. E. (2006) «Anthropology and International Law». *Annual Review of Anthropology*, 35: 99-116.

Miró, A. (2010) *Les truites als estanys dels Pirineus. Tradicions, vivències i implicacions per a la conservació*. Lleida: Pagès.

Molina, D. (2002) «El proceso de desertización demográfica de la montaña pirenaica en el largo plazo: Cataluña». *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2: 81-99.

Moliné, E. (1993) «El monestir de Gerri i el seu territori: una descripció de l'any 1777». *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars*, 6: 135-196.

Montiel, C. (1996) «Los bienes comunales en los Països Catalans durante la edad contemporánea». A: Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs. Pàg. 267-303.

Montoya, R. et al. (2002) «Parque Nacional de Aigüestortes i Estany de Sant Maurici». A: *La salud de los montes en los Parques Nacionales y Centros Forestales. Una guía para el visitante*. Madrid: Organismo Autónomo de Parques Nacionales. Pàg. 121-161.

Moore, S.F. (2001) «Certainties Undone: Fifty Turbulent Years of Legal Anthropology, 1949-1999». *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7 (1): 95-116.

Morelló, J. (1997) *La Vall d'Àneu*. Tremp: Garsineu.

Musia (2007) *Pla de gestió de l'espai comprès entre el Parc Natural de l'Alt Pirineu i l'espai Boumort, al terme municipal de Baix Pallars (Pallars Sobirà)*. [No publicat].

Nadal, E.; Iglesias, J. R.; Estrada, F. (2010) *Transhumàncies del segle xxi. Ramaderia ovina i transhumància a l'Alta Ribagorça*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació.

Nel·lo, O. (coord.) (2006) *Pla Director de les Estacions de Muntanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Netting, R. McC. (1976) «What Alpine Peasants Have in Common: Observations on Communal Tenure in a Swiss Village». *Human Ecology*, 4: 135-146.

Netting, R. McC. (1981) *Balancing on an Alp: Ecological Change and Continuity in a Swiss Mountain Community*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nieto, A. (1964) *Bienes comunales*. Madrid: Revista de Derecho Privado.

Niubó, A.; Arrufat, M. A. (s.d.) *Pla estratègic del sector primari al Pallars Sobirà*. Sort: Consell Comarcal del Pallars Sobirà. [No publicat].

Oliver, J. (ed.) (1997) *Respostes de la Coma de Burg, Tírvia i la Vall Ferrera al qüestionari de Francisco de Zamora (1789-1790)*. Tremp: Garsineu.

Orlove, B.S.; Guillet, D.W. (1985) «Theoretical and Methodological Considerations on the Study of Mountain Peoples: Reflections on the Idea of Subsistence Type and Role of History in Human Ecology». *Mountain Research and Development*, 5 (1): 3-18.

Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons*: *the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ostrom, E. et al. (ed.) (2002) *The Drama of the Commons*. Washington, DC: National Academy Press.

Padilla, J. I. (ed.) (1997) *Respostes de la Vall d'Àneu als qüestionaris de Francisco de Zamora (1790)*. Tremp: Garsineu.

Palazón, S. et al. (2011) «Oso pardo en Cataluña: la población se consolida». *Quercus*, 304: 16-23.

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (1993) *Pla Rector d'Ús i Gestió*. Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. [No publicat].

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2003) *Pla Rector d'Ús i Gestió*. Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. [No publicat].

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2005) *Pla d'Ús Públic*. Organismo Autónomo de Parques Nacionales. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Aiguestortes%20i%20Estany%20de%20Sant%20Maurici/Coneix-nos/Instruments%20de%20planificacio%20i%20gestio/Plans%20i%20programes%20especifics/Pla%20dus%20public/43_109693.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2006) *Proposta d'ampliació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge. [No publicat].

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2006). *Memòria 2005*. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Aiguestortes%20i%20Estany%20de%20Sant%20Maurici/Coneix-nos/Centre%20de%20documentacio/Fons%20documental/Publicacions/Memoria%20anual/43_128384.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2007a) *Ecomuseu dels pastors de la vall d'Àssua*. Llessuí: Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici-Ajuntament de Sort.

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2007b). *Memòria 2006*. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Aiguestortes%20i%20Estany%20de%20Sant%20Maurici/Coneix-nos/Centre%20de%20documentacio/Fons%20documental/Publicacions/Memoria%20anual/43_128378.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2008). *Memòria 2007*. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Aiguestortes%20i%20Estany%20de%20Sant%20Maurici/Coneix-nos/Centre%20de%20documentacio/Fons%20documental/Publicacions/Memoria%20anual/43_155495.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2013). *Memòria 2012*. http://www20.gencat.cat/docs/parcsnaturals/Home/Aiguestortes_Estany_Sant_Maurici/Coneixeu_nos/Centre_documentacio/Fons_documental/Publicacions/Memoria%20anual/Memoria2012CAT.pdf, 5 d'octubre de 2013.

Parc Natural de l'Alt Pirineu (2005) *Memòria d'Actuacions 2004*. Llavorsí: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge. [No publicat].

Pèlachs, A. (2004) *Deu mil anys de geohistòria ambiental al Pirineu Central català. Aplicació de tècniques paleogeogràfiques per a l'estudi del territori i el paisatge a la Coma de Burg i a la Vallferrera*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral].

Perisé, E. et al. (2009) *El Diputat Riu, un pallarès visionari (Sort 1871-Madrid 1928).* Tremp: Garsineu.

Pipió, H. (1994) «Els orígens de la propietat forestal». *Àrnica. Revista del Consell Cultural de les Valls d'Àneu*, 20: 28-31.

Pipió, H. (2003) «Gestió i aprofitament dels béns comunals». A: Lo Pi Negre; Marugán, C. M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 153-163.

Piqué, J. L.; Català, X.; Tutusaus, J. (2007) *A peu pel Pallars Sobirà 1. 14 passejades i excursions*. Tarragona: Arola.

Piqué, J. L.; Català, X.; Tutusaus, J. (2008) *A peu pel Pallars Sobirà 2. 13 passejades i excursions*. Tarragona: Arola.

Pladevall, A. (1985) «Pròleg». A: Madoz, P. *El Principat de Catalunya al «Diccionario geográfico estadístico histórico de España» de Pascual Madoz*. Barcelona: Curial. Pàg. 5-8.

Pladevall, A. (dir.) (1993) *Catalunya Romànica xv. El Pallars Sobirà. El Pallars Jussà*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Pons, J. (2010) *Proposta d'inclusió de noves zones humides catalanes a la Convenció Ramsar*. Barcelona: Lliga per la Defensa del Patrimoni Natural. http://www.depana.org/data/accioambiental/ramsar/0102100452_informeramsar.pdf, 5 d'octubre de 2013.

PORTA, C. (2005) *Tor: tretze cases i tres morts*. Barcelona: La Campana.

PORTET, À. (coord.) (1992) *Rais i raiers del Pirineu. Imatges*. Tremp: Garsineu.

PRADOS, M. J. (ed.) (2009) *Naturbanization: New Identities and Processes for Rural-Natural Areas*. Leiden: CRC Press.

PRAT, J. (dir.) (1991) *Pla Comarcal de Muntanya. El Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

REÑÉ, X. (2009) *La Guerra Civil a les Valls d'Àneu (1936-1939).* Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

RIBERA, J. (2007) *A l'ombra del castell. Esterri i les Valls d'Àneu del 835 al 1939*. Lleida: Pagès.

ROCA, M. (coord.) (2000) *Informe sobre la revisió del model d'organització territorial de Catalunya*. Barcelona: Parlament de Catalunya.

ROCAFORT, C. (1918) «Provincia de Lleyda». A: CARRERAS CANDI, F. (dir.). *Geografia General de Catalunya*. Barcelona: Albert Martín. Vol. 4.

RÓDENAS, X.; JIMÉNEZ, M.; POU, A. (2011) *Gestió forestal sostenible a la Vall de Cardós. Ordenant les forests comunals*. Llavorsí: Aixortà GRT.

ROMA, F. (2004) *Del paradís a la nació. La muntanya a Catalunya. Segles XV-XX*. Valls: Cossetània.

ROIGÉ, X. (coord.) (1995) *Cuardernos de la trashumancia, 13. Pirineo catalán*. Madrid: Instituto para la Conservación de la Naturaleza.

ROIGÉ, X.; FRIGOLÉ, J. (ed.) (2010) *Constructing Cultural and Natural Heritage. Parks, Museums, and Rural Heritage*. Girona: Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural.

ROIGÉ, X.; ROS, I.; CÒTS, P. (2002) «De la communauté locale aux relations internationales: Les traités de lies et passeries dans les Pyrénées catalanes». *Annales du Midi*, 114 (240): 481-499.

ROS, I. (2001) «El món pastoral i transhumant pallarès d'abans i després de l'obra de Ramon Violant i Simorra». A: VIOLANT I SIMORRA, R. *La vida pastoral al Pallars*. Tremp: Garsineu. Pàg. 375-409.

ROVIRA, S.-J. *Conflictes socials a la Vall Ferrera en torn dels boscos i el ferro* (1750-1850). Tremp: Garsineu.

RUDEL T.; COOMES, O.; MORAN, E.; ACHARD, F.; ANGELSEN, A.; ZU, J.; LAMBIN, E. (2005) «Forest Transitions: towards a Global Understanding of Land Use Change». *Global Environmental Change*, 15: 23-31.

RUDEL, T.K.; BATES, D.; MACHINGUIASHI, R. (2002) «A tropical forest transition? Agricultural change, out-migration, and secondary forests in the Ecuadorian Amazon». *Annals of the Association of American Geographers*, 92: 87-102.

SABARTÉS, J. M. (1993) *L'èxode pallarès. Crisi demogràfica i davallada poblacional als Pallars i a l'Alta Ribagorça (1857-1991)*. Tremp: Garsineu.

Sabartés, J. M. (1998) *Població i territori a l'Alt Pirineu català*. Tremp: Garsineu.

Sala, J. M. (2001) «Aproximació històrica al descobriment excursionista del que ara és el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici». A: *La investigació al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Lleida: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Pàg. 433-440.

Sala, P. (1996) «Els comunals a la Catalunya de la segona meitat del segle xix: una tipologia geohistòrica a partir dels catàlegs de boscos i pastures públics». A: Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs. Pàg. 417-446.

Sánchez, L. (2005) *Emili Riu i Periquet. Estudi biogràfic*. Pobla de Segur: Ajuntaments de Sort i Torre de Capdella.

Sanllehy, M. À. (1981) *Era Val d'Aran*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi de llicenciatura].

Sanllehy, M. À. (1988) «L'afillament a les comunitats araneses (segles xvii-xix)». *L'Avenç*, 115: 32-37.

Sanllehy, M. À. (1996) «Les concòrdies a la Val d'Aran (s. xvi-xviii): de la delimitació de territoris a la limitació d'usos comunals». A: Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs. Pàg. 219-235.

Sanllehy, M. À. (1998) «Una aproximació a les fonts documentals sobre una comunitat de muntanya essencialment comunal: la Val d'Aran (s. xvii-xviii)». A: Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (ed.). *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles xvi-xviii)*. Barcelona: Rafael Dalmau. Pàg. 33-62.

Sanllehy, M. À. (2007) *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. xvii-xviii). Dels usos comunals a la dependència econòmica*. Tremp: Garsineu.

Sanosa, P. (2009) *Incorporació dels coneixements ecològics tradicionals en la gestió dels espais naturals protegits*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Projecte de final de carrera].

Sans, M. (2007) *Els gegants de fusta del Pallars Sobirà*. Tarragona: Arola.

Santamarina, B. (2008) «Antropología y Medio Ambiente: revisión de una tradición y nuevas perspectivas de análisis en la problemática ecológica». *Revista de Antropología Iberoamericana*, 3 (2): 144-84.

Santamarina, B. (2009) «De parques y naturalezas. Enunciados, cimientos y dispositivos». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 64 (1): 297-324.

Schroeder, R. F. (1985) «Himalayan Subsistence Systems. Indigenous Agriculture in Rural Nepal». *Mountain Research and Development*, 5 (1): 31-44.

Scoones, I. (1999) «New Ecology and the Social Sciences: What Prospects for a Fruitful Engagement?». *Annual Review of Anthropology*, 28: 479-507.

Servei de Gestió Forestal (coord.) (s.d.) *Pla estratègic d'aprofitament energètic dels boscos del Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Solé i Sabarís, L. (2004) *El Pirineu. El medi i l'home*. Tremp: Garsineu.

Solsona, C. (1998) *La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida (1838-1851)*. Lleida: Universitat de Lleida. [Tesi doctoral].

Sorribes, R. (1993) *Les indústries tradicionals a les comarques de muntanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Sorribes, R. (2005) «Les indústries tradicionals de muntanya». A: Blanco, J.; Rella, F. (coord.). *Nabius. Dossiers de cultura pirinenca*. Lleida: Pagès. Pàg. 77-84.

Stonich, S. C. (2000) *The Other Side of Paradise: Tourism, Conservation, and Development in the Bay Islands*. Nova York: Cognizant Common.

Sudrià, F. X. (2003-04) *La vall de Cardós. Recull d'història, geografia i cultura*. Tremp: Garsineu. 3 vol.

Sudrià, F. X. (2011) *La Vall Ferrera. Recull d'història, geografia i cultura*. Lleida: Pagès.

Tarraubella, X. (1990) *La Canadenca al Pallars*. Lleida: Virgili i Pagès.

Tarraubella, X.; Boneta, M. (2005) «L'explotació hidroelèctrica dels rius del Pirineu. Anàlisi històrica del procés i de les seues repercussions socials i econòmiques». A: Blanco, J.; Rella, F. (coord.). *Nabius. Dossiers de cultura pirinenca*. Lleida: Pagès. Pàg. 29-36.

Urteaga, L. (2003) «El proceso de electrificación en Cataluña (1881-2000)». A: Tarragó, S. (ed.). *Obras Públicas en Cataluña. Presente, pasado y futuro*. Barcelona: Real Academia de Ingeniería. Pàg. 355-376.

Vaccaro, I. (2005) «Property Mosaic and State-making: Governmentality, Expropiation and Conservation in the Pyrenees». *Journal of Ecological Anthropology*, 9: 4-19.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (ed.) (2007a) *Ecología política de los Pirineos. Estado, historia y paisaje*. Tremp: Garsineu.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (2007b) «Consuming space, nature and culture: patrimonial discussions in the hyper-modern era». *Tourism Geographies*, 9 (3): 254-274.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (2008) «The New Pyrenees: Contemporary conflicts around patrimony, resources and urbanization». *Journal of the Society for the Anthropology of Europe*, 8 (2): 4-15.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (2009a) «Livestock Versus 'Wild Beasts': The Contradictions of the Natural Patrimonialization of the Pyrenees». *Geographical Review*, 99 (4): 499-516.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (2009b) «L'espace montagnard comme objet de consommation. Les Pyrénées à l'époque globale». *Revue de Géographie Alpine- Journal of Alpine Research*, 97 (3). http://rga.revues.org/1081#quotation, 5 d'octubre de 2013.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (2010a) «Conservationist governmental technologies in the Western mountains. The unfinished transformation of the Pyrenees». *Journal of Political Ecology*, 17: 28-41.

Vaccaro, I.; Beltran, O. (ed.) (2010b) *Social and Ecological History of the Pyrenees. State, Market, and Landscape*. Walnut Creek: Left Coast.

Vaccaro, I.; Beltran, O.; Paquet, P.-A. (2013) «Political ecology and conservation policies: some theoretical genealogies». *Journal of Political Ecology*, 20: 255-272.

Valdés, M. M. (ed.) (2004) *Naturaleza y valor: una aproximación a la ética ambiental*. Mèxic: UNAM-Fondo de Cultura Económica.

Vandergeest, P.; Peluso, N. L. (1995) «Territorialization and State Power in Thailand». *Theory and Society*, 24: 385-426.

Viazzo, P. P. (1989) *Upland communities. Environment, population and social structure in the Alps since the sixteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vilà Valentí, J. (1950) «Una encuesta sobre la trashumancia en Cataluña». *Pirineos*, 17-18: 405-445.

Vila, P. (1934) *Resum de geografia de Catalunya. VII. Aspecte humà. El Prepirineu i el Pirineu*. Barcelona: Barcino.

Violant i Simorra, R. (1979a) «Elaboració del cànem i de la llana al Pallars». *Obra oberta, 2*. Barcelona: Alta Fulla. Pàg. 9-65.

Violant i Simorra, R. (1979b) «La caça i la pesca al Pallars». *Obra oberta, 1*. Barcelona: Alta Fulla. Pàg. 89-118.

Violant i Simorra, R. (2001) *La vida pastoral al Pallars*. Tremp: Garsineu.

Young, A. (1993) *Viatge a Catalunya*. Tremp: Garsineu.

Zamora, F. de (1973) *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.

Annexos

Annex 1. Població de fet per municipis al Pallars Sobirà, 1857-2011

	1857	1888	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2011
Ainet de Besan	395	280	234	225	267	223	225	202	164	107	91	108	78	94
Alins	332	185	230	216	191	194	201	193	167	83	75	67	66	82
Altron	360	307	264	270	265	282	249	199	169	127	87	60	74	83
Àreu	380	264	215	237	211	219	196	170	163	127	110	99	94	97
Baén	416	257	233	283	254	214	174	174	143	64	49	37	32	29
Enviny	891	801	743	685	654	616	550	509	417	254	155	159	208	272
Escaló	506	221	277	289	382	304	245	256	254	133	93	78	102	135
Espot	464	281	310	306	307	313	295	607	380	269	212	239	308	350
Estac	707	425	383	382	483	391	386	312	259	114	77	82	88	138
Estaon	552	431	409	321	461	448	352	308	302	233	132	131	142	180
Esterri d'Àneu	762	693	707	698	662	548	501	511	720	650	559	446	658	924
Esterri de Cardós	314	281	192	190	245	205	171	154	121	80	52	53	77	77
Farrera	591	401	444	453	545	469	330	330	234	92	72	88	97	140
Gerri de la Sal	716	573	499	519	451	391	360	326	347	218	147	138	137	157
Isil	824	415	530	548	478	483	355	302	313	156	87	103	128	118
Jou	443	304	308	284	285	258	260	262	250	126	84	103	118	116
Lladorre	780	563	592	467	534	606	412	397	445	239	183	214	230	244
Llavorsí	956	811	662	757	757	686	638	588	601	461	284	208	281	373
Llessui	746	540	525	452	552	435	348	387	322	189	146	139	119	133
Montcortès	711	492	478	482	494	512	430	373	304	167	129	72	83	77
Norís	65	51	62	62	68	72	47	36	43	24	17	16	12	14

	1857	**1888**	**1900**	**1910**	**1920**	**1930**	**1940**	**1950**	**1960**	**1970**	**1981**	**1991**	**2001**	**2011**
Peramea	603	470	352	341	365	331	276	236	203	173	97	71	101	119
Rialp	760	608	506	451	611	523	441	365	491	523	320	386	454	563
Ribera de Cardós	491	327	279	202	370	356	286	285	421	639	228	194	192	224
Son	449	243	237	230	232	210	181	194	160	82	35	27	42	43
Soriguera	863	727	579	487	672	720	525	538	503	311	180	155	226	230
Sorpe	464	247	244	265	246	257	218	193	198	122	77	77	112	98
Sort	1.194	1.026	946	998	1.109	930	808	874	1.209	1.392	1.108	1.153	1.428	1.872
Surp	513	457	384	350	424	406	299	230	263	133	55	54	65	101
Tírvia	465	414	405	308	348	285	162	213	219	133	91	90	125	160
Tor	78	64	85	63	60	33	50	34	30	14	20	17	23	18
Unarre	770	580	541	496	498	459	407	350	305	145	75	78	104	96
València d'Àneu	201	139	117	145	126	128	105	111	120	120	120	104	136	191
Total	**18.762**	**13.878**	**12.972**	**12.462**	**13.607**	**12.507**	**10.483**	**10.219**	**10.240**	**7.700**	**5.247**	**5.046**	**6.140**	**7.548**

Font: Censos de població 1857-2011. Elaboració pròpia

Annex 2. Termes municipals del Pallars Sobirà, 1811-2013

Municipi 1811	Municipi 1848	Municipi 1969-76	EMD
Ainet de Besan [Besan]	Ainet de Besan	Alins 1924	1956
Araós			1956
Alins	Alins		
Àreu	Àreu		1956
Norís	Norís		1956-70
Tor	Tor		fins 1958
Alós d'Isil	Isil	Alt Àneu 1970 (València d'Àneu)	1999
Isil			
Àrreu			
Son	Son		
Borén	Sorpe		
Isavarre			
Sorpe			1971-92, 1999
València d'Àneu	València d'Àneu		
Baén	Baén	Baix Pallars 1969 (Gerri de la Sal)	
Buseu			
St Sebastià de Buseu			
Solduga [l'Espluga, Cuberes]			
Useu			
Bresca	Gerri de la Sal		
Enseu			
Gerri			
Ancs	Montcortès		
Bretui			
Mentui			
Montcortès [Cabestany]			
Peracalç			1953
Sellui			
Balestui	Peramea		
Cortscastell			
Peramea [el Comte]			
Pujol [Canals]			
Espot	Espot	Espot	
Estaís			
Esterri d'Àneu	Esterri d'Àneu	Esterri d'Àneu	
Arrós [Benante]	Esterri de Cardós	Esterri de Cardós	
Esterri de Cardós			
Ginestarre			
Burg	Farrera (Burg)	Farrera (Burg)	
Farrera [Alendo]			
Mallolís			
Montesclado [Glorieta]			

Municipi 1811	Municipi 1848	Municipi 1969-76	EMD
Escaló	Escaló	la Guingueta d'Àneu 1971	
Escart			
Estaron			
Berrós Jussà	Jou		
Berrós Sobirà			
Dorve			
Jou [la Guingueta d'Àneu]			
Burgo	Unarre		
Cerbi			
Escalarre			
Gavàs			
Llavorre			
Unarre [Aurós]			
Boldís Jussà i Boldís Sobirà	Lladorre	Lladorre	
Lladorre			
Lleret			
Tavascan [Aineto]			
Aidí	Llavorsí	Llavorsí	
Arestui			1958
Baiasca			1958
Llavorsí			
Montenartró			
Romadriu			1958
St Romà de Tavèrnoles			
Beraní	Rialp	Rialp 1969	
Rialp			
Roní			
Caregue	Surp		
Escàs			
Rodés			
Surp			
Arcalís [Baro]	Estac	Soriguera 1972 (Vilamur)	
Escós			
Estac			
Mencui			
Freixa	Soriguera		
Llagunes			
Malmercat			
Puiforniu [Llevaners]			
Rubió			
Soriguera [Sabarneda?]			
Tornafort			2004
Vilamur [Embonui]			
Altron	Altron	Sort 1970 (Altron 1976)	
Bernui			
Sorre			
Enviny [Llarvén]	Enviny		
Montardit			
Olp			
Pujalt			
Llessui	Llessui		
Saurí [Menaurí]			
la Bastida de Sort [Castellviny]	Sort		
Pernui			
Sort [Bressui]			

Municipi 1811	Municipi 1848	Municipi 1969-76	EMD
Tírvia [Treveu, la Bana]	Tírvia	Tírvia	
Ainet de Cardós Anàs Bonestarre Estaon Lladrós	Estaon	Vall de Cardós 1970 (Ribera de Cardós)	
Cassibrós Ribera de Cardós Surri	Ribera de Cardós		

Font: Elaboració pròpia

Annex 3. Forests exceptuades de la desamortització, 1859

Ajuntament	Pobles	Noms	ha
Ainet de Besan	Alins	Virós	2.761
		l'Obaga	1.555
Alins	Alins	la Solana	3.225
		l'Obaga	2.580
Baén	Baén	Bosc	329
	Espluga i Solduga	el Solà	1.931
	Sant Sebastia	les Costes	321
	Useu	Bagastell	193
Enviny	Enviny	Muntanyeta i Plans	570
	Llarvén	Palla del Peiro	578
	Montardit	Bosc, Plans i Pelagudes	1.031
	Olp	Pales	514
Escaló	Escaló	Baraonce	171
		Sant Llorenç i agregats	3.217
	Escart	"Monte Negro" i Cuestió	472
		Ambelló	1.178
	Estaon	Monte de Estaon	3.219
Espot	Espot	Monte de Espot	96
	Estaís	Finistrellas	128
Estac	Arcalís	Bosc Negre, Buigaredona i Canal d'Arboló	386
	Escós	Tolso	515
	Estac	Comuns del poble	2.610
	Mencui	Peralta	643
Estaon	Ainet de Cardós	l'Aubaga	58
		Vinya	58
	Anàs	Selva i Mata	1.164
	Bonestarre	Cosculludo i Pala del Tubei	128
	Lladrós	Monte comunal	386
Estaron	Estaron	Arbre i Sot de Coma	515
Esterri d'Àneu	Esterri d'Àneu	Port de la Bonaigua o Pedres Blanques	10.000
		Roses	123
		Salito	96
		Seguí	135

Ajuntament	Pobles	Noms	ha
Esterri de Cardós	Arrós	Aubaga	85
		el Rebollar	19
	Esterri de Cardós	Bosc	970
	Ginestarre	Bosquet, Costes de Tudela i Mata de Romero	171
Farrera	Burg	la Coma	2.000
	Farrera	la Ribalera	5.151
	Mallolís	la Mata	193
	Montesclado	el Pui	965
Gerri	Enseu	els Camps	19
	Gerri	Pentina	511
Isil	Alòs	Bosimort	300
	Isil	Airoto	1.029
		la Ribera	3.080
		la Veda	771
		Morera	193
		Pelach i Solís	100
Jou	Berrós Jussà	Monte Negro	1.552
	Dorve	Bellero	321
		Menjetó	128
	Jou	Sant Jaume	520
Llavorsí	Aidí	Sant Jaume	518
		Tossal de l'Abana	1.290
	Arestui	Pla d'Areto, Comillons i Sant Jaume	1.380
	Baiasca	Comú d'Arestui i Baiasca	1.300
		Poleda, Solans i Campmajor	3.106
	Llavorsí	Armuy i agregats a la dreta del Noguera	3.091
		Baygadas i agregats a l'esquerra dels dos rius	1.854
		els Collos (esquerra de la Noguera)	1.854
	Montenartró	Solana	1.559
		Solana de Sant Joan i Pilort	689
	St Romà de Tavèrnoles	Ambello, Lliera i Solana	1.900
Llessui	Llessui	la Muntanya	3.445
	Saurí	la Serra	340

Ajuntament	Pobles	Noms	ha
Montcortés	Ancs	la Muntanya	386
	Bretui	Buxon	689
	Selluí	Serra Espina	1.287
Norís	Norís	Monte de Norís	2.700
Peramea	Balestui	la Solana	26
	Cortscastell	Obaga de Canals	52
	Peramea	Coma de To, Hospital de Huerta i Obaga del Comte	321
		la Teulera	1
	Pujol	Boscarró	20
Rialp	Rialp	Bosquet Reial	193
Ribera de Cardós	Cassibrós	Collet, Fontanella i Mosqueta	3.863
	Ribera de Cardós	Borente	771
		Estabello	390
	Surri	el Pui	1.558
Son	Son	Muntanya i Monte Negro	2.896
Soriguera	Llagunes	Comarques	32
		Gargall i agregats	399
	Puiforniu	Bosquet de Damunt	128
	Rubió	Mata i Tenellat	515
	Soriguera	Fifós	128
	Tornafort	Tornafort	1.200
	Vilamur	Montes de Vilamur	900
Sorpe	Borén	Dehesa	250
		les Costes	7
		Muntanya	193
	Isabarre	Bosibe	257
		Rosare	386
		Solana	640
	Sorpe	Piñata	44
Sort	la Bastida	les Roques	1.151
	Sort	Monte de Sort	1.544
Surp	Caregue	Baixant	321
		Monte Negro de las Baseras	193
	Rodés	les Pales i Solana de Compallon	964
	Surp	Mata Negra	579

Ajuntament	Pobles	Noms	ha
Tavascan	Boldís	Plans	517
	Lladorre	Montalto	777
		Solà i agregats	25
	Lleret	Beguie, Gamovalle i Aubaga	344
		les Tovarres	167
	Tavascan	la Mata i Selva de Tavascan	7.716
Tírvia	Tírvia	Farro, Sant Miquel, Terbeu i Vana	643
Tor	Tor	Tor	3.172
Unarre	Burgo	Bosc	64
		Muntanya del poble	193
	Cerbi	Monte de Cerbi	5.000
	Gavàs	Cadicós, Mascarida i Aubaga	2
	Llavorre	Berneda i agregats	244
		Camparan i agregats	115
	Unarre	Aubaga i Aubaga de Montello	24
		la Rivera	64
		la Solana	110
València d'Àneu	València d'Àneu	la Mata	321

Font: *Clasificación general de los montes públicos* ["Montes exceptuados de la desamortización, pertenecientes a los pueblos"] (Icona, 1990)
Nota: Els topònims i les dades sobre l'extensió dificulten identificar les muntanyes en relació amb els CUP del 1901 i actual

Annex 4. Forests d'utilitat pública, 1901

Terme municipal	Pertinença	Núm.	Noms	ha
Ainet de Besan	Ainet de Besan	116	Virós	1.076
		119	Solana d'Aixerto	531
	Araós	115	Virós	691
		117	Escobet	559
	Besan	118	Fontllonga, Garganta, Aguda i Collada	570
Alins	Alins	112	Obac	2.523
		113	Solana	384
Àreu	Àreu	114	Obaga i Solana	7.750
Baén	Baén	121	Estergados i Serrat Cadenat	1.040
	Espluga i Solduga	122	Solà	854
	Useu	123	Solà de les Costes	592
	Useu i Gerri	120	Bagastell	185
Enviny	Montardit	124	Bosc, Plans i Pilaguda	131
Escaló	Escaló	126	Rossell, Fontana i les Planes	200
		129	Solana de Barrecousa	158
	Escaló i Escart	125	Bosc Negre	sd
	Escart	127	Sta Bàrbara, Monte Negro i la Molina	835
		128	Solana	612
Estac	Arcalís	135	'Monte Negro' i Faringoles	930
	Escós	137	Tolso	392
	Mencui	136	Panyalta	200
Estaon	Ainet de Cardós	131	Clots de la Carbonera	300
	Anàs	133	Selva i Serra	1.074
	Bonestarre	130	Coscolludo i Pales del Tubà	128
	Estaon, Anàs i Bonestarre	132	Obaga de Peracalç	1.034
		134	Selva i Serquera	1.860
Esterri d'Àneu	Esterri d'Àneu	138	Obaga, Rebollar i Seguer	238
		139	Roses i Plana d'Aires	125
Esterri de Cardós	Esterri de Cardós	141	Garredo i Mononero (el Bosc)	970
	Ginestarre	140	Canal de Gallinera	171

Terme municipal	Pertinença	Núm.	Noms	ha
Farrera	Burg	142	Balsirroi, Albareda i Boscarró	977
	Farrera	143	Bosc	sd
	Mallolís	144	Mata o Bedea	557
	Montesclado	145	Pic del Puig	548
		147	Solà de Dall	31
	Tírvia, Burg i Farrera	146	Ribalera	2.942
Gerri	Gerri	149	Pentina	370
	Gerri i Enseu	148	Camps i Obaga	547
Jou	Berrós	150	Comassanya	978
	Dorve	151	Mongetó, Canals i Costalada	320
	Dorve, Escalarre, Burgo i Llavorre	152	les Obagues	143
Lladorre	Boldís	165	Plana de Riverals	400
	Lladorre	161	els Malls i Solà	800
		163	Obaga de Montalto	328
	Llleret	164	Obaga de Renyé i Font-Robell	340
	Llleret, Estaon i Tavascan	160	les Tovarres	170
	Tavascan	166	Selva de Noarre	350
		162	Obagues	120
Llavorsí	Arestui	155	Clot de l'Ossa	287
		159	Solana	277
	Arestui i Baiasca	157	Montmitge	257
	Baiasca	156	Estadina	15
		158	Poleda	489
	[Estat]	19	Camp-majó	59
	Montenartró	154	Bosc, Grau i Solanes	1.141
	St Romà de Tavèrnoles	153	Ambelló i Solana de Lliera	407
Montcortés	Ancs	168	Obaga de Castellassos	563
	Selluí	167	Collada de Banyades	380
Norís	Norís	169	Muntanya	1.256
Rialp	Rialp i Beraní	170	Bosc Reial i Solà	705
	Roní	171	la Mata i Pleta del Basco	871
Ribera de Cardós	Casibrós	175	Solana	1.000
	Ribera de Cardós	172	Borente	482
		174	Estabelló	247
	Surri	173	Cucó o el Puig	700

Terme municipal	Pertinença	Núm.	Noms	ha
[Salardú]	Son	301	Sendrosa	360
Soriguera	Puiforniu	176	Bosquet de Dalt	306
	Rubió	177	Boscarró	152
	Soriguera	180	Matarredona	209
	Tornafort i Malmercat	178	Costa, Oliva i Travanats	612
	Vilamur	179	Fontorra i Fornols	654
Sorpe	Sorpe, Son, València i Esterri d'Àneu	181	Boscàs, Solana de Boscàs, Pinatà i Pineda	1.301
		182	Gerdar, Coma-Gerdar i el Puig	800
		183	Port de la Bonaigua	1.990
Sort	la Bastida	185	les Roques	1.150
	Sort	184	Costa Negra	140
	Sort, Rialp i Roní	186	Tres Comuns	1.404
Surp	Caregue	187	Bosc Negre i Baixants	1.317
	Escàs	190	Pinosa	130
	Rodés	189	Pala i Botella	402
	Surp	188	Matanegra	405
Tírvia	Tírvia	191	Bana-Terdent, Roca de St Miquel i Farro	504
Unarre	Burgo	197	Muntanya de Burgo	262
	Burgo i Escalarre	200	Roca Gran	513
	Burgo, Escalarre i Llavorre	195	Campirme	341
	Cerbi	196	Muntanya	1.299
	Gavàs	194	Cadius i Mascarida	905
	Llavorre i Dorve	193	Bellero	92
	Unarre	199	Obaga Sacosta	186
	Unarre, Anàs, Bonestarre i Estaon	198	Muntanya de Soriguera	71

Font: *Catálogo de los montes y demás terrenos forestales exceptuados de la desamortización por razones de utilidad pública* (Icona, 1993)

Annex 5. Forests gestionades per la Generalitat de Catalunya, 2013

Municipi	Propietari	Forest	CUP	ha	PO
Alins	Alins	Muntanya de Norís	169	1.588	x
		Obaga d'Alins	112	1.942	x
		Solana	113	319	
	EMD d'Ainet de Besan	Fontllonga, Garganta, Aguda i Collada	118	584	
		Solana d'Aixerto	119	358	x
		Virós	116	1.106	x
	EMD d'Araós	Escobet	117	404	x
		Virós	115	740	x
	EMD d'Àreu	Obaga i Solana	114	7.662	x
Alt Àneu	Alt Àneu	Port de la Bonaigua	183	2.391	
	EMD de Sorpe	Boscàs Solana i Pinetar	181	835	
		Gerdar, Coma-Gerdar i el Puig	182	475	x
	EMD d'Isil i Alòs	Bonabé		1.695	x
	Generalitat de Catalunya	Baleran, Moredo, etc.		3.583	
		Bosc de Son	331	2.164	x
		la Mata de València	325	774	x
Baix Pallars	Baix Pallars	Costes, Bans, Coma de Forn, Ginestera i Boixadera		648	x
		Estergados i Serrat Cadenat	121	809	x
		Obaga de Castellassos	168	581	
	EMD de Selluí	Collada de Banyades	167	336	
	Generalitat de Catalunya	Bagastell	120	201	
		Camps i Obaga	148	298	
		Cuberes-Prat		1.395	
		Muntanya de Peramea	330	541	(x)
		Obaga de Peramea	329	79	(x)
		Pentina	149	413	
		Solà de les Costes	123	344	
		Solà de Solduga	122	608	
	Privat [amb conveni]	Campollans		267	
Espot	Espot	Muntanya	321	7.249	x
	Generalitat de Catalunya	Capçaleres de Sant Nicolau	324	540	
		Muntanya d'Estaís		239	(x)
Esterri d'Àneu	Esterri d'Àneu	Obaga, Rebollar, Sequer	138	309	x
		Roses i Plana d'Aires	139	250	x
	Generalitat de Catalunya	Linx		sd	

Municipi	Propietari	Forest	CUP	ha	PO
Esterri de Cardós	Esterri de Cardós	Canal de Gallinera	140	384	x
		Sarredo Manyanero i Roca de la Garganta	141	890	x
Farrera	Farrera	Balsirroi, Albareda i Boscarró	142	1.243	
		Bosc	143	1.106	
		Mata o Bedea	144	284	
		Pico o el Puig	145	578	
		Ribalera	146	2.766	x
		Solà de Dall	147	64	
la Guingueta d'Àneu	la Guingueta d'Àneu	Bellero	193	125	
		Bosc Negre d'Escart	125	163	x
		Cadius, Mascarida	194	919	x
		Comassanya	150	828	x
		Montgetó Canals i Costalada	151	193	
		Muntanya	196	1.386	
		Obaga Madero, Solà d'Escrita	201	252	
		Obaga Sacosta	199	271	x
		Obagues	152	107	
		Roca Gran	200	444	x
		Rossell, Fontana i les Planes	126	213	x
		Santa Bàrbara, Bosc Negre, la Molina	127	606	x
		Sartari	202b	890	x
		Solana	128	578	x
		Solana de Barraonse	129	141	
		Solana d'Escobedo	202	189	x
	Generalitat de Catalunya	Bosc de Jou	328	424	x
		Canema		sd	
		Muntanya d'Escaló		636	x
		Muntanya d'Estaron		596	x
Lladorre	Lladorre	les Tovarres	160	530	
		lo Mall i Solà	161	166	
		Obaga de Montalto	163	465	
		Obaga de Renyé i Font-Robell	164	454	
		Obagues	162	2.759	
		Plana de Riberals	165	1.938	
		Selva de Noarre	166	2.553	

Municipi	Propietari	Forest	CUP	ha	PO
Llavorsí	Llavorsí	Bosc Gran i Solana de Sant Joan	154	887	
		Coscollo	317	100	x
		Obaga de Xusquet	318	120	x
		Solana del Racó Liera, Canaledo	319	170	x
		Viuse	316	1.278	x
	EMD d'Arestui	Clot de l'Osa	155	174	x
		Comunal d'Arestui		393	x
		Montmitge	157	209	x
		Solana	159	600	x
	EMD de Baiasca	Comunal de Baisaca		503	x
		Estadina	156	17	x
		Poleda	158	385	x
	Generalitat de Catalunya	Muntanya d'Aidí, Mosquera i Solana		364	x
Rialp	Rialp	Bosc Negre, Baixants	187	1.500	
		Bosc-Real, Solà	170	648	x
		la Mata, Pleta del Basco	171	793	
		Mata Negra	188	310	
		Pala i Botella	189	595	
		Pinosa	190	259	
	Generalitat de Catalunya	Camps-Major	19	76	
		Tres Comuns	186	486	(x)
Soriguera	Soriguera	Boscarró	177	226	x
		Bosquet de Dalt	176	297	x
		Comunal de Llagunes		268	x
		Comunal de Rubió		333	x
		Comunal de Soriguera i Puiforniu		63	x
		Comunals de Freixa		176	x
		Comunals de Malmercat i Tornafort		417	x
		Comunals de Vilamur i Embonui		535	x
		Costa Oliva i Travanants	178	646	x
		Fontoba, Fornols	179	846	x
		Matarredona	180	272	x
	Generalitat de Catalunya	Arto i Serra Solana		124	
		Comes de Rubió	19.2	1.038	(x)
		Emprius	18.5	81	
		lo Planter, Solà		43	
		Mas Llavaners		228	(x)
		Milleres		sd	
		Negre i Faringoles	135	702	(x)
		Obaga d'Orteu	19.5	121	(x)
		Penyalta	136	442	(x)
		Tolso	18.2	373	(x)

Municipi	Propietari	Forest	CUP	ha	PO
Sort	Sort	Bosc, Plans i Pilaguda	124	131	x
		les Roques	185	236	x
	Generalitat de Catalunya	Bosc de Casovall	18.4	94	
		Costa Negra	184	515	(x)
		Serra del Rei	19.4	1.209	
Tírvia	Tírvia	Bara-Terven, Rocades, Sant Miquel i Farro	191	545	x
		Remedis	191b	39	x
Vall de Cardós	Vall de Cardós	Borente	172	1.588	x
		Campirme	195	299	
		Clots de Carbonera	131	133	
		Cuco del Puig	173	295	
		Estabello	174	475	x
		Muntanya	197	205	
		Muntanya de Soriguera	198	72	
		Obaga de Peracals	132	787	
		Selva i Serquera	134	719	
		Selva i Serra	133	485	x
		Solana de Cassibrós	175	349	

Font: Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural
Nota: PO: plans d'ordenació (entre parèntesi, si només s'ha elaborat la fitxa tècnica). L'ordenació de les forests ha corregit les dades anteriors sobre la seva extensió.

LA PROLIFERACIÓ D'ÀREES PROTEGIDES és un fenomen destacat dels Pirineus contemporanis. Els parcs i les reserves s'han estès per unes muntanyes que fins fa unes poques dècades recolzaven les formes de vida d'amplis sectors de població. La funció assignada avui a aquests territoris respon a unes demandes, de procedència urbana, associades al turisme i al consum de béns patrimonials. En aquest context, la natura ha adquirit un gran protagonisme a nivell econòmic, polític i cultural.

El Pallars Sobirà ofereix un marc idoni per observar amb detall la complexitat d'aquests processos. *Parcs als comunals. La patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà* analitza com, més enllà dels valors ambientals dels paisatges de la comarca, les polítiques de conservació que s'hi desenvolupen es relacionen amb factors com el despoblament o l'elevada proporció de terrenys de titularitat pública i col·lectiva procedents dels antics comunals, i constitueixen la darrera versió d'un esforç de territorialització impulsat per l'Estat.

Aquesta monografia és el resultat d'un treball d'investigació que es va iniciar l'any 2005 en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) que duu a terme el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

ORIOL BELTRAN és professor d'Antropologia Social a la Universitat de Barcelona. **ISMAEL VACCARO** és professor d'Antropologia Ambiental a la McGill University (Montréal, Canadà). Són autors de diversos treballs sobre els processos de patrimonialització de la natura en la perspectiva de l'ecologia política i formen part del Laboratori d'Estudis sobre Patrimoni (UB).

1714 2014

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

ISBN: 978-84-393-9155-5